

પ્રસ્તાવના.

પ્રમાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઇશ્વરદૃષ્ટાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્યક થવું માને છે તે કલ્યાણ કરવાના નિવિધ પ્રકાર છે વસુધરા (પૃથિવી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમા અન્નદ્રુણાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમા ધારણ થયેલ વસ્તુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ કદાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભગ ન થતા તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરેછે, નિર્મળ જગાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાલય આદિથી શરીરની સુખાકારીના સાધન નિર્માણ કરે છે, તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ગ્રંથવૃદ્ધિ, આદિ મનની સુખશાન્તિના સાધન આપે છે ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રગ્ન દુષ્ટ ગણી પિતાતત્ત્વ સર્વત્ર પાળન તથા દિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વર્થ જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અશ્રય કીર્તિને પામે છે એ આદિ અતુલવસિદ્ધ થયેલા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીરડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજાધિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ રોનાખાસજેય સમસેર બહાદુર એમના પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમા આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાપ્રતકાળમા સર્વ રથજે પ્રશસનીય ગણાતા દશતરૂપ યર્ધ પગલા છે.

શ્રીમત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર ભાવથી ઉત્તેજાઈ તા. ૮ મે. સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામા રજી કરવામા આવી હતી તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમા થઈ ગયેલા ગુર્જર કવિઓના અપ્રસિદ્ધ થયેા પ્રસિદ્ધિમા આવે તેની યોજના રાજ્યઆશયથી થાય. તો સાફ.

પ્રાચીનકાવ્યમગ્રહ એ નામના ગુજરાતી કવિતાના પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઇરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઇન્સ્ટ્રક્શન રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દારકાદામ તથા વડોદરાનિવાસી શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજનશંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરંભ થઈ ચૂકેલો હતો, અને તે સારું થયું સ્તુતિ પામી પ્રચલિતી હસ્તનિર્મિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી જીવણીખાતું ભારી દેખરેખ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ બાળકોમાં એ તપાસ કરી તે ઉપરથી જોવામાં આવી કે રત્નાદિ ધનના બહાર દટાઈ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિચારો પર રચેલી કવિતાના બહાર દટાઈ પડી રહ્યા હતા, અને તે બહારનો પ્રગ્નના ઉપયોગ સારું બાલ્ય લાવી તે દ્વારા સહનિયાગને પુટિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં ત્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, ભાનજી, દયારામ હરિભટ્ટ, ભોજનેમકત, ધીરેમકત, ગિરિધર આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય મનિઓ આવી જાય છે. રામાખાઈ તથા હીનાળીખાઈ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે અને માધુમાટેબ ગાયનાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇશ્વરજીવન ની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા રોધી અને ટીક સાથે છપાવતાં પણ નાં લાગશે એમ અનુમાયશ થઈ છે એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમત સરમર મહારાજ મયાજી ૧૪ ગાયનાડ એમણે રૂ. ૧૨,૦૦૦ ખાર દાનરૂપી રકમ મળુર દરી પ્રીમતી આશ્રમ આપ્યો છે અને તેથીજ આ ગ્રંથનો પ્રગિદ્ધિમાં આવી શકે. આ ઉપર અનુમાયી શુભરૂપ અને સર્વ ગુરુજીવોની ઉપર ઉપમા થયો છે, એમ સર મમજી જીજી લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા સ્વતઃ ઇશ્વરની એક વસ્તુ છે ઇશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના ભવિષ્યદ્વારી કર્યા છે અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે રસદ્રશી અને શમ્ભીમાં ઇશ્વર પેઠે યદ્યપે છીએ

કવિ વિશે વર્ણવર્થ કહે છે કે —

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays

WORDSWORTH

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કૃષ્ટ આધ્યા છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો, જેમણે દિવ્ય કાવ્યવરે આ જગત ઉપર આપણને સાત્યના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે

આપણા દેશમાં તો કવિને રવિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરનામાં આવે છે

સ્વદેશમાના ટાટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્તિસ્તંભ પૂર્વના રાત્ર કે ધમાલમાં ગૂંચર્યો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો છાંડોદાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, અને સારા રાત્રઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખભોગમાં વૃદ્ધિ થઈ તેમનો આશિર્વાદ મેળવે છે

કવિતા દ્રવતા અન્ત કરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અંત કરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વસી સુખાનંદ દેનાર કવિતા તેનો છાંડોદાર પણ પ્રશંસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે બાળકથી દૃઢ-રૂઢી શ્રીમાન સુધી સર્વને કુલમાં નિઆગસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે એના એક સુખપ્રદ

સાધનનો છૂલોદ્ધાર પ્રગ્નના કર્યાણુસાર શ્રીમંત મહારાજાધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રગ્નરંજન કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાતું એક સુચિન્દ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન ખાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવખાહાદુર અ ખાલાલ સાકરલાલ. એમ. એ, એલ. એલ. ખી.

ખાનખાહાદુર જમશેદજી અરદેશર દલાલ. એમ. એ., એલ. એલ. ખી.

રાવસાહેબ પીતાબરભાઈ જેઠાભાઈ.

રાવસાહેબ દરગોવિ દદાસ દારદાદાસ.

દરેક અંતની બનતા સુધી અનેક પ્રતો ગ્રેજવી તેને શોધી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ દરગોવિ દદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશ કર પૂજારા કર તથા કવિ છોટાલાલ નરભેરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે પુસ્તકો સબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટિ તરફ છે. કમિટિમાંથી કોઈનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સબંધમાં ન હતાં માત્ર લોકહિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધું છે.

વડોદરા રાજ્ય નિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગૂજરાતના ખીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ધણો જથ્થો રાવસાહેબ દરગોવિ દદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથાશ કરની પ્રશસનીય મોધથી એકઠો થયેલો છે, અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જનરી રાખ્યો એમ પારણા છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્યમ સફળ રૂપે ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુદર તથા બોધક કવિતા-
થી વાચનારનું ગાન તથા મદ્યુષ્ઠ, રમણતા, રચિ, રસિમતા, સહૃદયતાદિ
ઉચ્ચ પ્રકારના યદ્યદ્દિ પામશે, અને ગુર્જરવાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની
કવિતાની પણ તીવ્ર ચાચના યદ્યદ્દિ પ્રગટ થશે

આ પ્રાચીનકાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાશિયાવાડ અને ગૂજરાતના રાજ્યમંત્રી-
ઓ તરફથી તથા ખીજા ધણા સહૃદયસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે,
તે માટે તેમનો અંત કરણપૂર્વક આભાર માનવામા આવે છે

વડોદરા સવત્ર ૧૮૪૬ ના વૈશાખ સુદી ૧, તા ૨૦ એપ્રિલ સન ૧૮૮૦, રવિવાર	}	મણિભાઈ જશભાઈ.

તા ક —

ઉપર ને ૩ ૧૨૦૦૦) બર હજારની રકમ મળુર થયાતું દર્શાવ્યું
છે, તે ઉપરાંત બીજી ૩ ૪૦૦૦) ચાર હજારની રકમ શ્રીમત સરકાર
મહારાજાધિરાજ સંપાદકના ગાયકવાડ સેનાખાસજેન સમશેર બહાદુર
એમના તરફથી બક્ષિસ મળતા આ પ્રાચીનકાવ્યમાળાનું કામ ચાલુ રહી
શક્ય છે, એ જણાવતા મને ધણી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે

વડોદરા તા ૨૫ મી જુલાઈ સન ૧૮૮૪	}	મણિભાઈ જશભાઈ.

ગ્રંથવિવેચન.

નરહરદાસે આ ગ્રંથ સંવત ૧૯૭૭ માં લખ્યો છે એમ આ ગ્રંથને છેવટે લખેલી સાત ઉપરથી માલમ પડેછે. નરહરદાસ જાને કોણુ હતા અને તે કયા ગામમાં રહેતા હતા એ વિશે ઘણી તપાસ કરતાં પણ કંઈ હકીકત હાથ લાગતી નથી. એમ છતાં એમના ગ્રંથની બાપા ઉપરથી માલમ પડેછે કે એ કદાચિત્ પાટણુ તરફના રહેવાસી હશે. નરહરદાસે સંસ્કૃત બાપાનું અધ્યયન માર્ગ કૃત્યું હશે એમ પણ તેમના રચેલા આ કવિતામય ગીતાના બાપાંતર ઉપરથી જણાય છે આ ગ્રંથમાં મૂળ ગ્રંથનો કોઈ પણ ભાગ બાપાંતર કર્યા વિના છેડી દીધો નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા માટે દરેક વિષયની અવતરણિકાઓ પણ આપી છે. એ અવતરણિકાઓ અને મૂળ ગ્રંથના અર્થનો વિસ્તાર જોતાં એમ લાગે છે કે તેમણે શ્રીધર સ્વામીકૃત ભગવદ્ગીતાની ટીકા પાસે રાખીને આ ગ્રંથનું બાપાતર કર્યું હશે આવીજ રીતે સંસ્કૃત ગ્રંથનું સાદાંત વિસ્તૃત બાપાતર એક રત્નેશ્વરે કરેલું અમારા જાણુવા છે રત્નેશ્વરે શ્રીમદ્ ભાગવતનું કવિતાબદ્ધ બાપાતર કર્યું છે, તેમાં પણ એજ પ્રકારે શ્રીધરસ્વામીની ટીકાનો આધાર લીધેલો છે. સંસ્કૃત ટીકાકારો મૂળ અર્થને વિશદ કરવા ઉપરાંત કેટલીક તે સંબંધ જાણુવામાં જેવી હકીકતો પણ પ્રસંગોપાત કહી જાય છે; અને કોઈ કોઈ ઠેકાણે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાને પૂર્વપક્ષ સમાધાન પણ આપે છે. આ ભગવદ્ગીતાના ગ્રંથમાં પણ નરહરદાસે ઘણીક જગોએ એમ કર્યું છે, એમ ગ્રંથ જોતાં જણાય છે.

આખો ગ્રંથ લક્ષ્યપૂર્વક વાંચવાથી સમજાય છે કે નરહરદાસનું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સબધી જ્ઞાન ધણું 'સાર' હોયું જોઈએ. કેમકે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં જ્યાં જ્યાં તે સબધી દીકૃત આવે છે ત્યાં તે ધણું સ્પષ્ટતર

અર્થ બતાવી નયછે માત્ર નગ્નરદાસની બાપા કંઈક વિવક્ષણ લાગેછે. વિવક્ષણ એટલે, કેટલીક જગોએ તેમાં એવા પારિભાષિક અને ગૂઢાર્થવાળા શબ્દો આવે છે કે વેદાત શાસ્ત્રના પ્રક્રિયા અથ જોજો ન જોયા હોય તેને આ શબ્દો વગર જોવા કંઈક લાગે, અને કોઈ જગોએ શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો એવા અપભ્રંશ રૂપમાં મળી આવે છે કે હાલના જમાનામાં કોઈ લખનારો એના અપભ્રંશ વાગ્યેજ લખે કદાચ આવેા શબ્દનો ખગાડો તેમજો મતે ના પણ કર્યો હોય, પરંતુ પાછળથી અથ લખનારાઓએ સ્વમુદ્ધયનુસાર તેનો ફેરફાર કર્યો હોય તો કોણ જાણે ? વળી આ મંથની બાપાશૈલી વિવક્ષણ લાગનાતુ ખીજી એક કારણ એવું પણ હશે કે તે વખતે જે યથો લખાતા તેની જોડણી જૂની ગૃજરાતીને અનુસરીને કરનામાં આવતી હશે અને વાચનારની સુગમતા સારૂ તે તે જગોએ શબ્દના ચાતુ ઉચ્ચારને અનુસરીને જોડણીમાં કંઈક ફેરફાર કર્યો છે યદ્યપિ તેવો ફેરફાર કરવામાં અમે શબ્દના રૂપ બદલી નાખ્યા નથી કે પ્રકૃતિ પ્રત્યયની કાઢધાલ કરી નથી, તથાપિ બહુમા ફેરફારનો ઘટે ત્યાં ફેરફાર કર્યો છે અથવા સામાન્યપણે લેખન દોષને લીધે શબ્દ અશુદ્ધ થઈ ગયો હોય તેને શુદ્ધ કરી લખ્યો છે જેમ 'તેણી' ના તેણે, તેહણુ ના તેણું, અહિંવી ના અહિંવી, નવિ ના નવ, ચાત્ય દ ના ચોરિંદ, ક્રીપા ના કૃપા, ચેણિ ના જેણે, અને એવા ખીજા લેખનશૈલીના ફેરફારથી સાપ્રત કાળમાં વિવક્ષણ લાગે તેના શબ્દો માત્ર સુધારીને લખ્યા છે.

વાળું પડે છે મૂળ મેઘ જાગ્યોય નિપિમા લખાયો છે, માટે તે નિપિમા
અમે તેમથી યોગ જાગતો નસુના તરિષ્ઠે દનાએ કડી બનાવિમેછિએ કે જ્યાં
વાચનાએ અમન મયની લેખનશૈલીનું સ્વરૂપ જાણાને વધારે સુગમ
પડશે

(અધ્યાય બીજામાંથી.)

શ્રીમગરાન ઉવાચ ॥

જેણિ મનમાહાર્થી વિપેય ડાઢા સર્વ ॥
પાર્થ ઉપાજ નહિ કિશો મર્વ ॥
આત્મલાભ સનુષ્ટ હોય જેહ ॥
સ્થીરમજ્ઞ તા કહીદ તેહ ॥ ૨૧ ॥
જે દુષ્પ આર્થિ ઉચ્ચાટ નવિ કારિ ॥
અર્થિ સૂચતણી સ્નેહા પરહરિ ॥
કામ ક્રોધ ભય નહી જેહનિ ॥
સ્થીરમજ્ઞ કહીદ તેહનિ ॥ ૨૨ ॥
જેહનિ વશૂ સ્નેહ ન હોય ॥
શુભાશુર્ધિ પામિ નહી મોહ ॥
સ્તુતિનિંદ્ય કહેની નવિ કરિ ॥
સ્થીરમજ્ઞ તે હરી તેહ ઉચ્ચરિ ॥ ૨૩ ॥

(દશમા અધ્યાયમાંથી)

પૂર્વછાસો ॥

સાતમિ આઠમિ નોઅમે કહા મજનનિ શ્રીમગવત્ ॥
સદાસર્વ દશીવ્યવ્યતે ॥ જ્ઞે આદિ પુરુષ અનત ॥ ૧ ॥

શ્રીવંતમજ્યાવિના ॥ માર્ફનાવિ આત્મજ્ઞાન ॥

તે માટિ મહાજન કહિ ॥ મર્જીય શ્રીમગવાન ॥ ૨ ॥

દશમિ આત્મવીમૂતિ કંહિ ॥ માર્ફ અર્જુનર્નિ શ્રીક્રીષ્ણું ॥

વૌભૂતિયોગ તે વર્ણવિ શ્રીમુષિ શ્રીગુરવીષ્ણું ॥ ૩ ॥

(અરાઢમા અધ્યાયમાંથી)

ઈમ જાણો હું જાઁ મીત્ર ત્યાહ ॥

ગીતાશાસ્ત્રનો જપ હોઈ જ્યાહ ॥

માહાપાપી અજામેલ મીત્ર જાણિ ॥

હુ તે ઉપરિ પ્રસન્ન થયો નિર્વાણિ ॥

તેણિ પુત્રમાર્વિ માહારૂ લીધું નામ ॥

મી તેહની આપ્યો વૈકુંઠ ઠામ ॥

ડ્યેણિ માર્વિ ગીતા શાસ્ત્ર અભ્યશૂ ॥

ત્યાહા પ્રસન્ન થાઁ અહીં આશ્ચર્ય કીશૂ ॥

એ ગીતા શાસ્ત્ર શ્રવણ જે કરિ ॥

વલી તેહનું ફલ કુળ્લજી ઉચ્ચરિ ॥

ત્વજિ અમૂયા શ્રદ્ધા મર્નિ ધરી ॥

સુણિ ગીતા શાસ્ત્ર એક ચિતિ કરી ॥ ૧૧ ॥

ધ્યાદિ

ઉપરતુ લખાણ અથવા શુદ્ધ શુદ્ધ ભાગમાંથી આપેલું છે તે જોવા-
થી વાચનારને જણાશે કે એમાં કેટલીક ભૂલો તો માત્ર લેખકના દોષથી
ઉપજેલી છે જોડણીના સબધમાં એ વખતે એકજ નિયમ હશે એમ કદ
આ ઉપરથી લાગતું નથી બહુધા ઉપર દીર્ઘ અને ઇશર -હસ્ય એવો
સામાન્ય લેખ વહિવટ જૂના પુસ્તકોમાં જેમ ઘણી વાર જોવામાં આવે છે
તેમ આમાં પણ આવ્યું પડે છે તથાપિ નવા આગળ ગૂંજરાનીમાં અકાર

હોય છે, ઘડાર હોયછે કે દકાર હોયછે, ત્યાં આ લેખમાં બહુધા દ માત્રમ પડે છે, એ દાંઈ લેખકોની કારીગરી હોય એમ લાગતું નથી; જૂની ગૂંચરા-તીનાંજ એ રૂપ છે.

અંધની લેખનશૈલી કરતાં એમાં સમાયતા તત્વજ્ઞાન માટે એ અંધ વિશેષ ઉપયોગી છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા એટલો બધો સુપ્રસિદ્ધ અંધ છે કે તે વિષે આ જગતે દંધ વધારે વર્ણન કરવા જેવું રહેતું નથી તોપણ કોઈને એવો એક પ્રશ્ન સહેજ ઉત્પન્ન થાય કે, જ્યારે ગીતાનાં અનેક ભાષાંતરો પ્રાકૃત ભાષામાં ઉપવ્યંધ થાય છે ત્યારે વળી આ ગીતાનું શું કામ હતું? નરહરદાસે જ્યારે આ પુસ્તક લખ્યું ત્યારે આજના જેટલાં પુસ્તકો ગૂંચરા-તીમાં ગીતાનાં હશે કે નહિ એ વાત સદેહવાળી છે અમને લાગેછે કે તે અરસામાં આવી સંપૂર્ણ ભગવદ્ગીતા બીજાની લખેલી બાબેજ હશે. આ વખતમાં તો કવિતા રૂપ અને ગદ્યરૂપ ગીતાનાં ભાષાંતરો અનેક થયાં છે એટલુંજ નહિ, પણ પદ્મ પત્ર્ય અન્યથા અને બાબ્ય સુદાંતનાં પણ ભાષાંતરો થઈ ગયાં છે. એમ છતાં પણ તેમાંના કેટલાક એવાં છે કે તેમાં માત્ર મૂળનોજ અર્થ સંક્ષેપમાં કહો હોયછે જેથી વિશેષ ખુલાસાની અપેક્ષા રહે છે; કેટલાંક એવાં છે કે તેમાં અનેક વાર પૂર્વ પક્ષ ઉઠાવી ગદ્ય શાસ્ત્રીય વિચાર ચલાવેલા હોવાથી તે સામાન્ય લોકોને ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી કેટલાંક એવાં છે કે તેમાં એકની એક વાતનું ચર્ચિતચર્ચણ કરીને અંધ વધારી દીધેલો હોવાથી સામાન્ય લોકો તેનો આદર કરતા નથી; કેટલાકે વળી કેવળ પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાના હેતુથીજ તેના અર્થનો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિસ્તાર કરેલો હોવાથી તેમાં મૂળનો અર્થ કાયમ રહ્યો હશે કે કેમ એવી લોકો શંકા કરે છે; અને કેટલાકે તો પોતેજ ગીતાનું તાત્પર્ય જ સમજનારા હોઈને કોઈના કરેલા ભાષાંતરો ઉપરથી ઉતારો કરી ગદ્યરૂપ કે પદ્યરૂપ ભાષાંતરો બનાવેલાં હોવાથી તેવા અંધો ઉપર જિજ્ઞાસુને શ્રદ્ધા થતી નથી. આ અંધમાં ગીતાનો અર્થ સ્પષ્ટ અને સેદેહી ભાષામાં કહેવા ઉપરાંત જ્યાં જોઈએ તેટલોજ ત્યાં અર્થનો વિસ્તાર પણ કરેલો હોવાથી વાંચનારને વિશેષ ઉપયોગી થવાનો સંભવ છે. આ અંધમાં જ્યાં જ્યાં કંઈ

શબ્દો વાપરેના છે ત્યા ત્યા માન અર્થદર્શક ટીકા આપવામા આવી છે; કેમકે ગીતાના શાસ્ત્રીય નિયમ ઉપર લખાયેલી ટીકા આપના જતા અથ ઘણો મોટો ધર્મજન્ય

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સામાટે આટલી બધી પ્રસિદ્ધિ પામી છે તથા એમાં કયા કયા નિયમ સમાયના છે, એ વાત અમે પાછળ કહી ગયા તેમ ઘણી પ્રસિદ્ધ હોવાથી આ જગોએ તે વિષે કાઈ ન કહેતા જિજ્ઞાસુને માત્ર અમે અથ વાચવાનીજ બલામણુ કરિયેછિયે

નરહરદાસની વિશેષ હકીકત અમને હમણા મળી શકી નથી, તેથી આ અથમા તેનું જીવનચરિત્ર ન આપતા એ કવિના બીજા અથો પ્રકટ કરતી વખતે બની શકશે તો તે અમે આપીશું

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

नरहरिकृत

श्रीसद्

भगवद्गीता.

अध्याय १ लो.

राग पूर्वछाया.

परम पुरुष परमात्मा, हरि निरञ्जन निराकार,
नमु नित्य निज उपने, जे व्यापक विश्वाधार १
भूण प्रकृति महत्तत्त्व अह, त्रिगुण तत्त्व त्रयोविध,
विश्व वरावर प्रगटियु, समर्थ श्रीनगदीश २
सरजे पाणे स वरे, प्रबुद्धीला अन त ग्रह्णाड,
जेनी गति डो प्रीछे नहि, ते अभूर्ति अकण अण्ड ३

१ निरञ्जन—निष्कल २ भूण प्रकृति—माया महत्तत्त्व—मायाया
ची उत्पन्न यथेनु जगत्तु भरलुभूत तत्त्व अह—अहकार नामनु तत्त्व
(महत्तत्त्वमायी उत्पन्न यथेनु) त्रिगुण—सत्त्व रजस, तमम् अे नामना
त्रिगुण गुण (अहत्तत्त्वनु कार्य) त्रयोविध तत्त्व—(त्रिगुणमायी उत्पन्न
यथेना) पय भूत अने पय त्रिगुण अे तमो गुणनु मय, पय धृष्टियो ने
पय प्राण अे रजो गुणनु कार्य, वार अत करण अे सत्त्वगुणनु कार्य, अेम
अधा भगोने त्रयोविध तत्त्व वरावर—स्थावर जगम ३ स वरे—क्षय करे

- અનંત નામ અનંત ગુણ, હરિ અનંત રૂપ અપાર,
 નમો નમો તે તત્વને, જે નિરંજન નિગકાર ૪
- સર્વ અર્થામી હરિ, અદોદિત મહાવિષ્ણુ,
 તે પુરુષોત્તમ ધ્યાયજો કેવલ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ ૫
- સાધુ ધર્મને પાળવા, દુષ્ટનો ફેડવા ઠામ,
 ભાર ઉતાવળ ભૂમિનો, પ્રગથ્યા શ્રીકૃષ્ણ રામ ૬
- ચક્રકુળતિલક શ્રીકૃષ્ણજી (અને) વસુદેવસુત વાસુદેવ,
 દેવકીનંદન દયાનિધિ અમર કરે જેહની સેવ ૭
- ગોકુળનાયક ગોવિંદજી, હરિ ગોપીવલ્લભ શ્યામ,
 નંદતણે ઘેર નાથજી, પ્રગથ્યા શ્રીકૃષ્ણરામ ૮
- યશોદાજીવન યાદ્યો, ભક્તવત્સલ ભગવાન,
 વૃંદાવનચ દ વિકૃત્યો, જેહનુ ધરે મુનિવર ધ્યાન ૯
- મથુરામહા તે માવજી, કન્યો ક સાદિકનો નાગ,
 દારકાનાથ વેદુ કપતિ, જે પૂરાણ બ્રહ્મ પ્રગથ ૧૦
- ચતુર્વ્યૂહ રૂપે હરિ, ભાઈ પ્રગથ્યા શ્રીપરબ્રહ્મ,
 હરિ નીલા જે ચિત ધરે, તે કુના દળે ગુલાગુલ ઝર્મી ૧૧
- શ્રીવાસુદેવ મંડપી, અને પ્રદુમ્ન અનિરૂદ્ધ જેહ,
 નર્મ લીલા શ્રીકૃષ્ણ ધરે જો, પ્રગથ પુરુષોત્તમ જોહ ૧૨
- જેજો કુતાગુત ઉગારિયા, ભાઈ મંડવી બંધુવાર,

તે ભક્તવત્સલ આ રહ્યા, જેનો નિગમ ન બાણે પાર	૧૩
તે અર્જુનનો થયો આગયિ, કહાવ્યું કૃષ્ણાર્જુન નામ,	
પ્રભુજીએ પાડુપુત્રના, કર્યા તે સઘળા કામ	૧૪
તે હરિ પરબ્રહ્મ ધ્યાઇયે, (જેણે) કર્યું અર્જુનને ધર્મજ્ઞાન,	
મોહ નિવર્ત્યો કપિધ્વજતણે, કરતા તત્વનું ખાન	૧૫
અર્જુન શોક સમુદ્રમા, ભાઈ મગ્ન હવેા જેણી વાર,	
શ્રીકૃષ્ણ તત્વ નાવે કરી, ઉદ્ધરિયો તેણી વાગ	૧૬
યુદ્ધ મમે અર્જુનને કહ્યું, કૃષ્ણજીએ નિરધાર;	
વેદવ્યાએ તે અર્ધના કર્યા, શ્લોક સાતસે સાર	૧૭
જે સુણતા સ શય ટળે, મોહ કર્મ મર્વ લય,	
કૃપા કરી કૃષ્ણજીએ કહ્યા, કેવળ તેહનો ઉપાય	૧૮
શ્રીભગવદ્ગીતાતણે, ભાઈ અર્થ અગમ્ય અપાર,	
શ્રીકૃષ્ણ કૃપાએ પામિયું, ઉપનિષદનું સાર.	૧૯
સદૃશ્ય સ તને પ્રણમું, માગું એક પસાય;	
કૃપા કરો મુને અતિ ઘણી, જ્યમ હરિ તે વહાલા થાય	૨૦
મનુષ્ય દેહ પામ્યાતણું, ભાઈ ઉત્તમ ફળ એ સાર,	
સર્વ ભાવે હરિ સેવિયે, અવગ ન ઢીજે વિચાર	૨૧
શુભ પ્રહ્લ એતન્નને પ્રણમું, ધરૂં નિરજન ધ્યાન,	
હરિ શુરૂ પ્રસાદે ઉપજે, અનુભવ આત્મજ્ઞાન	૨૨
શ્રીભગવદ્ગીતા બોલવા, કહું પ્રથમ વિષ્ણુ,	

૧૫ કપિધ્વજ—જેની ધનુષા વાનગુ ચિન્હ છે એવો અર્જુન ૧૭
કહ્યું—જે જ્ઞાન કહ્યું અર્ધના—તે જ્ઞાનરૂપી અર્ધના

૧૯ અગમ્ય—ન સમગ્રાય એવો સાર—તત્વ ('તત્વ એવો અર્થ
અનુભવીને સાગ શાન્ નપુ સકે નખ્યો છે)

અર્જુનને મને મોહ ઉપન્યો, દેખાડ્યો (તે) ભાવ મુશંર. ૨૩
 નિશ્ચય તે જૂઠો જીવનો, સાચો તે હરિનો જાણ;
 પૂર્વપક્ષ ન મોહિયે, સિદ્ધાંત હૃદયે આણ. ૨૪
 જીવનું જીવત્વ તો ટળે, જે સેવે પક્ષ સિદ્ધાંત;
 સિદ્ધાંત પક્ષ સેવ્યા વિના, કર્મ વિષે ભમે બ્રાંત. ૨૫
 તે કારણ સહુ સાંભળો, સાવધાન થઈ જન;
 અવર પ્રપંચ સહુ પરહરો, શ્રેષ્ઠ કેવળ કૃષ્ણવચન. ૨૬
 કૃષ્ણવાચક જે કો શ્રેષ્ઠ, તે પરમ શીતલ સુખી હોય;
 નહિતર જીવ સંસારમાં, ફરી પામે મોહ. ૨૭
 અજ્ઞાની તો માને નહિ, ભાઈ હરિના હિતવચન;
 દુષ્ટ દુર્યોધન અવશુભે, ખામ્યો તેહ પતન. ૨૮
 પૃથ્વીકેરે કારણે, માડ્યો માહોમાંહી વિરોધ;
 ધર્મક્ષેત્રમાંહી આવિયા, યુદ્ધ કરવા મહાયોધ. ૨૯
 પાંડુપુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રસુત, મંગે યોધ અપાર,
 સાત અગિયાર ક્ષોણી લેઈ આવ્યા, યુદ્ધ કરવા નિરધાર. ૩૦
 અગ્યાર ક્ષોણી અધર્મને, ધર્મને ક્ષોણી સાત;
 કહે નરહરિ જય ત્યાં સદા, જ્યહા કૃષ્ણદેવ સાક્ષાત. ૩૧
 વેદવ્યાસને પૂછિયું, રાયધૃતરાષ્ટ્રે એમ;

૨૪ નિશ્ચય ધૃ—જીવનો નિશ્ચય જૂઠો હોય છે ને હરિનો નિશ્ચય સાચો હોય છે પૂર્વપક્ષ ધૃ—વાદીએ ઉદાવેલી તકરાર અથવા સિદ્ધાંતને વધારે દંઢ કરવાને ઉદાવેલો સંશય .

૨૫ જીવત્—જીવપણુ. બ્રાંત—બ્રાનિ નડે અથવા ભ્રાંતિનાજો થયેતો

૩૦ સાત ધૃ—સાત ક્ષોણી (અક્ષૌહિણી) મૈન્ય પાડવોનું ને અગિયાર અક્ષૌહિણી મેરવોનું

- કુરૂક્ષેત્રકેરી વારતા, તે હું જાણીશ કહો કેમ ? ૩૨
 વ્યામ કહે ધૃતરાષ્ટ્રને, તુજ કહેગે સંજય સર્વ;
 મમ દૃપાથી જાણશે, ભારત અષ્ટાદશ પર્વ. ૩૩
 હસ્તિનાપુર માંહી ગદ્યાં, (અને) કહેશે કુરૂક્ષેત્રની વાત;
 સંજય વિદ્યાર્થી વ્યામનો, પામ્યો દેવચક્ષુ સાક્ષાત. ૩૪
 સંજય વિદ્યાર્થી વ્યામનો, અને ધૃતરાષ્ટ્રનો દ્વારપાલ;
 મુજ વાત કહે કુરૂક્ષેત્રની, પૂછે જન્માંધ ભૂપાળ. ૩૫

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ.

ઓપાધ.

- સંજય પ્રત્યે પૂછે રાય, પુત્રનેહે અતિ આતુર થાય;
 પાંડુપુત્ર મમ મુત તે મળ્યા, તે યુદ્ધ કરવા કુરૂક્ષેત્ર પળ્યા. ૩૬
 ધર્મક્ષેત્ર જઈ દીધું જેહ, મુજને કહે સંજય તું તેહ;
 ધર્મક્ષેત્ર જે દીજે કર્મ, સહસ્રગણો તે થાયે ધર્મ. ૩૭

સંજય ઉવાચ.

- મુણુ નરેન્દ્ર કહું તુજ તેહ, પૂછ્યું અતિ આદર કરી જેહ;
 પાંડવનું મેન જોઈ રાજન, વ્યથ ચિત્ત હુઓ દુર્યાધન. ૩૮
 દ્રોણ પ્રત્યે આવ્યો તતકાળ, ઇમ વાયક ગોત્ર્યો ભૂપાળ,
 રાય દુર્યાધન ગોત્ર્યો જેહ, નવ શ્લોકે સંજય કહે તેહ ૩૯

૩૪ રહ્યા — ૨૯૫ રહ્યા દેવચક્ષુ—દિવ્યગ્ન ૩૫ જન્માંધ ભૂપાળ—
 જન્મથી આધગો રાજા—ધૃતરાષ્ટ્ર ૩૭ ધર્મક્ષેત્ર—કુરૂક્ષેત્ર જીવનું નામ
 સહસ્ર ગણો—‘ સહસ્ર તણો ’ એવો, પાઠ છે ૩૮ દ્રોણ પ્રત્યે—દ્રોણની
 તરફ ૩૯ નવ શ્લોકે—ગીતામાના શ્લોક ૨ નંબી ૧૦ માં સુધી

દુર્યોધન ઉવાચ

દ્રોણ પ્રત્યે દુર્યોધન રાય, વાયક જોતે જોઈ અભિપ્રાય, પાડવનુ મેન્ય જુઓ તમો, એ દુ ખ મહુ ન લયે અમો	૪૦
દુપદપુત્ર ત્યા કહિયે જોહ, વ્યૂહગ્યના રાજે છે તેહ, સિધ્ધ તમારો તે ધીમત, એ દુ ખ નાલે અમારે અત	૪૧
પાડવના મહાગ્થી જોહ તમ આગળ વિનવુ હવે તેહ, ભીમ અર્જુનયોધ મહાશૂર, રણમા આવ્યા કરી મહુ ચૂર	૪૨
યુધુધાન વિરાટ મહારથી, દુપદ સરખા નર કો નથી, ધૃષ્ટકેતુ ચેટ્રીતાન ડાગીરાજ, એ મહાળગિયા પૃથ્વીતલ આજ	૪૩
પુત્રજિત કુતીલોજ ને રોમ, મહાયુલટ નિર્મ્યા એ દેવ, યુધામન્યુ વિક્રાંત જોહ, ઉત્તમ વીર્યવાન વળી તેહ	૪૪
મુલદ્રાસુત કહિયે અભિમન્ય, વળી દ્રૌપદીના કહિયે તન, એ સર્વ પાડવના મહારથી, હવે કહુ આપણા તે ડથી	૪૫
પાડવના કહ્યા જે આડહ, તેપે આપણા છે અતિ પ્રોહ, મારા મેન્યના નાયક જોહ, તમ આગળ વર્ણવુ હવે તેહ	૪૬
પેહેલુ મારે તમો દિગ્દેવ, વળી વળી સ્વામી કહુ અવશ્યમેવ, તમ અમાન પ્રેયોજ્યમા નથી, જોયુ વિવિધ પેરે મે કથી	૪૭
ભીષ્મતણુ વિદિત તે નામ, જોણુ યુદ્ધે જીત્યા પન્થુરામ, કર્ણ કૃપાચારજ વળી જાણ, અમિત બળ એહના પ્રમાણ	૪૮
અશ્વત્થામા વિકર્ણ મહાવીર તે યુદ્ધ કરતા લાજે નહિ ધીર, સોમદત્ત તેહનુ અભિધાન, જોણુ રૂદ્રથકી પામ્યુ વરદાન	૪૯

૪૧ દુપદપુત્ર—ધૃષ્ટદ્યુમ્ન ધીમત—બુદ્ધિમાન ૪૪ વિક્રાંત—પરાક
મવાળો ૪૬ આડહ—(યુદ્ધે) અદેશ નાયક—મુખ્ય—અગ્રેસર. ૪૮ વિ
દિત—અખ્યાત વિદિત એવો પાદ છે ૪૯ પામ્યુ—નાખત કયુ

અનેક યોધ ધીર્મ છે હજી, તે સુજ અરથે આવ્યા હવિત તણ;
 નાના શસ્ત્ર ધરી રહ્યા ગૂર, યુદ્ધ કરવા પ્રત્યે અતિ આતુર. ૫૦
 બેહુ મેનાના નાયક-દહી, વળી દુર્યોધન ઘોર્યો મહી;
 મેનાપતિ મારો ભીષ્મ જાણ, તેણે રાણિયું સૈન્ય નિરવાણ. ૫૧
 યદ્યપિ સૈન્ય મારે છે ઘણું, તોય અપૂર્ણ જાનમાનું તેહતણું;
 પાંડવને અક્ષૌહિણી છે આત, મેનાપતિ ભીમ વિખ્યાત. ૫૨
 તોયે પાંડવનું જાન દીસે ઘણું, મત્ય મત્ય શુરૂં હું લણું;
 દુર્યોધનનો અભિપ્રાય ત્યાં એહ, દ્રોણ પ્રત્યે જણાવે તેહ. ૫૩
 ભીષ્મતણી તો દૃષ્ટિ છે ત્યાંય, યદ્યપિ એહ રહ્યો છે આંય;
 તે માટે સૈન્ય અપૂરણ રાય, દુર્યોધનનો એહ અભિપ્રાય. ૫૪
 દ્રોણાચાર્ય એ વાત મન ધરો, હવે ભીષ્મતણી તે રક્ષા કરો;
 આપાપણે સ્થાનકથકી યોધ, ભીષ્મ પ્રત્યે આવે ધરી મોહ. ૫૫
 એમ ભીષ્મને દીધું જાહુ માન, ભીષ્મ તે મહાપ્રતાપવાન;
 ભીષ્મે વળતું કીધું જેહ, ધૃતગન્ધને સજય દહે તેહ. ૫૬
 કુરૂવૃદ્ધ પિતામહ ધીર, (તેણે) હર્ષ પમાડ્યો દુર્યોધન વીર;
 ગજ્યા ને કીધો મિંહનાદ, ત્યારે દુર્યોધન પામ્યો ઉડહાદ. ૫૭
 કરી મિંહનાદ કર્યો શ જનાદ, ત્યારે સૈન્ય સજયું તણ પ્રમાદ;
 ભીષ્મ તે મહાપ્રતાપવાન, મર્વ આવ્યું સૈન્ય થઈ આવધાન. ૫૮
 લેગી શ જનાદ જાહુ હોય, પણવ ગોશુળ વાળે મોય;
 અનેક વાજિત્ર વાળે ઘણાં, કેઈ પેર નામ લેઈ તેહતણાં. ૫૯
 સમસ્ત વાજિત્રનો શબ્દ જે થયો, તે કાપે નવ વડે સહ્યો,

હવે પાડવની સેનાનો હર્ષ, તે સુણિયે રાય તણ અમર્ષ	૬૦
ઉન્નવલ અશ્વ પ્રાઢ અતિ ચાર, તે દિવ્ય રથ જોડયા નિરધાર,	
સકળ લોક આવે જાય જેહ, દિવ્ય રથ તો ભણિયે તેહ	૬૧
તેણે રથ જોઠા શ્રીલક્ષ્મીકાત, જેહનું નામ ટાળે સર્વ ધ્વાત;	
વળી અર્જુન ત્યા જોઠો મહાધીર, દિવ્ય શ ખ પૂર્યા તેહ વીર	૬૨
દુર્યોધનના સેન્યનાદ જેહ, તે આગળ ઢ કાયા તેહ,	
પાચજન્ય શ ખ જે સાર, તે હૃષીકેશે પૂર્યા નિરધાર	૬૩
દેવદત્ત શ ખ તો જેહ, અર્જુને પૂરિયો તેહ,	
મહાશ ખ પૌંડ્રક તે જાણુ, ભીમનેને પૂર્યા નિરવાણુ	૬૪
અન તવિજય શ ખ જે હોય, રાય યુધિષ્ઠિરે પૂર્યા સોય,	
મણિપુષ્પક શ ખ તો જેહ, નકુલ સહદેવે પૂર્યા તેહ.	૬૫
કાશીનો રાજા કાશીરાજ, મહાળાજિયો પૃથ્વીતળ આજ,	
વળી ધૃષ્ટદ્યુમ્ન શિખ ડી જાણુ, મહાયોધ સાત્યકિ પ્રમાણુ	૬૬
દ્રુપદરાય વળી દ્રૌપદીના પુત્ર, સુભદ્રાસુત તો શોભે યત્ર,	
એ સર્વેએ શ ખનાદજ કરયા, યુદ્ધ કરવા રણમા સ ચરયા	૬૭
પાડવના સુભટના શ ખનાદ, તે તવ પુત્રને ઉપજાવે જાધ,	
હૃદય વિદારે તવ સુતતણુ, સુણી શબ્દ કષ્ટ પામ્યા ઘણુ	૬૮
પૂરાયો પૃથ્વી આકાશ, શબ્દ સુણી પામ્યા જહુ ત્રાસ,	
શ ખનાદ સુણી રાજન, કાયર નથી થયા જેહના મન.	૬૯

૬૧ સમગ્ર લોક—સમગ્ર લોકમા ધ્વાત—અધાર ૬૩ પાચજન્ય—
પાચજનનામ દૈત્યો મારીને મેળવેનો શ ખ -હૃષીકેશ—ભગવાન—વિષ્ણુ

૬૫ મણિપુષ્પક ૪૦—નકુલે સુધોષ નામના ને મહદેવે મણિપુષ્પક
નામના શ ખનો નાદ કર્યો એમ મૂળમા છે “નકુલ સહદેવથ સુરોપમણિ
પુષ્પકૌ” (૧-૧૧)

૬૮ પૂરાયો ૪૦—તે શ ખનાદ પૃથ્વી તથા આકાશમા પૂરાયો દ્રોણ
પ્રમુખ—દ્રોણ આદિ

દ્રોણપ્રમુખ સુભટ તો જોહ, યુદ્ધ કરવા આવ્યા સર્વ તેહ,
 તવ પુત્ર આયુધ મજ કરી, રહ્યા ધનુષ્ય વિષે શર ધરી ૭૦
 તેણે સમે અર્જુને કર્યું જોહ, સજ્ય ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે કહે તેહ,
 ત્યારે કપિધ્વજે ગાડિવ સજ કર્યું, ઇમ કૃષ્ણ પ્રત્યે વાયક ઉચર્યું ૭૧
 હૃષીકેશ પ્રત્યે અર્જુન, ઇમ વાયક જોત્યો રાજન,
 અચ્યુત મારી વિનતિ દાખ, ઉભય સેન્ય મધ્યે રથ રાખ ૭૨
 જોઉં સુભટ આવ્યા છે કોણ, યુદ્ધ કરવા પોકીને પોણ,
 જે અન્નવિદ્યા વિષે હોય સુબુદ્ધ, પછે તે સાથે સ્વામી કીજે યુદ્ધ ૭૩
 યુદ્ધ કરવા આવ્યા જોધ જોહ રૂડી પેરે જોઉં કૃષ્ણ તેહ,
 હંચાધનનું કરવા પક્ષ, જુઓ કોણ સુભટ વિસુદ્ધ ૭૪
 દુર્બુદ્ધિ ધૃતરાષ્ટ્રના તન, તેનું પ્રિય કરવા આવ્યા કોણ રાજન,
 એવું હૃષીકેશને કહી, ગુડાકેશ જોહો સજ થઈ ૭૫

સંજય ઉવાચ.

સંજય કહે ગુણો રાજન, કૃષ્ણે અશ્વને કીધી સાન,
 જોહુ સેના મધ્ય તેણીવાર, એટલે રથ આવ્યો નિરધાર ૭૬
 કૃષ્ણ કહે સુહૃદ્ય અર્જુન વીર, જોધ સુભટ યુદ્ધ કરે ધીર,
 અર્જુને સર્વ સામુ જોયુ સહી, પણ સમ્યક્ કો જોળખાએ નહિ ૭૭
 સત્તાહ ટોપ પહેરી સજ થયા, એક નેન ઉઘાડા મૂકી રહ્યા,
 પછે અર્જુનને સુભટ શ્રીહરિ, તે જોળખાએ આગળી કરી ૭૮

૭૩ પોણ—પણ યુદ્ધ કરવાનું પણ પોકીને—પણ લેખને—નિતિયા
 કરીને (પોકતુ—ભવિષ્ય કહેતુ) ૭૪ વિસુદ્ધ—વિમુખ્ય ૭૫ શુભેશ—
 અર્જુન ૭૭ સમ્યક્—સારી રીતે ૭૮ સત્તાહ—અખતર ટોપ—અખતરની
 ટોપી

સકળ યોધ આ ભે રે વીર, આગળ બે ઉભા જે ધીર;	
એક લીધ્મ ને બીજે દ્રોણ, જેહની તુલા ન આવે કોણ.	૭૯
વળી અશ્વત્થામા કર્ણે ભેય, કૃપાચાર્ય ઉભા છે સોય;	
દુર્યોધન પ્રમુખ સર્વ શૂર, યુદ્ધ વિષે તે અતિ ચતુર.	૮૦
ત્યાર પૂઠે હવું ત્યાં જેહ, પૂછે ધૃતરાષ્ટ્ર સંજય કહે તેહ;	
દુર્યોધનની સેના ભેધ, અર્જુનની ગતિ ભગ્નજ હોઈ.	૮૧
અર્જુનને એહ આંખું સ્નાન, લીધ્મ મારા પિતૃ સમાન;	
કર્ણ દુર્યોધનાદિક બ્રાત, અને દ્રોણ ગુરૂ પૂજનું પાત્ર.	૮૨
શક્ય પ્રમુખ માતુલ ત્યાં એહ, દુર્યોધનમુત પુત્ર મમ તેહ;	
શત્રુની સેના વિષે રાય, અર્જુનને મિત્રભાવ તે યાય.	૮૩
કો શ્વસુર કો મિત્રજ હોય, ઉભય સૈન્ય વિષે એમ ભેય;	
કુંતાસુતનો ગયો ભેધ ગર્વ, ગંધુર્વ ત્યાં દીકું સર્વ.	૮૪

અર્જુન ઉવાચ.

સુણો સ્વામી શ્રીવેકુંઠ ધણી, કૃપા ઉપની મુજને અતિ ધણી;	
સ્વજન ભેધ હું ભગ્નજ થયો, મારા મનનો ઉત્સાહજ ગયો.	૮૫
યુદ્ધ કરવા આંખ્યા રનેહપાત્ર, તે ભેધ સીદાયે મમ ગાત્ર;	
ધ્રુજ ઉપને મારે અંગ, મુખ સૂકાય છે શ્રીરંગ.	૮૬
શરીર વિષે શેમ ઉભાં થાય, એ દુઃખ મેં તો સહુ ન જાય;	
ગારિવ ધનુષ્ય હસ્તથી પડે, દાઝી ત્વચા શોકાગ્નિજ વડે	૮૭
મન માફે ભ્રમણ કરે દેવ, સમર્થ નહિ રાખવા અવશ્યમેવ;	

જેણે કરી અકલ્યાણુ હોય, એવા અપશુકન આ જોય. ૮૮
 વામાગ તે કરકે આજ, કહો દેશવ શું થાયે કાજ ?
 સ્વજનતણે વધ કરતાં સ્વામ, શ્રેયતણે નવ દેખું ઠામ. ૮૯
 જ્યની ઇચ્છા હું નવ કડું, રાજ્ય મુખ મર્વે પરહડું,
 વિપય ભોગ સ્વામી એ વ્યર્થ, હવિતવ્યનો મારે નથી અર્થ. ૯૦
 વર નિદા માગી પેટજ ભડું, પણ એણે રાજ્યે ગોવિંદ શું કડું ?
 સ્વજનતણે વધ કરતાં સ્વામ, અમને શ્રેય નથી એણે ઠામ. ૯૧
 સ્વામી સુહૃદના હિતને કાજ, વિવિધ ભોગ ઇન્દ્રિયે રાજ,
 હવિતવ્ય ભોગ તણને જેહ, યુદ્ધ કરવા આવ્યા સર્વે તેહ. ૯૨
 આશ્રય પિતર પૌત્ર આવિયા, વળી પિતામહ માતુલ ભાવિયા;
 શ્વશુર પૌત્ર સાળા ત્યા જેહ, મગા સખ ધી આવ્યા તેહ. ૯૩
 એહનો વધ કૃષ્ણ કયમ કીજિયે, પાપ કરતા અમો ણીજિયે,
 એ વધ કરે તો કરજે આજ, પણ અમારે નથી કરો કાજ. ૯૪
 જો ઇદ્રાગને જેમુ છત્ર ધડું, તોય એહનો વધ નવ કડું,
 તો પૃથ્વીતણી કયા કોણ માત્ર, એહ અમારે પૂજના પાત્ર ? ૯૫
 દુર્યોધનાદિકનો વધ કરી, અમો મુખ પામું કયમ કઠી,
 હવે મર્વ પ્રકારે નાથ, અમો એહવી ન કરવી વાત ૯૬
 એ મર્વ આયુધ સજ કરી રદા, પણ મારા મનના મનોરથ ગયા,
 જો એના વધની કીજે વાત, તો અમને હોયે નર્કપાત ૯૭
 સુણો માધવજી વિનતિ કરું, સત્ય વાયક અમો ઉચરું;
 સ્વજનતણે વધ કરતા સ્વામ, અમને મુખ નહિ એકુ ઠામ. ૯૮

૮૮ શ્રેય—કલ્યાણ ૮૦ હવિતવ્ય—હવતર ૯૧ વર—ઉત્તમ નિદા
 માગીને પેટ ભર, એ ઉત્તમ ૯૨ સુહૃદ—વાહાવા ૯૬ દુર્યોધનાદિકો વધ
 ના કરી એનો પાઠ છે

એ નથી દેખતા અજ્ઞાને કરી, લોભે ચિત્ત લીધાં એહનાં હરી;
 કુલક્ષ્યકૃત દોષ ત્યાં જેહ, મિત્રદ્રોહનું પાતક તેહ. ૯૯
 એ વિવેકે જાણે નહિ, પણ અમો સર્વ ટાળવું મહી;
 સાંભળો સ્વામી સત્યસ્વરૂપ, દેખતાં નર પડે ક્યમ કૃપ ? ૧૦૦
 કુલક્ષ્ય કરચે કુળનો જે ધર્મ, તે નિશ્ચે નાશ પામે પરબ્રહ્મ,
 ધર્મનાશે કુળ સઘળું દેવ, અધર્મ તે વ્યાપે તતજેવ. ૧૦૧
 અધર્મે પરાભવિયે તેહ, ઉત્તમ કુળની સ્ત્રી ત્યાં જેહ;
 દુષ્ટ ચિત્ત સ્ત્રી થઈ જેણીવાર, ત્યારે નીચ સંગ તે કરે નિરધાર. ૧૦૨
 નીચથકી ઉપજે સત્તાન, તે તો શુદ્ધ ન હોય ભગવાન,
 અશુદ્ધ તિલતર્પણ જો કરે, તો તે કુળ નરકે સંચરે. ૧૦૩
 કુળક્ષયનો કર્ત્તા ત્યાં જેહ, કુ લીપાક વિષે પડે તેહ;
 કુળને નાશે ધર્મ તે જાય, પછે અધર્મ તે વરતે ચદુરાય. ૧૦૪
 અધર્મે વર્ણસંકર હોય, પછે જાતિ ધર્મ લય પામે સોય;
 જેહનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પામ્યો નાશ, તેહને નિરતર હોય નર્કવાસ ૧૦૫
 વેદવ્યામના મુખથી સુબુધું ઇંમ, તો કહો કૃષ્ણ આચર્યો ક્યમ ?
 વળી અનેક કષીશ્વરે કહ્યું, શ્રુતિ સ્મૃતિ વિષેથી લહ્યું. ૧૦૬
 એ મહાકષ્ટ મુણો વૈકુંઠરાય, જે અમને પાપબુદ્ધિ તે થાય;
 અમો તમારે સાનિધ્ય રહું હંશ, અને પાપબુદ્ધિ આવે જગદીશ ૧૦૭
 એ દુષ્ટ તમને કહીએ કૃષ્ણ, તમો સર્વેશ્વર વ્યાપક વિષ્ણુ,

૯૯ કુળક્ષય કૃત દોષ—કુળનો ક્ષય કરનાથી થયેનો દોષ ૧૦૨ અધર્મે
 ૧૦—અધર્મ થનાથી ઉત્તમ કુળની સ્ત્રીઓ પરાભવ પામેછે—અધર્મ
 તજીને વ્યભિચારાદિક દોષાળી થાય છે

૧૦૩ અશુદ્ધ—વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેનો પુત્ર ૧૦૭ સાનિધ્ય—
 પામે અને ઇં—એમ છતાં પણ અમને પાપ બુદ્ધિ આવે

- રાત્ર્ય મુળને લોભે કરી, કામ કીજે વધ એહુનો હરિ. ૧૦૮
અર્જુને ઈમ વિચાર્યું સહી, મૃત્યુ ભલું પણ એ કૃત્ય કાંઈ નહિ;
હું શુર સામો રહી યુદ્ધ નહિ કરું, સંગ્રામ વિષે આયુધ નહિ ધરું. ૧૦૯
ઈમ કરતાં જો એ મારશે, તો મુજને ઉત્તમ ગતિ હશે;
પણ પાપ તો ઉપજશે નહિ, અર્જુને એ નિશ્ચે કર્યો સહી. ૧૧૦
ત્યાર પૂઠે હવું ત્યાં જોહ, સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે તેહ;
ઈમ કહી અર્જુન તે વીર, રથ પાછળ બેઠો જઈ ધીર. ૧૧૧
મૂંઝાં હેઠાં ધનુષ્ય ને ગાણ, હું યુદ્ધ નહિ કરું નિરવાણ;
શોકે મન આતપ્ત તે થયું, દિગ્મૂઢતાએ મૈન તે ગ્રહું. ૧૧૨
પ્રથમ અધ્યાય વિષે અર્જુન, મોહસમુદ્રમાં હવો મગન;
કહે નરહરિ વિવેકે કરી, અર્જુનને ઉદ્ધારશે હરિ. ૧૧૩
અંતર્યામી સર્વાવાસ, (તેણે) હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપભવ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૧૧૪

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे
उर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અધ્યાય ૨ જો.

રાગ પૂર્વછાયો.

મધુસૂદન ત્યા જોલિયા, અર્જુન પ્રત્યે જોહ,
કહે નરહરિ ધૃતરાષ્ટ્રને, સ જય કહે છે તેહ ૧
પરમકૃપા તે ઉપની, અને નયજી આદના નીર,
અતિ દુઃખ પામતો પાડુપુત્ર, તે પ્રત્યે જોદના ચદુવીર ૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

સુદ્ધ સમે શ્રીકૃષ્ણજી કહે તુને કયાથી આવ્યો મોહ શોક ?
એણી વાતે અર્જુન તને, કહેશે અનાથ લોક ૩
વળી અપકીર્તિ હશે ઘણી, તારી એણી વાતે અર્જુન,
આણી વેળા એ ન જોઈએ, સાવધાન કરે મન ૪
ઠાયરતા અને શુદ્ધતા, વળી દુર્જનતા તજ્જન વીર,
તુજને એ નવ જોઈએ, કુતીપુત્ર મહાધીર ૫
કલેયપણ તે પરહરી, અને થા જોઠો જાળવત,
વગતુ અર્જુન જોલિયો, સુણિયે શ્રીભગવત ૬

અર્જુન ઉવાચ.

પૂજ્ય પુષ્પે ચ દને, લીધમ દ્રોણતુ તન,
ક્યમ પ્રહાર કરૂં જાણના, સાલજિયે મધુસૂદન ૭
શુર પિતૃનો વધ કરી, અને લોગવિયે લોગ,
તેહપે શિક્ષા અતિ ભલી, પણ એહ કૃત્ય કરવુ અચોગ ૮

- એટલું હું નથી જાણતો જે, એશું કરું સંગ્રામ;
એશું યુદ્ધ ન કીર્જિયે, ઇમ નથી જાણતા સ્વામ. ૯
- હું જ્ય પરાજ્ય નથી જાણતો, સ્વામી શી થો છે મુજ આશ;
એહનો વધ કીધા પછે, હોય અમારો નાશ. ૧૦
- કુળનો નાશ કીધાથકી, સ્વામી અમો જીવ્યું ક્યમ જાય!
મૂઠ થયું ચિત્ત માહરું, ધર્મે કરી ચદુરાય. ૧૧
- પૂછું પ્રભુજી તમ પ્રત્યે, કહો મુજ શ્રેયની વાત;
હું શિષ્ય સ્વામી તમતણો, આઁબો શર્ણુ જગતાત. ૧૨
- યદ્યપિ રાજ ત્રૈલોક્યનું જો, પામું હું ભગવ ત,
તોયે મારા દુઃખતણો, આવે નહિ સ્વામી અંત ૧૩
- એ દુઃખ રૂપિયે દાવાનજો, ઇન્દ્રિય સકળ સૂકાય,
અર્જુને કૃષ્ણને એમ કહ્યું, એ કૃત્ય મુજથી ન થાય. ૧૪
- ગુહાકેશ કહે વળી વળી, સુણો સુકેશ ગોવિંદ,
એ સુદ્ધ તો હું નહિ કરું, જ્યા પ્રોઢ પાપ સંજ ધ. ૧૫
- આણુજોત્યો અર્જુન રહ્યો, અને કરી પ્રતિજ્ઞા એહ;
વળતું કૃષ્ણે જે કહ્યું, સુણે ધૃતરાષ્ટ્ર તું તેહ ૧૬
- એહું સેના વચ્ચે પામનો, અતિ દુઃખ અર્જુન વીર;
તેહ પ્રત્યે એમ જોલિયા, હશીને શ્યામશરીર. ૧૭

ઓપાઈ.

- કૃષ્ણજીએ વિચાર્યું જેહ, સાંભળજો જન કહું હવે તેહ;
વિવેક જ્ઞાન વિના અર્જુન, શોક મોહમાં હવો મગન. ૧૮

કહે કૃષ્ણ હવે ઈમ કરે, જ્ઞાન વિવેકે કગી ઉદ્ધરે,
 જો એ દેહ આત્માનો વિવેકજ લહે, તો અર્જુન હુ ખ પામતો રહે ૧૬
 પૂર્વપક્ષ અર્જુનનો મુણી, મિદ્ધાતપક્ષ કહે ત્રિભુવન ધણી,
 મિદ્ધાતપક્ષ જાણે જીવ જોહ, હોયે સાક્ષાત્કાર બ્રહ્મ તેહ ૨૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુન પ્રત્યે કહે ભગવાન, તારે વિષે એ મહાઅજ્ઞાન,
 જેનો શોક જ તુ નવ કરે, તેનો શોક તુ હૈડે ધરે. ૨૧
 વળી પ્રજ્ઞાવતની પેરે થઈ, મારે અરથે એ મરથે સહી,
 તુ નહિ મારે તો શુ એ નહિ મરે, એવા વચન શ્રીકૃષ્ણ ઉચ્ચરે ૨૨
 અર્જુન એ આગ્રહ તુ છાડ, વિચારી યુદ્ધ એહશુ માડ,
 ભીષ્મ દ્રોણાદિકનો જે શોક, નિશ્ચે જાણુ તે કરવો ફોક ૨૩
 પરમારથ વિચારે જોહ, સર્વ નિત્ય ત્યા દેખે તેહ,
 દેહ મરે દેહજ ઉપજે સહી, તોય પ રિતને શોક હુર્ધજ નહિ ૨૪

ધ્રુ ને આત્મા શુ છે ઇલાદિ જ્ઞાન પ ચદશીમા કહે છે કે “આત્માન ચોદ્વિજાનાં
 યાદયમસ્માતિ પૂરુષ । કિમિચ્છન્ કસ્ય વામાય શરીરમનુસજ્વાત્ ”—“ જે
 માણસ વસ્તુત પોતાનું સ્વરૂપ શુ છે તે જાણે તો પછી કોને માટે કંઈ
 વસ્તુની ઇચ્છા કરીને પોતાના શરીરને પરિતાપ કરે? ”

૨૦ પૂર્વપક્ષ—શુદ્ધ આદિષ્ઠનો વધ કરવાથી પાપ થાય છે માટે તે કરવા
 યોગ્ય નથી એના મિદ્ધાતના સ્થાપન રૂપ પૂરપક્ષ સિદ્ધાતપક્ષ—પૂરપક્ષ
 ને ખોટો કતાવીને સામીત કરેનો અર્થ

૨૨ પ્રજ્ઞાવત—જ્ઞાની મારે ઇન્—મારે માટે એ મરગે, એવી એવી

- યદાપણની વાતો કરેડે । ૨૩ ભીષ્મ દ્રોણ વગેરે મરગે એવો ગોષ્ઠ તુ મિથ્યા
 કરેડે ૨૪ પરમારથ વિચારે—તત્ત્વરૂપે કરીને વિચાર કરે નિત્ય—અવિ
 નાશી

ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ આત્મા નિત્ય કહે ભગવાન;
 હું તું વિશ્વ આ સર્વે કોય, સદા સર્વદા એમજ હોય. ૨૫

આત્મા સ્વરૂપ નિત્ય છે એહ, આવી જાયે અર્જુન એ દેહ;
 આત્માનું નિત્યપણું જોહ, વળી દૃષ્ટાંતે કહે કૃષ્ણ તેહ. ૨૬

આત્મા વિષે અર્જુન દેહ એમ, એ દેહ વિષે અવસ્થા છે જેમ;
 જ્યમ દેહનો તે દેહજ હોય, પણ આવી જાયે અવસ્થા સોય. ૨૭

એમ દેહ જાય દેહ આવે સહી, તોયે ધીર પુરૂષ મોહ પાને નહિ;
 ઉત્તમ મધ્યમ અધમ તો દેહ, આત્મા વિષે આવી જાયે તેહ. ૨૮

જ્યમ કૌમાર યૌવન જરા દેહ વિષે, જ્યમ આત્મા વિષે ધીર દેહ લખે;
 આત્મા એહ નિરંતર જાય, દેહ સદા અસ્થિર પ્રમાણ. ૨૯

અર્જુન ભણે કૃષ્ણ છે એમ, તો શોક મોહ ઉપજે છે કેમ;
 શોક મોહનું કારણ જોહ, અર્જુન પ્રત્યે કૃષ્ણ કહે તેહ. ૩૦

શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ, શીતોષ્ણ સુખ દુઃખ એહ દંદ;
 આવે જાયે ક્ષણ ક્ષણ તેહ, હૃદય શોકનું કારણ એહ. ૩૧

એ અનિત્ય જાયે સહી જે કોય, તેહને લાભ અલૌકિક હોય;
 જેને વિષે કાળશુણ્ય પીડા ન કરે, પુરૂષર્ષભ તે તારે તરે. ૩૨

૨૫ નિત્ય—અવિનાશી. એમજ હોય—વારવાર જન્મે છે ને મરે છે.
 ૨૬ એ સર્વેમાં જે સત્તારૂપ આત્મા છે તે તો નિત્ય છે, અને દેહ આવે છે ને
 જાય છે. ૨૭ અવસ્થા—કૌમાર, યૌવન, વૃદ્ધા, વગેરે. જ્યમ હૃદય—જેમ દેહ
 એકનો એક રહેતાં છતાં કૌમારોદિ અવસ્થાઓ આવે છે ને જાય છે, તેમ આ-
 ત્મા એકનો એક છતાં અનેક દેહ આવે છે ને જાય છે. ૨૮ જરા—વૃદ્ધ

૩૧ દંદ—જોડાં. શીત ઉષ્ણ, સુખ દુઃખ, ભૂખ તરસ, વગેરે જોડાને
 દંદ કહે છે. આવે જાય—ઉત્પન્ન થાય ને નાશ પામે.

૩૨ કાળશુણ્ય—કાળે કરીને ઉત્પન્ન થયેલા શીત ઉષ્ણ આદિ શુણ્ય.

- સુખ દુઃખ સમાન હોય જેહને, જીવન સુકન કહિયે તેહને;
કરતાં આત્મતત્વ વિચાર, સુખદુઃખ ઉપજે નહિ લગાર. ૩૩
- અવિદ્યાએ નિર્મ્યા વિવેક જેહ, નિદ્રે નાશવંત તો તેહ;
મત્ય સ્વરૂપ આત્મા એહ જાણુ, સદા નિરંતર એક પ્રમાણુ. ૩૪
- અસત્ય મત્યને બાધે કયમ? તત્ત્વદર્શી તે જાણે ઇમ;
અમ્યક્ પેરે ઉભય લહે જેહ, તત્ત્વદર્શી તો કહિયે તેહ. ૩૫
- વળી આત્મસ્વરૂપ કહું સુદુ મિત્ર, જે જાણ્યે ટાણે પરમપવિત્ર;
અવિનાશી તું તેહને જાણુ, જેણે આ સર્વ પૂરું નિરવાણુ. ૩૬
- એ અવિનાશીનો નાશજ કરે, એવો ત્રેલોક્યમાહી નહિ અવતરે;
વળી દેહ આત્મા વિવેક હરિ કહે, તે અર્જુન જાણી હૃદયમાં ઝાંટે ૩૭
- અંતવંત જાણે આ દેહ, આત્માને નથી એશુ મ્નેહ;
આત્મા નિત્ય નિરંજન સદી, અવિનાશી કળાયે નહિ ૩૮
- ઇમ જાણી સુદ્ધ કરે તું વીર, કાયરપણું મૂક્ય યા ધીર,
અર્જુને મનમાંતી ઇમ ધર્મ; બીજા દ્રોણનો વધ કયમ કર. ૩૯
- અર્જુનના મનની વાત જેહ, અત્યામી જાણી તેહ;
મનની ખટક ટાળવા કાજ, મિત્ર પ્રત્યે ઇમ કહે મહાગજ. ૪૦
- અર્જુન જન એમ જાણે જેહ, નિદ્રે જાગ્ય મૂરખ તો તેહ;
હું ગાડું આ માણુ કાર, ઇમ જાણે તે મૂઢ નિધાર. ૪૧
- દેહ દેહનો વધ કરે છે વીર, ઇમ જાણીને જાહે મર્મ ધીર;

આત્મા ન વધે વધાયે નહિ, ઇમ બાણે તે જ્ઞાની સહી. ૪૨
 જન્મ મરણ આત્માને નથી, જોયું વિવિધપેરે મેં કથી;
 ક્વચિત્ કિંચિત્ કદાચ કો કાળ, એ આત્મા ન હોયે યૌવન વૃદ્ધ બાળ. ૪૩
 પદ્ધિવાર સંયુક્ત જે દેહ, આત્માને ત્રિકાળ નહિ તેહ;
 આત્માને જન્મ ત્યાં નહિ, આત્મા નિત્ય નિરંતર સહી. ૪૪
 પુરાણ પુરૂષ તો કહિયે તેહ, દેહ મરતાં મરે નહિ જેહ;
 એક રૂપ સઘળે ભરી રહ્યો, એવો આત્મા નેણે લહ્યો. ૪૫
 આત્મા અવિનાશી અજ નિત્ય, આત્મા અવ્યય બાણે સત્ય;
 કેને મારે મરાવે તેહ ? આત્મા એવો બાણે જેહ. ૪૬
 વળી આત્માનું અવિનાશજપણું, મુણ દૃષ્ટાંત કહી તેહ બાણું;
 જેમ બૂનું વસ્ત્ર તણ નવું ધરે, તે તજતાં અહેતાં નર નવ ફરે. ૪૭
 ત્યમ દેહી દેહ તજે અહે એમ, પણ સદાએ ત્યમ છે ત્યમનું ત્યમ;
 આત્મા શસ્ત્રે છેલો ન લાય, આત્મા અગ્નિએ નવ દહિવાય. ૪૮
 આત્મા ઉદકે આર્દ્ર ન હોય, વાયુ પ્રચલ્યે સૂકાયે ન સોય;
 અછેદ અલેદ્ય અદાહ્ય અકલેદ્ય, આત્મા અશોધ્ય બાણે વેદ. ૪૯
 આત્મા નિત્ય સર્વત્ર સ્થિર બાણ, આત્મસ્વરૂપ અચળ પ્રમાણ;

૪૨ વધે—વધ કરે. વધાયે—મારી શકાય. ૪૩ ક્વચિત્—કોઈ સ્થ-
 લમાં. કિંચિત્—લગભગ જોડેલો. ૪૪ પદ્ધિવાર—સત્તા, જન્મ, વૃદ્ધિ, પરિ-
 શ્રામ, ક્ષય, વિનાશ.

૪૫ પુરાણપુરૂષ—સૌથી પ્રાચીન પુરૂષ. ૪૬ અજ—જન્મ રહિત.
 અવ્યય—નાશ રહિત. ૪૭ નવ ફરે—ન બદલાય. ૪૮ દેહી—આત્મા.
 દહિવાય—જળાય.

૪૯ આર્દ્ર—ભીનો. પ્રચલ્યે—ચાલ્યે અછેદ—નહિ છેદાય એવો. અ-
 લેદ્ય—નહિ તોડાય એવો. અદાહ્ય—નહિ જળાય એવો. અકલેદ્ય—ન કોટલ-
 વરાવાય એવો. અશોધ્ય—ન સુકવી શકાય એવો.

આત્મા સનાતન જાણે જન, દેહ કાળે નવ પામે પતન. ૫૦
 આત્મા અવ્યક્ત અચિંત્ય એહ, મન બુદ્ધિ ઇન્દ્રિય ન લહે તેહ;
 એ આત્માને નહિ દેહ વિકાર, આત્મા અરૂપ નિર્ગુણ નિરધાર. ૫૧
 એવો આત્મા જાણે જેહ, કહીએ શોક ન પામે તેહ;
 આત્માને માને જન્મ મરણ, તોયે દુઃખ મ કરે અંતઃકરણ. ૫૨
 જેહ નિત્ય જન્મે નિત્ય મરે, તેહનો શોક કહો કોણુ કરે ?
 એવું જાણીને મહાબાહો, તજ્ય શોક મોહ ધરે ઉત્સાહો. ૫૩
 નિશ્ચે જન્મને મરણજ હોય, નિશ્ચે મૃત્યુ જન્મ પામે સોય.
 જન્મ મરણ ટાળવાને કોય, બ્રહ્માદિક સમર્થ ન હોય. ૫૪
 ઇમ જાણી મ કર શોક તું, વળી વળી સાચું કહું છું હું;
 શરીર નાશ પામતાં સ્વામ, ઉપજે શોક તે અંતરજામ. ૫૫
 શરીર નિમિત્ત શોક મ કરે લગાર, ઇમ કહે કૃષ્ણજી વારંવાર;
 આદિ જેહની નવ લહેવાય, તેહનો શોક કરચે અર્થ શો થાય. ૫૬
 વળી કંઈ કંઈ મધ્ય ભાગ જાણિયે, પણ તે સાથે રહે નવ આણિયે

૫૧ અવ્યક્ત—નેત્ર વગેરે ઇન્દ્રિયો વડે પ્રત્યક્ષ ન થાય એવો. અચિંત્ય
 —મનવડે ન જાણાય એવો. ૫૨ આત્માને ઇં—આત્માને જન્મમરણ
 હેવ નહિ, એમ છતાં પણ તારી ખાતરી ન થતી હોય, ને તું આત્મા જન્-
 મે છે તથા મરે છે એમ માનતો હોય, તોય તારે શોક કરવાનું કારણ ન-
 થી, એમ કહે છે: આત્માને ઇં.

૫૩ મહાબાહો—હે મોટા હાથવાળા ! ઉત્સાહો—‘ ઉત્સાહ: ’ એવું
 પ્રાકૃત રૂપ. ૫૪ જન્મને—જે જન્મ પામે તેને. મૃત્યુ—મૃત્યુ પામે તેને. ૫૫
 શરીર ઇં—અર્જુન શંકા કરે છે કે શરીર નાશ પામતાં શોક ઉપજે છે ને
 કેમ મરે ? એવું સમાધાન: ૫૬ મી કહીથી કરે છે. ૫૬ શરીર ઇં.
 શરીરનિમિત્ત—શરીરને માટે. આદિ ઇં—શરીરનું આદિકારણ અવ્યક્ત
 (અરપદ) માયા રૂપ છે.

જોલે ચાલે પિયે અને ખાય, દાણુ એક માટે વિચરીત થાય. ૫૭
 વળી અંત તેહનો નવ જાણિયે, તેહનો શોક કટો કયમ આણિયે,
 તે માટ કહુ છું નિરધાર, દેહ નિમિત્ત શોક મ કરે લગાર. ૫૮
 એ આત્મા અકળ કલ્યો ન કળાય, જાણુ પડિતને જ્યાં મોહજ થાય,
 તે આત્માને જોવે મુણે જોય, પણ અમ્યદ પેરે ન જાણે કોય ૫૯
 ડો આશ્ચર્યની પેરે જુએ એહને, પણ આત્મા જોયર નોય તેહને,
 વળી આશ્ચર્યની પેરે જોલે અન્ય, તે આત્માનુ પ્રીછે નહિ ચિન્હ ૬૦
 આશ્ચર્યની પેરે મુણે વળી કોય, પણ આત્માને જાણે નહિ સોય,
 વળી વળી અર્જુન કહુ નિરધાર, આત્મા દુર્જેય અકળ અમાર ૬૧
 આત્મજ્ઞાને આત્મા જાણિયે, એહ અનુભવ અતર આણિયે,
 આત્મજ્ઞાન પણ નવ લહેવાય, સત્ય સત્ય કહે ત્રિભુવન રાય ૬૨
 સર્વ દેહ વિષે દેહી જેહ, નિત્ય અવધ્ય જાણુને તુ તેહ,
 તે કાણુ મ કરે કહી શોક, ઇષ્ટ પદારથ સરવે શોક ૬૩
 નિત્ય સ્વરૂપ તો તેહનુ નામ, જે મહા સર્વદા કામનો કામ,
 અવધ્ય તે તુ જાણે સહી, જે દેહ વધતા વધાએ નહિ ૬૪
 એ આત્મા નિત્ય ને દેહ અનિત્ય, હવે કે'નો શોક મ આણીશ ચિત્ત,
 વળી સ્વધર્મ જોને તુ ય, શોક મ કરીશ કહુ છું હુ ય ૬૫
 ધર્મ જોધને કરે સ આમ, હુ જ કરવાનો નથી અટી કામ,

૫૭ મધ્ય ભાગ—ઉત્પત્તિ પઠીતુ ૩૫ જે શરીર એજ માન આપણે
 જોઇ શકિયે જિયે ૫૮ નવ જાણિયે—આયામા લય થાય છે માટે

૬૧ દુર્જેય—ન જાણુવામા આપે એવો ૬૩ અવધ્ય—વધ ન કરી શકાય
 એવો ૬૪ વધના—હજુતા વધારે—હજુાયે ૬૫ સ્વધર્મ—તારા
 ક્ષત્રિયનો ધર્મ

ક્ષત્રીનો સ્વધર્મ મિત્ર એય, ધર્મયુદ્ધ કરી પામે શ્રેય. ૬૬
 પુણ્યવંત ક્ષત્રી હોય જેહ, ધર્મયુદ્ધે સ્વર્ગે જાયે તેહ;
 તે યુદ્ધ સહેજે આઘ્યું અઘ, જે સર્વલોક પમાડે સઘ. ૬૭
 જો સ્વધર્મ નહિ પાળે આપણે, તો તે અધર્મ આચરે અતિ ઘણો;
 અધર્મે કરી ઉભય લોકજ નય, મહાઅપકીર્તિ અધર્મે થાય. ૬૮
 ધર્મરૂપ સંગ્રામ નહિ કરે, જો તું યુદ્ધ વિષે મારી નહિ મરે;
 તો તારો ધર્મ કીર્તિ જશ જશે, અને વળી મહાપાપ લાગશે. ૬૯
 લોકમાહે અપકીર્તિ હશે ઘણી, અને જાશે કીર્તિ શિવજીત્યાતણી;
 અપકીર્તિપે મરણુ તે વ ઘ, પણ મરણુપે અપકીર્તિ નિંઘ. ૭૦
 દુર્યોધન કણ્ઠુ ઇંમ જાણુશે, મનમાં મહારથી ગર્વ આણુશે;
 એણે લાય પામીને પલાયન કર્યું, અમ આગે આયુધ ન જાયે ધર્યું. ૭૧
 જેહને વિષે અદ્ભુત છે ગર્વ, તે તુજને મોટો માને સર્વ;
 જો તું યુદ્ધ નહિ કરે અર્જુન, તો તું હજવો પડીશ તેહને મન. ૭૨
 જો તું ધર્મરૂપ નહિ કરે સંગ્રામ, તો તે તાહરાં પાડશે નામ;
 દુર્યોધનાદિક શત્રુ જેહ, તવ સામર્થ્ય નિંદશે તેહ ૭૩
 મર્મવાક્ય વેરી કહે ઘણા, હું ક્યમ કહું વચન તેહતણાં;
 એટલા ઉદ્ધૃં દુઃખ નથી મિત્ર, જે જોલે વેરી જોલ વિચિત્ર. ૭૪
 જય પરાજયનો કરતાં વિચાર, તેહ પ્રત્યે કૃષ્ણ કહે નિરધાર,

૬૮ ઉભય લોક ઈં—આ લોકનો લાભ ન મળે ને પરલોકનો પણ લાભ
 ન મળે ૭૦ શિવ ઇં—શિવની સાથે યુદ્ધ કરી તેમને જીત્યાની તારી કીર્તિ
 નાત પામને વ ઘ—વખાણવા જેવું નિંઘ—નિંદા કરના જેવી

૭૩ તારા નામ પાડશે—તારી બાપલો, કાચર, એનાં નામથી નિંદા
 કરશે નામ પાડને એના જેવાજ અર્થની મરાણીમા પણ લોક જુલા નામે કે-
 વર્ષે એની એક કરે ૧૧ ચામેડે. ૭૪ ઉદ્ધૃં—ઉપરાત.

જેહુ વાતે તાહરે જગવંત, લાલ ઘણો છે થાને નિશ્ચિંત. ૭૫
 યુદ્ધ કરતાં જો જાશે પ્રાણ, તો પામીશ સ્વર્ગ તું નિરવાણ;
 જો જીવીશ તો પામીશ રાજ્ય, નિશ્ચેકરી દુઃખનો કરી ત્યાજ. ૭૬
 કાયરપણું તું મૂક્યું સર્વ પદ્મ, હવે કર નિર્ધાર મારું કે મરું,
 યુદ્ધ કરતાં અથ રૂપરી ન હોય, માલજ્ઞ જ્ઞાન કહું તે સોય. ૭૭
 લાલ અલાલ પરાજય જય હોય, સુખદુઃખ વિષે સરખી દૃષ્ટિ રહે સોય;
 ઇશ યઈ યુદ્ધ કરે તું ધીર, પાપ ન લાગે તુજને વીર. ૭૮
 રાગદ્વેષ મોઝે જોહને, તત્ત્વજ્ઞાની કહિયે તેહને;
 તત્ત્વજ્ઞાન પામે નર તેહ, કર્મયોગ આચરે જન જોહ. ૭૯
 કર્મયોગ વણ કહે લગવાન, હૃદે ન આવે તત્ત્વજ્ઞાન;
 સાંખ્યયોગ તે પ્રહ્લજ્ઞાન, જોહુકરી હોય દૃષ્ટિ મમાન. ૮૦
 સાંખ્યયોગ કહો અતિ સાર, હવે બુદ્ધિયોગ કહું નિરધાર,
 બુદ્ધિયોગને આશ્રયે જોહ, કર્મે બંધાયે નહિ તેહ. ૮૧
 ઇશ્વરના આરાધન કાજ, કર્મયોગ કહે મહાગજ,
 નિષ્કામપણે કર્મ કરે જોહ, કર્મજ ધનથી મૂકાએ તેહ. ૮૨
 હરિસેવા સ્વરૂપ અદ્ય ધર્મ, તે આચરતા ટળે મહાકર્મ;

૭૫ કરતા—‘ કરતો ’ પાઠ છે. ૭૬ નિશ્ચેકરી— નક્કી. અથ—પાપ
 ૭૮ કર્મયોગ—ઉપાસના રૂપ કર્મનો યોગ ૮૦ સાંખ્યયોગ—તત્ત્વવિવેક.

૮૧ બુદ્ધિયોગ—કર્મયોગના અર્થમાં આ શબ્દ વાપર્યો જણાય છે મૂ-
 લમાં આ પ્રમાણે છે “एषा तेऽभिहिता साम्ये बुद्धिर्योगो विष्णोः ॥ बुद्ध्या
 गुप्तो मया पार्व कर्मरथ प्रहास्यति ॥”—“અત્યાર સુધી મેં તને સાંખ્યયોગમાં
 કેવી બુદ્ધિ કરવી તે કહ્યું હવે કર્મયોગમાં કેવી બુદ્ધિ કરવી તે કહું છું,
 હું અર્જુન! એ બુદ્ધિમાંથી તું યદને કર્મ કરીશ તો તને કર્મના બંધન નહીં
 નહિ” મતવન એ છે કે સાંખ્યજ્ઞાનવડે આત્માને સાક્ષાત્કાર ન થાય તો
 અત કરજીની શુદ્ધિ માટે કર્મયોગ આચરવો.

- હરિસેવા કરતાં નિર્ધાર, નર્કપાત મો'યે સંસાર. ૮૩
- જ્ઞાનયોગની બુદ્ધિ તે એક, કુરૂનંદન જ્યાં આત્મવિવેક;
- વિષયી લોકની બુદ્ધિ અનંત, જેનું અવિદ્યામાં રમે અંત. ૮૪
- નિશ્ચળ બુદ્ધિ તે આવે જ્યમ, વળી વળી અર્જુન કરવું ત્યમ;
- એવા વચન અર્જુન કહે જેહ, મંદલાગી મહાભૂરખ તો તેહ. ૮૫
- જે વેદતણું તાત્પર્ય નવ લહે, અને પુષ્પ ફળે અલ કરી કહે;
- વેદતણે વાદે જે મો'ય, અને તત્ત્વ ન જાણે મૂરખ સોય. ૮૬
- વેદકર્મ કીજે નિર્ધાર, તો સુખ પામીજે એણે સ સાર;
- ઈમ વેદવાદ નિરંતર કરે, તેહનું મન કયમે એ ન કરે? ૮૭
- જેહનાં મન વિષયારત હોય, સ્વર્ગ લોગ દૃઢાવે સોય; ।
- વિષયવચન સુણી અ ત કર્ણ, વળી વળી પામે જન્મ ને મર્ણ ૮૮

*

*

*

*

*

- કર્મ ફળ દેખાડે બહુ, તે તત્ત્વ ન જાણે મૂરખ સહુ. ૮૯
- લોગ ઐશ્વર્ય વિષે જેહના મન, તેહને ન ટળે જન્મપતન;
- [ક્રિયા] વિશેષ કર્મ બહુ કરે, આશા બ ધને તત્ત્વ ન કરે. ૯૦
- આગળ લોક વિષયારત હોય, વળી વિષય દૃઢાવે પ કિત સોય,

૮૪ જ્ઞાનયોગની—‘નિષ્કામ કર્મયોગની’ એવા અર્થમાં. કેમકે આ કર્મનો પ્રસ્તાવ આલે છે તેમાં સામ્યજ્ઞાનયોગની બુદ્ધિ કરેવાનો અસંકારનો દેવ હોય નહિ.

૮૫ એમ—આગળ કહેશે તેવા. ‘આતુર્માસ્ય યગ્ન કરનારને અક્ષય સુકૃત થાય છે’ વગેરે પુષ્પિત વચનો ૮૬ પુષ્પ ઈ—પુષ્પ બતાવીને ફળની આશા આપવા રૂપ અવકારવાળી વાણી કહે અથવા પુષ્પ જોઈને ફળ મળતો એમ માની તેટલાવડે અર્થ (પૂર્ણ), એમ કરીને કહે છે.

૮૭ એ ન કરે—‘ગિનવરિ’ એવો પાક છે. ૮૮ વિષયારત—વિષયમાં આગ્રમ ૯૦ ક્રિયા ઈ—અનેક ક્રિયાઓવાળા અનેક કર્મ કરે.

- તો તે નિર્વિયથી ક્યમ થાય, લવપાશથી ક્યમ મૂકાય ? ૯૧
- જેહુનાં મન વિષયમાં હોય, નિશ્ચયવતી બુદ્ધિ પામે ન સોય;
- ત્રિગુણાતીત હોયે જન જેહુ, નિશ્ચયવતી બુદ્ધિ પામે તેહુ. ૯૨
- જો તું વેદકર્મફળે મોહીશ માધ, તો તે ફળ દરશે તુજ પાધ;
- ત્રૈગુણ્યવિષય છે એ વેદ, ક્રિયા બહુ જ્યાં વિધિનિષેધ. ૯૩
- હવે નિઃત્રૈગુણ્ય તું યા અર્જુન, જ્ઞાન વિવેકે સ્થિર કરી મન;
- દંદલાવ તે મધળો છાંડ્ય, નિત્ય સત્વશુ રહેહુ માંડ્ય. ૯૪
- સુખ ભોગની મટરીશ વાત, પરમારથ ચિંતવ્ય સાક્ષાત;
- અણુકલ્પ્યા આવે ભોગ જેહુ, સાવધાન થઈ ભોગવ્ય તેહુ. ૯૫
- અહંકારાદિકે દોષ સર્વ તજે, સ્વધર્મે કરી નારાયણ ભજે;
- ફળ ન વાંચિશ તું એકે કોય, આત્માવાન ત્યારે તું હોય. ૯૬
- જળનો અર્ધ હોય જેહુને, નહિ નવાણુશુ પ્રયોજન તેહુને,
- સઘળે ઉદક વ્યાપ્યું છે સોય, ત્યહાં કાર્ય સઘળાં સુખે હોય. ૯૭
- નવાણુના નીરનો ક્યમ થાય, પણ મહાજળ કહીં નવ સૂકાય;
- નદી નવાણુતણાં જળ જેહુ, મહાજળમાં લય પામે તેહુ. ૯૮

૯૧ આગળ ઇ—મૂળે તો લોકની બુદ્ધિ વિષય તરફ વળેલીજ હોયછે, ને તેમા વળી તેવા પંડિતો સ્વર્ગાદિ ભોગની લાલચો આપીને તેમની વિષય વાસના દૃઢ કરે, તો તે લોક નિર્વિયથી શી રીતે થાય ? ૯૨ નિશ્ચયવતી—નિશ્ચયવાળી ત્રિગુણાતીત—સત્વાદિ ત્રણ ગુણને અનિત્ય માની મનથી તજનારો

૯૩ તુજ—તને ત્રૈગુણ્યવિષય—ત્રણ ગુણને પ્રતિપાદન કરનારો. ૯૪ નિઃત્રૈગુણ્ય—અર્થાત્ નિષ્કામ નિત્ય ઇ—નિરતર સત્ (બ્રહ્મ) રાખીને રહે—ધૈર્યથી નિશ્ચય ટકાવી રાખ

૯૫ અણુકલ્પ્યા—વગર કલ્પના કરચે ૯૬ આત્મવાન—દૃઢ પ્રમાણ રહિત ૯૮ લય પામે—તેમા સમાઈ જાય

મહાજળે સુખી સર્વ કો હોય, સર્વત્ર વ્યાપ્યું મહાજળ સોય;
 ત્યમ સ્વર્ગ સુખ વેદે જે કહ્યાં, તે જ્ઞાનમાંહે લય પામી ગયાં. ૯૯
 બ્રહ્મવાદે જોગીને સુખ જેહ, નહિ ઇદ્રાદિકને સ્વપ્ને તેહ;
 જે નિષ્કામી સેવક હરિતણો, તેહને સ્વર્ગપે આનંદ અતિ ઘણો. ૧૦૦
 અર્જુન કહે સુણો ભગવાન, જે સર્વપે અધિક છે જ્ઞાન;
 તો કર્મ તેણે કરવું નહિ, જ્ઞાનમાર્ગ તે સેવવો સહી. ૧૦૧
 કહે કૃષ્ણ સુણો અર્જુન, આપાપણા અધિકારી ભિન્ન;
 તે માટે કહું છું નિર્ધાર, તારે કર્મતણો અધિકાર. ૧૦૨
 તુ કર્મતણો અધિકારી હોય, એ આશિર્વાદ દીધો હરિ સોય;
 તુ ને કર્મફળની ઇચ્છા મ હશે, અને મ ઉપજશે મનોરથ કશે. ૧૦૩
 કર્મને અણુકરતા જેહ, તુજને સંગ મ હોશે તેહ;
 ઇમ આશિર્વચન કરે પરબ્રહ્મ, એણી પેરે અર્જુન કરે તું કર્મ. ૧૦૪
 ઇશ્વરને અર્થે કર્મ કરે, પણ ફળઈછા મનમાંહી મ ધરે;
 પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ સરજો જે હોય, સમદૃષ્ટિયોગ જાણુલે સોય. ૧૦૫
 ઇશ્વરને અર્થે કરે કર્મ, વિધય પામવા ન કીજે ધર્મ,
 ધર્મકર્મ આચરજે ધીર, ફળ વેગળાં મૂકે સર્વ વીર. ૧૦૬
 શર્ણુ વાચજે ઇશ્વરતણું, કે પરમારથ જ્ઞાન આપણું;
 કૃપણ ફળની ઇચ્છા કરે, તે વળી અનેક યોનિ અવતરે. ૧૦૭
 સમાન બુદ્ધિ મદા જેહ ધરે, નિષ્કામપણે સ્વધર્મ આચરે,
 તેની ફળપ્રાપ્તિ જે હોય, સાંભળ્ય અર્જુન કહું તે સોય. ૧૦૮
 સમાન બુદ્ધિયુક્ત હોય જેહ, પુણ્યપાપરહિત નર તેહ;
 તે માટે સમબુદ્ધિ તે ધરો, સમબુદ્ધિ પામવા ઉપાય તે કરો. ૧૦૯

સકળ સાધન શ્રુતિ સ્મૃતિ જે કહ્યાં, સમખુદ્ધિ આવ્યે સર્વ પૂરણ થયાં;
અનેક સંત સમખુદ્ધિએ કરી, તે હરિપદ પામ્યા ન આવે ફરી. ૧૧૦
સત્કર્મે સમખુદ્ધિ પામિયા, સમખુદ્ધિ ભવભય પામિયા;

કર્મતણાં ફળ છાંડે જેહ, ખુદ્ધિવંત બાણે તમે તેહ. ૧૧૧

પુણ્ય પાપ રહિત જે હોય, તત્ત્વજ્ઞાની લણિયે સોય;
સમદર્શી ખુદ્ધિવંત તે બાણ, તે નિશ્ચે પામે નિર્વાણ. ૧૧૨

જીવનમુક્ત યોગેશ્વર જેહ, અનામય પદ પામે તેહ;
વિદ્યા અવિદ્યા રહિત જે કામ, અનામયપદ તેનું નામ. ૧૧૩

જે સમય ખુદ્ધિનો મહિમા અતિ ઘણો, મુને ક્યારે લાલ હશે તે તણો;
તેહ કાળ કહો મુજ શ્રીકૃષ્ણ, હવે અર્જુન પ્રત્યે જોલે વિષ્ણુ. ૧૧૪

મોહ કંઠમ સઘળો જ્યારે જશે, ત્યારે નિર્મળ ખુદ્ધિ તાહરી થશે;
પછે ઉતાવળે આપશે વૈરાગ, અને સર્વ સંગનો હોશે ત્યાગ. ૧૧૫

સંગ તજ્યે આવે નિવૃત્ત્ય, નિવૃત્તિએ સ્થિર થાયે ચિત્ત;
ચિત્ત સ્થિરે આવે નિજ જ્ઞાન, નિજ જ્ઞાને હોયે ખુદ્ધિ સમાન. ૧૧૬

ત્યારે અભિલાષ ઉપજે નહિ, નિશ્ચલ ખુદ્ધિ ત્યારે આવે સહી;
પરમાત્મા વિષે સ્થિર થઈ રહે, નિશ્ચલ ખુદ્ધિ કૃષ્ણજી કહે. ૧૧૭

નિશ્ચલ ખુદ્ધિનાં લક્ષણ જેહ, વળી કૃષ્ણજી કહે! મુજ તેહ;
કહો મહાપુરુષનાં લક્ષણ સાર, જે થકેતાં જીવ પામે પાર. ૧૧૮

અર્જુન ઉવાચ.

સ્વામિ સદા સમાધિ વિષે રહે જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ તો કહિયે તેહ;
જેણે પ્રિયયુગધાર્ય છે ન્યમલ્યમ, કહોતેને અન્ય જોલાવે ક્યમ? ૧૧૯

તે ક્યમ જોલે ક્યમ વસે દેવ, ક્યમ હી'ડે તે કહો અવશ્યમેવ ?
મહાપુરુષનાં સુણુતાં આચર્યું, મન રહેજ તમારે શર્યું. ૧૨૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

જેણે મનમાંહીથી વિષય છાંડ્યા સર્વ, પાર્થ ઉપજે નહિ કશો ગર્વ;
આત્મલાલે સંતુષ્ટ હોય જેહ, સ્થિતપ્રજ્ઞ તો કહિયે તેહ. ૧૨૧
જે દુઃખ આખ્યે ઉચ્ચાટ નવ કરે, અને સુખતણી સ્પૃહા પરહરે;
કામ ક્રોધ ભય નહિ જેહને, સ્થિતપ્રજ્ઞ કહિયે તેહને. ૧૨૨
જેહને કોશુ સ્નેહ ન હોય, શુભાશુભે પામે નહિ મો'ય;
સ્તુતિ નિંદા કોની નવ કરે, સ્થિરપ્રજ્ઞ હરિ તે ઉચરે. ૧૨૩
જે ઇદ્રિ સકળ પાછી સંહરે, વિષય ભોગની વાત ન કરે;
તેહ જોગી કહિયે નિઃસંગ, જે કૂર્મતણી પેરે ગોપવે અંગ. ૧૨૪
જેહનાં ઇદ્રી વિષય ન ઇચ્છે કોય, પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિત કહિયે સોય;
યદ્યપિ ઇદ્રિય આગ્રહે કરી, તે સંવરયાં જાયે શ્રીહરિ. ૧૨૫
પાણુ અંતરથી આશા કપમ ગળે, ખાવાનો લોભ તે કપમ ટળે ?
તે અનુભવ કરે કૃષ્ણ સુજ, વળી વળી સ્વામી પૂછું હુંજ. ૧૨૬
પાર્થ વિષયથી નિવર્ત્યો તેહ, અદ્યઆહારી હોયે જે દેહ;
અંતરથી ત્યારે આશા ટળે, ત્યારે મન પરબ્રહ્મને મળે. ૧૨૭

સ્થિરપ્રજ્ઞ—સ્થિર બુદ્ધિવાળો. જોવાને—તેને ખીજા શુ કદીને જોવાને—
અર્થાત્ તેનાં શા લક્ષણો છે ? રહેજ—' રહેજ શવ ' એવો પાઠ છે.

૧૨૧ આત્મવાને—આત્મજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી તૃપ્તિવડે ૧૨૪ પાછી
સંહરે—પાછી ખેંચીને કૂર્મ ઇ—જેમ કાગળો પોતાનાં અંગ પાઠાં
સકેવી તે છે તેમ જે ઇદ્રિયોની શક્તિઓને વિષયમાંથી પાછી ખેંચી તે

૧૨૫ પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિત—સ્થિર બુદ્ધિવાળો. સંવરયાં જાયે—પાછાં
ખેંચી શકાય.

જેહનું ચિત્ત ચિદ્રૂપશુ રમે, તેહને ખાવુ પીવું કાઈ ન ગમે,
 પરમારથ દર્શન જેહને, સ્થિતપ્રજ્ઞ કહિયે તેહને ૧૨૮
 આત્મવિદ્યાને વારછે જેહ, અર્જુન નિશ્ચે કરવુ તેણે એહ,
 ઇંદ્રી સર્વ સવરવા નોય, ઇંદ્રી ના સવરે તો લાલ ન હોય ૧૨૯
 યત્ન કરતા બુદ્ધિવત્ મુનિ જેહ, ઇંદ્રિયકા બિરોધે તેહ,
 ભો મન નોયે સદા આવધાન, તો ક્ષણમા રહે ઇંદ્રી બળવાન ૧૩૦
 ત્યમ ઉન્મત્ત અશ્વ ભેતર્યા જેહ, અને કુસારથિ રથ ભાળે તેહ,
 ઇમ મન ઇંદ્રી પ્રવૃત્તિપર કરે, નિવૃત્તિમા જાતા તે હરે ૧૩૧
 જે ઇંદ્રી સર્વ સયમ કરે વીર, તે મહાનુભાવ મુનિ કહિયે ધીર,
 ભોગ યુક્ત મત્પર જે હોય, છતે દ્રિય તમો જાણો મોય ૧૩૨
 છતે દ્રિય બૂપર હોયે જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ જાણો મુનિ તેહ,
 ત્યા લગે વિષયતણા હોય લેશ, ત્યા લગે ભોગવે કર્મ કલેશ ૧૩૩
 જેને જે વિષયશુ રગ, નિશ્ચે તે તેહનો કરે સગ,
 સગથકી કામકંઠમલ હોય, કામથકી કોષ ઉપજે સોય ૧૩૪
 કોષે મોહની હોયે પ્રવૃત્તિ, મોહે ટળે તે સર્વ સ્મૃતિ,
 સ્મૃતિશ્રેષ્ઠ બુદ્ધિનો હોયનાશ, બુદ્ધિનાશે તેહનો હોયવિનાશ ૧૩૫
 મહાઅનર્થનુ કારણ એહ, વિષયતણુ તો સમરણુ જેહ,
 વિષયતણુ સમરણુ જેહને નહિ, જીવનમુક્ત તે જાણો સહી ૧૩૬

૧૨૮ ચિદ્રૂપ—બ્રહ્મ—પરમાત્મા ૧૨૯ સવરવા—વિષયમાથી પાછા
 ખેંચતાં ૧૩૧ ઇમ ઇન્—એમ મન ઇંદ્રિયોને પ્રવૃત્તિપર—પ્રવૃત્તિ પરાયણ
 (પ્રવૃત્તિ કરનાની ઇચ્છાવાળી) રહે છે ૧૩૨ મહાનુભાવ—મોટા પ્રભાવ
 વાળો મત્પર—મારાજ શરણુવાળો ૧૩૪ કામકંઠમન—કામ રૂપી પાપ
 ૧૩૫ સ્મૃતિશ્રેષ્ઠ—સ્મૃતિનો નાથ

વિધેયાત્મા તેહનુ નામ, જેહનુ મન નિશ્ચળ એક ઠામ,
 મન વશ કરે ઇંદ્રી વશ કરે, વિષય ભોગ લૌલ્ય પરહરે ૧૩૭
 અણુવાચ્છયો આવે ભોગ જેહ, રોગતણી ચેરે ભોગવે તેહ,
 રોગદ્રેષરહિત જે હોય, પરમ પ્રસન્નતા પામે સોય ૧૩૮
 મન પ્રમત્ત હોયે જેહનુ સહી, ત્રિવિધિ તાપતેહને ઉપજે નહિ,
 જેહનુ નિર્મળ અત કરણ, તેહને આવે ઉતાવળુ આત્મશરણુ ૧૩૯
 વિવેકવતી બુદ્ધિ કહિયે તેહ, આત્મા વિષે નિશ્ચળ રહે જેહ,
 જે આત્મસ્વરૂપ નિરતો જોય, સ્થિરપ્રજ્ઞ અર્જુન તો સોય ૧૪૦
 જેહનુ મન વિષયમા રમે, તેહને ભોગ સુખિત સાધન નવ ગમે,
 ચપળ બુદ્ધિ હોયે જેહની, આત્મા વિષે સ્થિર મોહે તેહની ૧૪૧
 જ્ઞાનરહિત જે અત કર્ણ, તેહને મોહે પરમાત્મ સ્મરણ,
 સ્મરણરહિત ચિત્ત જેહનુ, અશાત નામ જાણો તેહનુ ૧૪૨
 અશાતને સુખનો નહિ લેશ, સુખરહિત તેહને સદા ક્લેશ,
 વિષયાસક્ત હોયે જન જેહ, વળી વળી મહાદુષ્ણ ભોગવે તેહ ૧૪૩
 ઇંદ્રી સકળ વિષય સંગ રમે, અને તેહ શુભ જો મનને ગમે,
 જો મન ઇંદ્રી વશ નવ કરે, તો તે ઇંદ્રી પ્રજ્ઞા સઘ હરે ૧૪૪
 જ્યમ મુવાયે નાવ આવે સુખે જાય, અને કવાયે તેહનો ભગ થાય,
 ઇમ નિર્વિષય ઇંદ્રિય જ્યારેહોય, ત્યારે બુદ્ધિ એક આત્મા જોય ૧૪૫
 સર્વ વિષયે દ્રી બુદ્ધિ કરે નાશ, તે કરાવે વિષયનો અભ્યાસ,
 નિવૃત્તિપર ટાળે પ્રવૃત્તિપર કરે, ઇમ ઇંદ્રી પ્રજ્ઞા સર્વ હરે ૧૪૬
 તે માટે મહાબાહો સુણ તુ ય, વળી વળી સત્ય કહુ છું હુ ય,
 કરે વશ તુ ઇંદ્રિય સઘળા, જે ઠામ ઠામ વર્તે મોકળા ૧૪૭

જે વિષયધર્મો ઇદ્રિ મંવરે, અને આત્મસ્વરૂપ વિષે લેઈ ધરે;
 વિષય વિમારી હરિ ભજે જેહ, સ્થિરપ્રજ્ઞ તો કહિયે તેહ. ૧૪૮
 આત્મસ્વરૂપ વિષે જે રમે, પ્રવૃત્તિમાર્ગ તેહને નવ ગમે;
 પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન થયા જેહ, સમીપ તો મુજ નવ લહિયે તેહ. ૧૪૯
 સર્વ ભૂતને નિશા છે જ્યહાં, સદા સંયમી જાગે જ્યહાં;
 જેહો કામ જાગે સર્વ કૌપ, યોગીને નિદ્રા ત્યાં હોય. ૧૫૦
 લોક વસ્તુની ન લહે વાત, તે મંત્રને પ્રગટ સાક્ષાત;
 વિશ્વ સમન્તને વિષયશુ રંગ, મુનિ તેહનો ન કરે સંગ. ૧૫૧
 વિશ્વ મકળ દ્વૈત મન ધરે, જોગી દ્વૈત મમત્ત પરહરે,
 વિશ્વ મર્ષને દુઃખ દે કામ, મુનિને નહિ તેહનું નામ. ૧૫૨
 વળી મુનિની માલજ્ય વાત, તે દૃષ્ટાંતે કરી કહે જગતાત;
 સમુદ્રતટી પેરે યોગીજન, સાવધાન સદા જેહનાં મન. ૧૫૩
 જ્યમનદી બહુ આવે સમુદ્ર ન ઉભરાય, ન આવે તો કાઈ કાલો ન થાય;
 સમુદ્ર અચળ નદીએ નવ ચળે, સમુદ્ર માહે નદી જઈ ભળે. ૧૫૪
 ત્યમ કામે કરી યોગીના મન, તે કહિયે શોભે નહિ અર્જુન;
 નિષ્કામી નર હોયે જેહ, અભય પરમ પદ પામે તેહ. ૧૫૫
 બ્રહ્મસ્થિતિ અર્જુન એ કહી, એ સદા રાજ્ય હૃદયેમા શ્રી,
 જીવનમુક્ત કહિયે તેહને, બ્રહ્મનિષ્ઠા હોયે જેહને. ૧૫૬
 જેહનો જન્મ સઘજો વિષયમા ગયો, પરમાર્થ ધર્મ કાંઈ નવ લહ્યો;
 જો અંતકાળે બુદ્ધિ આવે એહ, તો બ્રહ્મનિર્વાણ પામે સઘ તેહ. ૧૫૭
 તજવો સઘજો વિષય વિલાસ, (અને) એક બુદ્ધિનો કરવો અભ્યાસ,

૧૫૦ ભૂત—પ્રાણી. આ કડીનો અર્થ આગલી કડીમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે.

૧૫૧ વસ્તુની—આત્મરૂપી વસ્તુની. ૧૫૨ દ્વૈત—બેપણું. —પરમા-
 ત્માથી જગતને આવડે જોવા પણું.

કહે નરહરિ જીને અધ્યાય, સાંખ્ય યોગ કહો વૈકુ ઠરાય ૧૫૮
 અ તર્કીમી સર્વાવાસ, તેણે કૃદ્ય કમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યુ તેણે કહુ સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણુ નહિ. ૧૫૯

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
 सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

૧૫૮ એક પુદ્ગિનો—બ્રહ્મ એક છે એ પુદ્ગિનો ૧૫૯ સર્વાવાસ—સર્વને
 વિષે આનાસ (સ્થાન) કરીને રહેલો .

અધ્યાય ૩ બે.

રાગ પૂર્વછાયા.

- પ્રથમ અધ્યાયે અર્જુને કહ્યો, ભાઈ જીવનો પૂર્વપક્ષ;
બીજે કૃષ્ણે ઈશ્વરતણો, કહ્યો સિદ્ધાંતપક્ષ શ્રીમુખ. ૧
- સર્વેષે શ્રેષ્ઠ જ કહ્યું, ભાઈ શ્રીમુખે આત્મજ્ઞાન;
તો અંતકાળે એ બુદ્ધિ ધરે, તો જીવ પામે પદ નિર્વાણ. ૨
- ત્રીજે અધ્યાયે કેશવ પ્રત્યે, ભાઈ અર્જુન પૂછે ઈર્મ;
તો મર્વ પ્રિય શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન છે, તો મુજ કર્મ કરાવો કથમ. ૩
- ચોર કર્મ વિષે મુજને, કા પ્રેરે જન્માર્દન તુષ;
જ્ઞાનતણી હો આગન્યા, વળી વળી કહું છું હું. ૪
- અત્ય ક્ષણ સ્વામી કર્મનું, વળી કેશસાધ્ય તે કર્મ;
તો કર્મમાં કાંઈ દૂર પડે તો, ક્ષણ ન હોયે પરબ્રહ્મ. ૫
- એવાં કર્મતણો મુજને સ્વામી, ક્યા હો તમો ઉપદેશ;
સ્વપ્ન તુલ્ય ક્ષણ જોહતું, અને કરવો બહુ કેશ. ૬
- મિશ્રવાયક મુણી મારી, બુદ્ધિ મોહ પામી ભગવાન;
નિશ્ચય કરી પ્રભુ મુજ કહો, કે કર્મ કે સ્વામી જ્ઞાન. ૭
- જે આચરતાં હોય શ્રેય તે, કહો મુજ કરી નિરધાર;
હું સેવક પ્રભુ તમતણો, કહો નિશ્ચે જગદાધાર. ૮
- અધિકારીને ભેદે કરી, બેહુ માર્ગ કહે ભગવાન,
સુખરૂપ ઉભય સદા, તે મુણ થઈ સાવધાન. ૯

૫ કેશસાધ્ય—કેશવડે સિદ્ધ થઈ શકે એવું. ૭ મિશ્રવાયક—એક વાર તમો જ્ઞાનની પ્રશ્ન કરો છો તે બીજી વાર કર્મની પ્રશ્ન કરો છો, માટે કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને શ્રેષ્ઠ છે એવું નિશ્ચયન કહ્યું—‘કરી’ એનો પાઠ છે કર્મ ઇત્ય—કર્મ ઉત્તમ છે કે જ્ઞાન ઉત્તમ છે

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાદ.

- સાંભળ્ય અનથ કહું નિરધાર, એ લોક વિષે નિષ્ઠા એ સાર;
પરા પૂર્વે મેંય તે કહી, જ્ઞાન કર્મ અભિધાન તે સહી. ૧૦
- સંન્યાસીને જ્ઞાન એય કરે, જે સર્વ સંગ મૂકી વિચરે;
પણ ગૃહસ્થને જોલ્યો કર્મયોગ, એ આચરતાં ટળે ભવરોગ. ૧૧
- વેદોક્ત કર્મ કરતાં મિત્ર, ઇંદ્રી અંતઃકરણ થાયે પવિત્ર;
મન ઇંદ્રી શુદ્ધ હોય જેણી વાર, ત્યારે સંન્યાસનો કરવો અંગીકાર. ૧૨
- કર્મમાર્ગ વણુ ન આવે જ્ઞાન, વળી વિસ્તારી કહે ભગવાન;
અર્જુન કર્મ કરે જન જેહ, નૈષ્કર્મ્ય મુખ ભોગવે તેહ. ૧૩
- જ્ઞાનતણે લેશ જ્યહાં નહિ, આરંભયકો કર્મ છોડે સહી;
વેશધારી જને મૂર્ખ જેહ, અર્જુન મુક્તિ ન પામે તેહ. ૧૪
- કર્મ કર્યા વિણુ નૈષ્કર્મ ન હોય, ત્યાં કારણ કૃષ્ણ કહે વળી સોય;
પ્રકૃતિ શુણે બાંધ્યા સર્વ કોય, શુણુ તે કર્મ કરાવે સોય. ૧૫
- કર્મ કરચા વિણુ નવ રહેવાય, ક્ષણમાત્ર કો સ્થિર નવ થાય,

૧૦ અનથ—પાપ વગરનો (અર્જુનનું સંબોધન). નિષ્ઠા—ચિત્તિ.
આ લોકમાં જીવને વિષે નિશ્ચય રિયતિ કરવાના જે પ્રકાર પૂર્વથી આપ્યા
આવેછે એક તો તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, જેમના અંતઃકરણ શુદ્ધ છે તેઓ માત્ર ધ્યાન-
નાદિથી પરમાત્માને વિષે પોતાના મનની રિયતિ કરેછે, તથા બીજી કર્મના
અધિકારીઓ કર્મયોગ વડે પરમાત્મામાં પોતાનું મન સ્થિર કરેછે.

૧૧ સંન્યાસી—ત્યાગી—આખ્યગ્રાની. જોલ્યો—કહેા છે. ૧૨ વેદો-
ક્ત—વેદમાં કહેવાં. ૧૩ નૈષ્કર્મ્ય—કર્મ નહિ કરવાપણું. માત્ર કર્મ ન
કરવાથીજ કોઇ માણુમ નિષ્કર્મી યઇ શકતો નથી, એમ કહેવાનો અર્થ
પ્રાય છે ૧૫ પ્રકૃતિશુણે—માયાનિર્મિત શુણેથી.

મારી માયાતણા શુભ જોહ, ભાઈ જળે કર્મ કરાવે મોય ૧૬
 સત્વશુભે ઉત્તમ કર્મ કરે, રજોશુભે તે મિથ આચરે;
 તમોશુભે નિદ્રુષ્ટ કરે કર્મ, અર્જુન ત્રિશુભતણો એહ ધર્મ ૧૭
 ઈમ ત્રિશુભ સર્વમા વર્તે મોય, કટો ઉતાવળે નૈધર્મ્ય કયમ હોય ?
 જોહ જ્ઞાન વિતા કર્મ પગહરે, તેની કૃષ્ણ અવગણના કરે ૧૮
 બ્રાહ્મ કર્મેન્દ્રિ જે સ વરી, અને મન સમરે વિષય ફરી ફરી,
 જોહને વિષયતણુ નિઃતરધ્યાન, તે મૂઢ આતમા કહે લગવાન ૧૯
 મિથ્યાચાર તેહનો જાણો મહી, જે ઘટે જ્ઞાન વિવેક નહિ,
 જ્ઞાન વિવેક હોય જોહને, અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણ કહે તેહને ૨૦
 પચ જ્ઞાને દ્રિય પદ્મ મન, જે કોઈ એહને વશ અર્જુન,
 પછે કર્મેન્દ્રિય કર્મ યોગ કરે, અને અનાસક્તયકો વિચરે ૨૧
 અતિ ઉત્તમ જોલે જે તેહ અર્જુન એવો હોયે જન જોહ,
 ક્ષણકાક્ષા મૂકે અર્પે પરહરી, ઈમ કર્મયોગ કરવો કહે હરિ ૨૨
 સાવધાન થઈ કર સત્કર્મ, અર્જુન ગૃહસ્થતણો એહ ધર્મ,
 કર્મયોગ આચરે જે સોય, ક્ષણ મધિલીશ એટે કોય ૨૩
 ક્ષણ તણુ કર્મ કરે જોહ, સર્વપે જાણો શ્રેષ્ઠ તેહ,

૧૭ મિથ—સારા તથા માહા બન્નેય પ્રકારના નિદ્રુષ્ટ—અધમ ૧૮
 સર્વમા—સર્વ પ્રાણી માનમા

૧૯ ગાણ—બહારની કર્મેન્દ્રી—વાફૂ પાણિ (હાય), પાદ (પગ)
 પાણ (શુદ્ધ) ઉપસ્થ (જનને દ્રિય), એ પાચ કર્મેન્દ્રિ કહેવાય છે જે—કર્ણ,
 ચક્ષુ, વગેરે પાચ જ્ઞાનેન્દ્રી પણુ લેની જોમ ને સપ્તધી જણાય છે મૂળમા
 ‘ કર્મેન્દ્રિયાણિમયમ્ ’ એમ છે

૨૦ જે ૧૦—જેનામા જ્ઞાન ને વિવેક હોવા અગતા (સંભવિત)
 નથી ૨૧ પદ્મ—છત્રુ અનાસક્તયકો—આસન્નિ રાખ્યા વિના ‘ અના
 મુક્ત ’ એવો પાદ છે

- કર્મયોગ નો'યે લેહને, શરીરસિદ્ધિ નો'યે તેહને. ૨૪
- કર્મ વિના શરીરનો હોય ત્રાસ, તે માટે કર્મયોગ અભ્યાસ;
કર્મ આચરતાં ન હોયે જા'ધન, સાંભળ્ય તે તુજ કહું અર્જુન. ૨૫
- નારાયણને અર્ધે કર્મ કરે, ફળ ઇચ્છા મનમાંથી મ પડે;
ફળ અર્ધે કર્મ કરે લેહ, કર્મે જા'ધાયે ત્યાં તેહ. ૨૬
- વિષ્ણુ અર્ધે કર્મ કરે વીર, અહંકાર ફળ છાંટે તું ધીર;
જોખીપેરે કર્મ કરે લે કોય, તેહને કર્મ જા'ધન નવ હોય. ૨૭
- વળી પ્રભને પ્રદાઓ કહું જોહ, તમો કર્મ આચરતાં પામશો શ્રેય;
સૃષ્ટિની આદે કહે હરિ, પ્રદાઓ સૃષ્ટિ સર્વ કરી. ૨૮
- પ્રભ નિર્ગાં યજ્ઞ નિર્મ્યા સહી, પ્રભપતિએ વાળી જોહ કહી;
કહે પ્રભ પ્રત્યે પ્રભપતિ દેવ, તમો યજ્ઞકર્મ કરો અવશ્યમેવ. ૨૯
- યજ્ઞે કરી સુખ પામશો તમો, વળી વળી જોટલું કહું છું અમો;
લ્યમ કામધેનુની કરતાં સેવ, વાંચિછત સુખ પામો અવશ્યમેવ. ૩૦
- યજ્ઞાદિકે સમસ્ત સત્કર્મ, પ્રભ પાલણુ અર્ધે જોહ ધર્મ;
યજ્ઞે કરી યજ્ઞે દેવ સોય, તે દેવ તમને પ્રસન્ન હોય. ૩૧
- ઈમ અન્યોઅન્યે હોયે યજ્ઞન, પછે અતિશે સુખ પામે મન;
યજ્ઞકર્મ કરી યજ્ઞતાં દેવ, સુખ આપે તે ત્યાં અવશ્યમેવ. ૩૨
- શ્રી પુત્ર પશુ આભરણુ પ્રમુખ, આપે દેવ તે સઘળાં સુખ;
વૃષ્ટિ કરી દેવે નીપજ્યાં અન્ન, અન્ને કરી સર્વ હોયે પ્રસન્ન. ૩૩
- તે અન્ન દેવને સમર્પે નહિ, ચૌરતણી પેરે દંડ્ય તે સહી;

૨૪ શરીરસિદ્ધિ ઇ—તેને શરીરની પણ સિદ્ધિ હોય નહિ. અર્થાત્ તે જીવી પણ શકે નહિ.

૨૭ અહંકાર ઇ—કર્મે કરતાં તે કર્મનો કર્તા હું છું, એવો અહંકાર તથા તે કર્મના ફળની ઇચ્છા સખીશ નહિ. ૩૩ આભરણુ—અલંકાર. પ્રમુખ—વગેરે.

યજ્ઞ કરી દેવને યજ્ઞે જેહુ, નગ્માહી અતિ ઉત્તમ તેહુ	૩૪
યજ્ઞ કરતા શેષ રહે અન્ન, તેહુને જે કો કરે અશન,	
તેહુ સર્વ પાપથકો મુક્તાય, સાધુ કરી તેને સહુ ગાય	૩૫
પિંડ પોપણુ કરવા જે જન, અન્ને નિષાવે નાના ભોજન,	
દેવાદિકનુ યજન નવ કરે, કંઠ પર્થત ઉદર તે ભરે	૩૬
નિશ્ચે તે જાણે પાપ રૂપ, તે પડે પાપિષ્ઠ ઘોર અધકૂપ,	
ઇંદ્રી અર્થે નિષાવે અન્ને જેહુ, કેવળ પાપ ભક્ષ કરે તેહુ	૩૭
અન્નથકી સર્વ ભૂતજ હોય, પર્જન્ય અન્ન ઉપજાવે સોય,	
યજ્ઞથકે પર્જન્ય ઉપજે, યજ્ઞે સર્વ કર્મ ઉપજે	૩૮
કર્મ સકળ તે વેદ ઉપાય, પરબ્રહ્મથી વેદ પ્રગટ થાય,	
પગ્બ્રહ્મ તે સર્વ ગત જાણુ, નિત્યે યજ્ઞ વિષે પરમાણુ	૩૯
ઇંદ્રિય પગ્બ્રહ્મથી ઉપન્યા સર્વ કર્મ, અને કર્મે પામીજે પગ્બ્રહ્મ,	
એવો કર્મમાર્ગ જે મોઢે પરહરે, તે પાપી ભૂમિને ભારજ કરે	૪૦
ઇંદ્રી આસક્ત હોય નર જેહુ, સત્કર્મ આચરે નહિ તેહુ,	
અસત્કર્મ વિષે જેહુની પ્રવૃત્તિ, તે પાપ રૂપની મોઢે શુદ્ધ મતિ	૪૧
ચિત્ત શુદ્ધિને અર્થે વીર, સત્કર્મ કરવા તે ધીર,	
ચિત્ત શુદ્ધિએ આવે નિજ જ્ઞાન, નિજ જ્ઞાને ટળે અભિમાન	૪૨
આત્મરત કહિયે તેહુને, કહી આસક્તિ મોઢે જેહુને,	
આત્મરસે તૃપ્તિ જેને હોય, તેહુને લહેર ન ઉપજે કોય	૪૩
આત્મલાભે સતુષ્ટ જે થયા, તે અનેક કલપના કરતા રહ્યા,	
અર્જુન જે હોય આત્મારામ, તેહુને નહિ કર્મે સાથે કામ	૪૪

૩૪ ૬૩૫—૬૩૫ ચોગ્ય ૩૫ અશન કરે—ખાય ૩૬ અ ને—
અનવડે યજન—પૂજન ૩૮ કર્મ ૪૦—સકળ કર્મ વેદે ઉપજાવ્યા છે
સમગત—સર્વત્ર વ્યાપી રહેશે

૪૩ આત્મરત—પરમાત્મા આસક્ત ૪૪ આત્મારામ—આત્મ સુ-
ખમાગ આનંદ માનનારા

યદ્યપિ સત્કર્મ જો કરે, તો કાઈ મનગા હુપ ન ધરે,
 ન કરે તો કાઈ હાણુ ન હોય, જીવનમુખ આત્મરત સોય ૪૫
 અર્જુન તારે કર્મનો છે અધિકાર, કરે કર્મ કહુ છું નિગ્ધાર,
 જનમ હું કહુ ત્યગ કરે કર્મ, ઇમ કરતા પાગીશ પરબ્રહ્મ ૪૬
 સત્કર્મ નિગ્ધાર કરે, ફળ ઇચ્છા મન માહે ન ધરે,
 ઇન્ધર પરાયણ બુદ્ધિ કરે જેહ, અભય પરમપદ પામે તેહ ૪૭
 વળી સતતહો ગદાચાર હુગિ જો, ઇમ જાણી મતકર્મ ગહે,
 સત મુખ સર્વગત તે હોય, તોયે સત્કર્મ ન છાટે સોય ૪૮
 જનક પ્રમુખ ક્ષત્રી તે જાહુ, કર્મ કરી મુક્તિ પામ્યા તે સહુ,
 તે માટે કહુ છું કરે કર્મ, ગૃહસ્થને તો મુખ્ય એહ ધર્મ ૪૯
 યદ્યપિ તારે ઇચ્છા નહિ, તોયે લોકમ ગ્રહાયે કંવા સહી,
 જનમ જનકાદિદે કર્મ તે કર્યા, ફળ સધળા મનથી પરહુર્યા ૫૦
 જે મહાજ્ઞાની આત્મરત સર્વ, તેણે કર્મ કર્યા મૃધી ફલગર્વ,
 તેહને કર્મ કર્યાનું શુ પ્રયોજન, એવું તું પૂછીશ અર્જુન ૫૧
 સતપુરુષ જે ધર્મ આચરે, ઇતર જન વળતા તેહ કરે,
 મહાપુરુષ પ્રમાણે કર્મ જેહ, લોક માલી પ્રવર્તે તેહ ૫૨
 ત્યહા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ તું જો મુજને, વળી વળી અર્જુન કહુ તુજને,
 મુજને કશો મનોરથ નહિ, તોયે સત્કર્મ કરે તે સહી ૫૩
 પ્રેલોક્યમાહે કર્તવ્ય મારે નથી, સત સત્ય પારથ કહુ કથી,

૪૮ સત ઇમ—સત પુરુષો સત મુક્ત અને સર્વગત (સર્વ સ્થાનમા
 જનારા) હોયછે ૫૦ લોક સગ્રહાયે—લોકને સદાચારનો માર્ગ ગ્રહણ
 કરાવવા માટે

૫૧ આત્મરત—પરમાત્મામાજ્ઞાતીતિવાળા ફળ ગર્વ—ફળ અને ગર્વ
 અથવા ફળ સળવી ગર્વ ૫૨ ઇતર—ભિન્ન પ્રમાણે—પ્રમાણ માને

પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ મારે કહો કશી, તોયે ધર્મ કર્મ કરૂં હું હશી	૫૪
નિત્ય નિયમિત સમસ્ત સત્કર્મ, ગૃહસ્થના પાણી સર્વે ધર્મ,	
કર્મ નાચરૂ ને અર્જુન, તો સત્કર્મ ન કરે કોય જન	૫૫
મારી આત્મ આલે સર્વ કોય, પછે તેહનો નાશ જ હોય,	
ને હુ કર્મ કરૂં નહિ મિત્ર, તો એ લોક વર્તે યત્ર કુત્ર	૫૬
યત્ર કુત્ર વર્તે જેણે ખેવ, ત્યારે વર્ણન કર હોયે અવશ્યમેવ,	
વર્ણસ કરે નાશ પામે સહુ, પછે મનનો હણનાર હુ હોઉ	૫૭
લોક શિક્ષાને અર્થે મહાનત, સદા સત્કર્મ કરે સિદ્ધાત,	
મૂર્ખ કરે વિદ્વાસ કર્મ કરે પણ મનનો ટાળો હરિ ઉચ્ચરે	૫૮
મૂર્ખ ક્ષણ ઈચ્છા મને ધરે, પ દિત ઇચ્છા મૂકી કર્મ કરે,	
જ્ઞાની ક્ષણ વારંછે નહિ કોય, લોકસ ગ્રહાર્થ કરે કર્મ સોય	૫૯
મૂર્ખ ક્ષણ વારંછે અવશ્યમેવ, અને કર્મ કરે મન ધરી અહમેવ,	
જ્ઞાનીને અહ મમત્વ ન હોય, લોકતણે અર્થે કરે તે સોય	૬૦
આત્મ વિદ્યાને જાણે જેહ, સાધધાન થઈ કરે કર્મ તેહ,	
જેહને નથી ઉપન્યો નિર્વેદ, (તે)તેહની જુદ્ધિને ન ઉપન્યો લેદ	૬૧
જે કર્મ જડ વિષે અજ્ઞાન, તેહને કર્મ દૃઢાવે વિદ્વાન,	
તેહની શ્રદ્ધાનો તે લગ નવ કરે, વિદ્વાન કર્મ સ્વય આચરે	૬૨

૫૫ નાચરૂ — ન આચરૂ ૫૬ યત્રકુત — જ્યા ત્યા — ગમે તેગ ૫૭ જેણે મેવ — જે વેળા ૫૮ પણ ઈ — પણ દરિ કહે છે કે તેમા મનનો ટાળો (તદ્દાનત) છે

૬૦ અહ મમત્વ — કુપણુ ને મારાપણુ ૬૧ નિર્વેદ — વૈરાગ્ય તેહની ઈ — તેવા માણસની જુદ્ધિને વિદ્વાનોએ કર્મ કરવાથી અગિત ન કરવી

૬૨ કર્મજડ ઇ — કર્મ કરવુ એજ પરમાર્થ સમજેલા એવા જે આ જ્ઞાની પુરો છે તેમને વિદ્વાનોએ કર્મ કરવામાજ દૃઢ કરવા સ્વય — પોતે અર્થાત્ વિદ્વાન (જ્ઞાની) પણ પોતે કર્મ આચરે

- કર્મ સંગીની બુદ્ધિનો કરે ભેદ, તે ઉભયથકો થાયે ઉચ્છેદ;
તેહને કર્મબ્રહ્મનો ભોગ ન હોય, વિદ્વાન ઇમ વિચારે સોય. ૬૩
- મૂર્ખ પાંડિત ગત બૂજવી, તે વિસ્તારી કહું તુજ કવી;
પાંડિત તે યથારથ લહે, મૂર્ખ તે વિપરિત જો કહે. ૬૪
- પ્રકૃતિતણા ગુણ કરે તે કર્મ, મિશ્ર ઉચ્ચાવચ ધર્માધર્મ;
દેહ અભિમાની મૂર્ખ જન જેહ, અહં કર્તા કરી માને તેહ. ૬૫
- અકર્તાને કર્તા કહે મૂઢ, પણ જ્ઞાની લહે પરમાર્થજ ગૂઢ;
તત્ત્વવિત્ તત્ત્વ તે ગ્રહે, ગુણ કર્મનો વિભાગ તે લહે. ૬૬
- ગુણ ગુણ ગું પ્રવૃત્તિ કરે, ઇમ માનતા નિશંક તે કરે;
નિત્ય સુક્ષ્મ જ્ઞાની તે જાણુ, અને નિત્ય જ ધ મૂરખ પ્રમાણુ. ૬૭
- પ્રકૃતિતણે ગુણ મોહ્યા જેહ, કર્મતણાં કૃણ ઇચ્છે તેહ;
જેહને દેહ ઇદ્રિ વિષે આસક્તિ હોય, મંદપ્રજ્ઞ અહંકારી સોય. ૬૮
- જે કર્મતણું કરે અભિમાન, મહામૂર્ખ તે કહે લગવાન;
તેહને અન્ય માર્ગે પ્રેરવા નહિ, આત્મવિદે રહેવું સુન્ય ગ્રહી. ૬૯
- વિષયી પાર તે પામે જ્યમ, નિત્યે તેણે કરવું ભાઈ ઇમ;
કર્મ સમર્પણુ સુજને કરે, કૃણ ઇચ્છા મન માંહી ન ધરે. ૭૦
- અહ મમતા આશા તણ ધીર, તાપ પરહરી યુદ્ધ કર વીર,

૬૩ કર્મસંગી—કર્મમા આસક્તિવાળો બુદ્ધિનો ભેદ કરવો—બુદ્ધિ
કેરવવી ઉભય—બન્ને લોક કર્મબ્રહ્મનો—કર્મનો કે બ્રહ્મનો ૬૫ પ્રકૃતિ
ઇમ—મિશ્રકર્મ, ઉચ્ચકર્મ, અવચ (અધમ) કર્મ, ધર્મરૂપ કર્મ, અધર્મરૂપ
કર્મ, એ સૌ પ્રકૃતિના ગુણો કરે છે અહ કર્તા—હું કરનારો

૬૬ તત્ત્વવિત્—તત્ત્વને જાણનારો અકર્તાને ઇમ—જે અકર્તા છે તેને
મૂઢ પુરૂષ કર્તા કહે છે ૬૮ મંદપ્રજ્ઞ—ઓછી બુદ્ધિવાળો ૬૯ આત્મવિદે—
આત્માને જાણનારાઓ

આચરે મિત્ર આપણા સ્વધર્મ, સેવકની પેરે કરે કર્મ. ૭૧
 આપાપણું કર્મ આચર્યાનું ફળ જેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજ તેહ;
 મારા મતને જે અનુસરે, તે નર ભવસાગર સુખે તરે. ૭૨
 તણ અસૂયા શ્રદ્ધા મન ધરી, મુજને યજે સ્વકર્મે કરી;
 તે કર્મ શુભાશુભથો મૂકાય, મત્ય સત્ય કહે ત્રિભુવનરાય. ૭૩
 સમ્યક્ મન મારો નવ આદરે, વળી આદરતાની અસૂયા કરે;
 યદ્યપિ તે સર્વજ્ઞ હોય, પણ મહામૂર્ખ નહયેતન સોય. ૭૪
 જે મારા ધર્મની અવગણના કરે, અને વિષય ધર્મ વિષે પરવરે;
 પ ડિતથકા મહામૂર્ખ તે જાણ, નિશ્ચે નાશ પામ્યા પ્રમાણ ૭૫
 એવો કોણ છે જગદીશ, જે તમારી અસૂયા કરે ઈશ,
 એવઠો અન્યાય તેહ કાં કરે, સુણી વાક્ય કૃષ્ણજી ઉચરે. ૭૬
 જ્ઞાની પ ડિત જોગી જેહ, પ્રકૃતિ અનુસારે વર્તે તેહ,
 પ્રકૃતિને અનુસારે કરી, એહા સર્વ કરે ફરી ફરી ૭૭
 કાં જ્ઞાની કાં મૂરખ હોય, પ્રકૃતિ સ્વભાવ ન મૂકે કોય,
 પ્રકૃતિની આશ્રયે સહી, તેહને નિવારણ લાગે નહિ ૭૮
 એહ પુરૂષ પુરૂષારથ જ્યારે કરે, ત્યારે પ્રકૃતિ પાછી સંવરે,
 પ્રકૃતિ સ્વભાવ પરહરે જેહ, આત્મારત મહાયોગી તેહ ૭૯
 શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગ ધ, એ ઇંદ્રી વિષયશુ જ્યા લાગે સંજ ધ,

૭૧ સેવકની પેરે—જેમ ગાદી શેઠનો નોકર તેના ફરમાવ્યા પ્રમાણે કામ કરે તેગા તેને અદ્ભુતમત રહેતું નથી, તેમ તુ સ્વધર્મનો સેવક થઈને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્મ કરે

૭૩ અસૂયા—બીજાનો હિતને ન સદત કરવાનો ગુણ શુભાશુભથો—શુભ અશુભ થકી ૭૪ નહયેતન—અનાભવાન—જડ

૭૮ તેહને ઈ—અર્થાત પ્રકૃતિને અટકાવવાનો ચત્ત નિષ્ક્રમ છે

- ત્યાં લગે રાગદ્વેષ તે હોય, તેણે કરી પામે સર્વ મો'ય. ૮૦
- આત્મમાર્ગના અંતરાય એહ, રાગદ્વેષ મહારિપુ તેહ;
- આત્મજ્ઞાનલક્ષણનિધિ હરે, નિજ માર્ગથી અલગો કરે. ૮૧
- મમ માર્ગશુ જેહને હોય રંગ, તેણે એહનો ન કરવો સંગ;
- રાગદ્વેષ મૂઢી અર્જુન, સ્વધર્મ વિષે સ્થિર કરે તે મન. ૮૨
- આપણો ધર્મ ગુણરહિત જો હોય, તોયે ઉત્તમ ગતિ આપે સોય;
- સ્વધર્મ આચરતાં જો હોય નાશ, તો પામે તે ઉત્તમ પદવાસ. ૮૩
- પરધર્મ અતિ ઉત્તમ જો હોય, તોયે ક્યમે ન આદરવાં સોય;
- પરધર્મ તે લય આપે ઘણો, તું પાળ્ય સ્વધર્મ મિત્ર આપણો. ૮૪
- અર્જુનને આશંકા ઘણી, મુજ કહો કૃષ્ણ ત્રિભુવન ઘણી;
- અધર્મ વિષે પ્રેરે છે જેહ, સ્વામી મુજને દેખાડો તેહ. ૮૫

અર્જુન ઉવાચ.

- કેનો પ્રેર્યો પુરૂષ કરે પાપ, એહને નથી ઇચ્છા ગ્રહેવા સંતાપ;
- અણુઇચ્છે તે થકો કરે કર્મ, ત્યાં પ્રેરક કોણુ કહો પરબ્રહ્મ. ૮૬
- પાપદૂળ દેખે મુણે જેહ, વળી વળી આચરતાં તેહ;
- એ આશ્ચર્ય લાગે મુજ ઘણું, કારણુ કહો સ્વામી તેહ તણું. ૮૭

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

- સુપ્ત અર્જુન પૂછ્યું તે' જેહ, અનર્થનું કારણુ તો એહ;
- એક કામ અને બીજો કોધ, એ સદા સર્વદા કરે વિદોધ. ૮૮
- રજોગુણથી ઉપન્યા એહ જાણુ, દુઃપૂર મહાપાપી પ્રમાણુ;

મહાવૈરી તું બહો એહ, વિશ્વ સમસ્તને હુઃખ દે જેહ. ૮૯
 વ્યમ ધૂમ અગ્નિને આરુઢાદી રહ્યો, અને મેલે આદર્શ મલિન તે થયો;
 ગર્ભ આવર્થો યોરે જેમ, કામ કોષે વિશ્વ આવર્થું તેમ. ૯૦
 વળી જ્ઞાનીતું જ્ઞાન આવરી રહ્યો, નિત્યવૈરી જ્ઞાનીએ એહ કહ્યો;
 હુઃમહ હુઃપૂર એ હરણુ ન થાય, અનજની પેરે હરે તે ગાય. ૯૧
 અર્જુન ભણે કહો ભગવાન, કામરૂપ શત્રુનાં સ્થાન;
 જેણે સ્થાનક રહે કામ, તેહ દેખાડો પ્રગટ પ્રભુ હામ. ૯૨
 ઉભય ઇંદ્રી મન બુદ્ધિ વિષે જેહ, કામશત્રુ રહે સ્થાનક એહ;
 એણે સ્થાનક રહેતો થકો મોય, દેહીને ઉપવત્તવે મોહ. ૯૩
 જ્ઞાન આવરી રહ્યો તે વીર, તેહને દંડ દે તું ધીર;
 કામતણાં સ્થાનક તો જેહ, તે જીત્યે જીતાયે તેહ. ૯૪
 પ્રથમ ઇંદ્રીનો સંયમ કરો, પછે મન બુદ્ધિ વિષે સંવરો;
 એણીપેરે કામતણાં કરે નાશ, જે પાપ રૂપ સદાય પ્રકાશ. ૯૫
 પુરૂષકપલ તું જેહને જોઈ, વધ્ય વૈરી સાવધાન તે થઈ;
 જે જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો નાશજ કરે, તું રજે એહના વધથકો ઓસરે. ૯૬
 મોડી મોડી શત્રુ તે જીત, અર્જુન તેહની કહું તુજ રીત;
 એ દેહથકે ઇંદ્રી બળવાન, ઇંદ્રીથકે બળિયું મન મહાન. ૯૭
 મનથકે તે બુદ્ધિ બળવંત, બુદ્ધિથકે બળિયો ભગવંત;
 તે ભગવંતને રહેતાં શર્ણુ, હોયે વશ ઇંદ્રિયશુ અંતઃકર્ણ. ૯૮

૮૯ હુ પૂર—પૂર્ણન થાય એવા. ૯૦ આદર્શ—આરસી આવર્થો—
 દાંકયો ૯૧ ગાય—ગો (દિગ્ધિયો) ને (૨) ૯૨ કામ—ઈચ્છા—વાસના. ૯૩
 ઉભય ઇંદ્રી—જ્ઞાને દિગ્ધિયો અને કર્મદિગ્ધિયો ૯૫ સંયમ કરો—કળને કરો.
 મન ઇન્—મનને બુદ્ધિમાં એકત્ર કરો—અર્થાત્ મનમાં સકલપતો બુદ્ધિવડે
 વિવેક કરી કર્તવ્યકર્તવ્યનો નિશ્ચય કરો.

૯૬ પુરૂષકપલ—પુરૂષમાં સિદ્ધ જેવા વધ્ય—માર—હણ.
 વૈરી—(કામરૂપી).

જળ મૃતિકાએ દેહ શુદ્ધ કરે, ઇંદ્રી વિષયશકાં સંવરે;
 પ્રાણાયામે મન સ્થિર હોય, વિજ્ઞાને બોધવ્ય બુદ્ધિ સોય. ૯૯
 એણીપેરે કંઠર્પનો જય કરી, નિજરૂપ સમરે કહે હરિ;
 મને કરી મન સ્થિર કરે, આત્મ સમાધિ નિરંતર ધરે. ૧૦૦
 ત્રીજે કર્મયોગ તે કહ્યો, કૈવલ્યતાનો ઉપાય તે લહ્યો;
 કહે નરહરિ ભતિ મારી મંદ, પણ હરિકૃપાએ હવો પદબંધ. ૧૦૧
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૧૦૨

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

૯૯ ઇંદ્રી ઈન્દ્રિય—તેમ વિષયથી ઇન્દ્રિયને પાછી વાળી લે બોધવ્ય—
 જાગ્રત કર

અધ્યાય ૪ થો.

રાગ પૂર્યછાયો.

જે અધ્યાયે જે વર્ત્યો, ભાઈ કર્મયોગ અતિ સાર;	
નિજ જ્ઞાન જેણે પામિયે, વામિયે હુખ મ સાર.	૧
ઉપનવવા અર્જુનને, વળી વિશેષે વિશ્વાસ,	
પ્રત્યય કારણ કૃષ્ણજી, કદે કર્મયોગનો સમાપ	૨
એ કર્મયોગને અનુસરી, પામ્યા જ્ઞાનયોગ બહુ સ ત,	
જ્ઞાનતણી ઉત્કૃષ્ટતા, કહે ચોથે ભગવત	૩

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

એ કર્મયોગ અબ્ધય સદા, કહ્યો અર્ધ તુજને મે જેહ,	
સદિની આયે સૂર્યને, મે કહ્યો કર્મયોગ એહ	૪
સૂર્યે વેવસ્વત મનુને કહ્યો, મનુએ કહ્યો ઇક્ષ્વાકુને એહ,	
ધ્રમ સૂર્યથકે આપ્યો આવતો, કહ્યો રાજઋષિએ તેહ	૫
ધણો કાળ બતેથકે, તે હયો કર્મયોગ ગ્લાન,	
તે આજ મે' તુજને કહ્યો, મમ વાયક સત્ય માન	૬
તુ ભક્ત સખા બાણી કરી, મે કહ્યુ રહસ્ય ઉત્તમ,	
અર્જુન એણે અનુભવે, યદ્યએ જ્યમ છે ત્યમ	૭
પુરાતન કર્મયોગ એ, મે કહ્યો વિવસ્વાનને જેહ,	
મુણી વાયક અર્જુનને, ઉપન્યો મન સ દેહ	૮

૨ પ્રત્યય—વિશ્વાસ ૪ અબ્ધય—નાશ ન પામે એવો ૬ જ્ઞાન—
જ્ઞાનિ પામેલો—નાશ પામવા જેવો ૭ રહસ્ય—ચુપ્ત વાત ૮ વિવસ્વાન
—સૂર્ય

જળ મૃતિકાએ દેહ શુદ્ધ કરે, ધંત્રી વિપયથકાં સંવરે;
 આણ્યામે મન સ્થિર હોય, વિજ્ઞાને બોધવ્ય બુદ્ધિ સોય. ૯૯
 એણીપેરે કંદર્પનો જય કરી, નિજરૂપ સમરે કહે હરિ;
 મને કરી મન સ્થિર કરે, આત્મ સમાધિ નિરંતર ધરે. ૧૦૦
 ત્રીજે કર્મયોગ તે કહ્યો, કૈવલ્યતાનો ઉપાય તે લહ્યો;
 કહે નરહરિ મતિ ભારી મંદ, પણ હરિકૃપાએ હવે પદબંધ-૧૦૧
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપજાવ્યું તેણે કહ્યું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૧૦૨

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पनिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

૯૯ ધંત્રી ઈ—તેમ વિપયથી ઉદ્વિગ્ને પાછી વાળી લે બોધવ્ય—
 જાગ્રત કર

એવું સુણીને કહે ભગવાન, આંભળે અર્જુન ઘણું સાવધાન;
 ત્યારે ત્યારે ધર્મનો હોયે નાશ, અધર્મ જગતમાં હોય પ્રકાશ. ૧૬

ત્યારે અર્જુન હું દિવ્ય રૂપ ધરું, ધર્મતણી તે રક્ષા કરું;
 અધર્મતણી તે દેહું કામ, રૂપ ધરી હું કરું એ કામ. ૧૭

વળી આધુતણી રક્ષાને કાજ, દિવ્ય દેહ ધરું કહે મહારાજ;
 દુષ્ટતણી તે કરવા નાશ, (ત્યારે) ઉત્તમ રૂપ તે કરું પ્રકાશ. ૧૮

ધર્મ સ્થાપવાને અર્જુન, યુગ યુગ પ્રત્યે પ્રગટ કરું તન;
 ધરી અવતાર કરું તે ઈશ, હું સદાં સર્વદા છું જ્યમ ત્યમ. ૧૯

જન્મ કર્મ મારાં દિવ્ય જેહ, તત્ત્વે કરી જાણે તો તેહ;
 તેહને પુનરાગમન ન હોય, મારા સ્વરૂપને પામે સોય. ૨૦

મારો માર્ગ સદા તે જાણે, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણે;
 મારા માર્ગને જે અનુસરયા, તે અનેક સંત ભવાર્જુવ તરયા. ૨૧

રાગદ્વેષ રહિત ભય ક્રોધ, સમદર્શી શીતલ અવિરોધ;
 અહંમમતા મદ લોભ નહિ, માન અપમાન સરખાં દ્વંદ્વ સહી. ૨૨

જેનાં મન મારે વિષે રમે, મુજ વિણ અવરવાર્તી નવ ગમે;
 તપ જ્ઞાને કરી સમર્પણ જેહ, મારે આશ્રય સદા રહે તેહ. ૨૩

પરમ પવિત્ર જેહના અંત કરણ, તે સદા સર્વદા રહે મમ શરણ;
 એવા ઉત્તમ અનેક મહંત, તે પરમપદ પામ્યા જહું સંત. ૨૪

અર્જુન કહે સુણો ભગવાન, સ્વામી તમારે સર્વ સમાન;
 તો તમે સર્વને પદ આપો આપણું, અબાણ થકો હું એમ ભણું. ૨૫

૨૦ તત્ત્વ કરી—ખરેખરી રીતે

૨૧ ભવાર્જુવ—સ સારે રૂપી સમુદ્ર. ૨૨ રહિત—નિતા. રાગદ્વેષ તથા
 ભયક્રોધ વિનાના શીતળ—શાંત અવિરોધ—ક્રોધની સાથે વિરોધ નહિ કર-
 નાશ. દ્વંદ્વ—માન અપમાન વગેરે દ્વંદ્વ (જોડાં).

અર્જુન ઉવાચ.

વસુદેવ થકી હવણં હવો, તારો કારાગૃહમાં જન્મ;
 સૂર્ય હવો કંઈ કાળનો, કહો એ વાત માનીએ કયમ? ૯
 અર્જુન કહે એ વાતનો, મુજ કયમ આવે વિશ્વાસ;
 અર્જુનનો સંદેહ ટાળવા, કરે નિજરૂપ કૃષ્ણ પ્રકાશ. ૧૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઠ.

મારી અસંખ્ય લીલા અવતાર, અને તુંએ અવતર્યો છે બહુ વાર;
 તે સર્વે હું જાણું સહી, પણ તું તારા જન્મ જાણે નહિ. ૧૧
 મારી જ્ઞાનશક્તિ અનાવૃત સદા, નિજ લાભે અંતર્ગત મુદા;
 ધર્માધર્મે મિત્ર તારું જ્ઞાન, આવરાયું ઇમ કહે ભગવાન. ૧૨
 તે માટે અર્જુન તું જીવ, અને હું તે નિત્ય નિરંજન શિવ;
 મુજને અજન્મ અવ્યય તે જાણ, આત્મસ્વરૂપ મુને પરમાણુ. ૧૩
 સર્વ ભૂતનો સ્વામી હું'ય, નિશ્ચે જાણ અર્જુન તો તું'ય;
 હું પ્રકૃતિ શુણ સર્વે વશ કરી, કરું મહાન કર્મ લીલાવયુ ધરી. ૧૪
 હું પ્રાકૃતની પેરે અવતરું નહિ, મારી ગતિ તે લિન્ન છે સહી;
 પ્રજુલીલા અવતાર ક્યારે ધરો તમે, તે સાંભળવા ઇચ્છા કરું અમે. ૧૫

એયું સુણીને કહે ભગવાન, સાંભળે અર્જુન થમ સાવધાન;
 ત્યારે ત્યારે ધર્મનો હોયે નાશ, અધર્મ જગતમાં હોય પ્રકાશ. ૧૬
 ત્યારે અર્જુન હું દિવ્ય રૂપ ધરું, ધર્મતણી તે રક્ષા કરું;
 અધર્મતણી તે દેહું કામ, રૂપ ધરી હું કરું એ કામ. ૧૭
 વળી સાધુતણી રક્ષાને કાજ, દિવ્ય દેહ ધરું કહે મહારાજ;
 દુષ્ટતણી તે કરવા નાશ, (ત્યારે) ઉત્તમ રૂપ તે કરું પ્રકાશ. ૧૮
 ધર્મ સ્થાપવાને અર્જુન, યુગ યુગ પ્રત્યે પ્રગટ કરું તન;
 ધરી અવતાર કરું તે ધર્મ, હું સદાં સર્વદા છું જયમ ત્યમ. ૧૯
 જન્મ કર્મ મારાં દિવ્ય જેહ, તત્વે કરી જાણે તો તેહ;
 તેહને પુનરાગમન ન હોય, મારા સ્વરૂપને પામે સોય. ૨૦
 મારો માર્ગ સદા તે જાણે, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણે;
 મારા માર્ગને જે અનુસરયા, તે અનેક સંત ભવાર્ણવ તરયા. ૨૧
 રાગદ્વેષ રહિત ભય ક્રોધ, સમદર્શી શીતલ અવિરોધ;
 અહંભમતા મદ લોભ નહિ, માન અપમાન સરળાં દંદ સહી. ૨૨
 જેનાં મન મારે વિષે રમે, મુજ વિણ અવરવાર્તા નવ ગમે;
 તપ જ્ઞાને કરી સમર્પણ જેહ, મારે આશ્રય સદા રહે તેહ. ૨૩
 પરમ પવિત્ર જેહનાં અંતઃકરણ, તે સદા સર્વદા રહે મમ શરણ;
 એવા ઉત્તમ અનેક મહંત, તે પરમપદ પામ્યા જહુ સંત. ૨૪
 અર્જુન કહે મુણે ભગવાન, સ્વામી તમારે સર્વ સમાન;
 તો તમે સર્વને પદ આપો આપણું, અજાણ થકો હું એમ ભણું. ૨૫

૨૦ તત્વ કરી—પરેખરી રીતે.

૨૧ ભવાર્ણવ—સંસાર રૂપી સમુદ્ર. ૨૨ રહિત—વિના. રાગદ્વેષ તથા ભયક્રોધ વિનાના શીતળ—શાંત અવિરોધ—ક્રોધની સાથે વિરોધ નહિ કરનારા. દંદ—માન અપમાન વગેરે ૬૬ (જોડાં).

જેહને જેહતણા અર્થ હોય, મુને તે અર્થ પામવા ઉપાસે સોય;
 હું તેહને તે ક્ષણ આપું સદા, જેણે કરી પામે અતિ મુદા. ૨૬
 જો એ લોક મારા માર્ગને અનુસરે, તો તે ભવસાગર સુખે તરે;
 મારે નામે અશુભ સર્વ ટળે, પણ તેહની ભાવના તેહને ક્ષણે. ૨૭
 જો તમો સર્વના આત્મા ધરિ, તો મોક્ષ અર્થે શે ન પ્રેરો જગદીશ;
 સમસ્ત કરે તમારી સેવ, એહ વાક્ય સુણી એમ કહે કૃષ્ણદેવ. ૨૮
 કર્મતણી સિદ્ધિ વાચ્છે જેહ, અન્ય દેવનું યજન કરે તેહ;
 દેવથકી ક્ષણ સઘ તે હોય, વળી વળી દેવ ઉપાસે સોય. ૨૯
 ઉતાવળી સિદ્ધિ હોયે તેહને, દેવ વિષે આસક્તિ જેહને;
 મનુષ્ય લોક જે કર્મ આચરે, તો તે ક્ષણ ઇચ્છા મન ધરે. ૩૦
 જે જેહને અર્થે કરે કર્મ, હું તેહને તે આચરાવું ધર્મ;
 તેહની શ્રદ્ધાનો ન કરું ભંગ, હું સર્વ કર્ત્તા અને સદા અસંગ. ૩૧
 હું અતુલ્ય સૃષ્ટિ કરું સહી, પણ મારે વિષે વિષમતા નહિ;
 શુભ કર્મ વિભાગે કરી, હું સર્વ સૃષ્ટિ કરું ફરી ફરી, ૩૨
 સમસ્તનો કર્ત્તા મુને જાણ, કર્ત્તાથકો અકર્ત્તા પ્રમાણ;
 હું અવ્યય અવિનાશી અપાર, મુને ભજતાં ટળે સંસાર. ૩૩
 સૃષ્ટિ કરતાં મુને પુણ્ય ન હોય, ભાજતાં પાપ રપશે નહિ કોય.
 મુને કર્મક્ષણની ઇચ્છા નથી, સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી. ૩૪
 અસંગ અકર્ત્તા જાણે મુને જેહ, કર્મ બધાથે નહિ તેહ;
 અનેક રચના કરતા સહી, પણ ઇશ્વરને વિષમપણું નહિ. ૩૫
 પૂર્વે નિરૂપ્યો કર્મ યોગ જેહ, અર્જુન પ્રત્યે વિષ્ણુ કહે તેહ;

પૂવે હુવા મુનિ મનતકુમાર, તેણે કર્મયોગ ઢીધો નિગ્ધાર	૩૬
મુક્તિ પામવાને અર્થે મિત્ર, તે કર્મ કરી થયા પરમ પવિત્ર,	
ઈમ જાણી ડગીને તુ કર્મ, મુખ્તિ અર્થે આચરવેા ધર્મ	૩૭
જનક પ્રમુખ અનેક તે જાણ, તે કર્મ કરી પામ્યા નિર્વાણ,	
ઈમ જાણી મિત્ર કર્મ તુ કરે, ક્ષણ ઇચ્છા ચિત્ત માટે મ ધરે	૩૮
જે સત્યયુગ પ્રેતાએ મ ત કહ્યા, તેય કર્મ કરી અતિ ઉત્તમ થયા,	
તત્વજ્ઞાનીને વચને કરી, જાણી કર્મ કરાવે ઠહે હરિ	૩૯
કર્મતણુ છે દુર્જેયપણુ, ત્યા પડિત મોહ પામે છે ઘણુ,	
કર્મ અકર્મ વિકર્મ તો જેહ, અર્જુન સમ્યક્ જાણવા તેહ	૪૦
એ સર્વે હુ કહીગ તુજને, તુ અતિ વહલ મદા મુજને,	
જે કર્મ જાણ્યે સ મારદુ જ ટળે, આત્મા પરમાત્મા માટે જળે	૪૧
વર્ણાશ્રમતણુ જે ધર્મ, શ્રુતિ સ્મૃતિ જોવા તેહ કર્મ,	
વળી ક્ષણ તણુ ઇચ્છાએ કરે, કર્મ નામ તે હરિ ઉચ્ચરે	૪૨
નિપિદ્ધ આચરણુ આચરે જેહ, વિકર્મ નામ તો જાણિયે તેહ,	
આપ પરને જે ન મોહાય, વિકર્મ નામ મહાપુરુષ તે ગાય	૪૩
મતકર્મ સઘળા આચરે, ક્ષણ અહ કાર મૂખી તૃલ્ય કરે,	
અથવા વિપ્લવે સમર્થ જેહ, અકર્મ નામ તો જાણિયે તેહ	૪૪
ગહનગતિ તો એ કર્મની સહી, સહસા કરે ને પ્રીછાયે નહિ,	
જેહને કૃપા કરે દેવાધિદેવ, તેહને પ્રીત આવે અવશ્યમેવ	૪૫

૩૬ નિર્ગ્ધો—૧૯૧૦ ૩૮ નિર્ગ્ધો—મોહ ૪૦ દુર્જેયપણુ—અર્થાત્ કર્મ શુ તે અકર્મ શુ, તેનો નિર્ણય કરવાગા પડિતો પણુ મોહ પામે છે કર્મ —વેદે વિધાન કરેતુ કર્મ અકર્મ—કર્મનો અજ્ઞાન વિકર્મ—નિપિદ્ધ કર્મ

૪૩ આપ ઇ—જે કર્મ પોતાને ઽ બીજાને હિતકારી નથી તે વિકર્મ

૧. કર્મ વિષે અકર્મ જે હોય, અકર્મ વિષે કર્મ લાહે સોય;
 તે મનુષ્ય માંહે મહાબુદ્ધિમંત, તે યોગી સકળ કર્મકૃત સંત. ૪૬
- દેહમાં આત્મા આત્મામાં દેહ, ઓતપ્રોત ઇંદ્રિય જાણે જેહ;
 હરિમાં વિશ્વ વિશ્વમાં હરિ, ઇંદ્રિય જાણે તે બુદ્ધિજ ખરી. ૪૭
- દેહ ઇંદ્રિય કૃત્ય સઘળાં કરે, અંતર કશે અભિલાષ ના ધરે;
 સાક્ષી થકો વર્તે ભાઈ જેહ, બુદ્ધિમંત જોગી તો તેહ. ૪૮
- સર્વ ઇંદ્રિયા આરંભ જે સોય, કામ સંકલ્પ વિવર્જિત હોય;
 જ્ઞાનાગ્નિ દહે સર્વ કર્મ, તે પંડિત પામે પરબ્રહ્મ. ૪૯
- પંડિત લોક અર્થે કર્મ કરે, ક્ષણ અહંકાર મન માંહે ન ધરે;
 આત્મ લાભે તૃપ્તિ નિલ હોય, નિરાશ્રય મહાયોગી સોય. ૫૦
- તે કર્ત્તાથકા અકર્ત્તા જાણે, જેણે જીવતાં પદ પામ્યું નિરવાણુ;
 જીવનમુક્તતણે જે દેહ, નિશ્ચે જાણ્ય અકર્ત્તા તેહ. ૫૧
- જેને આશા તૃષ્ણા નહિ લગાર, તત્ત્વજ્ઞાની તે નિર્ધાર;
 જે દેહેન્દ્રિય શુ જીતે ચિત્ત, તમો નિશ્ચે જાણે તે તત્ત્વવિત્ત. ૫૨
- બાહ્ય મધ્ય વિષય પરહરે, શરીરધારણ અર્થે કૃત્ય કરે;
 યથા લાભે સંતુષ્ટ જે થાય, તેહ કરતો કર્મ નવ લહેવાય. ૫૩
- ઇચ્છા વિના લાભ જે હોય, જ્ઞાની આનંદે અનુભવે સોય;

મદા મંતુષ્ટ જેહનાં મન, અર્જુન પ્રહ્લવિધાના એવાં ચિન્હ	૫૪
શીતોષ્ણાદિકે સરખો જેહ, છવનમુક્ત મંન્યાસી તેહ;	
મદ મતગર અભિમાન ન હોય, મમદર્શી સર્વાત્મા જોય	૫૫
મિદ્ધ અમિદ્ધ વિષે સમચિત્ત, અર્જુન જાણુ તે છવનમુક્ત,	
ઇમ મમ યઇ કૃત્ય કરે જેહ, કર્મે જ ધાયે નહિ તેહ	૫૬
લોક સ પ્રહાર્ય મતકર્મ કરે, કૃણ અહ કાર મમતા પરહરે,	
વર્ણાશ્રમ દર્શન દેહુ લિ ગ, જોગી તેહનો ન કરે સ ગ	૫૭
ચિત્ત વિષે પ્રહુ કેવળ જ્ઞાન, તેને કરી તજે તે સર્વ અભિમાન,	
પરમેશ્વરાર્પણુ બુદ્ધિએ કર્મ કરે, લોક માહે એણી પેરે વિચરે	૫૮
પરમેશ્વરપર ચિત્ત જેહના, સમગ્ન કર્મ લય પામે તેહના,	
જે આત્મસ્વરૂપ વિષે લીન હોય, તેને લિજ ન લાને કોય	૫૯
જ્ઞાની એણી બુદ્ધિએ કૃત્ય કરે, તે બુદ્ધિ કૃષ્ણ પ્રેમે ઉચ્ચરે	
હવે પ્રહ્લતર્પિતા તે પ્રહ્લ, અશિષ્ટોત્ર પ્રહ્લ સર્વ કર્મ	૬૦
ઇમ સર્વ વિષે પ્રહ્લ ભાવ કરે જેહ, પ્રહ્લભાવે પ્રહ્લ પામે તેહ,	
સઘજે ભાવના જેહને મમ, આત્મદર્શી ઠરે કર્મ ઇમ	૬૧
કર્મદર્શી વળી માધનવ ત, તે અનેક યજ કરે જહુ સ ત,	
અધિકાગીને ભેદે કરી, જહુ યાજ્ઞિક દેખાડે હરિ	૬૨
કેટલા દેવને ઉરેશી ઠરી, બેઠા યજ્ઞકર્મ દીક્ષા ધરી,	
કર્મકૃણ સ ગી જન જેહ, ઈદ્રાદિ દેવને યજે તેહ	૬૩

૫૫ સરખુ—(જે મનુષ્ય) સમદર્શી—મનન ચમાન દરિયા જોનાર
 ૫૭ વર્ણુ—બ્રાહ્મણ વગેરે ચાર આશ્રમ—બ્રાહ્મચર્ય વગેરે ચાર દર્શન—
 સામ્ય દર્શન વગેરે ૭ દેહલિ ગ—તપમુદ્રા, કાનાય વજ્ર વગેરે શરીરે ધા
 રણુ કરવાના ચિન્હ

૬૦ પ્રહ્લતર્પિત—પ્રહ્લને તૃપ્ત કરનાર—પ્રહ્લને અર્પણુ કરનાર ૬૩
 દેવો ઉદ્દગી—ઈદ્રાદિક દેવને પ્રસન્ન કરવાનો દેવ રાખીને

બ્રહ્મવિદ્ બ્રાહ્મણુ યજ્ઞ ઇમ કરે, બ્રહ્માર્પણુ શુદ્ધિએ કર્મ આચરે;
 જ્ઞાની કર્મ યજ્ઞ કરે ઇમ સહી, જેહુને કશી કામના નહિ. ૬૪
 શબ્દાદિક જે વિષય વિકાર, તે ઇદ્રી અગ્નિમાં હોમે નિર્ધાર;
 શ્રોત્રાદિક ઇદ્રી ઉભય જેહુ, સંયમાગ્નિ વિષે હોમે તેહુ. ૬૫
 ઇદ્રી સમસ્તના વિષય પરહરે, સંન્યાસી યજ્ઞ એહુ કરે;
 શાસ્ત્ર વિરોધે વર્તવું નહિ, વળી અર્જુન યજ્ઞ એહુ જાણે સહી. ૬૬
 સર્વે ઇદ્રીતણાં જે કર્મ, પ્રાણાદિક વાયુના ધર્મ;
 આત્મસંયમાગ્નૌ હોમે સર્વ, સ્થિર કરી મન મેલી ગુણુ ગર્વ. ૬૭
 આત્મસંયમાગ્નૌ તેહનું નામ, જે રાખે નિશ્ચળ ચિત્ત ઠામ;
 જ્ઞાનરૂપીએ વાયકે કરી, આત્મસંયમાગ્નિ દીપે કહે હરિ. ૬૮
 એ જીતાત્મા વૈરાગી જેહુ, નિત્યે યજ્ઞ કરે તે એહુ;
 વળી દ્રવ્યયજ્ઞ તપયજ્ઞ કરે તે સંત, યોગયજ્ઞ આચરે મહંત. ૬૯
 કેા જ્ઞાન સ્વાધ્યાય યજ્ઞ કરે, તે સર્વે સમ્યક્ વ્રત આચરે;

૬૫ ઇદ્રીઅગ્નિમાં—ઇદ્રિયો રૂપી અગ્નિમા. અર્થાત્ ભોગદાને પણ
 આસક્તિ તણને વિષયોને ભોગવે છે. અગ્નિમાં નાખેલાં બીજ ઉગવા પામ-
 તાં નથી તેમ આસક્તિ તણને ભોગવેલા વિષયો વાસના ઉત્પન્ન કરવા નથી.
 ઉભય—(જ્ઞાનેદ્રિયો તથા કર્મેદ્રિયો). સંયમાગ્નિ—કળને રાખવા રૂપી
 અગ્નિ .

૬૭ આત્મસંયમાગ્નૌ—આત્માને વિષે મનને એકાગ્ર કરવા રૂપ
 અગ્નિમાં. અર્થાત્ ધ્યેય સ્વરૂપને જાણીને તેમાં મન એકાગ્ર કરી ઇદ્રિયોનાં
 તથા પ્રાણાદિકના કર્મ શમાવે છે.

૬૮ દીપે—પ્રજ્વલિત થાય. ૬૯ જીતાત્મા—મન જેણે કળને રાખ્યું
 છે એવો. દ્રવ્યયજ્ઞ—ધનાદિકવર્તે કરીને કરેલા યજ્ઞ. તપયજ્ઞ—તપરૂપી
 યજ્ઞ. યોગયજ્ઞ—સમાધિ રૂપી યજ્ઞ. સ્વાધ્યાયયજ્ઞ—વેદપાઠ રૂપી યજ્ઞ.

- તીર્થ વિષે જે દીને દાન, દ્રવ્યચક્ષુ તેહનું અભિધાન. ૭૦
- શીતોષ્ણ વાત વૃષા સર્વ સહે, તપચક્ષુ તેહને કહે;
અષ્ટાંગ સાથે સમબુદ્ધિ ધરે, યોગચક્ષુ હરિ તે ઉચ્ચરે. ૭૧
- વેદશાસ્ત્ર ભણે સહસ્ર નામ, સ્વાધ્યાય ચક્ષુ તેા એનું નામ;
જે પરસ્પરે પ્રહ્લયચ્ચા હોય, જ્ઞાનચક્ષુ તમેા જાણો સોય. ૭૨
- મત પાળે તે આપાપણાં, એવા ધર્માત્મા છે ધણા;
વળી કેટલા યોગી ઇમ કરે, અપાનને લેઈ પ્રાણમાં ધરે. ૭૩
- અપાનમાં મૂકે વળી પ્રાણ, અને બેહુની ગતિ રાધે નિર્વાણ;
તે પ્રાણાયામ પરાયણ હોય, પૂરક કુબલક રેચક કરે સોય. ૭૪
- વળી અદ્ય આહાર કરે કેા સંત, હોમે પ્રાણ પ્રાણમાં રહી એકાંત;
એ સર્વે યાજ્ઞિક તે કહ્યા, યજ્ઞ કરી નિષ્પાપ તે થાયા. ૭૫
- ચક્ષુષ્ય ભોગવતા જેહ, પ્રહ્લ સનાતન પામે તેહ;
જે અજ્ઞાને કરી ચક્ષુ કરે, તે અનેક યોનિ વિષે અવતરે. ૭૬

૭૦ અભિધાન—નામ ૭૧ અષ્ટાંગ—યોગનાં આઠ અંગ—યમ, નિયમ, આમન, પ્રાણાયામ, પ્રસાદાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ ૭૩ અપાનને છું—અપાન વાયુને ઉચો ચઢાવીને પ્રાણવાયુ સાથે એકત્ર કરેછે. આ ક્રિયા રેચક વખતે થાય છે.

૭૪ અપાનમાં—પેટમાં વાયુ ભરીને પૂરક કરતી વખતે પ્રાણવાયુ નીચો ઉતારી અપાનની સાથે એકત્ર કરેછે. આ ક્રિયા પૂરક વખતે થાય છે. બેહુની ગતિ રાધે—પ્રાણ તથા અપાનની ગતિને અટકાવે. આ ક્રિયા કુબલક વખતે થાય છે મતવજ કે પૂરક, કુબલક તથા રેચક કરીને પ્રાણ તથા અપાનની ગતિ રોકીને પ્રાણાયામ કરેછે

૭૫ હોમે છું—પ્રાણમાં પ્રાણ હોમે છે. આહાર કરી કરવાથી બળનો હાથ થાય છે ને તેમ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓનો એની મેજે લય થાય છે, તેને પ્રાણનો હોમ માનેછે ૭૬ ચક્ષુષ્ય—ચક્ષુ કરતા શેષ રહેલું અન્ન.

- તેહને આ લોકે સુખ નહિ, બ્રહ્માએ એહ વાણી કહી;
 યજ્ઞ કરતાં સત્વશુદ્ધિ હોય, સત્વશુદ્ધિએ સુક્તિ પામે સોય. ૭૭
- બહુ યજ્ઞ પ્રગટ તે કરયા, તે બ્રહ્માના સુખથી વિસ્તર્યા;
 એ સર્વે યજ્ઞકર્મ તું જાણુ, ઇંદ્ર જાણ્યે પામીશ નિર્વાણુ. ૭૮
- માનસ વાયક કાચિક સોય, નૈષ્કર્મ્ય એહમાં એકે ન હોય;
 યજ્ઞ સર્વ જાણે કર્મ રૂપ, આત્મા નૈષ્કર્મ્ય બ્રહ્મ સ્વરૂપ. ૭૯
- સકળ યજ્ઞ નિરૂપણ કરી, હવે જ્ઞાનયજ્ઞ વિસ્તારે હરિ;
 સર્વપે ઉત્તમ તે જ્ઞાન, વળી વળી શ્રીમુખે કહે લગવાન. ૮૦
- દ્રવ્યમય યજ્ઞ જે જે કહ્યા, તે તે દેવથકી મુખે લહ્યા;
 જ્ઞાનયજ્ઞ સર્વપે શ્રેય જાણુ, જે સઘ પમાડે પદ નિર્વાણુ. ૮૧
- બ્રહ્મજ્ઞાન પામે જેણે ખેવ, કર્મ સમાપ્તિ હોયે અવશ્યમેવ;
 જ્યમ ચંદ્રાદિક તેજસ્વી જેહ, અંત આગળે ન શોભે તેહ. ૮૨
- જ્યમ દુઘ્ધાદિક રસ ભલા કહેવાય, અમૃત આગળ તે નવ પોસાય;
 જ્યમ વાવતડાગ કૃપાદિક નીર, તેમહા જળમાં લીન હોયે વીર. ૮૩
- એમ રિદ્ધિ સિદ્ધિ સ્વર્ગ સુખ બહુ, તે જ્ઞાનમાંહે લય પામે સહુ;
 અતિ આદરે કરી અર્જુન વીર, કૃષ્ણ પ્રત્યે એમ પૂછે ધીર. ૮૪
- જે જ્ઞાનતણે એવડો મહિમાય, તે ક્યમ પામે ત્રિભુવનરાય;
 અર્જુનની વિનતિ તે સુણી, ઇંદ્ર જોડ્યા વૈકુંઠજ ઘણી. ૮૫
- જે સર્વ નિરંતર એક બ્રહ્મ જોય, તત્વદર્શી જ્ઞાની તે સોય;
 જ્યાં પરમ કૃપાળ સદ્ગુરુ હોય સંત, ત્યાં જાણું નિશ્ચય કરી ચંત. ૮૬
- અનેક પેરે પ્રણીપત્ય તે કરી, મર્યાદાએ રહેલું કહે હરિ;
 જે જે મંશય હોયે મનતણા, તે તે પ્રશ્ન કરવા ભાઈ ઘણા. ૮૭

મૂંઝીને અષ્ટ મદ અહમેવ, સાધુ પુરૂષની કીજે સેવ;
 જ્ઞાની જ્ઞાન ઉપદેશ જે કહે, અને તત્ત્વ જ્ઞાન મૂંઝે ગ્રહી રહે. ૮૮
 તત્ત્વતણા મહિમા અતિ ઘણો, કોયે પાર ન લહે તેહતણો;
 તત્ત્વજ્ઞાન જાણે અર્જુન, વળતું મોહ પામે નહિ મન. ૮૯
 જ્યમ હવડાં તું પામે છે મોહ, પણ ત્યારે તેહનો લેશ ન હોય;
 વળી જ્ઞાન દૃષ્ટિને મહિમાએ કરી, જ્યમ છે ત્યમ દેખીશ કરી કરી. ૯૦
 સર્વમાં આત્મા આત્મામાં સર્વ, ઈમ જોતાં ટળશે મોહ ગર્વ;
 વળી જ્ઞાનની મોટમ છે જેહ, તું સાધધાન થઈ સાંભળ્ય તેહ. ૯૧
 માનસ વાચિક કાયિક જેહ પાપ, સાંસારિક વળી શોક સંતાપ;
 જ્ઞાનરૂપીએ નાચે નિરધાર, મુખે હુઃખાર્ણવનો હોયે પાર. ૯૨
 જ્ઞાન પાપ ટાળે તત્ત્કાળ, તે દૃષ્ટાંતે કરી કહે કૃપાળ;
 જ્યમ વૃદ્ધિ પામ્યો વૈશ્વાનર જેહ, કાલ માત્રને લક્ષ્મ કરે તેહ. ૯૩
 જ્યમ જ્ઞાનાગ્નિ શમ દમ્ભાદિકે કરી, વૃદ્ધિ પામ્યોથકો કહે હરિ;
 તે સર્વ કર્મ બાળી લક્ષ્મજ કરે, સત્ય સત્ય કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે. ૯૪
 એહ જ્ઞાનતણા અધિકારી જેહ, મુજને સ્વામી કહીએ તેહ;
 જ્યમ જે ઉઝવે તેતું પર્ય, ત્યમ જ્ઞાનતણા અધિકારી સર્વ. ૯૫
 જ્ઞાન સરખું પવિત્ર નહિ કોય, વળી વળી અર્જુન કહુ'છું સોય;
 અનેક સાધન જે જોલ્યાં ઘણાં, તે સર્વે કિંકર જ્ઞાનજતણાં. ૯૬
 જે જ્ઞાનતણી અતિ મોટમ કહી, તે જ્ઞાન કર્મે પામે સહી;
 કર્મેયોગ વણુ કહે ભગવાન, હૃદે ન આવે આત્મજ્ઞાન. ૯૭
 કર્મે ચિત્ત ઇંદ્રી હોયે શુદ્ધ, ચિત્ત શુદ્ધિએ જન હોયે પ્રખુદ્ધ;
 પ્રખુદ્ધને અતિ શ્રદ્ધા ઉપજે, શ્રદ્ધાવંત શુરૂસંતને લજે. ૯૮

. ૮૮ અષ્ટ મદ—વિદ્યા, ધન, કુળ, અધિકાર, જીવનની, રૂપ, બળ, અ-
 ને સદ્ધાય, એ આઠ વાનાનો મદ.

૯૩ વૈશ્વાનર—અર્થ ૯૫ ઉઝવે—'લાજવે' એવો પાઠ છે.

ગુરુમંતને રૂપે મમ ભક્ત, (અને) ઇંદ્રી વિષે ઉપજાવે વિરક્ત;
 મમ ભક્તિએ પામે વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાને હોય દૃષ્ટિ સમાન. ૯૯
 સમદર્શી પામે પરમ શાંતિ, ઇમ કર્મયોગે ભાળે ભવપ્રાંતિ;
 થોડે કાળે કહે ભગવાન, કર્મયોગે પામે નિજ જ્ઞાન. ૧૦૦
 જ્ઞાન પામવા સંશય કરે, તેહનો અર્થ એકે નવ સરે,
 અજ્ઞાની અશ્રદ્ધાવંત જેહ, સંશયાત્મા ભણિજે તેહ. ૧૦૧
 સંશયાત્માને નહિ સુખનો લેશ, તે સદા સર્વદા ભોગવે કલેશ;
 એવું જોલે વિશ્વાવાસ, સંશયાત્મા પામે વિનાશ. ૧૦૨
 યોગે કરી સર્વ કર્મ છાડે, કેવળ જ્ઞાનશુ પ્રીતિ માંડે;
 જ્ઞાને કરી સંશય સર્વ ટાળે, આત્મા પરમાત્મા એક નિહાળે ૧૦૩
 આત્મવંતને કર્મજ કોય, કર્મે બંધાયે નહિ સોય;
 અજ્ઞાને ઉપન્યો સંશય જેહ, જ્ઞાન ખડે કરી નાશ કરે તેહ. ૧૦૪
 આત્માનો સંશય સર્વે છેદ, કર્મયોગ કરી ધર નિવેદ,
 હવે બીઠ અર્જુન તું વીર, પાળ સ્વધર્મ થા મહાધીર. ૧૦૫
 ચોથે કર્મસંન્યાસ કહ્યો સાર, જેણે ટળે સર્વ સંશય વિકાર;
 શ્રીકૃષ્ણ કૃપાએ હોયે પદબંધુ, કહે નરહરિ હરિકૃષ્ણાસિંધુ. ૧૦૬
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપજાવ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાઇ બાણું નહિ. ૧૦૭

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
 दे कर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

અધ્યાય પ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- મિશ્ર વચન સુણી કૃષ્ણનાં, અર્જુન વિચારે એમ;
કર્મ કરૂં કે કર્મ તત્ત્વું, હવે મેં કરવું કેમ ? ૧
- કૃષ્ણે કર્મ કરવાં કહ્યાં, વળી તજવાં કહ્યાં નિરધાર;
અર્જુન વિચારે આપશું, હવે શો કરવો વિચાર ? ૨
- મૂઝી ઘટવટ મનતણી, અને સ્થિર કરી રાખું ચિત્ત;
કૃષ્ણ કહે હવે તે કરૂં, સાચું એહ સિદ્ધાંત. ૩

અર્જુન ઉવાચ.

- કર્મ સન્યાસ તમો કહ્યો, વળી કહ્યો કર્મ યોગ સાર;
એ બેહુમાં શ્રેય જેછું હોયે, તે મુજને કહોને નિરધાર. ૪
- જ્ઞાન સ્વરૂપ આનંદધન, હે સર્વજ્ઞ ! સર્વાવાસ !
શ્રેયતું સાધન મુજ કહો, સ્વામી હું છું તમારો હાસ. ૫

૧ મિશ્ર—“ સર્વ કર્મોનો જ્ઞાનમાં અતર્ભાવ થાય છે ” ઇત્યાદિ વચનોવડે કર્મોનો ત્યાગ કરવા રૂપ વચન તથા “ જ્ઞાન ખડ્ગવડે સંસય કાપીને કર્મ કર ” ઇત્યાદિ વચનોવડે કર્મ કરવા રૂપ વચન, એવાં મિશ્ર વચન.

૩ મૂઝી—“ મૂઝત ” એવો પાઠ છે. ઘટવટ—સંકલ્પવિકલ્પ. ૪ કર્મ-સંન્યાસ—કર્મત્યાગ. કર્મયોગ—કર્મ કરવાં. ૫ આનંદધન—સર્વજ્ઞ જ્ઞાન-દયી ભરપૂર.

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

- અર્જુનનું વાયક તે સુણી, વળતું કહે ત્રિલોચન ધણી;
 આપણા મનનું ગમતું જેહ, પંચમે કૃષ્ણ દહાવે તેહ. ૬
- કર્મસંન્યાસ કર્મયોગ મિત્ર, એ ઉભય માર્ગ તો પરમ પવિત્ર;
 સુક્રિતમાર્ગ સદા એહ બાણ, અર્જુન એહ નિશ્ચે મન આણ. ૭
- જ્ઞાન વિના કર્મનો કરે ત્યાગ, તેપે કર્મ આચરિયે તે એક માર્ગ;
 કર્મ તજ્યાપે કર્મ જે કરે, અતિ ઉત્તમ હરિ તેહ ઉચ્ચરે. ૮
- જ્ઞાન વિના કર્મ તજે જે કોય, તેનો એકે અર્થ ન હોય;
 જ્ઞાને કરી કર્મ સંન્યાસે જેહ, અતિ ઉત્તમ તો બણિયે તેહ. ૯
- આત્મજ્ઞાન સદા જેહને, સંન્યાસી કહિયે તેહને;
 દુઃખતણો જે દ્રેષ નવ કરે, સુખતણી રૂપહા પરહરે. ૧૦
- શીતોષ્ણદિક્કિ દંદ એહ જેહ, તેણે પરાભવિયે નહિ તેહ;
 એવો સંન્યાસી જે હોય, સુખે બંધનથી મૂકાએ સોય. ૧૧
- મહાબાહો સુણે તું અર્જુન, એવાં ઉત્તમ જ્યાં હોયે ચિન્હ;
 તેને તું સંન્યાસી બાણ, જીવનસુક્રત તેહ પરમાણ. ૧૨
- કર્મયોગ અને સંન્યાસ, અર્જુન એહનો એક સમાસ;
 ઉત્તમ મધ્યમ એહમાં કહે, તેહ નર મૂર્ખ કાંઈએ નવ લહે. ૧૩
- જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગ, એ બેહુનો એક પ્રયોગ;
 અર્જુન જે કો મૂરખ હોય, પૃથક્ પૃથક્ કરી કહે સોય. ૧૪

૯ સંન્યાસે—તજે. ૧૧ પરાભવિયે—પરાભવ પમાડિયે ૧૩ એહનો
 ક્રિ—અર્થાત્ એકજ વાતમા બેયનો સમાવેશ થાય છે—બન્ને એકજ છે.
 એહમા—કર્મયોગમા ૧૪ પૃથક્—જુદા.

- પણ પંડિત તો ઇમ બોલે નહિ, જેની દૃષ્ટિ યથારથ સહી;
સમ્યક્પેરે આચરે એક જેહ, તો ઉભયતણું ફળ પામે તેહ. ૧૫
- જ્ઞાનયોગે પદપ્રાપ્તિ જે હોય, કર્મયોગે પામિયે સોય;
જ્ઞાનકર્મનું ફળ તે એક, ઇમ બોલે તે જ્ઞાન વિવેક. ૧૬
- જે ઇશ્વરને અર્થે કરે કર્મ, તે ગૃહસ્થ થકો સદા નિષ્કર્મ;
સાંખ્યયોગી પદ પામે જેહ, કર્મયોગી લહે સ્થળ તેહ. ૧૭
- જે શુદ્ધ ચિત્ત વિણ કરે સંન્યાસ, તેહને આત્મસુખ ન હોયે પ્રકાશ;
કર્મયોગે કરી ચિત્ત શુદ્ધ થાય, રાગાદિક સર્વ દોષ જાય. ૧૮
- શુદ્ધ અંતઃકર્ણ મુનિ જેહ, ઉતાવળો પ્રહા પામે તેહ;
કર્મયોગ વિણ કહે ભગવાન, ન આવે અર્જુન પ્રદક્ષિણ. ૧૯
- કર્મયોગ યુક્ત જે વીર, નિર્મળ યુદ્ધિ તે કહિયે ધીર;
જીતમન જીતેંદ્રિ હોયે જેહ, વિશુદ્ધ આત્મા ભણિયે તેહ. ૨૦
- જેને સિદ્ધ ન લાસે કોય, સર્વ ભૂતનો આત્મા સોય;
તે લોક શિક્ષાર્થ કર્મ આચરે, તેહને કર્મજંધન નવ કરે. ૨૧
- તત્ત્વવિત્ ઇમ માને સહી, અમો કર્મતા કર્તા નહિ;
અહંકારરહિત જે જન, પરમાત્મા વિષે તેહનાં મન. ૨૨
- જ્ઞાનેંદ્રિ પંચ કર્મેંદ્રિ પંચ જેહ, વળી પ્રાણ અંતઃકર્ણની વૃત્તિ તેહ;
એ આપણાં કાર્ય સર્વ કરે, તત્ત્વવેત્તા અહંકાર નવ ધરે. ૨૩
- તત્ત્વવિદને કર્મ લાગે નહિ જ્યમ, અર્જુન તેણે ત્યાં કરવું ઇમ;
તે પ્રદાને અર્થે કર્મ કરે, ફળ અહંકાર મનથી પરહરે. ૨૪

૧૮ રાગાદિક—પ્રીતિ વગેરે. ૨૦ જીતમન—મન જેણે જીતેલું એવો.

૨૩ પ્રાણ—પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન તે વ્યાન. ૨૪ તત્ત્વવિદ—
તત્ત્વને જાણનાર.

જ્યમ પદ્મપત્રને જળ સ્પર્શ ન થાય, ત્યમ તે નર કર્મે ન લેપાય;
 મારી આજ્ઞા પાળે જન જેહ, કર્મે જા'ધાયે નહિ તેહ. ૨૫
 મન બુદ્ધિ કાય ઇ દ્રિયે કરી, યોગી કર્મ કરે કહે હરિ;
 ક્ષણ તજ્યે આત્મશુદ્ધિ હોય, અર્જુન વળી વળી કહું'છું' સોય. ૨૬
 જે કર્મયોગના પાલણુહાર, તે એણીપેરે કરે નિરધાર,
 અર્જુનને આશ કા થઈ, સ્વામી કર્મ જાપે કર્મ છોડે સહી. ૨૭
 યુક્ત કર્મક્ષણ છોડે સદા, તે ઇશ્વરાર્થ કરે ધરી મુદા,
 એણી પેરે કર્મ કરે જન જેહ, મોક્ષલક્ષણસ્થિતિ પામે તેહ ૨૮
 અહંમતતા જેણે મન ગ્રહી, તે અયુક્ત કર્મક્ષણ ઇચ્છે સહી;
 ને નર કર્મક્ષણે જા'ધાય, સત્ય સત્ય કહે વૈકુંઠરાય. ૨૯
 નિર્મળ ચિત્તે લેવો સ ન્યાસ, જ્યા રુકુરે નહિ કશે વિષય વિલાસ;
 વિવેક બુદ્ધિયુક્ત જે સંત, તે જીતે દ્રિય કહિયે મહંત. ૩૦
 નવ દ્વાર સ યુક્ત જે દેહ, સુખે બેસી રહે ત્યાં તેહ;
 જેણે સર્વ કર્મ મનથી સંન્યાસ, જે અનેક પરાપૂર્વે અભ્યાસ. ૩૧
 કરે કરાવે નહિ તે કર્મ, તે જાણે સમ્યક્ પરબ્રહ્મ,
 જ્યમ ઇશ્વર ત્યમ તેને જાણ, અર્જુન એવો નિશ્ચય આણ ૩૨
 પ્રભુને કર્તવ્ય કર્મ ન હોય, કર્મક્ષણ ઉપજાવે ન સોય,
 સ્વભાવે પ્રવૃત્ત સર્વ હોય, ઇશ્વર સાક્ષીવત્ થઈ જોય. ૩૩

૨૮ યુક્ત—ઇશ્વરમા નિગવાળો પુરૂષ મોક્ષલક્ષણસ્થિતિ—મોક્ષરૂપ સ્થિતિ

૨૯ અયુક્ત—ઇશ્વરમા આસક્તિ વિનાનો ૩૦ રુકુરે નહિ—મનમા ઉપડી આવે નહિ

૩૧ જેણે ઇ—જેણે સર્વ કર્મનો મનથી સંન્યાસ (ત્યાગ) કર્યો છે, અને જેને અનેક પરાપૂર્વથી (મતલબ કે અનેક જન્મથી) એવોજ અભ્યાસ છે ૩૩ સ્વભાવે—સ્વભાવ (પ્રકૃતિ) ૧૩

સુખ દુઃખ કર્મ વિષે યેરે જોહ, મારી યોગમાયા તો તેહ;
 જન્મ મરણ સુખ દુઃખ સર્વ કર્મ, કર્તવ્ય સર્વ માયાનો ધર્મ. ૩૪
 વિભૂતિ સધળે તે વ્યાપક મહી, તે પુણ્ય પાપ કે'ને આપે નહિ;
 જ્ઞાન આવયું અજ્ઞાને કરી, તેણે જન મોહ પામે ફરી ફરી. ૩૫
 તે માટે વિપરીત તે કહે, અજ્ઞાને કરી કાંઈ ન લહે,
 આત્મા જ્યમ છે ત્યમનો ત્યમ, નિરૂપાધિને કર્મ લાગે કયમ ? ૩૬
 ઇશ્વરને સાનિધ્ય અથ સર્વ જાય, દમરણ કરી પવિત્ર તે ધાય;
 ઇશ્વર પાપ પુણ્ય ન લહે, તે દૃષ્ટાત પ્રગટ કરી કહે ૩૭
 જ્યમ શીત ભય અને અ પકાર, તે અગ્નિયોત્સ્ના હરે નિરધાર;
 તે અગ્નિને સ્પર્શી નહિ કોય, ત્યમ ઇશ્વર સર્વથી અલગો સોય. ૩૮
 અજ્ઞાની મોહ પામે જ્યમ, જ્ઞાનીને વ્યામોહ નહિ ત્યમ,
 જ્ઞાની તે જ્યમ છે ત્યમ લહે, જ્ઞાની તે જ્યમ છે ત્યમ રહે. ૩૯
 જ્ઞાને કરી જ્યારે અજ્ઞાન જશે, ત્યારે આદિત્ય જ્ઞાન ભાસશે,
 આત્મજ્ઞાન પ્રકાશ જ્યારે હોય, ત્યારે પ્રગટ પરમાત્મા ભાસે સોય. ૪૦
 પરબ્રહ્મ વિષે બુદ્ધિ જોહની, એકાત્મનિષ્ઠા હોયે તેહની,
 તે પરમેશ્વર પરાયણ થઈ, જ્ઞાનદૃષ્ટિ તે વિચરે સહી. ૪૧
 જે ઘટે કેવળ આત્મધર્મ, તેણે જ્ઞાન કરી ધોયા અથકર્મ;
 પુનરાવૃત્તિ તેહની નવ હોય, અભય પરમ પદ પામે સોય ૪૨
 અર્જુન કહે સુણો ભગવાન, જે ઘટે કેવળ આત્મજ્ઞાન,
 કેઈ પેરે તત્ત્વ તે જેજો ધીર, તે અનુભવ કહો મુજ ચાદવવીર. ૪૩

૩૫ વિભૂતિ—મહત્તા ૩૬ વિપરીત—ખરાથી ઉત્તરુ ૩૭ સાનિધ્ય
 —પાસે આવ—પાપ ૩૮ જ્યોત્સ્ના—પ્રકાશ તે ઇ—‘તે અગ્નિ જાતના
 દરે નિર્ધાર’ એવો પાઠ છે ૪૨ જે ઘટે—જેના દેહ રૂપી ઘટમા પુનરાવૃત્તિ
 —ફરીને જન્મ લેવાપણું.

સત્વ રજ તમયુક્ત જે દેહ, તે સર્વ વિષે સમ બુદ્ધિ કરે જેહ;
 લિપ્ત ભાવ ન હોય જેહને, તત્વજ્ઞાની કહિયે તેહને. ૪૪
 વિપ્ર ગૌ હસ્તી શ્વપચ ને શુનિ, સઘળે સમદૃષ્ટિ કરે તે મુનિ;
 એક બ્રહ્મ વિના નથી કેા અન્ય, પ'ડિતને ભાસે નંહિ લિપ્ત. ૪૫
 આકાશવત્ વ્યાપક બ્રહ્મ જેહ, સઘળે સરખું શોભે તેહ;
 પ'ડિત તે બ્રહ્મ એહ બુદ્ધિ ખરી, છે ચૈતન્ય બ્રહ્મ રહ્યો સર્વ ભરી. ૪૬
 સમગ્ર સંસાર જીત્યો તેણે જન, સમતત્વ વિષે સદા જેહનાં મન;
 જે ઘટે કેવળ બ્રહ્મ વિચાર, સકળ જન્મ તેહનો નિર્ધાર. ૪૭
 જીવ સમસ્તમાં ઉત્તમ તેહ, અર્જુન એહમાં નહિ સંદેહ;
 સકળ સાધન તેણે કીધાં સહી, જેહને બ્રહ્મ વિષુ ધીનું ભાસે નહિ. ૪૮
 નિર્દોષ સમં સર્વત્ર તે બ્રહ્મ, તે બ્રહ્મ જાણ્યે ભાળે ભવભર્મ;
 તે સદા સર્વદા બ્રહ્મ વિષે જાણુ, તે મર્વોત્તમ કહે શારંગપાણુ. ૪૯
 સ્થિર થઈ જન સાંભળજો સહુ, હવે બ્રહ્મ પામ્યાનું લક્ષણ કહું;
 જે પ્રિય પામ્યે કાંઈ હર્ષ ન ધરે, અપ્રિય પામ્યે શોક નવ કરે. ૫૦
 સ્થિર બુદ્ધિ તે જાણે જન, જેહનું શુભાશુભે વળે નહિ મન;
 અસંમૂઢ ભાઈ તેહનું નામ, જેને નહિ મનોરથ કામ. ૫૧
 જેના દ્વૈતભાવ વિષય સર્વ ગયા, તે બ્રહ્મવિદ વિષે સ્થિર થયા;
 બ્રહ્મરસે કદી તૃપ્ત જે જન, તે યોગીનાં એવાં ચિન્હ. ૫૨

૪૪ સત્વ રજ તમયુક્ત—ત્રણે ગુણ વાળા (દેહ). ૪૫ શ્વપચ—
 ચાંડાળ. શુનિ—કૂતરો—કૂતરી ૪૬ પડિત છં—સર્વત્ર બ્રહ્મ છે એવી
 ખરી બુદ્ધિ જેની છે તે પડિત જાણુવો. અથવા પડિત એજ ઘંટા છે એ
 બુદ્ધિ ખરી (સારી) છે.

૫૧ અસંમૂઢ—મોઢ નહિ પામેલો. ૫૨ દ્વૈતભાવ—જગત્ અને
 બ્રહ્મ ભિન્ન છે એવી ભાવનાને દ્વૈતભાવ કહે છે. વિષમ દૃષ્ટિ વગેરે દ્વૈતભા-
 વના વિષય છે. એ દ્વૈતભાવના સર્વે વિષય જેના ગયા છે, તે પુર્યો બ્રહ્મવિદ
 (બ્રહ્મવેતાઓ)ની ગણનામાં સ્થિર થયા છે.

વિષય માંહે ચિત્ત ન હોયે જેહનું, વિદિત આત્મા નામ તેહનું,
 સમ્યક્ આત્મા જાણે જેહ, અક્ષય સુખ લોગવે જન તેહ ૫૩
 યોગે કરી મુક્ત જે સદા, તે બ્રહ્મસુખે કરી પામે અતિ મુદા,
 બ્રહ્મસુખે જેહના મન ઠરે, તે વિષય લોગની વાત નવ કરે ૫૪
 વિષય સમસ્ત ઇન્દ્રિયના લોગ, તે સદા હુ ખરૂંપ મહારોગ,
 આદ્ય તવ ત એ સર્વ જાણુ, ત્યા પ હિત રમે નહિ નિર્વાણુ ૫૫
 મુક્તિ માર્ગના અ તરાય એહ, કામ ક્રોધ મહારિપુ તેહ,
 યત્ન કરી વશ કર તે ધીર, પછે આત્મ સુખ લોગવ્ય તુ વીર ૫૬
 આત્મ સુખ પામ્યો જેહ જન, આત્મા વિષે સદા મગન ,
 જેણે વિષયલોગ સઘળા પરહુત્યા, તે અ તર્ગત આત્મા વિષે ધર્યા ૫૭
 આત્મ પ્રકાશ સદા જેહને, મહાયોગી કહિયે તેહને,
 બ્રહ્મભૂત તે યોગી જાણુ, તે પામે અચળ બ્રહ્મ નિરવાણુ ૫૮
 અર્જુન એવા મુનિજન જેહ, મુજને નિશ્ચે પામે તેહ,
 જેને પાપતણા નહિ લેશ, નિવર્તો મોહ દ્વેષ કવેશ ૫૯
 ઇન્દ્રિ વિષય સંકળ પરહુરે, સર્વભૂતને હિત આચરે,
 જેને વિષે વિષમતા નહિ, બ્રહ્મનિર્વાણુ તે પામે સહી ૬૦
 કામ ક્રોધ મદ મત્સર ત્યાગ, દેહાદિક વિષે વૈરાગ,
 નિશ્ચલ ચિત્ત સદા જેના હોય, જીવનમુક્ત યતિ તે સોય ૬૧

૫૩ વિદિતઆત્મા—આત્મવેત્તા ૫૫ આદ્યતવત—આદિવાણા તે
 અ તરાણા ૫૭ અ તર્ગત ઈ—તે વિષય લોગ સઘળા જેણે આત્મામા
 ધર્મ—આત્મા છે

૫૮ બ્રહ્મભૂત—બ્રહ્મરૂપ થયેલો ૬૦ બ્રહ્મનિર્વાણુ—બ્રહ્મને વિષે લય
 (પામે છે)—મોક્ષ (પામે છે)

વિદિત આત્મા યોગી જેહ, બ્રહ્મનિર્વાણ વિષે રમે તેહ;
 જે નિરંતર એક આત્મા જોય, વિદિત આત્મા લલિયે સોય. ૬૨
 એ આત્મવિદનો માર્ગ કહ્યો, તે કૃષ્ણકૃપાએ સંતે લહ્યો,
 વળી ધ્યાન યોગ તે મોક્ષનું અંગ, તે અર્જુન પ્રત્યે કહે શ્રીરંગ. ૬૩
 બ્રહ્મ સ્પર્શ વિષયના ફદ, જે શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધ;
 તે સમસ્ત વિષય છાંડવા મિત્ર, એણીપેરે કરવું ચિત્ત પવિત્ર. ૬૪
 સ્થિર અસને બેસી એકાંત, નિશ્ચલ કરવું ચંચળ ચંત,
 બ્રૂમધ્યે ચક્ષુ તે મેહેલ્ય, ખેચરી મુદ્રાએ નિત્ય ખેલ્ય. ૬૫
 મુખ નાસિકા મધ્ય વહે પ્રાણ, અધોગત અપાન તે જાણ;
 બેહુને તું સમ કરી રાખ્ય, અર્જુન મારી વિનતિ દાખ્ય. ૬૬
 મન યુદ્ધિ ઈન્દ્રિય છોતે જેહ, મુનિ મુક્તિપરાયણ તેહ;
 ભય ક્રોધ ઈચ્છા જેહને નહિ, જેને સદા એ યુદ્ધિ મુક્ત તે સહી ૬૭
 જે એવો મુજને જાણી ધ્યાય, તે સંસાર કલેશથી સદા મૂકાય,
 યજ્ઞ તપનો ભોક્તા તે હુય, અર્જુન નિશ્ચય જાણે તુય. ૬૮
 મુને સર્વ લોકનો મહેશ્વર જાણ, સર્વ ભૂતનો સુહૃદ પ્રમાણ;
 એવો સર્વોત્તમ મુને જાણે જેહ, પરમ શાંતિપદ પામે તેહ. ૬૯

૬૪ બાલ—બહારના સ્પર્શ—ઈન્દ્રિયોના વિષયો બાલ સ્પર્શ જે વિષયના ફદ છે, એવો અન્વય કરવો ૬૫ બ્રૂ—ભૂકુટી ખેચરી મુદ્રા—દૃષ્ટિ ભૂકુટીમાં રાખી મૂકવી તે

૬૬ મુખ ઈન્—મુખ તે નાસિકાની મધ્યે પ્રાણનાયુ વહેછે અને અપાન વાયુ અધોગત (નીચેના ભાગમાં) વહે છે તે બેહુને સમાન કરી રાખ —બંને નાસિકામાંથી સમાન વાયુ વહે એમ કર

૬૮ ધ્યાય—(માર) ધ્યાન કરે ભોક્તા—ભોગવનાર—મહાત્મા કરનાર

પચમે પ્રકૃતિ યોગ તે કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો;
 કર જોડી કહે નરહરિ દાસ, કૃષ્ણજી પૂરે મનની આશ. ૭૦
 અંતરયામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપબંધુ તેણું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૭૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
 सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 प्रकृतियोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

અધ્યાય ૬ કો.

રાગ પૂર્વછાયા.

છૂટે આત્મ સ યમ કહે, ભાઈ અર્જુનને ભગવાન,	
ચ ચલ મન નિશ્ચળ હોય, તે ગ્રહેજો થઈ સાવધાન.	૧
સાધન જે જે જોલિયા, અને જોલશે વળી જેહ,	
નિરધારી તમે જાણજો, સત્વશુદ્ધિ અર્થે તેહ	૨
સભય સવિપય યોગ એ, તેનું આવે એણી પેરે જ્ઞાન,	
ભય ક્ષણને લોભે કરી, હોય મન સાવધાન	૩
ભય કરી વિકર્મથી ઓસરે, અને ક્ષણ લોભે કરે સત્કર્મ;	
સત્કર્મે સત્વશુદ્ધિ હોયે, સત્વશુદ્ધિએ પામે પરબ્રહ્મ	૪
સત્કર્મે સત્વશુદ્ધિ હોયે, સત્વ શુદ્ધિએ આવે સદૃશ જ્ઞાન,	
જ્ઞાની નિર્ભય જાણિયે, જ્ઞાને ગળે અભિમાન	૫
મળ્યો નિરૂપાધિ ઉપાધિને, કહાવે તે શિવ જીવ,	
ઉપાધિ ટળે એ વસ્તુ છે, નહિ જીવ એ શિવ	૬

૨ સત્વશુદ્ધિ—સત્વ ગુણની શુદ્ધિ ૩ સમય ઇ—એ યોગ (કર્મ-યોગ) સમય (ભય સહિત) છે તથા સવિપય (વિષયક્ષણ સહિત) છે તેનું જ્ઞાન આ પ્રકારે આવે છે—યાય છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, ભયક્ષણ ઇ—ભયના યોગથી તથા ક્ષણના લોભથી મન સાવધાન રહેછે શી રીતે સાવધાન રહે છે તે કહેછે ભયે ઇ વિકર્મ—નિષિદ્ધ કર્મ

૫ જ્ઞાની ઇ—“ જ્ઞાને જે ભાઈ જાણિયે ” એવો પાઠ છે ૬ મળ્યો ઇ—નિરૂપાધિ (આત્મ તત્વ) ઉપાધિ (માયા તત્વ)ને મળ્યો, ત્યારે તે શિવ (બ્રહ્મ) ટળીને જીવ કહાવે છે વસ્તુ—તત્વ

આપણુપાના અજ્ઞાનથી, એ આપણુપે અવરાય,
આપણુપાને જ્ઞાને કરી, આપણુપે શુદ્ધ થાય ૭
ગીમ્ર થઈ જન આદરો, કરો આપણુપુ નાવધાન,
સત્ક્રિયા આચરતે ઘડે, આવે આત્મજ્ઞાન. ૮

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઈ.

તેહ સ ન્યામી કર્મયોગી જેહ, કર્મફળને આશ્રય નહિ તેહ,
ફળ તત્ત્વે સ ન્યાસી હોય, કર્તા માટે કર્મયોગી સોય ૯
તે શુદ્ધ્ય માટે ક્રિયા સર્વ કરે, જ્ઞાની માટે કર્મફળ પરહરે,
તે કર્તાથકા અકર્તા જાણ, અર્જુન એવો અનુભવ આણ ૧૦
કર્મયોગ અને મ ન્યાસ, એ બેહુનો એક સમાસ,
વેદશાસ્ત્ર વળી ઠહે એમ, પ ઉત જાણે જ્યમ છે તેમ ૧૧
ફળ તણ સત્કર્મ કરે જેહ, જોગી માટી જે વિરલા તેહ,
જે ફળ અહ કારતણો કરે નાશ, તે પરમાર્થ અર્જુન સ ન્યાસ ૧૨
જે કર્મયોગ આચરે અર્જુન, ધ્યાનયોગ તે પામે જન,
જે ધ્યાન યોગની ઇચ્છા કરે, તે પ્રથમ કર્મ યોગ આચરે ૧૩
કર્મ કરતા યોગારૂઢ હોય, પછી શમો શુણ પામે સોય,

૭ આપણુપુ — પોતાનું સ્વરૂપ આપણુપે — પોતાની મેલે અવરાય —
૬ કાય ૯ તેહ ૬૦ — અર્હાથી અધ્યાય શરૂ થાયછે

૧૨ પરમાય ૬૦ — હે અર્જુન — પરમાર્થત (ખરેખર જોતા) સ ન્યાસ તેનેજ કહેછે ૧૪ શમો શુણ — શમ શુણ યોગારૂઢ થવાની (યોગને માર્ગે ચઢવાની) ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ ક્રમ કરવા તથા તેમ કરતા બ્યારે તેને શમ શુણ નાપ્ત થાય ત્યારે તે યોગને માર્ગે ચ.એ એમ જાણુવુ

- યોગાઙ્ગનું લક્ષણ જોહું, સાંભળ અર્જુન કહું તુજ તેહ. ૧૪
- જ્યારે ઇન્દ્રીયો વિષય પરહરે, કર્મતણી ઇચ્છા નવ કરે;
સર્વ સંકલ્પ તજે જે ક્રોધ, યોગાઙ્ગ સંન્યાસી સોય. ૧૫
- યોગાઙ્ગ [હોય] આત્મા જોહું, આત્માને ઉદ્ધરે ત્યાં તેહ;
સંસાર વિષે જોજીયું આપે આપ, ત્યાંલક્ષણ ભોગવે શોક સંતાપ. ૧૬
- આત્મા આત્માનો જાંધુ પ્રમાણ, આત્મા આત્માનો રિપુ જાણ;
આત્મા આત્મારત જ્યારે હોય, જાંધુ લક્ષણ ત્યાં લણિયે સોય. ૧૭
- આત્મા અનાત્માશુ કરે પ્રીત, રિપુ આત્માતણી એહ રીત;
તું આત્મા આત્માનો જાંધુ કરે, અર્જુન એહ હૃદયે અનુભવ ધરે. ૧૮
- દેહ ઇન્દ્રી મન વશ જોહું, જીતાત્મા કહિયે તેહને;
ત્યાં અહંકારતણું નહિ લેશ, પ્રશાંત તેહને કહે વિશ્વેશ. ૧૯
- જે આપ પરમાંહે વસ્તુજ લહે, પરમાત્મ સમાધિ કૃષ્ણ તે કહે;
તેને શીતોળું સુખ દુઃખ સમાન, તથા વળી માનાપમાન. ૨૦
- વળી યોગાઙ્ગનું લક્ષણ જોહું, સાંભળ્ય અર્જુન કહું છું તેહ;
જ્ઞાન વિજ્ઞાને તૃપ્ત જેનાં મન, સર્વથડી અલગા જોહું જન. ૨૧
- જીતેન્દ્રિય યોગી તેહ જાણ, સદા તેહ સાવધાન પરમાણ;
જોહુંને સુવર્ણ લોહ અશ્મ તુલ્ય હોય, યોગાઙ્ગ સંન્યાસી સોય. ૨૨
- જે સર્વ ભૂત વિષે સમદૃષ્ટિ કરે, તે ઉત્તમ યોગી હરિ ઉચ્ચરે;
સુહૃદ મિત્ર ઉદાસી જીવ, ત્યાં સદા સર્વદા જાણે શિવ. ૨૩
- મધ્યસ્થ દ્વેષ્ય વળી જાંધુ વર્ગ, આ સર્વ પ્રદક્ષ પાતાળ ભૂ સ્વર્ગ;

૧૬ સંસારમાં આપે (પોતેજ) પોતાને જોળનારો છે. ત્યાં લક્ષણ—
'ત્યાંકણે' ના અર્થમાં. ૨૦ વસ્તુ—(આત્મા રૂપી.)

૨૨ અશ્મ—પથરો. જેને સોડું, લોડું ને પથરો સમાન ટોપ. ૨૩ સુ-
હૃદ—વાદાતા. ઉદાસી—તટસ્થ—તિરાહિત. શિવ—પરમાત્મા.

મહાસાધુ મહાપાત્રી જેહ, તે ઉભય મધ્ય દેજે મુને તેહ. ૨૪
 ઈમ સર્વ વિષે કરે દૃષ્ટિ સમાન, કેા કાજે ન હોયે દ્વૈતનું ભાન;
 અર્જુન નિરધારે કહું એહ, સર્વપે અતિ ઉત્તમ તેહ. ૨૫
 યોગારૂઢ પામે બ્રહ્મ જ્ઞાન, જ્ઞાને હોય તે દૃષ્ટિ સમાન,
 તે યોગ પામવાનો જે ઉપાય, અનુક્રમે કહે ત્રિભુવનરાય. ૨૬
 દેહ ઇંદ્રી અંતઃકરણ જેહ, જોગીએ નિરંતર જીતવા તેહ;
 એકાંત વિષે તેણે રહેવું જઈ, એકાકી જીત ચિત્ત મૌન થઈ. ૨૭
 આશા તૃષ્ણા તજવી સહી, વિષયપરિગ્રહ રાખવો નહિ;
 અબ્યાસપર જોગી મન કરે, વળી આસનનો વિધિ હરિ ઉચ્ચરે. ૨૮
 પવિત્ર દેશ વિષે અર્જુન, ત્યાં જઈ કરવું સ્થિર આસન;
 અતિ ઉંચુ અતિ નીચું નહિ, જ્યમ આત્મા મુખ પામે સહી. ૨૯
 સમ ભૂમિ ઉપરે કુશ પાથરે, વળી તે ઉપર મૃગચર્મજ ધરે;
 શુદ્ધ વસ્ત્ર તે ઉપરે ધરી, તેણે આસને બેસવું કહે હરિ. ૩૦
 ત્યહાં બેશી એકાગ્ર મન કરે, સંકલ્પ વિકલ્પ સહુ પરહરે;
 સમસ્ત ઇંદ્રીતણી વૃત્તિ તજે, એક ચિત્તે પરમેશ્વરને ભજે. ૩૧
 ઈમ આસન બેશી યોગીજન, યોગ વિષે પ્રયોજે મન;

૨૪ મધ્યસ્થ—મિત્ર નહિ તેમ શત્રુ પણ નહિ એવો મનુષ્ય. દ્વેષ—
 અગ્રિય. મુને—પરમાત્માને. દ્વૈત—બેપણું

૨૭ એકાકી—એકલો. જીતચિત્ત—ચિત્ત જેણે વશ કર્યું છે એવો મૌ-
 ન—મુનિપણું—વાણી બંધ કરી રહેતો તે. ૨૮ વિષયપરિગ્રહ—વિષયોનું
 સાહિત્ય. અબ્યાસ ઈં—જોગી પોતાના મનને અબ્યાસ પરાવળ કરે.

૩૦ સમ—સરખી—ખાડા ટેકરા વિનાની. કુશ—દર્બ—દર્બની
 સાદગી.

આત્મવિશુદ્ધિ તેહનું નામ, જે નિશ્ચલ ચિત્ત સદા રહે ઠામ. ૩૨
 મસ્તક કોટ અને વળી કાય, એ સમ રાજ્યે યોગીએ યોગ થાય;
 સ્થાણુવત્ સ્થિર થાણું સહી, દિશ વિદિશ પ્રત્યે જોવું નહિ. ૩૩
 આપણી નાસિકાનું અગ્ર જોય, ઇમ કરતાં મન તે સ્થિર હોય;
 શાંત ચિત્ત સર્વ લય પરહરી, રહેવું બ્રહ્મચર્ય આદરી. ૩૪
 એકાગ્ર ચિત્ત મારે વિષે ધરે, માફ સ્મરણ નિરંતર કરે;
 માફ સ્મરણ વાંચે જન જેહ, યુક્ત યોગી લણીજે તેહ. ૩૫
 ઇમ સદા મત્પર જે યોગી જન, તેહનું નિર્મળ નિશ્ચળ હોય મન;
 રહે મર્યાદામાં મન જેહનું, હોય સ્વાત્મરત સદા તેહનું. ૩૬
 શાંતિ નિર્વાણ પરમપદ જેહ, મારી દિશને પામે તેહ;
 સમાધિને અનુસરયા જે કોય, મોક્ષમાર્ગ તો પામે સોય. ૩૭
 એહ માર્ગ મુજને આધીન, મુજથકો નહિ તે ભિન્ન;
 મુજને સઘ પમાડે એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૩૮
 સર્વ મર્યાદા હોય જેહને, ઉત્તમ યોગ આવે તેહને;
 ઘણો આહાર જે યોગી કરે, તો તેહને ભાઈ યોગ ન ઠરે. ૩૯
 ભૂખ્યો રહે તો યોગ ન થાય, મન તે આહાર પૂઠે ધાય;
 ઘણી નિદ્રાએ ન આવે યોગ, અતિ જાગ્યે [પણ] વાધે રોગ. ૪૦
 સાવધાન હોય યોગી જેહ, અર્જુન યોગને પામે તેહ;
 જેને યુક્ત આહાર ને યુક્ત વિહાર, તેહને યોગ આવે નિરધાર ૪૧
 પાણી વાયુ સુખે વર્તે ઠામ, યુક્ત આહાર તો તેહનું નામ;

૩૨ પ્રયોગ—યોગ. આત્મવિશુદ્ધિ ૪૦—અંતઃકરણની શુદ્ધિ. મતલબ કે એવી આત્મવિશુદ્ધિ યવા માટે યોગ કરવો. ૩૩ સ્થાણુ—ઝાડનું હુંદું.

૩૫ યુક્ત—યોગમાં યોગ્યવસ્તુ. ૩૬ સ્વાત્મરત—આત્માને વિષે આસક્ત. ૩૭ દિશ—દશા—રિયતિ. ૩૮ મર્યાદા—(નિયમ રૂપી). ૪૧ યુક્ત—નિયમિત.

ઈ દ્રી મકળ ચેણા અદ્ય કદે, યુક્ત વિહાર હરિ તે ઉચ્ચદે. ૪૨
 જાગ્રત નિદ્રા યુક્તજ હોય, અર્જુન યોગ તે પામે સોય;
 યોડું જાગે યોડું સૂએ, ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે તત્ત્વને જુએ. ૪૩
 એણી પેરે યોગીને યોગ હોય, દુઃખ મલ્લજાં મધ ટાળે સોય,
 યોગ આળ્યો તે ક્યમ જાણિયે, કહો કિયે ચિન્હે તે પગમાણિયે. ૪૪
 જ્યારે ચિત્ત સમ્યક્ સ્થિર થયું, આત્મા વિષે નિશ્ચય થઈ રહ્યું;
 સ્પૃહા મન ઉપજે જેવારે કશી, યોગારૂઢની દશા છે અશી ૪૫
 કામકામના જ્યારે શમે, ત્યારે યોગીનું મન જાદ્યમા રમે;
 જેણે પામ્યો યોગ પરમ પવિત્ર, તેહનાં એવા લક્ષણ મિત્ર. ૪૬
 આત્મનિષ્ઠ હોય જેહનું મન, કૃષ્ણજી કદે તેહનું વર્ણન,
 નિવાત સ્થાન દીપક જેહ, અર્જુન શિખા ચલે તહિ તેહ ૪૭
 ત્યમ જોગીનું મન ટાલે નહિ, આત્મા વિષે મગન થયો સહી;
 જેહનું મદા એકાગ્ર ચ તા, તે આત્મરત જોગી મહ તા. ૪૮
 વિષય થકો ચિત્ત પામે વિરામ, સેવે યોગ સદા નિષ્કામ,
 ત્યારે ચિત્ત નિશ્ચલ તો હોય, પછી આત્મા વિષે આત્માને જોય. ૪૯
 આત્મા જોતાં-ટળે દુઃખ દ્રઢ. તે સદા અનુભવે પરમાનંદ,
 આત્મમુખ પામ્યું મન જેહ, અતિસતુષ્ટ રજિયાત તેહ ૫૦

૪૨ પાણી ઈન્—જહરમા પાણી અને વાયુ વગેરેને પોત પોતાના શમે સુખે કરીને વર્તવાનું (ગતિ કરવાનું) બની આવે એવા આધારને યુક્ત આધાર કહે છે

૪૩ જાગ્રત ઈન્—જેનું જાગરું ને જાગરું પણ નિયમિત હોય ૪૫ અશી—એવી ૪૬ કામકામના—મનોરથની ઇચ્છા ૪૭ આત્મનિષ્ઠ—આત્મામા ગિયતિવાળું નિવાત સ્થાન—પવન વગરનું સ્થાન શિખા—જ્યોતિ ૪૮ ચ ત—ચિત્ત ૫૦ રજિયાત તેહ—“રજિઆયત તેહ ” એવો પાઠ છે.

આત્મસ્વરૂપ વિષે સુખ ઘણું, કયી પેરે વર્ણન કરું તેહતણું;
 આત્યંતિક સુખ જેણે લણું, તેહનું મન અમન ત્યાં થયું. ૫૧

તે સુખ ઇન્દ્રિય અણું ન જાય, બુદ્ધિએ તેહનું માન ન થાય;
 તે વાણીએ વક્તવ્ય કેઇ પેરે કરે, ત્યાં બુદ્ધીંદ્રી તે નવ સંચરે. ૫૨

તે સુખ જાણે જીવ જેણી વાર, ત્યારે પામે આનંદ અપાર;
 પરમાર્થ સુખ પામ્યે નવ ચળે, તે યોગી તેહમાંહે ભળે. ૫૩

એ સુખ અતિ હૃલ્લ તે જાણ, એવું જોલે શારંગપાણ;
 જે ઉપરાંત અધિક સુખ નથી, જોયું વિવિધ પેરે મેં કથી. ૫૪

જેહ પામી વળી પામવું નહિ, પરમાર્થ પરમતત્ત્વ તે સહી;
 આત્મ સ્વરૂપ વિષે રહે જેહ, મહાકુંજે ચળે નહિ તેહ. ૫૫

એ યોગાભ્યાસતણુ ફળ કહ્યું, મહાનુભાવ યોગીએ લણ્યું;
 એ સુખનો કરવો અભ્યાસ, એવું જોલે શ્રીવિશ્વાવાસ. ૫૬

એ યોગતણુ સંયોગે કરી, સકળ દુઃખ ટળે કહે હરિ,
 કાયરપણું ચિત્તનું પરહરે, યોગતણુ અભ્યાસજ કરે. ૫૭

કરતા યોગતણુ અભ્યાસ, હોય નિર્મળ નિશ્ચલ ચિત્ત પ્રકાશ;
 ચિત્તતણુ સંકલ્પ કામ લોગ, વિષય સમન્ત કરીને વિયોગ. ૫૮

૫૧ આત્યંતિક—અત્યંતની પરિસીમાનું. અમન થયું—(મનનો તેમા લય થવાથી) ૫૨ માન—માપ અસક્ષમા એમ છે કે, “ સુખમાત્યંતિક ચત્તદુદ્ધિમાશ્વમર્તોદ્રિયમ્ ”—“ ઇન્દ્રિયો જેને જાણી શકે નહિ, પણ કેવળ (જ્ઞાનરૂપ) બુદ્ધિથીજ જેનું મહણ થઇ શકે એવું જે આત્યંતિક સુખ, તે એ છે ” તે સુખ વાણીએ કરીને વક્તવ્ય (જોલવા જેવું) શી રીતે કરાય ? ૫૩ પરમાર્થ—વસ્તુતઃ—અરેખરૂપ

૫૬ મહાનુભાવ—મોટા પ્રભાવવાળા ૫૮ વિયોગ કરીને—મતલબ કે તથ્યને.

તન્મય સર્વ અશેષ વિકાર, વિવેકવતી બુદ્ધિ ધરી નિરધાર,
 મન સહિત ઇંદ્રી જે ગ્રામ, તેહને વશ કરી પામ વિશ્રામ ૫૬
 જો મન સ્થિર થાય નહિ વીર, તો ધારણા કરી સ્થિર કીજે ધીર,
 શનૈ શનૈ વિપયનો કર ત્યાગ, બુદ્ધિ ધૈર્ય ધરી તીન વેરાગ ૬૦
 ઓછી પેરે મનને વશ કરે, આત્મસ્વરૂપ વિષે લેઈ ધરે,
 આત્મા વિષે મગન ન્યારે દોય, વળતુ કાઈ ન ચિતવે સોય ૬૧
 અતિ ચ ચળ અસ્થિર મન જેહ, જે જે પદાર્થ લાછી જાયે તેહ,
 ત્યા ત્યાથી પાછુ સવરી, આત્મા વિષે રાખો સ્થિર ડરી ૬૨
 ઇંદ્રિય વળી વળી મન વશ કરે જેહ અર્જુન અતિ સુખ પામે તેહ,
 પ્રજ્ઞાત મન જેહનુ હોય, ઉત્તમ સુખ પામે યોગી સોય ૬૩
 જેહ પુણ્ય પાપ રહિત શુભકર્મ, તે જીવનમુક્ત જોગી પરબ્રહ્મ,
 આત્મરત હોય જે મત, તે ઉત્તમ સુખ પામે મહત ૬૪
 જેહ પ્રકાર તે પ્રકાર મે કહ્યો, અર્જુન હૃદયે જેણે ગ્રહ્યો,
 તેના પાપ વિપય વિધન મર્વ ટળે, જેહનુ મન પરબ્રહ્મશુ મળે ૬૫
 જેણે મુજશુ ગ્રીષો અતિ મ્નેહ, અનંત સુખ ભોગવે ત્યા તેહ,
 જે મુખની તુલા ન આવે હોય, બ્રહ્માનંદ સુખ લાલિયે સોય ૬૬
 જેનુ યોગે કરી નિર્મળ ચિત્ત થયુ, તેણે તત્વ યથારથ લહ્યુ,
 તે ઇશ્વર વિષે વિશ્વને જોય, વિશ્વ વિષે ઇશ્વર લહે મોય ૬૭
 ઇશ્વર વિના પદારથ નથી, સત્ય સત્ય અર્જુન કહુ કથી,
 સમદર્શી કહિયે તેહને, ભિન્નભાવ ન હોય જેહને ૬૮

૫૬ અશેષ—તમામ ૫૮ ગ્રામ—સમુદાય ૬૦ શનૈ શનૈ—ધીમે
 ધીમે બુદ્ધિ ઇન્દ્રિય—બુદ્ધિમા ધીરજ રાખીને ને તીવ્ર વૈરાગ્ય ધરીને

૬૩ પ્રજ્ઞાત—અતિ જ્ઞાત રહિત—પુણ્યપાપ તથા શુભકર્મથી રહિત
 ૬૬ તુલા—ભરોબરી

ભૂતમાં આત્મા આત્મામાં ભૂત, ઇંદ્ર જાણે તે મુનિ અવધૂત;
 સમદર્શી પુરૂષ જેહ હોય, તેહની તુલાએ ન આવે કોય. ૬૯
 સર્વ ભૂતનો આત્મા તે હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તું'ય;
 આ સર્વ ભૂત મારે વિષે જોય, મુજથુ' પ્રથક્ ન જાણે કોય. ૭૦
 જે સર્વ ભૂતમાં નિહાળે મુજને, તે આત્મદર્શી કહું' હું' તુજને;
 હું' તેહને જોઉં તે મુજને જોય, હું' તે વચ્ચે અંતર નવ હોય. ૭૧
 તે તે હું'ય ને હું'ય તે તેહ, અર્જુન એહમાં નહિ સંદેહ;
 જે સર્વ ભૂતમાં મુજને જોય, એક દૃષ્ટે નિહાળે જે કોય. ૭૨
 વાસુદેવ બુદ્ધિએ સર્વને જાણે, ભિન્નભાવ અંતરથી તજે:
 એવો સમદર્શી પુરૂષ જે મિત્ર, તેહ કદાચિત્કર્મ કરે જો વિચિત્ર. ૭૩
 તોયે તે મુજથી અલગો ન થાય, અર્જુન તે મુજ માંહે સમાય;
 તેહને મેં માઝું' પદ આપ્યું' સહી, અહીં' કાંઈ સંશય કરવો નહિ. ૭૪
 તે જ્ઞાનીથકો સર્વને હિત કરે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે;
 તે આપણપાની ઉપમા સર્વત્ર, સુખદુઃખ સરખાં દેખે' મિત્ર. ૭૫
 જેણે આપણપું' સુખ પામે સહી, તે કૃત્ય કહેને કરવું' નહિ;
 જેણે આપણપું' સુખ પામે સદા, તે સર્વને આચરાય ધરી મુદા. ૭૬
 એવો સમદર્શી સંત તો જેહ, મુજને અતિ વલ્લભ તો તેહ;
 સર્વપે ઉત્તમ તેહ જાણુ, જેને દર્શને પામે પદ નિર્વાણુ. ૭૭
 અર્જુનને આશંકા થઈ, વળી કૃષ્ણ પ્રત્યે એમ પૂછે સહી;

૬૯ ભૂત—પ્રાણી પદાર્થ વગેરે. ૭૦ મુજથુ'—મારાથી પ્રથમ—જુદાં.

૭૧ હું તે વચ્ચે—મારી વચ્ચે ને તેની વચ્ચે ૭૫ તે ઇંદ્ર—તે આ-
 પણપાની (પોતાની) ઉપમાએ સર્વત્ર દેખે—સદુને પોતાના જેવાં જાણે ૭૬
 આપણપું—આત્મા.

સમખુદ્ધિલક્ષણ યોગ જ્યમ થાય, હું પૃથ્થુ* તેહતણો ઉપાય. ૭૮

અર્જુન ઉવાચ.

જેહુ યોગ તમે ઉચ્ચર્યો, તે અમે કેઇ પેરે જાયે કર્યો;
સમ ખુદ્ધિ કરવી મન સ્થિર કરી, યાંહાં એવું નથી દેખતો શ્રીહરિ. ૭૯
એ ચંચલ મન દહો દિશે ધાય, કહો કૃષ્ણું તે ક્યમ સ્થિર થાય;
મન ચંચળ નિરધારે એહ, દૃઢ ઉન્મત્ત મહાખળિયું તેહ- ૮૦
તેહનો નિગ્રહ કહો ક્યમ હોય, વાયુતણી પેરે દુષ્કર સોય;
જે એ વાયુને દંડ દેવાય, તો તો સ્વામી મન વશ થાય. ૮૧
અર્જુનનાં વાયક ને સુણી, વળતું બોલ્યા ત્રિભુવન ધણી;
મિત્ર સાચું કહ્યું તેં એહ, પણ ઉપાયવશ થાયે તેહ. ૮૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુન એમાં સંશય નહિ, ચંચલ મન હુનિગ્રહ સહી;
અભ્યાસે વૈરાગે કરી, મુખે મન વશ થાયે અરિ. ૮૩.
મહદ્વ્યાસ તેહનું નામ, જે આત્મા વિણ કાલો નહિ કામ;
ઇમ જોતાં મન કહો ક્યાં જાય, ઉપજ* તુ તે પાછું સમાય. ૮૪.
વૈરાગ્ય તેહને જાણે સહી, વિષયતણું સ્મરણ જ્યાંહાં નહિ;
નિર્વિષયનું મન રહે કામ, તેહને દુઃખ દેઈ ન શકે કામ. ૮૫.
અસ્થિર મન સદા રતે ભોગ, તેહને દુઃખ ન હોયે વિયોગ;

*૭૮ સમખુદ્ધિલક્ષણ—સર્વ સમાન ખુદ્ધિ સખવી, એવું જેહુ લક્ષણ છે એવો (યોગ). ૮૦ નિરધારે—નક્કી.

૮૧ નિગ્રહ—કબજો ૮૩ હુનિગ્રહ—કબજો ન થાય એવું અરિ—
શત્રુ રૂપી (મન) ૮૪ મહદ્વ્યાસ—મોટો અભ્યાસ

આત્મજ્ઞાન તેહને આવે નહિ, મારી મતિ અર્જુન એ સહી. ૮૬

અભ્યાસ વૈરાગ્યયુક્ત જેહ જન, વશ કીધું જેણે ચંચળ મન;

તે ઉપાય કરતાં પામે જ્ઞાન, તેહને દુઃખતણું નહિ લાન. ૮૭

અજીતાત્મા વિષયરત જેહ, ક્યમે જ્ઞાન ન પામે તેહ;

જીતાત્મા પામે સદ્ગતિ, મારી તો અર્જુન એહ મતિ. ૮૮

તત્ત્વજ્ઞાન કાંઈ પામ્યું નહિ, મન મર્ણુ કાળે યોગથી ચળ્યું સહી;

અપકય જોગીની ગતિ જેહ, મુજને કૃષ્ણજી કહિયે તેહ. ૮૯

અર્જુન ઉવાચ.

યત્નને અણકરતો જેહ યતિ, તેહના મન વિષે શ્રદ્ધા ભલી હતી;

મર્ણુ સમય મન ચળ્યું યોગથી, અને યોગતણી સિદ્ધિ પામ્યું નથી ૯૦

તે કોણુ ગતિ પામે શ્રીકૃષ્ણ, એ પ્રગટ કરી કહો મુજ વિષ્ણુ,

અનેક પદાર્થ વિષે થયું બ્રાત, વળી મોઢે કરી અવશ થયું ચિત્ત. ૯૧

જેણે યોગતણી સિદ્ધિ પામી નહિ, તે કોણુ ગતિ પામે સહી;

તે ઉભય લોકથડો બ્રહ્મ થાય, યોગકર્મથડો તેહ જાય. ૯૨

કે કેવળ પામે તે નાશ, મહાબાહો એનો કરે સમાસ;

જે બ્રહ્મભાગ વિષે મૂઢ થયો, એવો અપ્રતિષ્ઠિત યોગી કયાં ગયો? ૯૩

૮૬ સદા રત બોગ—સદૈવ બોગમા આમક્રાંત તેને દુઃખનો વિયોગ ન હોય—તેનું દુઃખ મટે નહિ

૮૮ અજિતાત્મા—મન જેણે જીત્યું નથી એવો વિષયરત—વિષયમા આસક્ત. જિતાત્મા—મન જેણે જીત્યું છે એવો ૯૦ અણુ કરતો—નહિ કરતો.

૯૧ બ્રાત—બમિત અવશ—અસ્વાધીન ૯૩ સમાસ કરે—પ્ર-લાસે કરે અપ્રતિષ્ઠિત—સ્થિર નહિ થયેયો

એ મંથ્રાય મારો પરહરો, સ્વામી યદ્યર્થ મર્વ ઉચ્ચરો;
તમ વિના એ મંથ્રાય નવ દળે, ને ક્રોધિક મહા પંડિત તે મળે. ૯૪

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુનનાં વાયક તે સુગ્રી, વળતું બોલ્યા ત્રિભુવનધણી;
યોગબ્રહ્મનો નાગ ન હોય, ઉત્તમ જન્મ તે પામે સોય. ૯૫
શુભ કર્મના કરતા જેહ, દુર્ગતિ ક્યમે ન પામે તેહ.
મદ્ગતિ પામે તે નિર્ધાગ, અર્જુન ત્યાં કયો નહિ વિચાર. ૯૬
અન્યમેધાદિક મતકર્મ જે કરે, તેણે પુણ્યે કરી ન્યાહા મંચરે;
યોગ બ્રહ્મ પદપામે મોય, ન્યાહા અનેક દિવ્ય નાના ભોગ હોય. ૯૭
અત્પ પુણ્યે ન્યારે દોય અર્જુન, પછે ઇંદ્ર લોક આવે તેહ જન,
શુચિ શ્રીમ તત્ત્વો ધરે તેહ, યોગબ્રહ્મ ધરે ત્યા દેહ ૯૮
જેણે થોડો કાળ યોગ આચર્યો, તેહનો એહ મમામ [મેં] કર્યો;
જેણે ઘણો કાળ યોગ અભ્યસ્યો, તેહનો માર્ગ કહું સુણ્ય અથો. ૯૯
અથવા જોગીને કુળે તેહ, કે બુદ્ધિવંત ધરે પામે દેહ,
યોગબ્રહ્મ અવતરે એણે કામ, વળતો ત્વાથી જય સ્વધામ ૧૦૦
બુદ્ધિવંત યોગી ધરે અવતાર, તે દુર્લભ પામે એણે સ સાર,
ત્યાહા કારણુ તે કહે ભગવાન, તે સાભળજે થઈ સાવધાન. ૧૦૧
યોગીને કુળે અવતર્યો જેહ, પૂર્વ યોગ અભ્યાસે વળી તેહ;
ઘણુ ચત્ન કરતો જેહ જન, તે મમ્યક્ સિદ્ધ હોય કુરૂન દન ૧૦૨

પૂર્વાભ્યાસને બળે કરી, યોગી મુક્તિપદ પામે ફરી;
 મુજને બાણુવા યોગ આચરે જેહ, શબ્દ બ્રહ્મને અતિવર્તે તેહ. ૧૦૩
 યોગ વિષે યત્ન કરે ઘણું, સમગ્ર પાપ જાયે તેહતણું;
 યોગાભ્યાસ કરે જે કાય, પરમ પવિત્ર ચિત્ત જેહતું હોય. ૧૦૪
 અનેક જન્મને સંસ્કારે કરી, તે આત્મજ્ઞાન પામે કહો હરિ;
 આત્મજ્ઞાને દિવ્ય ગતિ હોય, પરમ મુક્તિપદ પામે સોય. ૧૦૫
 વ્રત સકળ કરતા જેહ જન, તેહપે અધિક યોગી અર્જુન;
 વેદશાસ્ત્રવિત્ જ્ઞાની તે બાણુ, તેપે યોગી અધિક પ્રમાણુ. ૧૦૬
 વેદોક્ત કર્મ કહ્યાં સર્વ જેહ, તેપે યોગી અધિક કહું એહ;
 આત્મજ્ઞાન સદા જેહને, મહાયોગી કહિયે તેહને. ૧૦૭
 તે માટે અર્જુન હવે તુંય, જોગી થા નિશ્ચે કહું હુંય;
 અષ્ટાંગયોગ કર્તા જેહ જન, તેપે મમ ભક્ત અધિક અર્જુન. ૧૦૮
 જે માત્ર સ્મર્યું નિર્નતર કરે, અને મન મારા ચરણુ વિષે ધરે;
 શ્રદ્ધાપૂર્વક જે મુજને ભજે, દંભ અહંકાર રિપુ વિવિધ તજે. ૧૦૯
 એવો મારો ભક્ત જે હોય, સર્વપે અતિ ઉત્તમ સોય;
 છઠું આત્મ સંયમ જોગ કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો. ૧૧૦

૧૦૩ શબ્દ બ્રહ્મને—વેદને. અર્થાત્ વેદમાં કહેલાં કર્મનાં ફળ જે સ્વ-
 ગાદિ તેને. અતિવર્તે—ઉત્તરે. મતલબ કે સ્વગાદિ કરતાં અધિક ફળ પા-
 મે છે. ૧૦૬ વેદશાસ્ત્રવિત્—વેદ તથા શાસ્ત્રને બાણુનારો.

૧૦૭ તેપે—તે કર્મ કરનારાઓથી. ૧૦૮ કર્તા—આચરનારો. ૧૦૯
 રિપુ—કામાદિક પશુવર્ગ.

અંતર્યામી સર્વાવાન, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપજાવ્યું તેવું કર્ણ સદી, શ્રેષ્ઠ નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૧૧૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
सांख्ययोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

અધ્યાય ૭ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- કૃષ્ણ વચન 'સુણી પાંડુપુત્ર, અતિ પામ્યો પરમાનંદ;
ઉત્તમ સાધન કૃષ્ણે કહ્યું, જેણે ટળે સમગ્ર તે દ્વંદ્વ. ૧
- તપસી જ્ઞાની કર્મીથકા, જોગી અધિક તે જાણુ;
અર્જુન તું યોગી થા, ઇમ કહ્યું શારંગપાણુ. ૨
- અષ્ટાંગ યોગ જે આચરે, વળી ખીજ જે સાધનવંત;
તેષે મમલક્ષ્મ અતિ લલા, ઇમ કહ્યું શ્રીમુખ શ્રીકાંત. ૩
- અર્જુને મન માંહે ઇમ ધર્મ, હું પૂછું કૃષ્ણને એમ;
સ્વામી તમો કેવા અછો, અને લજન તે થાય કેમ? ૪
- અર્જુનના મન માંહલી, જાણી અંતર્યામીએ વાત;
શિષ્યને મુખ ઉપજવવા, ઇમ બોલ્યા જગતાત. ૫
- સંપત્તમે પ્રભુજી અર્જુનને, કહે જ્ઞાન યોગ અતિસાર;
જેહ જાણ્યે સંશય ટળે, મળે આદિ પુરૂષ ઉદાર. ૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઝોયાઈ.

- મારે વિષે આસક્ત જેહનાં મન, પારથ જોગી તેહ સંપન્ન;
યોજે મારે વિષે મન જેહ, મારે આશ્રય સદા રહે તેહ. ૭
- મારા લક્ષ્મને સંશય નહિ, તે સમગ્ર સ્વરૂપ મારું લહે સહી;
મારો લક્ષ્મ જાણે મુજને, તે સ્વરૂપ પ્રકાર-કહું તુજને. ૮

સકળ ગુણે સ પત્ર જે રૂપ, તેહને ભજતા ભક્ત હોય તદ્રૂપ;
 સકળ સાધનતણું ફળ એહ, જેમ ચર્ણુ વિષે ઉપજે અતિ સ્નેહ. ૯
 ઈમ જાણી ભક્ત મુજને ભણે, મનથી માયા અવિદ્યા તણે;
 જેણે પ્રકારે સ્વરૂપ જણાય, તેહ પ્રકાર કહે વૈકુંઠરાય. ૧૦
 જ્ઞાન વિના જે નવ જાણિયે, જ્ઞાને પ્રગટ તે પરમાણિયે;
 જ્ઞાનતણી મોટમ અતિ કહી, તે જ્ઞાનને પ્રગટ કહે હરિ સહી. ૧૧
 વિજ્ઞાન સહિત અર્જુન જેહ જ્ઞાન, તે તુજને કહું મુખ્ય થઈ સાવધાન;
 જે જાણ્યા પછી કાઈ જાણવું નથી, સત્ય સત્ય અર્જુન કહું કથી. ૧૨
 સમસ્ત પુરૂષાર્થનું ફળ એહ, તત્વજ્ઞાન પામે જે તેહ;
 જ્ઞાને પુરૂષ સર્વજ્ઞ હોય, જ્ઞાને યથાર્થ સ્વરૂપ લહે સોય. ૧૩
 ધર્મ અર્થ અને સાધે કામ, અર્જુન મનુષ્ય તો તેહનું નામ;
 એવાં મનુષ્યનાં સહસ્ર બહુ હોય, તેમા મુક્તિ અર્થે યત્ન કરે કોય. ૧૪
 મોક્ષાર્થી વળી મળે અતિ ઘણા, તેમા કોએક જ્ઞાતા તત્વ તેતણા;
 તત્વે કરી જાણે મુજને જેહ, અર્જુન જાણુજ વીરલા તેહ. ૧૫
 સ્થૂલ સૂક્ષ્મ માઝું લહે રૂપ, અને વળી જાણે સત્ય સ્વરૂપ;
 દાર અક્ષર અનક્ષર જે લહે, તત્વવેત્તા હરિ તેહને કહે. ૧૬
 ભૂમિ આપ અનલ અને વાય, ખ મન યુદ્ધિ અહ દાર કહેવાય;
 લિપ્ત પ્રકૃતિ અપ્રધા એહ, સ્થૂલ રૂપ દાર જાણે તેહ. ૧૭

૯ ચર્ણુ વિષે—હરિના ચરણુ વિષે ૧૦ અવિદ્યા—અજ્ઞાન ૧૨ વિજ્ઞાન—અનુભવ સહિત જ્ઞાન—અપરોક્ષ જ્ઞાન જ્ઞાન—પરોક્ષ જ્ઞાન ૧૩ પુરૂષાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, એ ચાર ૧૪ સહસ્ર બહુ હોય—અનેક હજાર હોય કોય—એકાદ

૧૭ દાર, અક્ષર ને અનક્ષર (અક્ષરાતીત), એ ત્રણમાથી પ્રથમ દારનું સ્વરૂપ વર્ણુ છે ભૂમિ ઇ. આપ—જળ અનળ—અગ્નિ ખ—આકાશ ગિત્ત—ભેદ પામેલી મતલબ કે મારી પ્રકૃતિ ભૂમિ વગેરે આઠ

એ અદ્યક્ષી જે અન્ય પ્રકૃત્ય, અતિ ઉત્કૃષ્ટ તે બાણે સત્ય;
 તે જીવ ભૂત મારી કળા સહી, જે આ જગત સઘળું ધરી રહી. ૧૮
 અતિ વિશુદ્ધ ચેતન્ય જે બાણ, સૂક્ષ્મ અક્ષર તેહ પ્રમાણ;
 સૃષ્ટિતણું કારણ એ બેહુ, જેણે કરી ઉપજે વિશ્વ સહુ. ૧૯
 પ્રકૃતિ પુરૂષથકે ભૂત હોય, સમસ્ત ભૂતને ધરે તે સોય;
 જગત સમગ્ર પ્રકટ હું કરું, વિશ્વ સમસ્તને હું સંવરું. ૨૦
 સ્થૂળ સૂક્ષ્મ અક્ષર જેહ, મુજથકી ઉપજે લાઇ તેહ;
 અતિ સૂક્ષ્મ આ અનક્ષર હું'ય, મેં સર્વથા વ્યાપ્યું બાણ સત્ય તુ'ય. ૨૧
 મુજથો પરમ ઉત્કૃષ્ટ કેા નહિ, સત્ય સ્વરૂપ મુજને બાણે સહી;
 મુજથકે ડિ ચિત્ ભિન્ન નથી કોય, મારે વિષે આ વિશ્વ સર્વ જોય. ૨૨
 સૂત્ર આધારે મણિગણ જેમ, મારે વિષે વિશ્વ પ્રોત છે તેમ;
 હું'માં વિશ્વને વિશ્વમાં હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે બાણે તુ'ય. ૨૩
 અર્જુન ભણે મુણેા ભગવાન, જ્યમ મારે હૃદે રહે અખંડિત ધ્યાન;

રૂપમા વેહેઆયલી છે—એ બધાનુ મૂળ સ્વરૂપ એ મારી પ્રકૃતિ છે સ્થૂળ
 ઇં—એજ મારે સ્થૂળ રૂપ છે તથા તેજ મારે ક્ષર (વિનાશી) રૂપ છે

. ૧૮ પ્રકૃત્ય—પ્રકૃતિ જીવભૂત—જીવરૂપે થયેલી કળા—નિભાગ ૧૯
 સૂક્ષ્મ ઇં—તે જીવ એ મારે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે તથા એ મારે અક્ષર (અ-
 વિનાશી) સ્વરૂપ છે

૨૦ પ્રકૃતિ—ભૂમિ આદિકનુ મૂળ કારણ પુરૂષ—આત્મા ભૂત—
 ભૂમિ આદિક ભૂત—પ્રાણી માન.

૨૧. સ્થૂળ ઇં—સ્થૂળ ક્ષર તથા સૂક્ષ્મ અક્ષર એ બે મારાથી ઉપજે-
 છે અનક્ષરનુ સ્વરૂપ વહેંહે સૂક્ષ્મ જીવ કરતા પણ અતિ સૂક્ષ્મ હું અન-
 ક્ષર (અક્ષરાતીત) હું વ્યાપ્યુ—(જગત) અહીં અતિ સૂક્ષ્મ કહેવાનો
 એ અગ્નિપ્રાય છે કે મન તેમા પ્રવેશ કરી શકું નથી.

૨૩ મણિગણ—મણિકાનો સમૂહ પ્રોત—પરેનાયતુ.

સ્વામી મર્વ ભૂતમાં તમે રહો, મુજને તે સ્વરૂપ પ્રગટ કરી કહો. ૨૪
અર્જુનની વિનંતિ તે મુણી, વ્યાપક સ્વરૂપ કહે ત્રિભુવન ધણી;
મર્વ ભૂતમાં રહેછે ત્યમ, ભક્ત પ્રત્યે પ્રભુછ કહે ત્યમ. ૨૫
ઉદકમાંહે રસ તે હું, કુંતીપુત્ર સત્ય જાણે તું; ૨૬
અંદ્ર સૂર્ય વિષે જેહ કાંત, તે તે હું જાણે મિદ્ધાંત.
સર્વ વેદ માંહે જે ઝોંકાર, તે તે હું જાણે નિરધાર; ૨૭
આકાશ માંહે શબ્દ જેહ, અર્જુન મારું સ્વરૂપ તો તેહ.
નર માંહે નરેંદ્ર તે હું, સાચું મિત્ર માનજે તું; ૨૮
પૃથ્વી વિષે પુણ્ય ગંધ જેહ, પાર્થ ! મારું સ્વરૂપ તો તેહ.
વૈશ્વાનર વિષે મુજને જાણ, દેહીધ્ય તેજ તે હું પરમાણુ; ૨૯
સર્વ ભૂતનું જીવન જે આય, તે તે હું કહે શ્રીજદુરાય.
તપસ્વીનું તપ તે હું મહી, જેહમા દ્વંદ્વ દુઃખ મોહ નહિ; ૩૦
સર્વ ભૂતતણું હું જીજ, મુજને સનાતન જાણીને રીઝ.
બુદ્ધિવંતની બુદ્ધિ જે સાર, તે તે હું જાણે નિર્ધાર, ૩૧
તેજસ્વી વિષે જેહ તેજ, તે મારું જાણી આણે હેજ.
કામરાગવર્જિત જળ જેહ, જળિયા વિષે અર્જુન હું તેહ; ૩૨
ભૂત વિષે અવિરૂદ્ધ જે ધર્મ, તે તે હું સમજે એહ મર્મ.
ભરતર્પણ તું માલજે વાત, કંદર્પ તે ત્યા હું સાક્ષાત;

૨૬ રસ—રસ નામની તન્માના કાત—કાતિ ૨૮ પુણ્ય—કિત્તમ.
૨૯ વૈશ્વાનર—અગ્નિ આય—આયુષ્ય અથવા આય (આ) જીવન તે
મારું સ્વરૂપ છે. ૩૦ સનાતન—અનાદિ કાળથી ચાલતું આવેલું.

૩૨ રાગ—પ્રીતિ વર્જિત—વિનાશ અવિરૂદ્ધ ધર્મ—અવિરૂદ્ધ એવે
ધર્મ હું છું તથા તે ધર્મમા કામ તે મારું સ્વરૂપ છે, એવો અર્થ અહીં થાય
છે. અમલમા “ ધર્માવિરૂદ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પણ ” “ ધર્મને અવિરૂદ્ધ
એવો કામ મારું સ્વરૂપ છે ” એમ છે.

સત્વ રજ તમતણા ભાવ બહુ, મુજ થકા ઉપજે તે સહુ. ૩૩
 ગુણ સઘળા મારે વિષે જાણુ, પણ મુજને ગુણાતીત પ્રમાણુ;
 અર્જુન ભણે મુણે શ્રીકાંત, જે સઘળે પ્રગટ તમે સિદ્ધાંત. ૩૪
 તોયે લોક તમને કાં જાણતા નથી, તેહ કારણ કહો મુજ કથી;
 એ જીવ સમસ્ત ત્રિગુણમય હોય, અને ત્રિગુણે તે ઉપજાવ્યા સોય. ૩૫
 ત્રિગુણતણા ભાવ બહુ જેહ, તેણે ભાવે 'સર્વ વ્યાખ્યા તેહ;
 ગુણ ભાવે મોહ્યા જેહ જન, તેણે કરી મુજ ન લહે અર્જુન. ૩૬
 હું ગુણાતીત સ્વયં પ્રકાશ, અતિ ઉત્કૃષ્ટ અવ્યય અવિનાશ;
 એ જીવ સમસ્ત પ્રકૃતિવશ હોય, તો તે મુજ ક્યમ જાણે સોય. ૩૭
 અર્જુન કહે મુણે જગદાધાર, ક્યમ પામે જીવ પ્રકૃતિનો પાર;
 વળતું વચન કહે ભગવાન, તે સાંભળજે જન થઈ સાવધાન. ૩૮
 અર્જુન જે દેવી ગુણમયી, મમ માયા દુરત્યય સહી;
 માફ શરણ પામે જન જેહ, દુસ્તર મહાસુખે તરે તેહ. ૩૯
 મુજને સર્વાતર્યામી જાણી ધ્યાય, તે સર્વ કલેશથી સઘ મૂકાય;
 પણ જેહનાં મન અવિદ્યામાં રમે, વિષયી પાર પામે નહિ ક્યમે. ૪૦
 નરમાંહી અધમતા તેહ, પાપ કર્મ આચરે નિત્ય જેહ;
 અવિવેકી મૂર્ખ જેહ જન, જેહનાં રમે વિષયમાં મન. ૪૧
 માયાએ હર્યાં જેહનાં જ્ઞાન, તેહનાં મન ઈંદ્રી નહિ સાવધાન;
 અસુરભાવને આશ્રયી રહ્યા, મુજથકા વિમુખ તે થયા. ૪૨

૩૩ ભરતર્પણ—ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ. કંદર્પ—કામ. ૩૪ ગુણાતીત—ગુણને ઉત્ક્રાંધી ગયેલા—નિર્ગુણ. કેમકે ગુણમાં અહસતા રહી છે, પણ અહસતામાં ગુણો નથી. ૩૭ મુજ—મને. 'દુરત્યય—દુઃખે કરીને નાશ પામે એવી. દુસ્તર—દુઃખે કરીને તરવા જેવી (માયા).

૪૨ અસુરભાવને—અસુરભાવ કેવા લક્ષણથી ઝાળખવો તે વિશે આગળ કહેવાશે.

એવા પાપિષ્ઠ મુજને જાણે નહિ, પુણ્યવંત મુને પામે મહી,
 યેન કેન ઉપાયેન જત, મુજને ભજે તેહ પુણ્યવંત. ૪૩

અતુર્વિધિ લોક મુજને ભજે, તે પુણ્યવંત મુજને તો યજે,
 એક આતુર છજ્જામુ વળી જાણુ, ત્રીજે અર્થાર્થી પ્રમાણુ ૪૪

ચોથો જ્ઞાની તે અતિ સાર, ભરતર્પણ જાણે નિર્ધાર,
 ત્રિવિધિ તાપ પીડે જેહને, આતુર ભક્ત કહિયે તેહને ૪૫

ઈશ્વર જાણવાને ભજે જેહ, છજ્જામુ ભક્ત કહિયે તેહ,
 ધન પુત્રની કામના અહી, તે અર્થાર્થી ભક્ત જાણે સહી ૪૬

જે યથાર્થ જાણી ભજે મિત્ર, તે જ્ઞાની ભક્ત મહાપરમ પવિત્ર,
 જ્ઞાની ભક્ત વલ્લભ મુજને, સત્ય સત્ય હું કહું તુજને ૪૭

જે તત્ત્વજ્ઞાની મારો ભક્ત હોય, તે ત્રણપે અતિ ઉત્તમ સોય,
 મારે જ્ઞાની અને જ્ઞાનીને હું ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તુ ય ૪૮

કેવળ ચિત્ત જ્ઞાની માહરૂ કરે, અને મુજને જ્ઞાની નવ વીસરે,
 જ્ઞાની મુજને વીસારે નહિ, તે માટે અતિ વલ્લભ સહી ૪૯

મુજને ભજે તે ઉત્તમ જાણુ, એવું જોલે તે સાર ગપાણુ,
 યેન કેન ભાવે અર્જુન, મુજને ભજે તે મોટા જન ૫૦

જ્ઞાની મારો આત્મા હોય, મારે વિષે રહે નિરતર સોય,

૪૩ યેન કેન ઉપાયેન—જે તે ઉપાયથી જત—પ્રાણી

૪૪ અતુર્વિધિ—ચાર પ્રકારના આતુર—રોગી (પીડાનાળો) જિજ્ઞાસુ—આત્મજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળો અર્થાર્થી—લોભના સાધન જૂદા અર્થ (દ્રવ્યાદિક) ની ઇચ્છાવાળો

૪૫ ત્રિવિધિ—અધ્યાત્મ (આત્મા—મન સંબંધી), અધિભૂત (બીજાના કોઈ પ્રાણી પદાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડા), અધિદેવ (દેવના સંબંધથી થયેલી પીડા) એવા ત્રણ પ્રકારના તાપ

૫૦ યેન કેન ભાવે—જે તે ભાવથી—ગમે તેના ભાવથી

મારો ઉત્તમ મત તો એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૫૧
 વાસુદેવ પરબ્રહ્મ ચિદ્રૂપ, જ્ઞાની તન્મય હોય તદ્રૂપ;
 બ્રહ્મભાવને અનુસરી સંત, મારી ઉત્તમ ગતિ પામે મહંત. ૫૨
 વળી જ્ઞાનીને સ્તવે ભગવાન, જેહને નહિ દ્વેષતનું ભાન;
 અનેક જન્મને મ સ્કારે કરી, જેણે આત્મજ્ઞાન નિષ્ઠા મન ધરી ૫૩
 સત્ય શાસ્ત્ર શ્રવણ મત્સંગ, અત્સાધન સદ્ગુણ પ્રસંગ;
 એણે એણે ઉપાયે કરી, આત્મજ્ઞાન આવે કહે હરિ. ૫૪
 તે આત્મજ્ઞાને કરી પામે મને, અર્જુન સત્ય કહું હું તને;
 જે આ સર્વ વાસુદેવ કરી બ્રહે, આત્મજ્ઞાની કૃષ્ણ તેહને કહે ૫૫
 એકાત્મજ્ઞાન હૃદે જેહને, મહામોટા કહિયે તેહને;
 મમ ભક્તિસુકૃત ન હોય જેને ઘણું, તેને દુર્લભ દર્શન જ્ઞાનીતણું. ૫૬
 ઉપાધિએ વિશ્વ સર્વ મો'ય, જ્ઞાનીને ઓળખે જન કોય;
 જ્ઞાનીને સદા બ્રહ્મવિચાર, ઉપાધિ પ્રવર્તે ત્યાં નહિ લગાર. ૫૭
 પ્રકૃતિતણે વશ વર્તે જેહ, સ સારના ભોગ વાચે તેહ;
 સ્ત્રી પુત્ર પશુ ધન સ્વર્ગ, મોહ્યા મૂઢ ઇચ્છે ત્રૈવર્ગ. ૫૮
 તે અન્ય દેવની ઉપાસના કરે, તે તે નિયમ વિધિ આચરે;
 જેનો જ્ઞાન વિવેક કામે કર્યો નાશ, તેહને અન્યદેવ વિષે વિશ્વાસ. ૫૯

૫૩ સ્તવે—વખાણે ૫૫ આ સર્વ ઇન્દ્રિય—જે આ સર્વ વિશ્વ વાસુદેવ
 (ભગવાન) છે, એમ મનવડે બ્રહે (માને) છે ૫૬ એકાત્મજ્ઞાન—સર્વ
 એક આત્માજ છે એવું જ્ઞાન ભક્તિસુકૃત—ભક્તિ રૂપી પુણ્ય

૫૮ ત્રૈવર્ગ—ધર્મ, અર્થ, કામ, એ ત્રણને ત્રિવર્ગ કહે છે તે તે નિયમ
 વિધિ—તે તે અન્ય દેવની ઉપાસનાના નિયમનો વિધિ કામે—વિધવની
 ઇન્દ્રિયો અતરથો ઇન્દ્રિય—અત કરણમા રહીને ત્યાથી ૯ તેને તેવી રીતે
 પ્રેરણા કરે છું

જે જેહ દેવતણે ભજા હોય, શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજે તેહને મોય;
 તેહની શ્રદ્ધા ચળે નહિ જ્યમ, અંતરથો હું પ્રેરું ત્યમ. ૬૦
 હું તેહને શ્રદ્ધા ઉપજાવું ઘણી, જ્યમ અત્યાદરે પૂજા કરે દેવતણી,
 અજ્ઞાનીની બુદ્ધિનો ન કીજે ભગ, અર્જુનને ઇમ કહે શ્રીરગ. ૬૧
 કામ અભિલાષી પુરૂષ ત્યાં જેહ, અન્ય દેવ વિષે શ્રદ્ધા ધરે તેહ,
 શ્રદ્ધાચુકા થકા યજે દેવ, તેહથી કૃણ પામે અવશ્યમેવ. ૬૨
 મારા નિષાયા જેહ ભોગ, તેહનું તેહ પામે સ યોગ,
 દેવથત્રી કૃણ જે જે હોય, નિશ્ચે નાશવંત તો મોય. ૬૩
 અદ્ય બુદ્ધિચુકત નર જેહ, અન્ય દેવને ઉપામે તેહ;
 દેવને યજે તે દેવલોક જાય, મુજને ભજે તે મારો ભક્ત થાય. ૬૪
 મારો ભક્ત મારે પદ રમે, જ્યાહાથકો તે ચળે નહિ ક્યમે,
 મદભાગી લોકની ગતિ જોય, કાચ કાચ મહામણિ તજે સોય. ૬૫
 અર્જુન ભણે મુણે વૈકુંઠરાય, મુજને એ આશ્ચર્ય તે થાય,
 એ લોક તમને કા ન ભજે ઇશ, તેહ કારણ કહો જગદીશ. ૬૬
 એ મૂર્ખ લોક ભણે નહિ મને, એ સાચુ મિત્ર કહું હું તને;
 હું અવ્યક્ત ક્યમે કળાઉં નહિ, મુને મૂર્ખ વ્યક્ત કરી માને સહી. ૬૭
 પરમ ભાવ મારો નવ લહે, પછે વિપરીત તે મુજને કરી કહે;
 હું અવ્યય ઇશ્વર અનંત, મારો અભિપ્રાય ન લહે જંત. ૬૮

૬૧ ન કીજે ભગ—અર્થાત્ તેની શ્રદ્ધાવાળી બુદ્ધિ ચલાવમાન ન કરવી ૬૨ યજે—પૂજે

૬૩ નિષાયા—ઉપજાવ્યા મનવન કે કામનાવાળા પુરૂષો જે બીજા દેવોને પૂજે છે તેમને પણ તે દેવરૂપે યજને હું જ ભોગ (કૃણ) આપુ હું તેહનું—તે ભોગ સાથે સયોગ પામે—અર્થાત્ તેમને ભોગ મળે

૬૭ અન્યન—દેહાદિ વ્યગ્નિ વિનાનો વ્યગ્ન—મત્સ્ય, કૂર્માદિ દેહ-વાગ

૬૮ મારો પરમ ભાવ—મારા મૌલુક વારતવિક સ્વરૂપને નિપરી

- મૂર્ખલોક મુજને લજે નહિ, એ અર્જુન નિશ્ચે જાણે સહી;
તમારા સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, તે શા માટે લોકને લગવાન. ૬૬
- યોગમાયાએ આવર્યા જેહ, મુજને મૂઢ ન દેખે તેહ;
હું સકળ લોકને કહું પ્રકાશ, સર્વ ભૂતમાં મારો નિવાસ. ૭૦
- હું અજ અવ્યય અકળ અખંડ, વ્યાપક પૂરણ પિંડ પ્રહ્લાંડ;
મુજને મારા ભક્ત લહે સોય, અર્જુન અન્ય ન જાણે કોય. ૭૧
- પ્રહ્લા આદિ કીટ પર્વત, તે સમગ્ર સર્વ હું જાણું જંત;
ભૂત લવિષ્ય અને વર્તમાન, જીવ સમસ્તતણું જે સ્થાન. ૭૨
- તે સર્વે હું જાણું સહી, પણ મુજને તે કો જાણે નહિ;
એક ભક્ત વિના અર્જુન, મારું સ્વરૂપ ન લહે કો જન. ૭૩
- અજાણુપણાનું કારણ જેહ, અર્જુન પ્રત્યે કહે હરિ તેહ;
ધૃષ્ટિ દ્વેષ દ્વંદ્વ મોહો કરી, સર્વ ભૂત મૂક્યું આવરી. ૭૪
- વળી વળી પામે તે સંસાર, પરંતપ હું કહું નિરધાર;
સ્વર્ગ વિષે જે મોહ્યા જીવ, તે સમીપકો નવ જાણે શિવ. ૭૫
- ન્યમ મોહ થકો એ જીવ મૂકાય, અર્જુન તે પૂછે ઉપાય;
પુણ્ય કર્મતણે મહિમાય, વાસના સહિત પાપ સર્વ જાય. ૭૬
- મુને દૃઢ વ્રતે લજે જે કોય, દ્વંદ્વ મોહથી વિમુક્ત તે હોય;
|| રી ભક્તિ કર્યે હોય જેહ, એક ચિત્તે સાંભળે તું તેહ. ૭૭
- || રા મરણ ગર્ભવાસ કલેશ, તે મુજને લજતાં ન રહે લેશ;

૧—દેહધારી વગેરે ભાવવાળો. અવ્યય—નિર્વિકાર. યોગમાયા—અધટિત વસ્તુને ધટિત કરવા રૂપ અમલકારિક પ્રભાવ શક્તિ.

૭૧ અજ—અજન્મ. વ્યાપક ઈ—હું પિંડપ્રહ્લાંડમાં પૂર્ણ વ્યાપક છુ. ૭૪ દ્વેષ—અણુગમે. ૭૫ પરંતપ—શત્રુને તપાવનાર. તે ઈ—તે જીવો પ્રહ્લા પોતાના સમીપમાં છે તથાપિ તેને જાણતા નથી.

- મારે આશ્રય રહે જે કોય, મમત્ર પ્રહારૂપ લહે સોય. ૭૮
- પ્રહાપ્રાસિતું જેહ સાધન, તેહ બળે પ્રહા પામે જન;
અધિભૂત અધિદેવ અધિયત્, તે મર્વ મુજને કહે તન્નર. ૭૯
- સમસ્ત યજ્ઞનો ભોક્તા હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તું'ય;
મારા સ્વરૂપને જાણે જેહ, મુજને નિશ્ચે પામે તેહ. ૮૦
- તેહને મર્લું સમે હું આપું ચંત, હું ભક્તને મૂકું નહિ સિદ્ધાંત;
અતિરોગી અવશ જો હોય, તોય મુજને પામે મોય. ૮૧
- મમત્રે જ્ઞાનયોગ હરિ કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો,
ઘેહુ કરજોડી નરહરિ વદે, એ અનુભવ જન રાખો હૃદે. ૮૨
- અ તર્થામી સર્વાવામ, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
ઉપજાળ્યું તેવું કહું મહી, કહે નરહરિ કાઈ જાણુ નહિ. ૮૩

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
ज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

૭૮ જરા.—પ્રહારૂપ. ૭૯ અધિભૂત ઈ.—અધિભૂત, અધિદેવ,
અધિયતાદિ શબ્દોના અર્થ આગળ કહેવામા આવશે. તન્નર—તેને જાણુ-
નારા.

અધ્યાય ૮ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

શ્રીકૃષ્ણે શ્રીમુખે કહ્યો, ભાઈ જ્ઞાનયોગ નિષ્કર્મ,
અધ્યાત્મનો જ્ઞાતા જે હોયે, તેહ પામે પરબ્રહ્મ ૧
અદ્વૈતે પુરૂષયોગ કહે, ભાગ્ય અર્જુનને ભગવાન,
પરમપદ જેણે પામિયે, વામિયે મોહ અજ્ઞાન. ૨

અર્જુન ઉવાચ.

પુરુષોત્તમ મુજ બ્રહ્મ કહો, અને અધ્યાત્મ કહો કર્મ,
અધિભૂત અધિદેવ કહો, કૃપા કરી કહો એ મર્મ ૩
અધિયજ્ઞ એહ દેહ વિષે, કહો કોણ તે મધુસૂદન,
પ્રયાણ કાળે કહો સત જન, કેવુ કરે ચિતન ૪
અર્જુનના વાયકે મુણી, ઇંમ જોતયા શ્રીભગવાન,
યથાક્રમે ઉત્તર કહે તે, શહેજો થઈ સાવધાન ૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અક્ષર તે પરબ્રહ્મ એહ, જેહનો કહિયે નાશ ન દોય,
સર્વપે ઉત્તમ સદા, બ્રહ્મકેવલ્ય સોય ૬
ન્યાહા હવો ત્યાહા તેહવો, ભાઈ વસ્તુ સ્વભાવજ જેહ,
દેહે દેહ પ્રતિ ચૈતન્ય જેહ, અધ્યાત્મ તો તેહ ૭

૧ અધ્યાત્મ—આત્મા સબંધી ૨ પુરૂષયોગ—પરમાત્મા પુરૂષનો યોગ ૩ સદા કહો છં—શ્રદ્ધા, અધ્યાત્મ, કર્મ, અધિભૂત, અધિદેવ, અધિયજ્ઞ, એ શુ ટે ૪ પ્રયાણ કાળે—મૃત્યુ સમયે ભતને—પ્રાણી માત્રો

- ભૂતને જન્મ મરણ લે, વિમર્ગ તે હતું બાણ;
 દેવને ઉદ્દેશે જે કીર્તિયે, કર્મ તેહ પરમાણ. ૮
- અધિભૂત તેહ તું બાણને, ભાઈ જેહનો! હોયે નાશ;
 જે આદિ પુરૂષ પરમાત્મા, અધિદેવ તે અવિનાશ. ૯
- મર્વ યજ્ઞ મર્વ દેહનો, ભાઈ ભોજ્ઞા મુજને બાણ;
 અધિયજ્ઞ અર્જુન હું, એહ નિશ્ચે મન આણ. ૧૦
- અંતકાળે સ્વામી તુજને, કેવો ચિંતવે ચતુર મુબાણ;
 અર્જુન એમ જે પૂછિયું, તે કહેછે પુરૂષપુરાણ. ૧૧

ઓપાઠ.

- અંતકાળે મુજને સ્મરતા જેહ, અર્જુન જે કો છાટે દેહ;
 માઝું પદ તે પામે મહી, અહીં કાંઈ સંશય કરવો નહિ. ૧૨
- એવા સ્વરૂપનું કરવું સ્મર્ણ, જે જલધર શ્યામ સર્વર્ણ;
 પીતાંબર પહેર્યો અતિ સાર, મુકુટ કુંડળ કરે જાતકાર. ૧૩.
- મુંદર કપોળ અને શુકલ કેશ, મુંદર કર્ણ નાસિકા નરેશ;
 મુંદર હાસ્ય શ્રીકાંતનું હોય, જન ઉપરે કૃપાદૃષ્ટિ જ્ઞેય. ૧૪
- મૃગમદતિલક મોઢે અતિ ભાળ, કમલનયન મુખ પ્રેમ રમાળ;
 અધર પ્રવાલ દંત દાહમ કળી, મુખ પદ્મ જન મધુકર આવલિ. ૧૫
- કંઠ કૌસ્તુભ વૈજયંતી બાણ, તે શ્રીવાએ શોભે નિર્વાણ;
 કર કંઠણ કટિસૂત્ર મોતીહાર, અંગદબૂપણ નેપુર ઝમકાર. ૧૬

૧૩ જળધર ઈન્દ્ર—જળધર (મેઘ)ના જેવા વર્ણવાળું જે શ્યામ છે.

૧૫ મૃગમદ—કમ્તુરી જન—મક્તજન

૧૬ વૈજયંતી—એ નામનો હાર. શ્રીવા—ડોક કટિસૂત્ર—કદોરો.

અંગદ—આજીવન ધ

શ્રીવત્સલાંરુઠન શોભા ધણી, ગુંદરવર વૈકુંઠનો ધાણી;
 અંપકમાળા તુલસી વનમાલ, તે મમરણી લક્ષ્મી તતકાળ. ૧૭
 ગુંદર હૃદે મુખ શોભા જોઈ, બાજુ જન રહ્યા તે મોહી;
 શંખ ચક્ર ગદા મદ્ર પાણ, ૧૮
 સનકાદિક પ્રમુખ મુનિ જોહ, જય જય ગાજ કરે સર્વ તેહ;
 ચરણકમળ યુગલ અતિ ગાર, લેતી લક્ષ્મી એવા કરે નિર્ધાર. ૧૯
 છત્ર આમર પાદુકા મિંહાસન, અનેક ઉપહાર અહી રહ્યા ગજન,
 માર્પદ ગરૂડ અને નંદ મુનંદ, વળી એવકતણાં ઊભા છે વૃંદ ૨૦
 ધ્રુવ પદ્માદ અંજારીશ તું માન, નારદ શુક શંભુ ધરે ધ્યાન;
 અનેક લક્ષ્મીજોહને નિગંતર ધ્યાય, એવા લક્ષ્મીકાતને જો આગધાય. ૨૧
 એવો જગત્તમ ગણ અવતાર હું જોહ, માડું સ્મરણ કરતાં તજે દેહ;
 તેહને વળી ગર્ભવામ ન હોય, માડું વૈકુંઠપદ પામે મોય ૨૨
 તું મ કરીશ મનમાં મંશય લગાર, વળી વળી અર્જુન કહું નિરધાર;
 અતકાળે જો જો સ્મરે જન, તેહ તેવો હોય અર્જુન. ૨૩
 જેને જેનું સ્મરણ તો હોય, તે તન્મયતાને પામે મોય;
 કારણ મધણું ભાવનાતણુ, અર્જુન તુને કહું શુ ઘણુ ? ૨૪
 મરણુ સમય મન હોયે જેલુ, નિશ્ચે તે તો થાયે તેલુ;
 તેણે સમય હૃદે આવે જોહ, તેણે ભાવે તેવો હોય તેહ ૨૫
 તે માટે તુજ જહુ વાર વાર, વિપ્લુસમર્થ કરવુ નિગધાર,
 સર્વકાળ વિષે અર્જુન, માડું તે કરવુ ચિંતન. ૨૬

૧૮ આ કડીનું ઠેલુ ચરણ અગવગા નથી ૧૯ સનકાદિક પ્રમુખ—
 સનક વગેરે મુનિઓમા ગ્રંથ યુગન—જે

૨૦ પાદુકા—પાવડીઓ ઉપહાર—ભેટ પાપદ—વૈકુંઠમા રહેલા
 હરિના સેવક

૨૧ આરાધાય—'આહાગય' એવો પાદ છે ૨૨ જગતમ ગણ—જન

મ્વધર્મ મિત્ર આપણો આચરે, માત્ર ચિત્તન કગ્તો યુદ્ધ કરે,
 મનયુદ્ધિ અર્પણ કરે મુજને, ઇમ કર્મ બધન ન હોયે તુજને ૨૭
 મારે મ્મરણે મુને પામીશ સહી, અહીં કાઈ સશય કરવો નહિ,
 અભ્યાને માફ રહે ધ્યાન, અર્જુનને ઇમ કહે લગવાન ૨૮
 અભ્યાસયોગયુક્ત ચિત્ત જેહ, અન્યમાર્ગ નવ જાયે તેહ,
 જે જ્ઞાન ધ્યાન ચિત્તન પર હોય, પરમ પુરુષ દિવ્ય પામે સોય ૨૯
 વળી પરમ પુરુષનુ કહે લગવાન, રાખો નિગતર ને હૃદયા ધ્યાન,
 કવિ પુરાણ કહિયે તેહને, સર્વજ ઉત્તમપણુ જેહને ૩૦
 સર્વતણો શાન્તા ત્યા જેહ, શુભાશુભ ક્ષણદાતા તેહ,
 સૂક્ષ્મપે સૂક્ષ્મ અતિ જાણુ, તે સ્મરયે સનાતનપદ નિર્વાણુ ૩૧
 જે સર્વ સરજે મર્વ માહે રહ્યો, તે ડેવો ડોણે ન જાયે કહ્યો,
 તેહની કૃપાએ તેહ જણાય, અર્જુન અન્ય નથી ઉપાય ૩૨
 જે સૂર્યની પેરે સદા પ્રકાશ, અતિ ઉવોત તમને કરે નાશ,
 યદા સ્વરૂપ ચિત્તવધુ મહી, એટલા ઉદ્ધત મ્મરણુ નહિ ૩૩
 યુદ્ધિવ ત યોગીએ યોગ બળે કઠી, બ્રૂમધ્ય પ્રાણુ રાખવા વહે હરિ,
 પ્રાણુ મ્મિરે મન નિશ્ચલ હોય, પરમપુરુષ દિવ્ય પામે સોય ૩૪

ગતમા મ ગણ રૂપ ૨૮ અભ્યાસયોગયુક્ત—અભ્યાસના યોગે મ્મીને યુક્ત
 િય—(પરમ પુરુષનુ વિશેષાણુ) મ્મિ—સનત પુરાણુ—અનાદિસિદ્ધ
 સનત ઇમ—તને કવિ પુરાણુ કહિયે કે જે સનત હોય તથા જેને ઉત્તમપણુ
 હોય (એવો અન્ય)

૩૧ સારતા—શાસનમ્મરણો—નિયમમા રાખાવો તે મ્મરણે ઇમ—
 તેો સ્મરવાધી સનાતન નિર્વાણુ (મોક્ષ) પદ મગેહે ૩૩ ઉવોત—૨ ૧૨
 તમ—અધનર યદા ઇમ—ત્યારે એ સ્વરૂપનુ નિતવન કરવુ ત્યારેને મ્મ
 રૂપ નિતાળી ન મ્મશાતુ સ્મરણુ મ્મનુ નહિ ઉદ્ધત—ઉપગત

૩૪ બમધા—બીજો બમધા ૧૦૨

વળી સ્વરૂપનું વર્ણન હરિ કરે, તે અર્જુન એક ચિત્તે હૃદે ધરે,
 વેદવિદ વિપ્ર અક્ષર જેહને કહે, જ્યાં મન્યામી લય પામી રહે. ૩૫
 જેહને અર્થે મુનિ પ્રદ્ધાર્ય આચરે, વળી ગુરૂલક્ષિત લિક્ષા ભોજન કરે;
 તે પદ સમ્યક્પેરે ગ્રહે તું ધીર, એવું જોલિયા યાદવ વીર. ૩૬
 સર્વ ઠારનો સંયમ કરી, મન સ્થિર હૃદે રાખ્ય કહે હરિ;
 પ્રાણવાયુ મન્તકે મને આણ, યોગધારણા ધરી નિર્વાણ. ૩૭
 ઓંકાર અક્ષર પ્રદ્ધ જેહ, એ પ્રણવને જપે યોગી તેહ;
 માઝું સ્મરું નિરંતર કરે, તે વળી પુનરપિ દેહ નવ ધરે. ૩૮
 પ્રણવ જપ અથવા માઝું સ્મરું, તે કરતો જેહ જન પામે મર્ણુ,
 પરમ ગતિ તે પામે સહી, અર્જુન સ શય કરવો નહિ. ૩૯
 અનન્ય લક્ષિતએ મને અર્જુન, ઇમ નિરંતર સ્મરે જેહ જન,
 સદા મત્પર ચિત્ત જેહનું, અન્યચિત્ત નામ તેહનું. ૪૦
 તેહને હું મુલલ અતિ ઘણો, જે નિત્યે અભ્યાસ કરે યોગતણો;
 જોગી તે જે જોગપર હોય, તે માઝું સ્વરૂપ સુખે લહે સોય. ૪૧
 મારા સ્વરૂપને પામ્યા જેહ, તે પુનરપિ અર્જુન ન ધરે દેહ;
 હુ ખાલય અનિત્યપણું જ્યાય, મહાત્મા ક્યમે ન જાયે ત્યાંય. ૪૨
 મારા લક્ષ્મી જીવનમુક્ત હોય, પરમ ગતિ તે પામે સોય,
 પ્રદ્ધાદિકે જીવ સર્વે જેહ, મમ લક્ષિત વિના અવતરે સહુ તેહ. ૪૩

૩૫ વેદવિદ ઈન્—જેને વેદ જાણનારા પ્રાણણો ‘અક્ષર’ કરીને કહે
 છે લય પામી રહે—જેને વિષે ઓંકાર થઈ રહે

૩૭ મને—મનવડે ૩૮ પ્રણવ—ઓંકાર ૪૦ મત્પર—મારે રિપે
 આસક્ત

૪૧ જોગપર—યોગ પરાયણ ૪૨ પુનરપિ—ફરીને. હુ ખાલય—
 હું અનુ સ્થાન

બ્રહ્મલોક વિષે જેહ વસે, ત્યાંથી તેહને કાળ તે શસે,
 પુનરાવૃત્તિ હોય તેહને, મારી લક્ષિત ન હોયે જેહને. ૪૪
 મુજને પામ્યા તેહને જન્મ નહિ, કુંતીપુત્ર એહ જાણે મહી;
 બ્રહ્મા સરખો જે મોટો હોય, મારી લક્ષિત વણુ અવતરે સોય. ૪૫
 સહસ્ર ચોકડી જુગ પૂરણુ ન્યારે થાય, ત્યારે બ્રહ્મનો દિવસ કહેવાય;
 વળી રાત્રિ તે તેટલી જાણુ, બ્રહ્મનો દિવસ રાત્રી પ્રમાણુ. ૪૬
 દિવસ રાત્રિ કરી જે હોય, અર્જુનને લગવાન કહે સોય;
 ચતુ ખાણુ ચરાચર જીવ જેહ, અવ્યક્ત બ્રહ્મવ્યક્ત પામ્યું તેહ. ૪૭
 બ્રહ્માના દિવસ વિષે મિત્ર, વિશ્વ સમસ્ત તે ઉપજે વિચિત્ર;
 રાત્રિ વિષે વિશ્વનો લય થાય, એવો બ્રહ્મા મોટો કહેવાય ૪૮
 જે બ્રહ્મ વિષે લક્ષિત નવ હોય, તો જન્મ મરણુ દુઃખ લોગવે સોય;
 પણુ મુજને પામ્યા જન જે સહી, તે જન્મ મરણુ દુઃખ પામે નહિ. ૪૯
 વરાગને અર્થે કહે હરિ, લક્ષિત વિના જીવ ઉપજે ફરી ફરી;
 કૂપતણી ઘટમાલા ન્યમ, આ પ્રપંચ સર્વ જાણુ તું ત્યમ. ૫૦
 ન્યમ એક ભસાય એક ઠાલી થાય, ત્યમ એક જાણુ એક મરી નય;
 વિધાતાની રાત્રિમા સર્વ મરે, અને દિવસ વિષે સર્વે અવતરે ૫૧
 ન્યાં લગી બ્રહ્મપ્રાપ્તિ નવ હોય, ત્યાં લગી મરે અવતરે સર્વકોય;
 લોક સમસ્ત તે અનિત્ય જાણુ, બ્રહ્મ સદા નિત્ય પ્રમાણુ. ૫૨

૪૪ પુનરાવૃત્તિ—ફરીને જન્મ ધરવાપણુ. ૪૫ અવતરે—જન્મ ધારણુ કરે ૪૬ ચોકડી જુગ—ચતુર્થુગી—ચાર યુગ જેટલો કાળ ૪૭ દિવસ ૬૦—તે દિવસ અને રાત્રવડે શુ સમજવુ તે અર્જુનને માગવાન કહે છે. ચતુ ખાણુ—ઉદ્ભવ, સ્વદેહ, અડળ, ને જરાપુજ, એ ચાર પ્રકારના જીવોના ચાર ઉત્પત્તિસ્થાન અવ્યક્ત ૬૦—અવ્યક્ત બ્રહ્મ ન્યારે વ્યક્તતા પામે છે ત્યારે તે ચરાચર જીવ રૂપે માસે છે.

હવથકી પ્રહ્લ છે ભિન્ન, હવને નાનાત્વ પ્રહ્લને નહિ અન્ય;
 હવ સદા જાણો શોક રૂપ, પ્રહ્લ મદા આનંદ સ્વરૂપ. ૫૩
 હવ સર્વદા પામે મિત્ર નાશ, સદા સર્વદા પ્રહ્લ અવિનાશ.
 દેહ શુભ દોષ ન હોયે જેહને, પરમાત્મા કહિયે તેહને. ૫૪
 જે સર્વ નાશે નાશ પામે નહિ, તેહને આત્મા જાણે સહી;
 વળી આત્માનું અવિનાશજપણું, માંભળ અર્જુન જે હું જાણું. ૫૫
 વ્યક્ત રહિત તે અવ્યક્ત જાણ, અને અવિનાશી અક્ષર પ્રમાણ;
 તે માફ સ્વરૂપ કેા યોગીજન, મારી કૃપાએ પામે અર્જુન. ૫૬
 પરમગતિ કહિયે તેહને, મહાયોગી ઇચ્છે જેહને;
 જે પંદ પામી પુનરાવૃત્તિ નહિ, માફ પરમ ધામ જાણે તે સહી. ૫૭
 તે પ્રહ્લ પામવાનો ઉપાય, અર્જુનને કહે વૈકુંઠરાય;
 પુરૂષ પરમપદ પામે તેહ, અનન્યભક્તિ મારી કરે જેહ. ૫૮
 જે માહે સર્વ ભૂત તે રહ્યું, તે પદ ભક્તિ કરી સંતે થયું;
 જેમાં વિશ્વ વિશ્વમાં જેહ, પરમાત્મા તું જાણે તેહ. ૫૯
 જેણે મર્વ વ્યાપ્યું નિર્વાણ. તે પરમ પુરૂષ તું મુજને જાણ;
 અનન્ય ભક્તિ મારી જે કરે, કાલાંતરે તે નવ અવતરે. ૬૦
 કર્મતણા ઉપાસક જેહ, મર્યાદાતે જન્મ પામે તેહ;
 જે નિર્ગુણ પ્રહ્લાતણું કરે ધ્યાન, તે પુનરપિ નવ કરે સ્તનપાન. ૬૧
 કર્મ નૈષ્કર્મ્યતણી ગતિ ભિન્ન, તે સાલજી તુજ કહું અર્જુન;
 પ્રથમ જ્ઞાનમાર્ગ કહે કૃષ્ણ, જેણે પામે જે પરાત્પર વિષ્ણુ. ૬૨
 સશુભ પ્રહ્લના ઉપાસક જેહ, દેહ પડયે જાય અગ્નિલોક તેહ;

૫૩ નાનાત્વ—વિવિધપણું—જુદા જુદા હોવાપણું. ૫૮ અનન્યભક્તિ
 —બીજા કોઈની ભક્તિ ન કરતા એક મારીજ ભક્તિ.

૬૧ સ્તનપાન ન કરે—અર્ધાત્ દૂરીને માને પેટે અવતરે નહિ—પુન-
 ર્જન્મ ન પામે.

દિવસ અભિમાની પામે દેવ, વળી શુકલપદને આશ્રયે અવશ્યમેવ. ૬૩
 પછે ઉત્તરાયણની દેવતા કહી, વળી સૂર્યલોકે આવે તે મહી,
 ઇમ સ્થાનક અતિક્રમતો જે મિત્ર, પછે સૂર્યલોક પામે પવિત્ર ૬૪
 પછે સૂર્યમંડલને ભેટી કરી, ઇમ બ્રહ્મવિહ બ્રહ્મ પામે કહે હરિ,
 અર્ચિત માર્ગે ઇમ બ્રહ્મમા ભજે, બ્રહ્મ પામ્યો તે પાછો નવ વજે ૬૫
 સકામ યોગીની ગતિ જેહ, સાલગ્ય મિત્ર હવે કહું તેહ,
 વેદોક્ત સતકર્મ જે કરે, તે દેહ પામે ધૂમતોક પરવરે. ૬૬
 પછે રાત્ર્યભિમાની કહિયે દેવ, તેહ પ્રત્યે ત્યારે અવશ્યમેવ,
 વળી કૃષ્ણપદની જેહ દેવતા, તેહને પામે જેહ કર્મ સેવતા. ૬૭
 પછે દક્ષિણાયન દેવ પ્રત્યે જઈ, વળી ચંદ્રલોક આવે તે મહી,
 અંદ્રલોકના ભોગવી ભોગ, ગર્ભાધાનનો હોય સભોગ ૬૮
 અંદ્રમાને કિરણ કરી, તે અન્ન વિષે આવે કહે હરિ,
 અન્ને રમ રમે રેત હોય, રેતે કરી જન્મ ધરે સોય ૬૯
 ઇમ મકામ યોગી લે અવતાર, નિષ્કામીને નહિ મ સાર,
 ભક્તિજ્ઞાનનું કૃણ કહે ગોવિંદ, જેણે પામિયે પદ પરમાનંદ ૭૦
 યોગ ચુકન નર ભણિયે તેહ, એ બેહુ માર્ગ સમ્યક્ લહે જેહ,
 કર્મ વિષે કયમે ન મો'ય, સદાકાળ સાવધાન તે હોય ૭૧

૬૩ દિવસ અભિમાની ઇમ—અગ્નિ લોકમાથી તે દિવસના અભિ
 માની દેવને પામે છે પછી ત્યાથી શુકલપદના અભિમાની દેવને આશ્રયે
 જાય છે ૬૪ પછે ઇમ—ત્યાથી ઉત્તરાયણના દેવને પામે છે ને ત્યાથી સૂર્ય
 લોકમા જાય છે અતિક્રમતો—ઉત્તરવતો.

૬૫ અર્ચિત ઇમ—હવે કરે તેને અર્ચિત માર્ગ કહે છે ૬૬ ધૂમતોક
 —ધૂમ (ધૂમાડા)ના અભિમાની દેવતાના લોકમા

૬૭ રાત્ર્યભિમાની—રાત્રીના અભિમાની ૬૮ ગર્ભાધાનનો ઇમ—અ
 ચોત પછી ત્યાથી ગર્ભમા આવે છે ૬૯ રેત—વીર્ય

૭૧ બેહુ માર્ગ—આર્ચિમાર્ગ ને ધૂમમાર્ગ

જેને મુક્તિનું હોય પ્રયોજન, તેણે ધૂમ આશિ જાણવા અર્જુન;
 જે નિષ્કામપણે આચરે સ્વધર્મ, તેહને જાંધન રૂપ ન હોયે કર્મ ૭૨
 વેદ યજ્ઞ તપ દાન સ્વધર્મ, જે ક્ષણ હોયે જેણે સતકર્મ,
 એમ મમળે ક્ષણ પામે યોગી તેહ, ધૂમ આશિ માર્ગ લહે એહ ૭૩
 આદિપુરુષતણું જે સ્થાન, તે તેહ પામે જેહને લક્ષિ જ્ઞાન;
 ત્યાં કર્મ કાલ માયા લય નહિ, યોગી તેહ પદ પામે મહી ૭૪
 પુરુષયોગનુ અતિ વર્ણન કર્યું, એણે જ્ઞાને મન સંતતું ઠર્યું;
 અષ્ટમે કહે નરહરિદામ, પુરુષ યોગનો કર્યો સમાસ ૭૫
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદય કમળમાં કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપભવ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કામ જાણું નહિ ૭૬

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
 दे पुरुषयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

૭૩ જેણે ૫૦—વેદ યજ્ઞે જે સતકર્મથી જે ક્ષણ હોય (તે તાણે હો)

અધ્યાય ૯ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- પુરુષયોગ અર્જુન પ્રત્યે, કહ્યો શ્રીમુખે શ્રીભગવાન;
જેણે મોહુ ટળે ભક્તિ ઉપજે, અને આવે આત્મજ્ઞાન. ૧
- વળી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજી, કહે નિર્ગુણ પ્રહ્લનો ભોધ;
તે સાવધાન થઈ સાંભળે, મેલી કપટ વિરોધ. ૨
- નવમે નારાયણ કહે, ભાઈ નરને તે ભક્તિયોગ;
જે આચરતાં પરપ્રહ્લ મળે, હોય માયા મોહનો વિયોગ. ૩
- ભક્તિ વિના નવ પામિયે, ભાઈ સ્વરૂપતણું તે જ્ઞાન;
જ્ઞાન વિજ્ઞાને હું તું ટળે, હોયે દૃષ્ટિ સમાન. ૪
- સમદૃષ્ટિ કારણુ સર્વ કોઈ, ભાઈ સાધન કરે અનેક;
કૃષ્ણ કૃપાએ પામિયે, આત્મજ્ઞાન વિવેક. ૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ત્રોપાઈ.

- ગોખ્ય માંહે ગોખ્ય છે જેહુ, સાભળ અર્જુન કહું તુજ તેહ;
અસૂયા રહિત તું અતિ શાંત, પરમ પાત્ર તું શુદ્ધ સિદ્ધાંત. ૬
- તે માટે પરમ શુદ્ધ જે સાર, આપીશ તુજને અક્ષય ભંડાર;
વિજ્ઞાન સહિત જે દેવળ જ્ઞાન, તે સાભળજે તું થઈ સાવધાન. ૭
- જેહુ જાણ્યે અર્જુન તું અઘ, સંસાર થકો મૂકાયે સઘ,

૩ વિયોગ હોય—દૂર ટળે ૪ સ્વરૂપતણું—આત્મસ્વરૂપનું ૫ કારણ—
માટે. ૬ શુદ્ધ ધર્મ—એવો અમારો શુદ્ધ સિદ્ધાંત છે. ૭ શુભ—શુભ અક્ષ-
ય ભંડાર—(શુભ જ્ઞાન રૂપી).

તે વિજ્ઞાન હું કહીશ તુજને, પરમ વદલલ સદા મુજને. ૮
 દ્વારથકે યામિયે તેહ જ્ઞાન, પણ આત્મ અનુલવ તેહ વિજ્ઞાન;
 જે જાણ્યા પછી કાંઈ નથી જાણવું, તેહ વિજ્ઞાન અંતરે આણવું. ૯
 ઉત્તમ વિદ્યા પરમ ગોપ્ય જેહ, વિજ્ઞાન વિષે સર્વ મિત્ર તેહ;
 પરમ પવિત્ર ત્યાં વિજ્ઞાન મહા હોય, જ્ઞાન થકે ધર્મ અલગ ન કોય. ૧૦
 મોટા મુનિવર એણીપેરે કહે, જ્ઞાન માંહે ધર્મ સર્વ રહે;
 મુખરૂપ [છે] જ્ઞાન તે સદા, અંતરગત ઉપજવે મુદા. ૧૧
 વિજ્ઞાનતણા કૃણનો વ્યય નહિ, એ અર્જુન નિશ્ચે જાણે સહી;
 જે અતિ સુલલ અક્ષય કૃણ હોય, પણ આવા તે નવ પામે સોય. ૧૨
 ધર્મ વિષે શ્રદ્ધા જેને નહિ, તે નર જ્ઞાન ન પામે સહી;
 લક્ષિત જ્ઞાનરહિત પુરૂષ જેહ, મુજને પામે નહિ મૂરખ તેહ. ૧૩
 મુજને આણુપામ્યે નવ સરે, વળી અનેક યોનિ વિષે અવતરે;
 તે સંસાર માર્ગ વિષે રહવડે, જ્યાંહાં લગી આત્મતત્ત્વ નવ જડે. ૧૪
 વિજ્ઞાનતણા મહિમા અતિ કહો, તે સાંભળવા શિષ્ય સનમુખ થયો;
 વિજ્ઞાનતણું વર્ણન હરિ કરે, તે અર્જુન એક ચિત્તે હૃદયેશ્વરે. ૧૫
 મેં આ જગત્ વાચ્યું નિર્વાણ, અર્જુન એહ નિશ્ચે મન આણુ;
 ઇન્દ્રિયાતીત મારું રૂપ જેહ, વિશ્વ સર્વ વ્યાપી રહ્યું તેહ. ૧૬
 સર્વ ભૂત મારે વિષે જાણુ, પણ મુને સદા અલગો પ્રમાણુ;
 હું સર્વાત્મા વ્યાપક અરૂપ, મારે આધારે રહે સર્વ રૂપ. ૧૭

૧૨ વ્યય—નાશ. આવા—તેરમી કડીમાં કહેશે તેવા. ૧૬ ઇન્દ્રિયાતીત
 —ઇન્દ્રિયોથી ન જાણી શકાય તેવો. ૧૭ સર્વભૂત ઇં—અર્થાત્ હું સર્વ
 ભૂતનો આધાર છું. સર્વાત્મા—સર્વનો આત્મા.

મારે વિષે ભૂત નહિ કોય, હું નિરાલંબ નિરંજન સોય;
 આધાર વિના એ જીવ ક્યમ રહે, અર્જુનને ભગવાન ઇમ કહે. ૧૮
 તેહ કારણ કે મારે વિષે નથી, સત્ય સત્ય મિત્ર કહું કથી;
 મારા યોગૈશ્વર્યતણું જળ જોય, હું આત્મા માટે ધરું મર્વ કોય. ૧૯
 હું આત્મા માટે ભરણપોષણ કરું, આત્મા માટે ઉપજાવું ધરું;
 અવેશશૂન્ય માટે નહિ તેહ, આત્મા માટે સર્વ કર્તા એહ. ૨૦
 દ્વિ શ્લોકે અર્થ વર્ણવ્યો જેહ, વળી દૃષ્ટાંતે પ્રીછવી કહે તેહ;
 ત્યમ આકાશ વિષે નિત્યે રહેવાય, આકાશને તેહનો સ્પર્શ ન થાય. ૨૧
 મારે વિષે સર્વ ભૂત છે ત્યમ, આકાશને વિષે વાયુ રહે ત્યમ;
 મુજને ભૂત કો સ્પર્શ ન કરે, મુજ માંહે સહુ કો પરવરે. ૨૨
 ત્યમ આકાશમાં વાયુ રહે સદા, ત્યમ મારે વિષે આ ભૂત સર્વદા;
 મુજને આકાશવત્ અસંગી જાણુ, માયાવડે સર્વ કરું નિર્વાણુ. ૨૩
 સર્વ ભૂતનો પ્રલય ત્યારે હોય, પ્રકૃતિ વિષે લય પામે સર્વ કોય;
 વળી હું સૃષ્ટિ કરું જેણી વાગ, ત્યારે યોગમાયાને ધરું નિરધાર. ૨૪
 હું સરણું સંવરું માયાએ કરી, અર્જુનને એમ કહે શ્રીહરિ;
 વિધાતાની સૃષ્ટિમા જીવ જેહ, પ્રકૃતિતણે વશ સર્વે તેહ. ૨૫
 હું મારી માયાએ કરી, સર્વ ભૂત સરણું કરી કરી;
 સમસ્ત જીવ અવિદ્યા વશ એહ, વળી માયાને પામે મિત્ર તેહ ૨૬
 હું સરણું પાળું અને મ વરું, હું મારી માયાએ ઇમ કરું;
 ઉંચ નીચ મધ્યવર્તી જેહ, શુણે કરી મરણું હું તેહ. ૨૭

૧૮ મારે વિષે ઇ—(કેમકે હું અસંગ છું) નિરાલંબ—બીજા કોઈના આશ્રયન વિનાનો નિરંજન—નિષ્કલક હું તો નિરાલંબ છું પણુ જીવ કાંઈ મારા જેવો નથી માટે તેને આધારની જરૂર છે એમ કહે છે. આધાર ઇ. ૧૯ તેહ કારણ—આધાર વિનાન રહેવાય એવું કારણ આત્મા માટે—આત્મા હું માટે. ૨૦ અવેશશૂન્ય—અવધવ વિનાનો. તેહ—આધાર. એહ —આત્મા ૨૩ નિર્વાણુ—નહી ૨૬ અવિદ્યા વશ—અજ્ઞાનને વશ. માયાને પામે—જ્ઞાતિ પામે

પણ તેહ કર્મ મુજને ણાંધે નહિ, તું અર્જુન નિશ્ચે જાણે સહી;
 મારે કશી ફળ ઈચ્છા નથી, મત્ય મત્ય પાર્થ કહું કથી. ૨૮
 હું ઉદાસીનથકો વિશ્વ કરૂં, કર્મતણું અભિમાન ન ધરૂં;
 ફલાસક્તિ છાંડી હું મિત્ર, અનેક કર્મ તે કરૂં વિચિત્ર. ૨૯
 પરમ ચતુર પ્રકૃતિ તો જેહ, તેવડે વિશ્વ ગરબું એહ;
 જ્યમ ભર્તારવડે સ્ત્રી પ્રસવે સંતાન, ત્યમ પ્રકૃતિતણું કરવું મિત્ર માન. ૩૦
 વિક્રિયમાણ માયા જડ રૂપ, હું ચેતન માત્ર સાક્ષી સ્વરૂપ,
 પણ માયા સામું જોઉં લગાર, એટલે માયા કરે વિસ્તાર. ૩૧
 તે માટે મારે હેતે કરી, આ વિશ્વ સર્વ ઉપજે ફરી ફરી;
 મુને શુદ્ધ યુદ્ધ આત્મા પ્રમાણ, સદા જ્ઞાનમય આનંદમય જાણ ૩૨
 તોયે કેટલા દુષ્ટ મુજને ભજે નહિ, અર્જુન એહ તું જાણે સહી;
 અવિવેકી મૂર્ખ જન જેહ, મારી મેવા ન કરે તેહ. ૩૩
 મારી અવગુણના કરે જે કોય, એજે ઉત્તમ જન્મ તે જોય;
 જે મારી મોટમ જાણે નહિ, મહામૂર્ખ તેહ જાણે સહી. ૩૪
 મારા મનનો અભિપ્રાય ન લહે, અને મુને વિપરીત કેરી કહે;
 મુજથકો નથી કોયે પ્રાદ, મારૂં જૈશ્વર્ય ન લહે મૂઢ ૩૫
 અર્જુન જાણે કહો સ્વામિન, તમને ન ભજે તેહ કો' જન;
 સાંભળજે જન થઈ સાવધાન, તેહ કારણ કહે ભગવાન ૩૬
 મંદલાગી મહામૂર્ખ નર જેહ, મારી સેવા ન કરે તેહ;
 આશા નિષ્ફળ તેહની સહી, મારે વિષે જેહને યુદ્ધિ નહિ. ૩૭

૨૯ ઉદાસીન—તટસ્થ—નિરાજો ફલાસક્તિ—ફળની આસક્તિ
 ૩૦ ચતુર—જગત નિર્માણ કરવામા કુશળ માન—પ્રમાણ.

૩૧ વિક્રિયમાણ—વિકાર પામતી—નાના રૂપે થતી.

૩૨ હેતે—હેતુએ ૩૫ વિપરીત—મનુષ્ય વગેરેની સમાન ૩૭ મંદ-
 ભાગી—ઓછા ભાગ્યવાળા

- મિથ્યા કર્મ તેહનું તું જાણ, જેણે ન યત્ન્યો હું પુરૂષપુરાણ;
મિથ્યાજ્ઞાન તેહનું હોય, દ્વૈતભાવ જેહ નવ ખોય. ૩૮
- મારે વિષે ચિત્ત ન હોયે જેહનું, વિચેતસ તો નામ તેહનું;
તે આચુરી રાક્ષસી પ્રકૃતિ કરી, મોહે મૂઢ અવિદ્યાયે ફરી ફરી. ૩૯
- જે દુષ્ટ સ્વભાવ નિરંતર ધરે, તે ઇશ્વરની અવગણના કરે;
તે નર યત્ન ન કરે લગાર, વળી વળી ભોગવે તેહ સંસાર. ૪૦
- શ્રદ્ધાયુક્ત હોય નર જેહ, ભક્તિ માર્ગને આશ્રય તેહ;
ભક્તિ કરી પામે મુળને, સત્ય સત્ય હું કહું તુજને. ૪૧
- મહાનુભાવ મારી કરે સેવ, અન્ય ભાવે ભજે અવશ્યમેવ;
દેવતણો સ્વભાવજ ધરે, શમ દમ સત્ય સંતોષ આચરે. ૪૨
- એવા સાધુ માફં રૂપ લહે, નેતિ નેતિ કરતા જે રહે;
સમસ્ત ભૂતથકી પર તેહ, અવ્યય અવિનાશી બ્રહ્મ જેહ. ૪૩
- આદિ પુરૂષ અખંડ અનંત, એવો જાણી ભજે મુને સંત;
ભજનતણો પ્રકાર હરિ કહે, અર્જુન તે અંતર્ગત બ્રહે. ૪૪
- નિરંતર માફં કીર્તન કરે, યત્ન કરે દૃઢ વ્રત આચરે;
ભક્તિભાવે મુને કરે પ્રણામ, નિશ્ચલ મન સદા નિષ્કામ. ૪૫
- યોગયુક્તિ નિયે તે ધરે, ઇમ માફં તે ઉપાસન કરે,
જેહને મુજશુ અતિ સ્નેહ, પરમ ભક્ત મારો ત્યાં તેહ. ૪૬
- કેટલા જોગી જ્ઞાનચક્ષે કરી, મુળને ઉપાસે પ્રીત ધરી;
વળી કેટલાએક બ્રહ્મને જોય, સર્વત્ર મુને આરાધે સોય. ૪૭

૩૮ વિચેતસ—વિશેષ યુક્ત ચિત્તવાળા. મોહે—મોહ પામે.

૪૨ શમ—અંતરની ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્રક. દમ —બનારની ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્રક. ૪૩ નેતિ નેતિ ઇતિ— તે બ્રહ્મ મન વાણી વડે ગમ્ય નથી એમ જે કલા કરે છે તે.

- કેટલા યજ્ઞે પૃથક્ ઉદેશ, ચંડી રૂદ્ર શશિ સૂર્ય ગણેશ;
 કેટલાએક ઇમ કરી ધ્યાય, વિશ્વ મુખે એક વિષ્ણુ યજ્ઞય. ૪૮
- એણે પ્રકારે પુણ્યવંત જન, ત્યમ ત્યમ માત્ર કરે યજ્ઞન;
 સ્વામી । હોક અન્ય દેવને ધ્યાય, તો વિષ્ણુયજ્ઞન ત્યાં કયમ કહેવાય. ૪૯
- અર્જુન કારણ કહું તુજ એહ, સાંભળે સ્વસ્થ ચિત્ત કરી તેહ;
 વેદોક્ત કર્મ તેહ સર્વ હું'ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તું'ય. ૫૦
- યજ્ઞ સમસ્ત તે હું'યજ એક, અંતર્ગત એહ રાખ્ય વિવેક;
 પૂર્વજને અન્ન સમર્પિયે જેહ, સ્વધા નામ અર્જુન હું' તેહ. ૫૧
- સર્વ પ્રાણીતું જીવન જે અન્ન, તે તે હું' જાણે અર્જુન;
 ઐયધી તે તું મુજને જાણ, મંત્ર સર્વ મુજને પ્રમાણ. ૫૨
- હવિદ્રવ્ય હું' અગ્નિ સહી, હુતકર્મ મુજથુ પૃથક્ તે નહિ;
 વળી સાંભળ મિત્ર કહું તે વાત, પિતામહ તે હું' આશાત. ૫૩
- જગતનો માતા પિતા હું'ય, ઇમ નિર્ધાર જાણ મિત્ર તું'ય;
 શુભાશુભ ક્ષણ આપે પ્રભુ જેહ, સમસ્તનો ઇશ્વર હું' તેહ. ૫૪
- સકળ શાસ્ત્ર વિચારે કરી, જાણો જાણવો એક હું' હગ્નિ;
 તીર્થાદિક પવિત્ર જે હોય, નિશ્ચે કરી જાણે હું' સોય. ૫૫
- ઓંકાર તે મુજને જાણ, અને ચાર વેદ મુને પ્રમાણ;
 ગતિર્ભક્તી પ્રભુ સાક્ષી જેહ, નિવાસ શરણ મુહૂર્ત હું' તેહ. ૫૬

૪૮ પૃથક્ ઇન્—એકજ દેવ જુદા જુદા દેવ રૂપે છે એવો ઉદેશ રાખીને તે દેવનાં નામ ગણાવે છે; ચંડી ૬૭ ૪૮ વિશ્વમુખે—અર્થાત્ ગમે તે રૂપે કરીને. ૫૧ અંતર્ગત—મનમાં.

૫૩ હવિદ્રવ્ય—હોમવાનો પદાર્થ. 'હું' શબ્દનો બંને 'વાજુ'એ અન્વય કરવો. હુતકર્મ—હોમવાનું કર્મ. મુજથુ—મારાથી. પૃથક્—જુદાં.

૫૬ ગતિર્ભક્તી—ગતિ (સ્થાન કે રિયતિ રૂપ) અને ભક્તી (ભરણ કરતા કે ધારણ કરતા). સાક્ષી—(પ્રત્યેક વસ્તુને) જોનાર. નિવાસ—સ્થાન. મુહૂર્ત—વાહાલો.

ઉત્પત્તિ પ્રલય હુ યજ કરું, વિન્ધ મમસ્તને હુ યજ ધરું;
 નિધાન બીજ અવ્યય હું સહી, હું વણ ઠામ કેા ઠાલો નહિ. ૫૭
 હુંય તપુ' હુંય વૃષ્ટિજ કરું, અને હું સરણુ' હું મર્વ સ વરું;
 મૃત્યુ અમૃત તે હુ યજ એક, સત અમત મુજથી નહિ વતરેક. ૫૮
 કાર્ય કારણ હું સૂક્ષ્મ સ્થૂલ, બીજ અંકુર તરૂં હું મૂલ;
 ઇમ બાણે તે મુજને ધ્યાપ, સંસાર થકો તે સઘ મૂકાય. ૫૯
 પણ જે ભોગ પામવા કર્મકાડને મળે, તેહને તો સંસાર ન ટળે,
 જ્ઞાની મનમા વસ્તુજ ધરે, અજ્ઞાની સંકટપ બહુ કરે ૬૦
 ત્રૈવિધાને આશર્યા જન જેહ, ઇદ્રાદિક રૂપે મને યજે તેહ,
 સોમપાન કરી પવિત્ર તે થયા, યજ કરી સ્વર્ગલોક તે ગયા. ૬૧
 પુણ્યે સુરલોકની પ્રાપ્તિ તે હોય, દિવ્ય ભોગ દિવ્ય વિષય ભોગવે સોય;
 ઇમ સ્વર્ગ વિષે નાના ભોગ કરે, વળી ક્ષીણપુણ્યે મૃત્યુલોક અવતરે. ૬૨
 જે કામનાએ કરે વેદોક્તા કર્મ, તેનર પામે નહિ પરબ્રહ્મ,
 સકામ બુદ્ધિ જેની અર્જુન, તેને વળી વળી જન્મ પતન ૬૩
 સકામથકો કરે વેદોક્ત કર્મ, તેનો મિત્ર કહ્યો એહ ધર્મ;
 જે નિષ્કામી જ્ઞાની મમ દાસ, તેહ નિશ્ચે પામે વૈકુઠવાસ ૬૪
 જે અનન્ય ભાવે માઈ ચિંતન કરે, ફળ અહંકાર મનમાહે ન ધરે,
 ઇમ કેવળ મુજને ઉપાસે જેહ, પરમ વૈષ્ણવ ભણિયે તેહ ૬૫

૫૭ નિધાન—બહાર ૫૮ અમૃત—મોક્ષ વતરેક—અતિરિક્ત—
 જુદ. ૬૦ ભોગ પામવા—સંસારના વૈભવમેળવવા વસ્તુ—તત્ત્વ રૂપ વસ્તુ
 —થલ.

૬૧ ત્રૈવિધા—મણુ વેદરૂપ વિદ્યા સોમપાન—સોમ નામના છોડના
 રસનુ પાન ૬૩ કામનાએ—મનમા વિષય ભોગની ઇચ્છા રાખીને સકામ
 —કામના વાળી પતન—મરણ

૬૫ ફળ—કર્મનુ ફળ અહંકાર—હુ અમુક કર્મનો કર્તા, એવી બુદ્ધિ

જે નિત્ય ભજે સાવધાનજ થઈ, તેહને હું યોગક્ષેમ પમાડું સહી;
 સમશુદ્ધિ લક્ષણ યોગ જે સાર, તેહ પમાડું હું નિર્ધાર. ૬૬
 સદાકાળ સમશુદ્ધિ રહે જ્યમ, તેહને તે ક્ષેમ કરું હું ત્યમ;
 મારે વિષે અનન્યતા જેહને, હું એ યોગક્ષેમ કહું તેહને. ૬૭
 જે વાસુદેવ નિરંતર જોય, મહાઅનન્યતા ભણિયે સોય;
 સર્વ ભાવે ભજે મુને જેહ, અભય પરમયદ પામે તેહ. ૬૮
 અર્જુન ભણે મુણે અવિનાશ, જો સર્વ દેવમાં તમારો વાસ;
 દેવચન્ન કરતા જે કોય, તેને જન્મ મરણ કાં હોય ૬૯
 અર્જુન સાચું એ તમો ભણો, પણ જ્ઞાન અજ્ઞાન વચ્ચે અંતર ઘણો;
 કુંતીપુત્ર સાંભળ તું તેહ, વિસ્તારીને કહું હું એહ. ૭૦
 અન્યદેવની ભક્તિ જે કરે, આસ્તિક શુદ્ધિ મનમાંહી ધરે;
 શ્રદ્ધાપૂર્વક યજે જે દેવ, ત્યાંહાજ જાઉં હું અવશ્યમેવ. ૭૧
 પણ વિધિતણો ટાળો છે મહી, તેને ત્યાં વિષ્ણુ શુદ્ધિ નહિ;
 વિષ્ણુભાવ વિષ્ણુ મુક્તિ ન હોય, અન્ય ભાવે અવતરે તે સોય. ૭૨
 સઘળે થકોજ જાઉં હું ય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે તુંય;
 પણ જેવો ભાવ તેવી હોય સિદ્ધ, સર્વ લોક વિષે એહ પ્રસિદ્ધ. ૭૩
 સર્વ યજ્ઞનો ભોક્તા હું સહી, મુજ વિષુ કો પ્રભુ અન્યજ નહિ,

૬૬ યોગક્ષેમ—નિર્વાહતા સાધન સમ ઇ૦—સર્વત્ર સમાન શુદ્ધિ રાખવા રૂપ યોગ

૬૭ તેહને ઇ૦—તેને તે શુદ્ધિ ક્ષેમ રૂપ કરે —તેની તેવી શુદ્ધિ કુશળ રાખુ અનન્યતા—એકજ દેવને વિષે આસ્થા

૭૨ પણ ઇ૦—વિધિ (પ્રારબ્ધ)નો ટાળો (અર્થાત્ જોલ) એવો છે કે તેને (અન્ય દેવનું પૂજન કરનારને) ત્યાં (તે દેવમાં) વિષ્ણુ શુદ્ધિ હોતી નથી

પણુ યજ્ઞતણા કર્ત્તા જેહ, મુજને તત્ત્વે તત્ત્વે ન બાણે તેહ. ૭૪
 સમ્યક્ હું બણ્યા વિણુ તે પડે, યદ્યપિ મુજને યજ્ઞે યજ્ઞવડે;
 જ્ઞાન અજ્ઞાન વચ્ચે અંતર ચોહ, હવે ઠાળ મિત્ર મનનો સંદેહ. ૭૫
 દેવને યજ્ઞે તે દેવલોક બાય, પિતૃને યજ્ઞે તે પિતૃલોક સમાય;
 ભૂત યજ્ઞે ભૂતલોકે અનુગમે, મુને યજ્ઞે તે મારે પદ રમે. ૭૬
 મારું આરાધન કરે જેહ, મુખે આનંદ લોગવે તેહ;
 મારું ભજન મુખ પ્રાપ્તિ છે સોય, દેવ યજ્ઞન દુઃખે કરી હોય. ૭૭
 જો દેવ યજ્ઞનમાં કાંઈ ફૂડું પડે, તો તેહને ફળ મુખ નવ જડે;
 મારા ભજનતણી મુણ્ય વાત, જેણે પામિયે પદ સાક્ષાત. ૭૮
 પત્ર પુષ્પ અને ફલ તોય, મુને પ્રેમે કરી સમર્પે જે કોય;
 તેણે હું આનંદ પામુ અતિઘણો, હું પ્રેમ ભાવ જોઉં ભક્તતણો. ૭૯
 ભકતે જેહ મુજ આગળ ધર્યું, તે પ્રેમે કરી હું ભક્ષ્ય કરું;
 હું સદાય ભક્તને ભાવે કરી, તૃપ્તિ આનંદ પામું ફરી ફરી. ૮૦
 હું દ્રવ્ય ઉપહાર સામુ જોઉં નહિ, પણ ભાવે તૃપ્તિ તે પામુ સહી
 ભક્તતણે ભાવે અર્જુન, અતિ સ તોય પામે મારું મન. ૮૧
 તે માટે તું યજ્ઞ એમ કરે, પ્રેમભક્તિ મન માહે ધરે,
 અર્જુન સદાએ કરજે તુ ત્યમ, સાલગ્ય મિત્ર કહુ હું જ્યમ. ૮૨
 જે કાંઈ કર્મ કરે જે ખાય, તે મુજ સમર્પે કહે વૈકુ ઠરાય,
 હોમ દાન તપ કરે તુ જેહ, સર્વ મુજને સમર્પણ કરજે તેહ ૮૩
 મુજને અર્પે જેહ ફળ હોય, સાલગ અર્જુન કહુ તે સોય,
 શુભાશુભ તે કર્મ બંધન, તું તેહચો મૃદાઈશ અર્જુન. ૮૪

૭૪ તત્ત્વે તત્ત્વે—પ્રત્યેક તત્ત્વમા ૭૬ અનુગમે—જાય ૭૮ તોય—
 પાણી ૮૧ દ્રવ્ય—સામગ્રી. ઉપહાર—મેઠ—નિ.

રૂણ તણ કર્મ કરજે નહી, એ ઉપરાંત મન્યાગજ નહિ;
 જે દૃષ્ટ્યાર્પણ બુદ્ધિ એ કરે કર્મ, તે જીવનમુક્ત પામે પરબ્રહ્મ. ૮૫
 અર્જુન ભણે મુજ આશ્ચર્ય મોય, આગી તારે રાગદ્વેષજ હોય;
 અભક્તને આપે અવતાર, ભક્તને આપે મુક્તિભંડાર. ૮૬
 અર્જુનની આગંધા સુણી, વળતું કહે ત્રિભુવન ધણી;
 ગર્વભૂત વિષે હું ગમાન, મારે નહિ માન અપમાન. ૮૭
 પ્રિય અપ્રિય મારે કો નથી, સત્ય અત્ય પાર્ય કહું છું કથી;
 અગ્નિતણી પેરે હું છું મમ, મારે નહિ કો કાળ વિપમ. ૮૮
 અગ્નિતણી પામે જેહ જાય, તેનું શ્રીતલય અધકાર પગાય;
 ઇમ મારે શરણે આવે જે કોય, તેહને દુર્ગતિ કયમે ન હોય. ૮૯
 વળી સાંભળ્ય અર્જુન અત્ય કહું, ભક્ત મારે વિષે હું ભક્ત વિષે રહું;
 ભક્તિભાવે ભજે જે કોય, મુને ભક્ત સ્વભાવે વડલભ હોય. ૯૦
 મારે રાગદ્વેષજ નહિ, પણ સ્વભાવે ભક્ત વક્ષભ સહી;
 વળી ભક્તની મોટમ કહે ભગવાન, તે અર્જુન સુણે થઈ સાવધાન ૯૧
 અર્જુન સુણ્ય તુજ કહું નિરધાર, જે મહાપાપ કર્મનું હોય કરનાર;
 અનન્ય ભાવે ભજે મુને જેહ, પરમ સાધુ કહી માનું તેહ. ૯૨
 મારી ભક્તિ વિષે નિશ્ચય જેહને, હું સાધુપુરૂષ કહું તેહને,
 મારી ભક્તિતણી મોટમ તે જોય, મહાપાપી પવિત્ર સઘ હોય. ૯૩
 વિના પ્રાર્થાશ્રિત વિના મત્કર્મ, મહાપાપી પામે પગ્બ્રહ્મ,
 ભક્તિભાવ ધરે જે કોય, તે ઉતાવળો ધર્માત્મા હોય. ૯૪
 નિરંતર ભક્તિ કરે જન જેહ, પરમ શાતતા પામે તેહ,
 નિર્ધારે કહે વિશ્વાવાસ, કયમે મારા ભક્તનો ન હોયે નાશ ૯૫

કાળ કર્મે ભય માયા મંસાર, ત્યાંથી રાખું ભક્તને વારંવાર;
 ભક્તતણી રક્ષા હું કરું, ભક્તવત્સલ બિરદ હું ધરું. ૯૬
 બ્રહ્મ રૂદ્રાદિકના ભક્ત જેહ, કાળ કર્મે નાશ પામે તેહ;
 પણ મારા ભક્ત ચ્યવે ક્યમે નહિ, માફ નામ અચ્યુત તે સહી. ૯૭
 મુજને આશ્રયે જન કોય, માફ પદ તે પામે સોય;
 મૂઢ પશુ પાપયોનિ જે છવ, વળી સ્ત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર પામે શિવ. ૯૮
 મારે શરણુ આવે જન જેહ, પરમ ગતિ પામે સર્વ તેહ;
 જ્યમ નાવને આશ્રયે જેહ જન, તે સર્વ પાર પામે અર્જુન. ૯૯
 ઉત્તમ તરે અધમ ઘૂડે તહિ, પરમ ગતિ સર્વ પામે સહી;
 ઈમ સંસાર સમુદ્ર નાવ મમ શર્ણુ, આશ્રયે તેનાં ટંગે જન્મ મર્ણુ. ૧૦૦
 પુણ્યવંત બ્રાહ્મણ જે પવિત્ર, વળી ઉત્તમકુળ ક્ષત્રી જે મિત્ર;
 તે ભક્તિ કરતાં મુને પામે સહી, અહીં આશ્રય કાંઈ પામવું નહિ. ૧૦૧
 અનિત્ય અસુખ લોક દેહ જાણુ, હવે મુજને ભજ્ય કહે શારંગપાણુ;
 કહે ભજનતણે પ્રકાર ભગવાન, તે માંભજને સહુ થઈ સાવધાન. ૧૦૨
 અર્જુન મન મારે વિષે ધરે, અને મારી ભક્તિ નિરંતર કરે;
 શ્રવણ કીર્તન સમરણુ સેવ, અર્ચન વંદન દાસત્વ અવશ્યમેવ. ૧૦૩

૯૭ ચ્યવે—(બૂલોકમા) પડે માફ ઇ— કેમકે માફ નામ અચ્યુ-
 ત (ન પડે એવો) છે. ૯૮ શિવ—કલ્યાણુ.

૧૦૦ ઇમ ઇ—એ પ્રકારે સંસાર રૂપી સમુદ્રમા મારા શરણુ રૂપ
 નાવ છે, તે નાવને આશ્રયે (આશ્રય કરે) તેના જન્મ મરણુ ટળે

૧૦૨ અનિત્ય—નાશવત. અસુખ—દુઃખરૂપ.

૧૦૩ શ્રવણુદિ નવ પ્રકારની ભક્તિ ગણાવેછે. શ્રવણુ ઇ— શ્રવણુ—
 હરિની કથા સાંભળવી કીર્તન—હરિકથાનું કથન કે ગાન કરવું સ્મરણુ
 —હરિના ચરિતનું કે તેના નામનું વારંવાર સ્મરણુ કરવું. સેવ—
 હરિના રૂપની ઉપાસના કરવી અર્ચન—હરિના રૂપની શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી

સખ્યભાવ દેહસમર્પણ કરી, લક્ષ્મિએ મુજને પામીશ કહે હારિં;
 યજ્ઞ કરી મુજને યજ્ઞે મિત્રં, ઇમં પામીશ માત્ત્વં પદ પવિત્ર. ૧૦૪
 નવમે લક્ષ્મિયોગ તે કહ્યો, તે હરિકૃપાએ સંતે લહ્યો;
 કહે નરહરિ થાઓ સાવધાન, લક્ષ્મિએ પામિયે ભગવાન. ૧૦૫
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદય કમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપબન્ધુ તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાણું નહિ. ૧૦૬

. इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पानिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 भक्तियोगो नाम 'नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

પૂજા કરવી. વંદન-હરિને પ્રણામ કરવા દાસત્વ—હરિનો હું દાસ છું એમ
 મનમાં રાખીને સદા વર્તવું. ૧૦૪ સખ્ય—હરિને મિત્ર માનીને વર્તન કરવું.
 દેહસમર્પણ—દેહ વગેરે યતિક્રિયા હરિનું છે, માત્ત્વં નથી, એમ માનીને
 વ્યવહાર કરવો તે.

અધ્યાય ૧૦ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

સાતમે આઠમે નવમે કહ્યા, ભજનીય શ્રીભગવત,	
મહા મર્વદા સેવ્ય તે, જે આદિ પુત્ર અનત	૧
શ્રીભગવત ભન્યા વિના, ભાઈ નાવે આત્મજ્ઞાન,	
તે માટે મહાજન કહે, ભજિયે શ્રીભગવાન	૨
દશમે આત્મવિભૂતિ કહે, અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ,	
રિભૂતિ યોગ તે વર્ણવે, શ્રીકૃષ્ણે શ્રીગુરુ વિષ્ણુ	૩
સ ક્ષેત્રે વર્ણન કર્યું, વળી વિન્તારી કહે તેહ,	
જે સાભળતા નિશ્ચલ હોયે, અચળ મન તો એહ	૪
મન સ્થિર કાગ્ણુ બોલિયે, અનેક યોગ સાધન,	
આત્મજ્ઞાનને અનુભવે, હોય મન અમન	૫
બાળને બોધ ઉપજાવવા, ગુરુ કહે અનેક ઉપાય,	
ઉપાયે બોધ ઉપજે, પછે જ્યમ છે ત્યમ પ્રીછાય	૬
પ્રીછ્યાને સહુ પાઘડ, અણુપ્રીછ્યાને ઘમડ,	
પ્રીછ્યાને કાઢએ નથી, અણુપ્રીછ્યે બ્રહ્માડ	૭

૧ ભજનીય—ભજના યોગ્ય સેવ્ય—સેવના યોગ્ય ૩ આત્મવિભૂતિ—
પોતાનુ ઐશ્વર્ય ૪ સાભળતા—'તો વા એવો પાડ છે ૫ આત્મજ્ઞાનને
ઈ—પણ આત્મજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રવાધી મન તે અમન થઈ જાય છે—
મન પોતાના સ ક્ષેત્ર વિક ૫ છોડી દઈને લય પામે છે

૬ જ્યમ છે ત્યમ—વસ્તુનુ યથાર્થ સ્વરૂપ ૭ પ્રીછ્યાને—અણુ હોય
તો ઘમડ—ગર્વ અણુપ્રીછ્યે ઈ—ન જાણ્યે તે વસ્તુ બ્રહ્માડ જેવી મોની

અર્જુનને પ્રીય આણવા, કરે કૃષ્ણજી અનેક ઉપાય,
હરિના વચન હૃદે ધરી, મોહ અજ્ઞાન તે જાય ૮
લક્ષ્મણે ન મેલે વણસતો, હરિ લક્ષ્મણસહ લગવાન,
અનેક ઉપાયે કરી, આવે આત્મજ્ઞાન ૯
પૂર્વે લક્ષ્મિ નિરૂપણ કરી, વળી લક્ષ્મિજ્ઞાન કહે ઇશ,
તે અનુભવતા સ શય ટળે, પ્રગટ મળે જગદીશ ૧૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ

મહાબાહો વળી મુણ્ય અર્જુન, કહું તુજને હું સત્યવચન,
જેહુ સુણતા આન દ અતિ હોય, પરમાત્મજ્ઞાન પામે જે સોય ૧૧
તારા હિતને અર્થે મિત્ર, બોલીશ જ્ઞાન તે પરમપવિત્ર,
તુ મારા વચન વિષે પ્રીયમાણુ, કહીશ તુજને તત્વ નિર્વાણુ ૧૨
તત્વજ્ઞાનનું દુરોચપણુ, સાભળ્ય અર્જુન તે હું ભણુ,
ઇદ્રપ્રમુખ સમસ્ત જે દેવ, તે મુજને જાણે નહિ અવશ્યમેવ ૧૩
મહાઋષિ મુજને જાણે નહિ, એ સર્વની ઉત્પત્તિ મુજથી સહી,
દેવઋષિ સર્વને આધ હુ ય, અર્જુન નિશ્ચય જાણે તુ ય ૧૪
કાર્ય કારણને કયમ કહે, અને કારણુ કારણુને ત્યા લહે,

લાગે છે અથવા જ્યા સુધી આત્મવસ્તુ જાણી નથી ત્યા સુધી આ નાના
પ્રકારના ભેવાણુ બ્રહ્માડ બાસે છે ૮ પ્રીય—જ્ઞાન

૧૨ પ્રીયમાણુ—પ્રસન્ન થતો તુ મારા વચન સાભળીને પ્રસન્ન
થાયછે, માટે હું તને નિર્વાણુતત્વ (મોક્ષતત્વ) કહીશ અથવા નિર્વાણુ
(નક્કી) તત્વ કહીશ

૧૩ દુરોચપણુ—દુ ખે કરીને જાણવાપણુ ઇદ્રપ્રમુખ—ઇદ્રઆદિ

- કારણજ્ઞાન હોય જેહને, જીવનમુક્ત કહિયે તેહને. ૧૫
- મારા સ્વરૂપને લહે જે કોય, સર્વ પાપથી મૂકાયે સોય,
હું અજ્ઞ અનાદિ સર્વજ્ઞ સર્વેશ, જેહને એવો મારે વિષે ઉદ્દેશ ૧૬
- એવો સર્વોત્તમ જાણે મુને જેહ, મનુષ્ય માહે મહાજ્ઞાની તેહ;
મમસ્ત પાપ તેહનાં સઘ ટળે, તે મારા સ્વરૂપની માહે ભળે. ૧૭
- મુજ મરણો મોટો નહિ કોય, તેહ કારણ માંભળ મિત્ર સોય,
બુદ્ધિ જ્ઞાન નિર્મોહજપણું, ક્ષમા મત્ય દમ શમ વળી લણું. ૧૮
- મુખ દુ ખ ભવ અભવ પગમાણું, ભય અભય સર્વ મુજથી જાણું;
અહિંમા સમતા તુષ્ટિ જેહ, તપ દાન યજ્ઞ અયજ્ઞ વળી તેહ. ૧૯
- એવા ભાવ જીવને બહુ હોય, તે મુજથી પ્રથમ વિધ સોય;
જે મુજને સર્વેશ્વર જાણી ધ્યાય, તે શુભાશુભ કર્મથી મૂકાય. ૨૦
- મહાઋષિ સપ્તઋષિ પણ ચાર, વળી પૂર્વે મનુ હવા નિર્ધાર,
મેં મારી માયાએ કરી, એ મનથી ઉપજાવ્યા કહે હરિ ૨૧
- જેણે આ રચના કરી લોકતણી, સ્વાવગ જગમ પ્રજા સજી ઘણી;
મને સર્વેશ્વર જાણી હૃદે ગ્રહે, અને લોક રચનાનું કારણ લહે. ૨૨

૧૫ દેવઋષિ વગેરે પરમાત્માને નથી જાણતા તેનું કારણ કહેછે કાર્ય
૪૦ —કાર્ય પોતાના કારણને શી રીતે કહે—ખતાવી શકે ? મતનજ કે દે-
વાદિક કાર્ય છે ને ૧ તેમનું કારણ છુ, તેથી તેઓ મને જાણી શક્તા
નથી પણ જે કારણ રૂપે થયો હોય તે કારણને જાણી શકે. કારણજ્ઞાન—
કારણ ૨૫ આત્માનું જ્ઞાન

૧૭ ૨૭—‘ જળે ’ એવો પાઠ છે ૧૯ ભ-—ઉપત્તિ અભ-—નારા
તુષ્ટિ—તૃપ્તિ—અનિચ્છા ૨૦ પ્રથમ વિધ—નાના પ્રકારના (ભાવ)

૨૧ ચાર—સનક વગેરે ચાર ઋષિઓ મનુ—સ્વાયંભુવ વગેરે ૨૨
હૃદે ગ્રહે—હૃદયમાં ગળે (ઋષિઓ વગેરે) લોક રચનાનું ૪૦—આ લો-
કની રચના કરવાનું કારણ પણ તેઓ છે એમ તું જાણ “ યેષા લોક ર્મા
પ્રજા. ” એવું મૂળમાં છે માટે આવો અર્થ કરવો

વળી વિભૂતિ યોગને બાણે જેહ, (તે) દેહ તણ જન્મ પામે નહિ તેહ;
એવું બોલે જગદાધાર, માફં પદ પામે તે સાર. ૨૩

મુજધકી ઉપજે સર્વ કાચ, મુજવડે સર્વ પ્રવૃત્તજ હોય;
એમ બાણી શુધ ભજે મુજને, વળી વળી અર્જુન કહું તુજને. ૨૪

પ્રેમ પ્રીતિ સમચિત્તે કરી, જે માફં ભજન કરે ફરી ફરી;
ભજવાનો પ્રકાર હરિ કહે, તે અર્જુન એક ચિત્તે હૃદે થયે. ૨૫

જે ચિત્ત પ્રાણ માફે વિષે ધરે, અને સમર્પણ મુજને કરે;
પરસ્પર મુજને કહે મુણે, માફં નામ નિરંતર ભણે. ૨૬

જે પામ્યો સ્વાદ ભક્તિ રસતણો, તે હૃયં સંતોષ પામે અતિ ઘણો;
એમ માફં ભજન સદા જેહને, હું આત્મજ્ઞાન આપું તેહને. ૨૭

જે નિરંતર ભક્તિયુક્ત અર્જુન, પ્રીતિપૂર્વક કરે માફં ભજન;
તેને તત્ત્વજ્ઞાન શુદ્ધિ આપું સાર, પછી મુજને તે પામે નિર્ધાર. ૨૮

મુજને ભજતા જન જે કાચ, અજ્ઞાન તેને અંતરાય ન હોય;
જેનું સમગ્ર અજ્ઞાન તે ગયું, તેણે પદ નિર્વાણુ તે લહ્યું. ૨૯

હું ભક્ત ઉપર અનુકંપા કરી, તેને અંતઃકરણે વસું કહે હરિ;
જંતુતણું અજ્ઞાન કરું નાશ, (હું) જ્ઞાનદીપનો કરું પ્રકાશ. ૩૦

સંક્ષેપે વિભૂતિયોગ સાંભળી, વિસ્તાર મુણવા ધર્યા કરી વળી;
કર જોડી અર્જુન ભિચરે, કૃષ્ણજી અર્પ્યે પ્રાર્થના કરે. ૩૧

૨૫ પ્રેમ ધૃમ—પ્રેમ (આનંદ), પ્રીતિ (સ્નેહ) તથા સમ (સર્વ-
ને વિષે સમાન) ચિત્ત રાખીને જે (ઋષિઓ વગેરે) માફં ભજન વાર વાર
કરે છે

૨૬ પરસ્પર ધૃમ—એક જીમ્મને મારા સબધી વાર્તા કહે તથા સા-
ભણે. ૨૯ અજ્ઞાન ધૃમ—તેને અજ્ઞાન અંતરાય (વિઘ્ન) રૂપ થતું નથી.

૩૦ અનુકંપા—દયા જંતુ—પ્રાણી.

અર્જુન ઉવાચ.

- હે પરબ્રહ્મ હે પરમધામ,
 પરમપવિત્ર સર્વોત્તમ (ઉત્કૃષ્ટ) સ્વામ,
 હે પરમ પુરૂષશાશ્વત દીવ્યરૂપ,
 આદિ દેવ આજ વ્યાપક સ્વરૂપ. ૩૨
- વમિષ્ઠ પ્રમુખ મહર્ષિ તો જેહ,
 તેઘડી સાંભળ્યું મેં એહ;
 અમિત દેવસ નારદ વેદવ્યાસ,
 એ સર્વ તમારાં રૂપ પ્રકાશ. ૩૩
- વળી તમોએ શ્રીમુખે એમ કહ્યું,
 તેહ સુણી મેં ન જાય રહ્યું;
 બ્રહ્મા ઇશ વશવર્તી જેહને,
 કેશવ નામ કહિયે તેહને. ૩૪
- હે કેશવ તમે કહ્યું મુજ જેહ,
 (એ) સર્વ યથારથ માનુ તેહ;
 તમારૂં ઐશ્વર્ય અકલ અપાર,
 તે દેવ દાનવ લહે ન લગાર. ૩૫

૩૨ પરમધામ—પરમરયાન રૂપ હે કૃષ્ણ ! શાશ્વત—સનાતન—નિર-
 તર અવિનાશી અજ—જન્મરહિત ૩૩ પ્રકાશ—પ્રકાશ (કરેછે.)

૩૪ બ્રહ્મા ઇન્દ્ર—જેને બ્રહ્મા (વ) તથા, ઇશ (શંકર—ઈશ) વશમા
 વર્તેછે તેને કેશવ (વ+રજ+વ—વશકરનાર) કહિયેછિયે

૩૫ યથારથ—‘અતદ્રિત’ ! એવો પાઠ છે “ સર્વમેતદ્દત્તમન્યે ” એવું
 મુખ્ય ગ્રંથમાં છે એટલે “ તે સર્વ હું સાચું માનું છું. ”

હે પુરુષોત્તમ વૈકુંઠરાય,
 તમારૂં એશ્વર્ય તમો લહેવાય,
 પ્રહ્લાદિક જાણવા શક્ય નથી,
 સત્ય સત્ય સ્વામી કહુ કથી ૩૬
 તમો સમસ્ત ભૂતની પ્રતિપાલના કરો,
 અને લીલાએ સરજો સવરો,
 તમો સર્વ ભૂતના પ્રભુ ઇશ,
 દેવદેવ જગત્પતિ જગદીશ ૩૭
 તમારો મહિમા તમો લહો દેવ,
 હવે મારો મનોરથ પૂરો અવશ્યમેવ,
 હે મહાનુભાવ કહો મુજ તેહ,
 દિવ્ય વિભૂતિ તમારી જેહ ૩૮
 જે આ લોક સમસ્ત વિભૂતિએ કરી,
 તમો બ્યાપી રહ્યા સદા શ્રીહરિ,
 વિભૂતિ મુણવાનુ જે પ્રયોજન,
 તે ભગવ તને કહે અર્જુન ૩૯
 કહો સ્વામી તમને ક્યા ચિતવુ,
 ક્યા પૂજુ અને કહો ક્યા સ્તવુ,
 એ ચિત્ત બહિર્મુખ ન રહે એક ઠામ,
 તે માટે વિભૂતિ કહો તમે સ્વામ ૪૦
 સદા તમને ચિતવતુ મન એહ,
 પછી આશ્રણિયે નિથર થાયે તેહ,

- કયાં કયાં ચિંતયુ' તમને ભગવાન,
મહાયોગી મુજને કહો તે સ્થાન ૪૧
- વળી વચન કહો મહારાજ,
જેણે જીવ સમસ્તનુ' સીંઝે કાજ;
એમ પાર્થે પ્રારથના સ્તુતિ કરી,
પરમ પ્રસન્ન થયા શ્રીહરિ. ૪૨
- આત્મયોગ એશ્વર્ય મહા જેહ,
વળી વિભૂતિ વિસ્તારી કહોને તેહ;
એ અમૃતપાન કરતા જનાર્દન,
તૃપ્તિ ન પામે માફ' મન ૪૩
- કુરુગ્રેષ્ઠ સાલજ મિત્ર તુય,
જે દિવ્ય આત્મ વિભૂતિ કહું હુંય,
મારી વિભૂતિતણી નહિ પાર,
પણ પ્રધાન તે કહીશ નિર્ધાર ૪૪
- અર્જુનને કુરુગ્રેષ્ઠ હરિએ કહ્યો,
તેનો અભિપ્રાય મે લહ્યો,
જે કોઈ કુળે નીચજ હોય,
પણ સર્વ ચે અતિ ઉત્તમ સોય. ૪૫

૪૧ આદિજીયે—એની મેળે તેહ—‘વહે’ એવો પાઠ છે તે મારવાડી બાપાનો પ્રયોગ જણાય છે ૪૨ સીંઝે—સિદ્ધ થાય ૪૩ જનાર્દન—વિષ્ણુ ૪૪ કુરુગ્રેષ્ઠ—કુરુ કુળમા શ્રેષ્ઠ આત્મવિભૂતિ—પોતાનું એશ્વર્ય પ્રધાન—મુખ્ય મતનજ કે મુખ્ય મુખ્ય વિભૂતિ કહીશ

૪૫ ભીષ્મ યુધિષ્ઠિર વગેરે છતાં અર્જુનને કુરુકુળમા શ્રેષ્ઠ કેમ કહ્યો તેનો હેતુ કવિ બતાવે છે જો કોઈ ઇચ્છે.

અનન્ય ભક્તિ નિજ્ઞાન જેહને,	
સર્વોત્કૃષ્ટ કહિયે તેહને,	
ઢે નિરતર સત્સંગ કરે જેહ,	
સાધુ વચન ગ્રહે શ્રેષ્ઠ તેહ	૪૬
અને વૃદ્ધથડો બાળક તે બાણ,	
જે ન હોયે વિષ્ણુભક્તિ પરાણ;	
વર્ણાશ્રમ દર્શન ધર્મ કર્મ,	
હરિભક્તિ વિના બાણે તે શ્રમ.	૪૭
કેવળ કૃષ્ણચરણશરણે રહ્યો,	
તે માટે અર્જુન શ્રેષ્ઠ કહ્યો,	
તે ઉત્તમ તે ચતુરસુબાણ,	
જેહ ભજે હરિ પુરૂષપુરાણ.	૪૮
પહેલા કૃષ્ણ કહે સ્વરૂપ,	
જેહ બાણી જીવ હોય તદ્રૂપ,	
શ્રીગુણે સ્વરૂપ કહે ભગવાન,	
તે સાભળજો જન થઈ સાવધાન.	૪૯
અર્જુન મુજને આત્મા બાણ,	
સર્વ ભૂતને હૃદય પ્રમાણ,	
આદ્ય અંત મધ્ય ભૂતને હુય,	
એ નિર્ધાર બાણ્ય મિત્ર તુય.	૫૦

૪૬ કોણ ઉત્તમ તે કહેહે અનન્ય ધૃમ નિજ્ઞાન—આત્મજ્ઞાન ૪૭
પરાણ—પરાયણ વિષ્ણુ ભક્તિ પરાયણ જે ન હોય તેને વૃદ્ધ છતા બાળક
બાણવો વર્ણ—બ્રાહ્મણાદિ ચાર આશ્રમ—બ્રહ્મચારી આદિક ચાર દર્શન
—ન્યાય, વૈશેષિક, મીમાંસા, વેદાંત, સામ્ય અને યોગ, એ ૭ ૫૦ આદ્ય

સુજ વણ કોઈ અનેરો નહિ, સર્વ ભૂત એક હું'યજ સહી; એ કહ્યું કેવળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, હવે વિભૂતિ વર્ણન કરે ભગવાન.	૫૧
બાર આદિત્ય માંહી વિપ્લુ જેહ, અર્જુન નિશ્ચે હું' ત્યાં તેહ; તેજસ્વીમાંહી સૂર્ય તે હું'ય, મિત્ર એ સાચું માનવે તુ ય	૫૨
વાયુ સકળમાં મરીચિ જે વાય, તેને હું' કહે વૈકુંઠરાય, નક્ષત્રમાંહી શશિ જે નામ, અર્જુન તે ત્યા માફ ધામ	૫૩
વેદમાંહે સામવેદ જે સાર, તેહ તે હું જાણો નિર્ધાર, દેવ સકળ માહી જે ઇંદ્રદેવ, તેહ તે હું જાણો અવશ્ય મેવ.	૫૪
ઇંદ્રી એકાદશ માહી જે મન, તેહ તે હું જાણવે અર્જુન, ભૂતમાંહી ચેતનામુદ્ધિ કહી, તે માફ રૂપ જાણુ મિત્ર સહી	૫૫

૫૦— ભૂતને (પ્રાણી માત્રના) આદિમા ઉત્પત્તિ કે કારણ રૂપે, મધ્યમા વગત કે કાર્ય રૂપે અને અતમા નાશ કે એક મત્તા રૂપે હજુ હું ૫૩ તેને ૫૦—અર્થાત્ તે હું હું' એમ વૈકુંઠરાય જણે

૫૫ એકાદશ—અગિયાર પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, એક મન, એમ અગિયાર ઇન્દ્રિયો છે ચેતનામુદ્ધિ—ચેતનપરથી મુદ્ધિ

રૂઢ્રમાંહી શંકર અભિધાન,
 તે તે હું એમ કહે ભગવાન;
 યદ્ય રાક્ષસમાંહી જેહ ધનંદ,
 તે તે હું કહે પરમાનંદ. ૫૬
 આઠ વસુ માંહે પાવક જેહ,
 અર્જુન જાણુજે હું ત્યાં તેહ;
 અષ્ટકુળ પર્વતમાંહે મેરૂ મધ્ય,
 તે તે હું જાણુજે પ્રસિદ્ધ. ૫૭
 દેવગુરૂમાંહે અતિ શ્રેષ્ઠ પવિત્ર,
 એવો જૃહસ્પતિ તે (ત્યાં) હું મિત્ર;
 સેનાપતિ માંહે સ્વામિ કાર્તિક જેહ,
 વળી વળી અર્જુન કહું હું તેહ. ૫૮
 સરોવર માંહે સમુદ્ર સુજને જાણુ;
 મહર્ષિમાં હું ભૃગુ પ્રમાણુ,
 વાણીમાંહે હું ઝોંકાર,
 તેહ તે હું જાણુજે નિર્ધાર. ૫૯
 જગ્ન માંહે જપ યજ્ઞ નિષ્કર્મ,
 મારૂં રૂપ કહે પરિશ્રદ્ધ;
 પર્વતમાંહે હિમાચળ મહાન,
 તે તે હું કહે શ્રીભગવાન. ૬૦
 વૃક્ષમાંહે પીંપળો ત્યાં જેહ,
 પાર્ય માહરો અંશ ત્યાં તેહ;
 દેવઋષિમાંહી નારદ દયાળ,

તે માઝ ૩૫ કહે ગોપાળ	૬૧
ગધર્વમાહે ચિત્રરથ હુય,	
સિદ્ધમાહે કપિલ હુ બાણને તુય,	
ઉચ્ચે શ્રવા અશ્વ ને સાર,	
તે તે હુ બાણને નિર્ધાર	૬૨
ગજે દ્રમાહે એરાવત નામ,	
અર્જુન તે ત્યા માઝ ધામ,	
નરમાહે રાજા જેહ હોય,	
મિત્ર નિશ્ચય હુ ત્યા સોય	૬૨
આયુધ માહે વજ્ર ને સાર,	
અર્જુન તે ત્યા હુ નિર્ધાર,	
ધેનુ માહે ઝામધેનુ ને કહી,	
માઝ ૩૫ બાણને સરી	૬૪
પ્રજન માહે કદર્પ તે હુય,	
હે પાર્થ સાચુ માનને તુય,	
સર્પ માહે વાસુકિ જેહ,	
પાહુપુત્ર હુ બાણને તેહ	૬૫
નાગ સમસ્તમાહે ને અનત,	
તે તે હુ કહે શ્રીભગવત,	
ઉદક નિઝાસીમા વરૂણદેવ,	
માઝ ૨૫૩૫ તે અવશ્યમેવ	૬૬

૬૫ પ્રજન—ઉત્પત્તિ કરનાર ૬૬ અનત—શેષનાગ ઉદક નિઝાગી
—જળમા રહેનારા

પિતૃમાહે અર્ચમા અભિધાન,
તે ત્યા હું કહે શ્રીભગવાન,
દંડધરમાં બળિયો તે યમ,
તે હું કહે શ્રીપુરૂષોત્તમ. ૬૭

દેવમાહે પ્રજ્ઞાદ જે નામ,
અર્જુન ! મારૂં તેહ સ્વધામ;
કલના કર્તા તેમા જે કાળ,
તે તે હું કહે દ્વીનદયાળ ૬૮

મૃગમાહે સિહ તે મુજ બળ,
એણું બાલે શ્રીશારંગપાણ;
પક્ષીમાંહે ગરૂડ હું હોય,
મુજને વહે તે અન્ય ન કોય. ૬૯

ત્યાં પવિત્રતા શીઘ્રતા ઘણી,
એવો પવન તે મૂર્તિ મમતણી;
શસ્ત્રધર માહે મહાબળિયો જે રામ,
અર્જુન ! તે ત્યા મારૂં નામ ૭૦
મત્સ્ય માહે મગર અતિ પ્રાદ,
તે તે હું કહે ગરૂડાઉદ,

૬૭ અર્ચમા—પિતૃઓનો અભિમાની દેવ ૬૮ તેહ સ્વધામ—અ
ચાત તેને વિષે ગુહુ છું—તે મારૂં રૂપ છે કલના કર્તા—કલના (ગણના)
કરનારા દિવસ, માસ, વર્ષ રૂપે ગણનાઓમા મુખ્ય જે કાળ તે મારૂં
સ્વરૂપ છે ૬૯ મુજ—મને શારંગપાણુ—શાર્ફ નામે ધનુષ્ય જેના હાથમા
છે એવા

નદી સમસ્તમાં જાળવી જેહ,
 મારી તનુ તે જાણે તેહ. ૭૧
 સૃષ્ટિની આદિ અંત મધ્ય હું'ય,
 એહ માયુ' મિત્ર માને તું'ય;
 વિદ્યામાંહી આત્મવિદ્યા જે ખરી,
 તે માક્ષાત્ કહે હું હરિ. ૭૨
 વાદમાંહી આત્મવાદ જે માર,
 તે તે હું જાણે નિર્ધાર,
 અક્ષર માંહી અકાર જે કહ્યો,
 તે હું જાણી મહતે જાણ્યો. ૭૩
 અમાસ ચારમાં જે દ્વંદ્વ સમાસ,
 તે તે હું કહે વિશ્વાવાસ;
 અથવા દ્વંદ્વતણો જે સમાસ,
 તે તે હું કહે વિશ્વાવાસ ૭૪
 મર્વનો ક્ષય કરતો જે કાળ,
 તે હું કહે પ્રભુ પરમ દયાળ;
 અતુર્કુષ્ઠ પ્રજ્ઞા ત્યા જેહ,
 મિત્ર જાણુ મારું તનુ તેહ ૭૫.
 અગ્નને હરતું જે મૃત્યુ,
 અર્જુન તે તો મારાથી પ્રવર્ત્યુ,

૭૧ તનુ—શરીર ૭૪ સમાસ ચાર—૬૬, બદ્ધતીહિ, તત્પરૂષ
 ને કર્મધારય અન્યધીમાનો તત્પરૂષમા ને દ્વિગુનો કર્મધારયમા સમાવેશ
 થાય છે, માટે મુખ્ય આ સમાસ ન્યા છે વિદ્યાનામ—વિદ્યાના આવાસ
 (સ્થાન) ૨૫

પ્રલય અતે ઉદ્ભવ હું કહું,	
સત્ય રજ તમને હું અહું.	૭૬
સ્રીમાહે એટલી સ્રી ને કહી,	
તેહ તે હું મિત્ર જાણે સહી;	
કીર્તિ સ્રી સરસ્વતી સ્મૃતિ રમા,	
મેધા ધૃતિ શાંતિ -હી ક્ષમા.	૭૭
મામ મર્ધેમાં ને બૃહત્ સામ,	
સાલજ સાધુ તે મુજ ધામ;	
વેદમાહે ગાયત્રી મુજ જાણ;	
વળી વળી નિશ્ચય એહ તું આણ,	૭૮
માસમાંહે માગશીર્ષ ને માસ,	
તે તે હું કહે વિશ્વાવાસ,	
ઋતુ સઘળીમાહે ને વસંત,	
તે મુજને જાણે કહે ભગવત.	૭૯
છળમાહે દૂત ત્યા નેહ,	
અર્જુન મુજને જાણે તેહ,	
તેજસ્વીમાહે તેજ ને હોય,	
સાક્ષાત્ અર્જુન હું તે સોય	૮૦
જય સ્વરૂપ તે મુજને જાણ,	
ઉદમ તે મુજને પરમાણ,	

૭૬ ઉદ્ભવ—ઉત્પત્તિ તમને—તમો મુજને અહું—' ધર ' એવો
પાઠ છે. ૭૭ એટલી—હવે પછી કહેવાશે તેટલી રમા—લક્ષ્મી મેધા—બુદ્ધિ
ધૃતિ—ધીરજ હી—લજ્જા

૭૮ બૃહત્ સામ—જે સામવેદે ઈંદ્રનું મંત્ર ૩ પેઞ્તાન કરવામા આવે
છે તે ૮૦ દૂત—શુભદુ

સાત્ત્વિક વિષે જે સત્ત્વ ગુણ સાર,
 તે તે હું કહે જગદાધાર. ૮૧
 યાદવ સમસ્તમાંહે જે વાસુદેવ,
 તે તે હું જાણે અવશ્યમેવ;
 પાંડવમાંહે ધનંજય તું'ય,
 નિરધારી જાણે તે હું'ય. ૮૨
 મુનિ સમસ્તમાંહે વેદવ્યાસ,
 તે મારી મૂર્તિ કહે અવિનાશ;
 કૃષ્ણમાંહે શુકાચાર્ય જે નામ,
 તે તે હું કહે ત્રિભુવનસ્વામ. ૮૩
 દમમાંહે જે દંડ અભિધાન,
 તે મુજને જાણ કહે શ્રીભગવાન;
 છત્રવા વાંચતા જેહ જન,
 તેહમાં ન્યાય તે હું અર્જુન. ૮૪
 ગોપ્ય વસ્તુ માંહે જે મૈત્રપણું,
 તેહ રૂપ અર્જુન મમતાણું;
 જ્ઞાનવંત માંહે જ્ઞાન જેહ,
 મારૂં સ્વરૂપ મિત્ર ત્યાં તેહ. ૮૫
 સર્વ ભૂત ઉપજે જેણે કરી,
 તે અવ્યય જીજ્ઞાસુ કહે હું હરિ;
 હવે અર્જુન ઘણું શું કહું;

સ્થાવર જંગમમાં હું રહું.	૮૬
હું વિના અન્ય પદારથ નથી,	
સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી;	
મારી દિવ્ય વિભૂતિતણે નહિ પાર,	
પરંતપ જાણે નિરધાર.	૮૭
એ સંશ્લેષે કાંઈ તુજ કહી,	
હવે સમગ્રપણે સાંભળ તે સહી;	
ન્યાં ન્યાં એવાં હોયે ચિન્હ,	
તે મારો અંશ જાણે અર્જુન.	૮૮
મારી વિભૂતિ જાણે તેહને,	
અતિ ઉત્તમ ગુણ હોય જેહને;	
ન્યાં ઘણી ગોલા ઘણી લક્ષ્મી હોય,	
મારી વિભૂતિ જાણે સોય.	૮૯
ન્યાં ઘણે ઉત્સાહ ઘણું પવિત્રપણું,	
ઘણી પતિષ્ઠા તે રૂપ મમતાણું;	
એવા ઉત્તમ પદાર્થ દીસે ન્યાંહ,	
તું મારી ભાવના કરજે ત્યાંહ.	૯૦
વિભૂતિ વર્ણુન એહ દુર્લભજ્ઞાન,	
અર્જુન એ કાંઈ ન હોય મહાન્;	
મહાજ્ઞાન કહું તુજ વળી,	
જે જાણી દ્વૈત જાયે દળી.	૯૧

જગત્ પ્રહ્લાંડ હું બ્યાપી રહ્યો,
 એ મહાઉપદેશ શ્રીસુખે હરિ કહ્યો;
 ખંડ દૃષ્ટિ મૂકે હવે પરી,
 અખંડ દૃષ્ટિ રાખે હૃદે ધરી. ૬૨
 સદા સર્વત્ર સર્વ મુજને બાણ,
 વળી વળી એહ નિશ્ચય મન આણ,
 દશમે વિભૂતિયોગ મેં કહ્યો,
 તે કૃષ્ણકૃપાએ સતે લહ્યો. ૬૩
 અતર્થામી સર્વાવાસ,
 તેણે હૃદયકમળમાં કયેા પ્રકાશ,
 ઉપભવ્યું તેણે કહ્યું સહી,
 કહે નરહરિ કાઈ બાણ નહિ ૬૪

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
 सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

વિભૂતિનું વર્ણન સુણી, પામ્યો અર્જુન અતિ આનંદ;
 વળી અખંડ કૃષ્ણે કહ્યો, જેણે ટળે સમગ્ર તે દ્વંદ્વ. ૧
 હું આ સર્વ વ્યાપી રહ્યો, એમ કૃષ્ણે કહ્યું નિર્ધાર;
 તે સ્વરૂપ જોવાનો મનોરથ કરે, શ્રીકૃતીપુત્ર અપાર. ૨
 ઐશ્વર્યયુક્ત સ્વરૂપ તે, તે જોવાને અર્જુન;
 અતિ આતુરતાથકી જોલિયો, કૃષ્ણજી પ્રત્યે વચન. ૩

અર્જુન ઉવાચ.

સ્વામી પરમ કૃપા સુજને કરી, કહ્યું શુદ્ધ અધ્યાત્મજ્ઞાન;
 તમારે વચને માહરો, ગયો તે મોહ લગવાન. ૪
 હે કમળનયન કરુણાનિધે, હે ભક્તવત્સળ વાસુદેવ;
 તમ થકી મેં આ લોકનો, સુણ્યો ઉત્પત્તિ લય અવશ્યમેવ. ૫
 સ્વામી અક્ષય મોટમ તમતણી, તે કહી એ નારા ન હેય;
 દેશ કાળ અવિચ્છિન્ન સદા, તમથકી અધિક ન કોય. ૬
 એમ હરિના વચનની સ્તુતિ કરી, હવે કહે પોતાનો અભિપ્રાય;
 કર જોડીને અર્જુન કહે, મુણે શ્રીવૈકુંઠરાય ૭
 હે પુરુષોત્તમ પરમાત્મા, હે પરમેશ્વર પરિશ્રદ્ધ;

૬ દેશ કાળ છં--તમે દેશ અને કાળવડે અવિચ્છિન્ન (વિભાગ ન પામે એવા) છે. અર્થાત્ તમે આટલા દેશમાં અને આટલા કાળમાં છો, તથા આટલા દેશ અને કાળમાં નથી, એમ કદાપિ છે નહિ. તમે સર્વ તથા સદાશન છો.

- જે તમારું રૂપ તમે વર્ણવ્યું, તે હું જાણવા ઇચ્છું નિષ્કર્મ. ૮
- જે શુદ્ધ શુદ્ધ જ્ઞાન આનંદમય, અને સર્વ ગુણ સંપન્ન;
હું તે રૂપ જોવા ઇચ્છા કરું, મુજને દેખાડો સ્વામીન. ૯
- જો હું જોવા યોગ્ય હોઉં, તો દેખાડો મુજને દેવ;
હું હઠ નથી કરતો એ વાતની, મુજો પુરાણપુરૂષ અવશ્યમેવ. ૧૦
- એણી પ્રકારે પ્રારથ્યા, ભાઈ પાર્થ પુરૂષોત્તમ;
કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણજી, અર્જુનને કહે એમ. ૧૧

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

- પાર્થ જોને આ મારું રૂપ,
જે અસંખ્યાત અદ્ભૂત સ્વરૂપ;
જે રૂપ વિષે અનેક રૂપ હોય,
અનેક પ્રકારે શોભે સોય. ૧૨
- જે રૂપને માયાનો સ્પર્શ નથી,
સત્ય સત્ય અર્જુન કહું કથી;
રક્ત પીત નીલ શ્વેત શ્યામ,
ન્યાં અનેક વર્ણ રૂપ ગુણ નામ. ૧૩
- જે રૂપ વિષે કશી સંખ્યા નહિ,
એણું અલૌકિક રૂપ જો સહી;
બાર આદિત્ય આઠ વસુ જાણુ,
રૂઢ એકાદશ ત્યાં પરમાણુ. ૧૪

અધિનીકુમાર મરૂદ્ગણ સહુ,
 વળી અનેક આશ્ચર્ય દેખાહું બહુ;
 મારા રૂપને તું જો મિત્ર,
 જ્યાં અનેક અદ્ભુત આશ્ચર્ય વિચિત્ર. ૧૫
 જગત્ સમસ્ત ચરાચર એહ,
 મારા દેહ વિષે જો તેહ;
 ગુડાકેશ સાંભળ તું સહી,
 એ ચર્મચક્ષુએ દેખીશ નહિ. ૧૬
 હું દિવ્ય ચક્ષુ આપીશ તુજને,
 તું અતિ વલ્લભ મિત્ર મુજને;
 વિશ્વરૂપ અર્જુન જે હું'ય,
 પ્રાકૃત દૃષ્ટિએ નહિ દેખે તું'ય. ૧૭
 મારી દિવ્ય દૃષ્ટિ આપું હું તને મિત્ર,
 પછી તે વડે દેખીશ પરમ પવિત્ર;
 જે જોગ ઐશ્વર્ય ગુણે સંપન્ન,
 તે મારું રૂપ જોને અર્જુન. ૧૮
 અર્જુને રૂપ દીહું એ સાર,
 તે સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે નિરધાર;
 વ્યામથકી પામી દિવ્યચક્ષુ,

૨ બાર). વસુ—એ નામના દેવ. મરૂદ્ગણ—ઓગણપચાસ વાયુનો અમુદાય.

૧૬ ગુડાકેશ—અર્જુન । ચર્મચક્ષુ—ચામડાનાં નેત્ર—સાધારણ આંખો. ૧૭ દિવ્ય ચક્ષુ—અઘૌકિક જ્ઞાન નેત્ર. વિશ્વરૂપ—જગત્સૂરૂપ. પ્રાકૃતદૃષ્ટિ—પ્રકૃતિ (માયા) એ નિર્માણ કરેલી દૃષ્ટિ. ૧૮ જોગ ઐશ્વર્ય છ—યોગ સંબંધી ઐશ્વર્યવાળું.

સંજય તે દેખે પ્રત્યક્ષ.

૧૯

સંજય ઉવાચ.

સંજય કહે સાંભળો રાજન,
કહ્યાં અર્જુનને કૃષ્ણે એ વચન;
મહાયોગેશ્વર જે શ્રીહરિ,
ખોલ્યા એકાદશમે પ્રીતજ ધરી. ૨૦
પરમ રૂપ ઐશ્વર્ય યુક્ત જેહ,
પ્રભુએ પાર્થને દેખાડ્યુ તેહ;
અર્જુને દીકું એણે રૂપ,
તે સાંભળ કહું ધૃતરાષ્ટ્રજ ભૂપ ૨૧
જે રૂપ વિષે અનેક મુખ વિસ્તાર,
અનેક નેત્રનો ન આવે પાર;
વળી અનેક અદ્ભુત આશ્ચર્ય છેઘણાં,
જેણે વિસ્મય પામે મન મુનિતણાં ૨૨
અનેક દિવ્ય આભરણ છે ભૂપ,
જાણે મૂર્તિમત લક્ષ્મીનાં રૂપ;
દુષ્ટ પાપિષ્ઠને કરવા પ્રહાર,
આયુદ્ધ અનેક અમખ્ય અપાર. ૨૩
જેણે કરી શોભે અતિ ઘણું,
વળી સાંભળ રૂપ શ્રીકૃષ્ણજીતણું;
દિવ્ય માળા દિવ્ય વસ્ત્ર ધર્મા,
દિવ્ય અંદનનાં ઉદ્ધવર્તન કર્યાં. ૨૪

સમસ્ત આશ્ચર્યમય અનંત,
અતિ શોભે વિશ્વ રૂપ ભગવંત;
તે સ્વરૂપની કાંતિનું વર્ણન કરે,
રાય આગળ સંજય ઉચરે. ૨૫

આકાશ વિષે અસંખ્ય રવિ હોય,
તેહુપે અધિક કાંતિ છે સોય;
અસંખ્ય સૂર્ય મળી જે હોય પ્રકાશ,
તેથી અધિક કાંતિ છે વિશ્વાવાસ;
તે રૂપ જોઈ અર્જુને ક્યું જેહ,
મુજને સંજય કહે તુ તેહ;
ભગવંતના સ્વરૂપ વિષે રાજન,
જગત્ સમગ્ર દીકું અર્જુન. ૨૭

વિશ્વરૂપ વિષે સર્વ કોય,
અર્જુન સમસ્ત લોક તે જોય;
અતિ વિસ્મય પામ્યો ધનંજય વીર,
રોમાચિત ત્યાં થયું શરીર. ૨૮

અર્જુન ઉવાચ.

પાણિ જોડી મસ્તકે કરી,
અર્જુને પ્રણમ્યા શ્રીહરિ;
પ્રણામ કરીને અર્જુન વીર,
કૃષ્ણ પ્રતિ એમ બોલ્યો ધીર. ૨૯

સ્વામી તમારા દેહ વિષે દેવદેવ,

- હું દેવ સમસ્ત દેખું અવશ્યમેવ;
વળી સર્વ ભૂત અશેષ અપાર,
તે તમારે વિષે દીસે નિરધાર. ૩૦
- વળી શિવને શિવના પાર્ષદ જોહ,
તે સર્વ દેખું તમારી દેહ;
કમળાસન ઉપર પ્રહ્લાય,
વળી ઋષિ સર્વ દેખું ત્રિભુવનરાય. ૩૧
- નાગ સર્પ પ્રમુખ સર્વ જોય,
તે તમારા દેહ વિષે સર્વ જોય;
તે જોઈ ત્રૈલોક્ય ભય પામે ભગવંત,
એવાં દિવ્ય રૂપ દીસે અનંત. ૩૨
- જય પરાજય વિચારતો ફરી ફરી,
હવે પાંડવનો જય દેખાડ્યો હરિ;
પાંડવનો જય જાણી વીર,
વળી એમ વાયક જોડ્યો ધીર. ૩૩
- સુર અસુર અંશે અવતર્યા ચોધ જોહ,
ભૂમિને ભાર કરે બહુ તેહ;
તે પ્રવેશ કરે સહુ તમ માંહે દેવ,
હું એવું દેખું છું અવશ્યમેવ. ૩૪
- પાણિ જોડી મહર્ષિ સિદ્ધ ધણી,

૩૦ અશેષ— બાકી ન રહે એવી રીતે—તમામ. ૩૧ દેહ—દેહને વિષે.

૩૪ સુર ધૃ—(પાંડવાદિક દેવોના અંશ હતા તથા દુર્યોધનાદિક દૈત્યોના અંશ હતા, એમ શ્રીમદ્ભારતમાં કહ્યું છે તે ઉપરથી).

તે મોટી સ્તુતિ કરે તમતણી;	
ભય પામ્યા થકા મહંત,	
વિશ્વનુ કલ્યાણ વાંચતા સંત.	૩૫
તે સ્તુતિ તમારી કરે બહુ સ્વામ,	
સાંભળો સ્વામિ અંતરજામ;	
રૂદ્ર એકાદશ બાર આદિત્ય,	
આઠ વસુ વળી સાધ્યગણ સત્ય.	૩૬
અશ્વિનીકુમાર મરૂદ્ગણ સહુ,	
સમસ્ત પૂર્વજ ગર્ધર્વ યક્ષ બહુ;	
વળી વૈદોચન પ્રમુખ અસુર,	
કપિલાદિક મહાસિદ્ધ ચતુર.	૩૭
વળી અનેક મોટા મુનિવર જોઈ,	
તમને જોઈ વિસ્મય પામે તેહ;	
વિસ્મયનુ કારણ અર્જુન,	
તેહ દેખાડે મુણા સહુ જન.	૩૮
એ રૂપ જોઈ લોકને ભય થાય,	
અને મે પણ સહુ નવ જાય,	
જ્યા બહુ મુખ બહુ નેત્ર બહુ પાણ્ડુ	
બહુ ચરણ બહુ ઉર તે બાણ,	૩૯
બહુ ભય કર ડાઢાએ કરી,	
મહાભય કર રૂપ દીસે હરિ,	
મહાભય કર રૂપ તે જોઈ,	

સર્વ કોઈની ગતિ ભક્તજ હોઈ.	૪૦
હે સ્વામિન્ હે વ્યાપક વિષ્ણુ,	
એ રૂપ તમારું જોઈ કૃષ્ણ;	
મારું મન ખેદ પામી ત્રાસે,	
ધૈર્ય શાંતિસુખ ના'વે સમાસે.	૪૧
જે રૂપ રહ્યું નલને સ્પર્શ કરી,	
દેહીપ્રમાન અનેક વર્ણ હરિ;	
પોતાને વિશ્વાલપણે જોઈ,	
સર્વને વ્યાપી રહ્યું છે તેહ.	૪૨
પ્રલયકાળનો વૈશ્વાનર હોય,	
એવા અનેક આકાર હીસે છે સોય;	
વદન ભયંકર કર્યું વિકાસ,	
નેત્ર જોઈ મન પામે ત્રાસ.	૪૩
દેહીપ્રમાન જાણે અદિરાંગાર,	
એવું રૂપ જોઈ ધૈર્ય ન રહે લગાર;	
મારું મન સીદાય ધૈર્ય નવ રહે,	
હવે તે કારણ અર્જુન તો કહે.	૪૪
ડાઢા મૂળ ભયંકર ઘણું,	
તે જોઈ મન સીદાય મમતણું;	
ઉગ્ર મૂળ હીસે અતિ સોય,	
જાણે પ્રલય કાળનો અગ્નિજ હોય.	૪૫

૪૦ ડાઢા—ડાઢ. ૪૨ નમ—આકાશ. દેહીપ્રમાન—પ્રેક્ષાવાળું.
વર્ણ—રંગ. વિશાળપણે—મોટાપણાને લીધે. ૪૩ વૈશ્વાનર—સૂર્ય. ૪૪
અદિરાંગાર—ખેરના બળતા અંગારા. ૪૫ સીદાય—શિથિલ થાય.

એ રૂપ જોઈ મન વિભવે રહ્યું,
 મારું મન દિગ્મૂઢ તે થયું;
 હું દિશ વિદશ કાંઈ જાણતો નથી,
 સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી. ૪૬
 હું સુખ નથી પામતો લગાર,
 સાંભળો સ્વામી જગદ્ધાર;
 દેવ દેવ પ્રભુ જગન્નિવાસ,
 કૃપા કરો સ્વામી અવિનાશ. ૪૭
 આ અદ્ભુત રૂપ તમારું જોઈ,
 પરાજયની શકા તે ખોઈ;
 આ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર તે સહુ,
 વળી સર્વ યોધ રાજા મળ્યા બહુ. ૪૮
 ભીષ્મ દ્રોણ કર્ણ સર્વ કોય,
 વળી અમારા યોધ તે હોય;
 એ સર્વ તમારા સુખમાં જાય,
 એમ દેખું છું વૈકુંઠરાય. ૪૯
 તમારા સુખમા વેગે કરી,
 આ સર્વ યોધ પેસે ફરી ફરી;
 સુખ લય કર હાઠ વિકાળ,
 જાણે મહાપાવકની ઝાળ. ૫૦
 એવા સુખમાંહી સર્વ કોય,
 અતિ વેગે કરી પેસે છે સોય;

કોઈ ગળ્યા કોઈ ડાઢા હેઠ,
 કોનાં મસ્તક ચૂર્ણ કોનાં પૂટયાં પેટ. ૫૧
 વળી અધકરડયાં જે રહ્યાં શરીર,
 તે દાંત વચે દીસે બહુ વીર;
 જેણી પેરે મુખમા ભય જન,
 તે દૃષ્ટાંતે કરી કહે અર્જુન. ૫૨
 જ્યમ નદી સમસ્ત મહાવેગે કરી,
 તે સમુદ્રમા પેસે ફરી ફરી;
 તેમ ભીષ્મ દ્રોણ પ્રમુખ સર્વ કોય,
 તમારા મુખમાહે પેસે સોય. ૫૩
 દેહીધ્યમાન મહામુખ અપાર,
 તેમાં પ્રવેશ કરતા નિરધાર;
 જ્યમ નદી વેગે સમુદ્રપ્રતિ ધાય,
 ત્યમ બુદ્ધિપૂર્વક મુખમાહી સહુ બાય. ૫૪
 વળી બીજું દૃષ્ટાંત કહે અર્જુન,
 સાંભળજે તે સહુ કોઈ જન;
 જ્યમ અતિ વેગે કરી પતંગ,
 તે નાજે અગ્નિમાંહી આપણું અંગ. ૫૫
 તેમ નાશ પામવા આ સર્વ કોય,
 તમારા મુખમાહે પડે છે સોય;
 હે વિષ્ણુ હે વ્યાપક ભગવાન,
 આ વદન તમારું જાળવજ્યમાન. ૫૬

હે સ્વામી જોણું વદને કરી,
 આ લોક સમસ્ત ગ્રસે શું હરિ;
 હૃદયવડે લેલિહજ કરે,
 એવો ઉગ્ર સ્વભાવ કાય તું ધરે. ૫૭
 તેજ તમારું સર્વત્ર વ્યાપ,
 મહ્યું ન જાય સર્વ પામે તાપ;
 તારે તેજે પ્રહ્લાંડ હુ અ પામે ઇશ,
 એવો ઉગ્રરૂપ તું કોણ જગદીશ. ૫૮
 હે સ્વામી હે પ્રભુ હે નાથ,
 હું પ્રણામ કરી પૂછું નેડી હાથ;
 કરે અનુગ્રહ દેવાધિદેવ,
 કહે કૃપાસિંધુ મુજને અવશ્યમેવ. ૫૯
 હે પ્રહ્લાદિકના કર્ત્તા ભગવાન,
 તમે વાંચિત તે આપો વરદાન;
 હવે કહે મુજને કૃપા તે કરી,
 આ કોણ રૂપ તમારું હરિ. ૬૦
 એ રૂપ જાણવાનો મનોરથ હું કરું;
 તમારે ચર્ણ પ્રણામ કરી ઉચ્ચરું;
 હે આદિપુરૂષ કહે મુજ કથી,
 હું તમારી પ્રવૃત્તિ જાણતો નથી. ૬૧
 એવા ઉગ્રરૂપ તમે કોણ જગદીશ,

૫૭ ગ્રસે—ગળી જાઓ. લેલિહજ—‘હૃદયવડે વારવાર ચાગી આવતું
 કર્મ’ એ અર્થમાં ઉગ્ર—ક્રોધપૂર્ણ. કાય—કાયામાં—દેહમાં. ૫૯ અનુમદ
 —૧૫૧ પ્રવૃત્તિ—શુ કરવા ઇચ્છાછે તે.

કૃપા કરીને કટો મુજ ઇશ;
એમ વિશ્વરૂપની પ્રાર્થના કરી,
અર્જુન પ્રતિ જોડ્યા શ્રીહરિ

૬૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

લોક સમસ્તને અસતો જે કાળ,
તે તે હું કહે દીનદયાળ,
મદા સર્વદા મુજને તું બાણ,
આજ અત્યંત વૃદ્ધિ પામ્યો નિર્વાણ ૬૩
લોકને હરતા સુભટ જે ટોચ,
તારા દુર્યોધનના સોચ,
તું વિના સુભટ સર્વને અહૈશ,
અર્જુનને સત્ય કહે વિશ્વેશ ૬૪
જેથડી તું હુંને ભય જે વીર,
તે સર્વને અસીશ મિત્ર થા ધીર,
પરાજયની શકા સર્વ છાડ્ય,
હવે નિર્ભયથકો એહશુ સુદ્ધ માડ્ય ૬૫
જેહ માટે અર્જુન છે એમ,
હવે ભઠી મિત્ર ઝહુ ઠર તેમ,

૬૩

૬૪

૬૫

૬૨ કરી ઇ—એમ વિશ્વરૂપ એવા ભગવાનની અર્જુને પ્રાર્થના કરી
ત્યારે હરિ અર્જુન પ્રતિ જોડ્યા, એ અન્યથા

૬૪ હરતા—નાશ કરતા દુર્યોધનના—તારા ને દુર્યોધનના સુભટ અહૈશ
—અહણુ કરીશ—હણીશ ૬૫ તું હુંને ઇ—જેમનાથી તને ને મને જે
વીરને (આપણુ જે વીરને) ભય છે તે સવને હું અમીશ

છત સમસ્ત સુલટને વીર,
 યશ કીર્તિમાળા ધરીને ધીર. ૬૬
 દુર્યોધનાદિક શત્રુ સર્વત્ર જહિ,
 રાજ્ય સમૃદ્ધિ લોગવે તું સહી;
 એ પૂર્વે મેં હણિયા નિરધાર,
 તુજને ઝાળખાવ્યા જેણીવાર. ૬૭
 મેં દૃષ્ટે સર્વના હરિયા આય,
 અહીં તુંને શ્રમ કશે નહિ થાય;
 તું નિમિત્ત માત્ર થા સત્યપ્રતિજ્ઞ,
 લોક તુને કહેશે ધન્ય ધન્ય. ૬૮
 અર્જુનને આશંકા ઘણી હતી,
 એ ક્યમ છતાશે મેં મહામતિ;
 પ્રથમ તો મારે ગુરુ દ્રોણ,
 તે સરજો નહિ ત્રેલોક્યમાંહે કોણ. ૬૯
 વળી સ્વેચ્છામૃત્યુ લીખે તે જાણ,
 જેણે પરશુરામ છત્યા નિર્વાણ;
 એ વળી જયદ્રથનો પિતા તો જેહ,
 તેણે તપ કરીને માગ્યું તેહ. ૭૦
 જે મારા પુત્રનું શીશ છેદશે,
 તેનું મસ્તક પહેલું જશે;
 કર્ણ કને એક સાંઘ્ય કહેવાય,

૬૭ જહિ—મારી નાખ (દન્ દણુડું, એ ધાતુનું આચાર્ય બી. પુ. એ. ૧૦ નું ૩૧). ૬૮ આવ—આપુ—આવરદા. સત્યપ્રતિજ્ઞ—માની પ્રતિજ્ઞા વાળો. ૬૯ કોણ—કોઈ. ૭૦ સ્વેચ્છામૃત્યુ—મરણમાં આવે ત્યારે મરે એવો.

મૂકી નિષ્કળ ક્યમે ન થાય. ૭૧

એ સર્વે વળી ચોધ જે અન્ય,
તે મેં હણ્યા નિર્ભય થા તું મન;
ખેદ તણ તું એહને બહિ,
સંશ્રામ વિષે જય પામે સહી. ૭૨

ત્યાર પૂઠે હણું વૃત્તાન્ત જેહ,
સજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે તેહ;
સાંભળ તે તુજ કહું રાજન,
પછી વળતું જે ઠીધુ અર્જુન ૭૩

સંજય ઉવાચ.

એવાં ડેશવના વાયક તે સુણી,
ગઈ સર્વ વ્યથા તે અર્જુનતણી,
હાથ જોડી થરથર ધ્રુજતો,
વિશ્વરૂપને ચરણે જતો. ૭૪

અને મસ્તકને સુકુટે કરી,
કૃષ્ણચરણ નમતો ફરી ફરી,
ભય પામે પ્રણામજ કરી,
ગદ ગદ વાણિયે ઉચ્ચરી ૭૫

અર્જુન ઉવાચ.

હે હૃષીકેશ ઇન્દ્રિયના ઇશ,

સાંભળો સ્વામી શ્રીજગદીશ;
 તમારા ગુણનું કીર્તન સુણી,
 જગત આપન્યા પામે ઘણી. ૭૬
 ગુણ કીર્તન સુણતાં તવ દેવ,
 વિશ્વ ગ્રેમ હૃદય પામે અવશ્યમેવ;
 તારે ભય રાક્ષસ સર્વ કોય,
 દશ દિશ વિષે પળાયે સોય. ૭૭
 અનેક મિદ્ધ સનકાદિક સ્વામ,
 સર્વ તમારા ચરણને કરે પ્રભામ;
 હે સ્વામી તમથકી મોટો કોય નથી,
 સત્ય સત્ય પ્રભુજી કહું કથી. ૭૮
 હે સ્વામી હે પરમેશ્વર હરિ,
 સહુ તમને શે ન નમે ફરી ફરી ?
 જે વિશ્વતણો કર્તા બ્રહ્માય,
 તેને તો સ્વામી તુંહુ ઉપાય. ૭૯
 તો તમ ઉપરાત કહો કોણ હોય,
 સરવષે શ્રેષ્ઠ તમે સોય;
 હે અનંત તમે જગદાધાર,
 તમારો કોઈ ન પામે પાર. ૮૦
 હે દેવેશ હે જગન્નિવાસ,
 તમે હૃદય આનંદનો કર્યો પ્રકાશ,

તમારા રામદૂધ વિષે કોટિ બ્રહ્માંડ, તેઆવે જાય રહો અકલ અખંડ.	૮૧
સ્વામી નેતિ નેતિ કરતા તું રહે, ઉપનિષદ્ અક્ષર તુંને કહે;	
સત્ય અસત્યધકો પર જોહ, પરમ કારણ પ્રભુ તમો તેહ	૮૨
મર્વ તમને નમે તે ઘટે નિર્ધાર, તમે સર્વેશ્વર પ્રભુ સર્વાધાર;	
વળી અર્જુન કૃષ્ણજીની સ્તુતિ કરે, તે શ્રવણ માત્રથી અશુભ સર્વ હરે.	૮૩
હે આદિ દેવ સ્વામી પુરૂષપુરાણ, તમે વિશ્વ સરજો સંવરો નિર્માણ;	
સર્વને જણાવો પરમ પદ તમો, તો કંઈ પેરે સ્તવિયે સ્વામી અમો.	૮૪
હે પરમધામ સ્વામી પરબ્રહ્મ, તમારો કોઈ ન જાણે મર્મ;	
તમારાં અનંત રૂપ ન જાયે કદાં, સ્વામી વિશ્વ સર્વ તમો વ્યાપી રહ્યા.	૮૫
સર્વ તમને નમે ઘટે હમ સ્વામ, તમો સર્વ ભૂતાના અંતરયામ,	

૮૧. રહો ધ્રુ—તોય તમો અકલ અને અખંડ રહો છો. ૮૨. ઉપનિષદ્
ધ્રુ—ઉપનિષદો તને અક્ષર (અવિનાશી બ્રહ્મ) કહેછે,
૮૪ સ્તવિયે—‘સ્તુતીને’ પાઠ છે.

ઇમ કરી સ્વય નમસ્કાર તે કરે, વળી સ્તુતિ કરતો અર્જુન ઉચ્ચરે.	૮૬
સ્વામી વાયુ યમ અગ્નિ જે દેવ, વરુણ ચંદ્ર પ્રજાપતિ અવશ્યમેવ; સર્વના પ્રપિતામહ તમો,	
તારે ચરણે સહસ્રવાર નમુ' અમો.	૮૭
વળી વળી તમને કરૂં નમસ્કાર, પ્રભુ વારંવાર પ્રણમુ' નિર્ધાર; ઘણી ભક્તિ શ્રદ્ધા કરતો અર્જુન, વળી નમતો સ્તુતિ કરતો કહે વચન.	૮૮
સ્વામી આગળ તમને કરૂં પ્રણામ, વળી પૃથ વિષે તમને નમુ' સ્વામ; સર્વ દીશ સર્વ રૂપ વિષે દેવ, તુને નિરંતર પ્રણમુ' અવશ્યમેવ.	૮૯
તારૂં સામર્થ્ય કોણે કળાયે નહિ, અને નેતિ નેતિ નિગમ કહે સહી, તમારાં પરાક્રમનો પાર નથી, સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી.	૯૦
તમો પોતાને સ્વરૂપે કરી, સર્વ ભૂત વ્યાપી રહ્યા હરિ; તમ વિના અન્ય નથી સ્વામી કોય,	

- યત્કિંચિત સર્વે તમે હોય. ૯૧
- ને મેં કર્યા અપરાધ સ્વામી અણુજાણુવે,
તે ક્ષમાવવા શ્રીકૃષ્ણજીને સ્તવે;
તમારી મોટમ અણુજાણુતો,
હું સખાલાવ મનમાં આણુતો. ૯૨
- કે અસાવધાન ચિત્તમાંહે કરી,
ને મેં કર્યા અપરાધ ક્ષમા તે હરિ;
મેં સખા જાણીને કહું ને હોય,
ક્ષમા કરો સ્વામી તમે સોય. ૯૩
- હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સખે,
રથ જોતર વાર લાગે રખે;
તમે સર્વેશ્વર સર્વાતરયામ,
મારો રથ જોડ્યાનું કોણ કામ? ૯૪
- ક્યારે લોભન કરતાં કહું હોય નેહ,
એક સન્ન્યાસાસન કરતાં કહું હોય તેહ;
ક્યારે રથે ખેશી જાતાં કહું સોય,
વળી સલામાં હાસ્ય કર્યું ને હોય. ૯૫
- ને અણુજાણુતાં કહું હોય મેં નાય,
તે ક્ષમા કરો કહું જોડી હાથ;
એમ ભગવંતને કહે વારંવાર,
કરું ચરણ કમળ દંડવત્ નમસ્કાર. ૯૬

૯૨ ક્ષમાવવા—ક્ષમા કરાવવા. ૯૩ અસાવધાન—અસાવધાનપણથી.
ચિત્તમાંહે—ચિત્તમાં મોહ ઉત્પન્ન થવાથી. ૯૫ ક્યારે—કોઇ વખત. એક
૪૦—અર્થાત્ એકલા સૂતાં કે બેસતાં.

આ લોક સમસ્ત ચરાચર જાણ,
તેનો પિતા સ્વામી તું નિર્ધાર;
તું વિશ્વને જન્મનો આપણુદાર,
તે માટે તું પિતા નિર્ધાર. ૯૭

સ્વામી તું પરમ પૂજ્ય પૂજનું પાત્ર,
તારે સ્મરણ હોય કોટિ મહાજાત્ર,
તું બ્રહ્માદિકપે મોટો દેવ,
સ્વામી પરમ શુર તું અવશ્યમેવ. ૯૮

તું સમાન ત્રેલોક્ય માહે નથી,
સત્ય સત્ય સ્વામી કહું કથી,
તમથકી મોટો ક્યાંથી હોય,
સર્વવ્યાપક તમે એક સોય. ૯૯

તે માટે એ દેહને તમ ચર્ણુ,
વળી વળી નમાવું અશરણુ શર્ણુ;
મારા અપરાધ ક્ષમા વૈકુંઠનાથ,
કરી પ્રણામ કહું જોડી હાથ ૧૦૦

જ્યમ પિતા પુત્રનો અપરાધ ક્ષમા કરે,
વળી મિત્ર મિત્રનો અપરાધ નવ ધરે,
જ્યમ ભરતાર સ્ત્રીના ક્ષમે અપરાધ,
દુષ્ટના ઉપદ્રવ સહે જ્યમ સાધ. ૧૦૧

એમ મારા અપરાધ ક્ષમા કૃપાળ,
તમે સ્વામી પ્રભુ હીનદયાળ,

તારાં દિવ્ય કર્મ અદ્ભુત અનંત,	
તે ગુણ ગાય મહર્ષિ મહંત.	૧૦૨
તમારા ગુણ પ્રેમી જે ગાય,	
તેનાં મન વાણી દેહ પવિત્ર થાય;	
જે માટે વિશ્વના તમે ઇશ,	
તમે સરને પાળેા સંવશે જગદીશ.	૧૦૩
તમ થકી અન્ય કો કર્તા નથી?	
તો બ્રહ્માદિકને શું કહું કથી;	
સ્વામી અદ્ભુત કર્મ તમારા જેહ,	
કોઈ જાણવા શક્ય નહિ તેહ	૧૦૪
તમે વિશ્વના કર્તા નિરધાર,	
વેદ સરસ્વતી ન લહે પાર;	
તે મેં મારી બુદ્ધિમાને કરી,	
વર્ણન કર્યું તમારૂં હરિ:	૧૦૫
તમે પિંડ બ્રહ્માડ વ્યાપક અવશ્યમેવ,	
તમે સર્વના કર્તા દેવાધિદેવ,	
આ વિશ્વ નર્વ સ્વામી તમે અહીં,	
તમ વિના હામ કો હાલો નહિ.	૧૦૬
હે વિષ્ણુ હે વ્યાપક પરબ્રહ્મ,	
અતિ અદ્ભુત દુષ્કર તમાગ કર્મ,	
તમારાં કર્મની ઉપમાએ ઇશ,	
હવે અન્ય કર્મ નથી જગદીશ,	૧૦૭

તમારા ગુણનો ન આવે પાર,
નમો નમો સ્વામી જગદાધાર;
તમારા તેજનું માન ન થાય,
જય જય પ્રભુ વૈકુંઠગય. ૧૦૮

તમારાં બળતણો પારજ નથી,
સત્ય સત્ય પ્રભુજી કહું કધી;
અર્જુને કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી,
મારું મિત્ર રૂપ દેખાડો હરિ. ૧૦૯

હે નાથ હે સ્વામી વિશ્વરૂપ,
આ અદૃષ્ટ અપૂર્વ લેઈ સ્વરૂપ;
કરતાં દર્શન વિશ્વરૂપજાતું,
મારું આનંદ પામે મન અતિધાતું. ૧૧૦

વળી ભયે કરી મન પામે ત્રામ,
સાંભળો સ્વામી શ્રીઅવિનાશ;
હવે તે રૂપ સુજને દેખાડો દેવ,
જે મારે વહ્નિ સદા અવશ્યમેવ. ૧૧૧

કરો કૃપા સુજને વિશ્વાવાસ,
થાઓ પ્રમત્ત હું તમારો દાસ;
દેવાધિદેવ વિનતિ મારી સુણો,
પૂર્ણ કરો મનોરથ મમતણો. ૧૧૨

હે સહસ્રજાહો વિશ્વરૂપ અનંત,
સુને તે રૂપ દેખાડો ભગવંત,

કોટિ અર્કવત્ સુકુટ લેને શીઘ્ર,	
મુને તે રૂપ દેખાડો જગદીશ.	૧૧૩
લેને કાને કુન્ડળ વૈજયંતી માળ,	
મને તે દેખાડોની કૃપાળ,	
લેને શ્રીવત્સલાંચન કૌસ્તુભમણિ,	
તે રૂપ દેખાડો ત્રિભુવન ધણી.	૧૧૪
જે ચતુર્ભુજ મેઘમ્યામ વર્ણ,	
પીતાંબરધારી અગ્નિભુજગણ,	
લેને શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ પાણ,	
મુને તે રૂપ દેખાડો નિર્વાણ	૧૧૫
જે લક્ષ્મીના અભિમાનને હરે,	
તે રૂપ ભેતા માઝ મન કરે,	
એમ પ્રારથતો વારવાળ,	
તેપ્રતિ જોડ્યા પ્રભુ વિશ્વાધાર	૧૧૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

હુ પ્રસન્ન થયો અર્જુન તુને ધણ,	
અને દેખાડ્યું વિશ્વરૂપ મમતણ,	
જે તેજપુજ વિશ્વરૂપ અનંત,	
એ આદિ રૂપ જોઈ થાને નિશ્ચિત	૧૧૭
તુ વિના એ રૂપ કોણે દીધું નથી,	
માય સત્ય પારથ ! કહું કથી,	

અન્ય સર્વ દેખે કૃષ્ણસ્વરૂપ,
પણ અર્જુન તે દેખે વિશ્વરૂપ. ૧૧૮

તું એ જોઈ કૃતાર્થ થયો અતિધણું,
હવે સાંભળ એનું હૃદયપણું,
કુરૂપ્રવીર માંભળ મિત્ર વાત,
જે પામ્યો તું દરીન આશ્રય. ૧૧૯

યજ્ઞ અધ્યયનાદિકે કરી,
ક્રિયા તપ વ્રત નીમ આચરી,
પણ એ રૂપ જાણવા શક્ય કે નહિ,
નૃસીંહે કૃષ્ણજી કહે સહી. ૧૨૦

જે તે રૂપ દીકું મહામતિ,
તેને જાણે નહિ કે યોગીયતિ,
એ ભય કર રૂપ જોઈ અર્જુન,
રખે વ્યથા પામે મિત્ર તું મન. ૧૨૧

• છાંય વૃથા ભય વીર મૂઢજપણું,
હવે કર પ્રસન્ન મન તું આપણું,
મારું કેટલું દર્પણાવણ્યરૂપ જોહ,
અર્જુન વળી આ જોને તેહ. ૧૨૨

સંજય ઉવાચ.

સંજય કહે ધૃતરાષ્ટ્ર અવશ્યમેવ,

૧૧૮ કુરૂપ્રવીર—કુરૂ કુળમા શ્રેષ્ઠ ૧૨૦ અધ્યયનાદિકે—વેદ આદિક-
નું પઠન કરવા વગેરેથી નૃસીંહે—મૃત્યુ લોકમા

૧૨૨ કેટલું છં—કરોડો કામદેવ સરખી સુદરતાવાળું રૂપ.

એમ અર્જુન પ્રત્યે જોડ્યા વાસુદેવ,
અર્જુનની આશ્વાસના કરી,
પછી નિજરૂપ દેખાડ્યું હરિ. ૧૨૩
વસુદેવધરે હૃતું રૂપ જેહ,
વળી અર્જુનને દેખાડ્યું તેહ;
અતિ આનંદ પામી અર્જુન ભણે,
તે કહે સંજય ધૃતરાષ્ટ્રજ મુણે. ૧૨૪

અર્જુન ઉવાચ.

આ સૌમ્યરૂપ માનુષ તમતણું,
હવે જોઈ મુખ પામ્યો હું ઘણું,
તમેા સાંભળો સ્વામી જનાર્દન,
મન હમણા મારૂ થયું પ્રસન્ન. ૧૨૫
ભય સઘળો મોહ મારો ગયો,
અને પૂર્વ સ્વભાવ હૃદય વિપે રહ્યો;
અર્જુનને કૃપા જે કરી,
તેની હૃદયભતા કહે શ્રીહરિ. ૧૨૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

જે રૂપ મિત્ર તેં દીડું સહી,
તે અનેક સાધને દીસે નહિ,
અતિ હૃદય વિશ્વરૂપ એહ જાણુ,
ચર્મચક્ષુએ ન દીસે નિર્વાણુ ૧૨૭

એનાં દર્શનની ધ્રુવાદિક દેવ, તે નિત્ય ઇચ્છા કરે અવશ્યમેવ; યજ્ઞ તે પામે નહિ લગાર; એમ અર્જુનને કહે વિશ્વાધાર.	૧૨૮
એ રૂપ વેદે કરી ન જણાય, તપે કરી પ્રાપ્ત નવ થાય; મત દાન અગ્નિ હોત્રે કરી, એ રૂપ નવ દીત્રે કહે હરિ.	૧૨૯
જે રૂપ દીકું તેં મમતાળું, વળી વળી મિત્ર કહું શું ધણું ? અર્જુન લણું કહો શ્રીપતિ, જે એહ દર્શનને ઇચ્છે મહામતિ.	૧૩૦
તેનો મનોરથ પૂરણ કયમ હોય, તે ઉપાય કહો મુજ સોય; અર્જુનની આશંકા સુણી, દિવ્ય સાધન કહે ત્રિભુવન ધણી.	૧૩૧
પરંતપ સાંભળ નિર્ધાર, વિશ્વરૂપ જે હું અપાર, મારું દર્શન પામે તેહ, અનન્ય ભક્તિતત્ત્વદષ્ટિ ધરે જેહ.	૧૩૨
ફલ અહંકાર અન્યબુદ્ધિ પરહરી, મુને ભજે નિરંતર પ્રેમે કરી;	

સંમાર તણ હૃદિશરણ જે રહે,	
અનન્યભક્તિ મહાપુરૂષ તે કહે.	૧૩૩
સાગદ્રેષ હું તું પરહરે,	
અને મર્વ ભૂતનું હિત આગરે;	
વાસુદેવ નિરંતર જોય,	
તત્ત્વદૃષ્ટિ મહાજન કહે જોય.	૧૩૪
પ્રેમભક્તિ તત્ત્વદૃષ્ટિએ કરી,	
વિશ્વરૂપ દીએ કહે હરિ;	
પ્રેમભક્તિ તત્ત્વદૃષ્ટિપુરૂષ,	
તે પ્રગટ કરી કહે સત્યસ્વરૂપ.	૧૩૫
ખાંડુપુત્ર માવધાન તે થઈ,	
ગીતાર્થ હૃદે રાખે સહી;	
એવો હોય ભાઈ જે દો જન,	
તે નિશ્ચે મુને પામે અર્જુન.	૧૩૬
જે મારે અર્થે કરે મત્કર્મ,	
એવો જેનો નિરંતર મત્પર ધર્મ;	
મારા ભક્તને મુજ શું રગ,	
તે વિષય વિષયીનો ન કરે સંગ.	૧૩૭
જેને વૈરી વિષે શત્રુબુદ્ધિ નહિ,	
સર્વ વિષે મમબુદ્ધિ તે મહી;	

૧૧૩ અનન્યભક્તિનું લક્ષણ કહે છે ૩૧ ઇ—જે ભક્તિનું ફળ પ્રાપ્ત નહિ, હું ભક્ત હું એવો અહંકાર પણ રાખે નહિ, બીજા દોષ દેવ મારે કલ્યાણ કરશે, એવી અન્ય બુદ્ધિ પણ રાખે નહિ, ઇત્યાદિ. આગળ સ્પષ્ટ છે. ૧૩૪ તત્ત્વદૃષ્ટિ પુરૂષનું લક્ષણ કહે છે સાગ દ્રેષ ઇ.

૧૩૭ મત્પર—મારે વિષે પરાયણ

જે સર્વ ભૂત માટે મુજને જોય,
 પાડવ પરમ ભક્ત તે જોય ૧૩૮
 વળી વળી એમ દો નગદાધાર,
 ભાઈ તે મુજને પામે નિન્ધાર,
 અગિયારમે વિશ્વરૂપ તે કરુ,
 તે કૃષ્ણકૃપાએ મ તે લહુ ૧૩૯
 અ તરયામી મર્ધાવામ,
 હૃદયકમળમા કર્યા પ્રગથ,
 ઉપજાવ્યુ તેણુ કરુ સહી,
 દો નરહરિ ઝાંઝ બાણુ નહિ; ૧૪૦

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्याया योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
 दे विश्वरूपदर्शनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

આત્મ સ્વરૂપ તે સાંભળી, મુદયો વિભૂતિતણો વિસ્તાર;	
વિશ્વરૂપને દર્શને, પામ્યો અર્જુન હુર્ષ અપાર.	૧
દુર્લભતા વિશ્વરૂપની, કહી શ્રીમુખે શ્રીભગવાન;	
વળી પ્રાપ્તિનું સાધન કહ્યું, કેવળ ભક્તિ જ્ઞાન.	૨
અંતઃકરણ વિષે ઘણો, ભાઈ અર્જુન કરે વિચાર;	
ભક્તિએ ભગવંત પામિયે, એમ કૃષ્ણે કહ્યું નિર્ધાર.	૩
એક નિર્ગુણ એક સગુણ છે, ઉભય રૂપ તે હરિનાં જાણ;	
એક સગુણની સેવા કરે, એક નિર્ગુણ ભજે નિર્વાણ.	૪
ઘેઉમાંહી ઉત્તમ કયો, હું પૂછું હરિને એમ;	
કૃષ્ણજીને વચને કરી, પછી જાણું જ્યમ છે ત્યમ.	૫

અર્જુન ઉવાચ.

હે વૈકુંઠનાથજી કૃષ્ણજી, હે યોગેશ્વર જગદીશ;	
એ સમગ્રપણે સ્વામી મુજ કહો, કહું છું નામી શીશ.	૬
કો સગુણ સ્વરૂપને સેવતા, કો નિર્ગુણ ગ્રહણે ધ્યાય;	
એ જેમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યો કયો, એમ પૂછું ત્રિભુવનરાય.	૭
નવધા ભક્તિ સ્વામી તમતણી, કરે કેટલા નિરંતર સોય;	
કેટલા જ્ઞાનમારગે કરે, નિરાકારપર હોય.	૮

૮ નવધા ભક્તિ—શ્રવણ, દર્શન, સ્મરણ, સેવન, અર્ચન, વદન, દાસ-
ત્વ, મિત્રતા ને આત્મા નિવેદન, એ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાયછે નિરાકાર-
૧ પર—નિરાકાર સ્વરૂપમા આસક્ત

જે સર્વ ભૂત માટે મુજને જોય,	
પાડવ પરમ ભક્ત તે સોય	૧૩૮
વળી વળી એમ કહે જગદાધાર,	
ભાઈ તે મુજને પામે નિગ્ધાર,	
અગિયારમે વિશ્વરૂપ તે કહ્યુ,	
તે કૃષ્ણકૃપાએ સતે લહ્યુ	૧૩૯
અ તરયામી સર્વાવાન્ન,	
હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,	
ઉપજાવ્યું તેવુ કહ્યુ સહી,	
કહે નરહરિ ઠાઈ જાણુ નહિ	૧૪૦

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवा-
दे विश्वरूपदर्शनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

- આત્મ સ્વરૂપ તે સાંભળી, સુષુપ્તો વિભૂતિતણો વિસ્તાર;
વિશ્વરૂપને દર્શને, પામ્યો અર્જુન હર્ષ અપાર. ૧
- દુર્લભતા વિશ્વરૂપની, કહી શ્રીસુખે શ્રીભગવાન;
વળી પ્રાપ્તિનું સાધન કહ્યું, કેવળ ભક્તિ જ્ઞાન. ૨
- અંત કરણુ વિષે ઘણો, ભાઈ અર્જુન કરે વિચાર;
ભક્તિએ ભગવંત પામિયે, એમ કૃષ્ણે કહ્યું નિર્ધાર. ૩
- એક નિર્ગુણ એક સગુણ છે, ઉભય રૂપ તે હરિના બાણ;
એક સગુણની સેવા કરે, એક નિર્ગુણ ભગે નિર્વાણ. ૪
- બેઉમાઠી ઉત્તમ કયો, હું પૂછુ હરિને એમ,
કૃષ્ણજીને વચને કરી, પછી બાણુ જ્યમ છે ત્યમ. ૫

અર્જુન ઉવાચ.

- હે વૈકુંઠનાથજી કૃષ્ણજી, હે યોગેશ્વર જગદીશ;
એ સમગ્રપણે સ્વામી સુજ કહો, કહું છું નામી શીશ. ૬
- કો સગુણ સ્વરૂપને સેવતા, કો નિર્ગુણ બ્રહ્મને ધ્યાય;
એ બેમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યો કયો, એમ પૂછુ ત્રિભુવનરાય. ૭
- નવધા ભક્તિ સ્વામી તમતણી, કરે કેટલા નિરતર સોય;
કેટલા જ્ઞાનમારગે કરે, નિરાકારપર હોય. ૮

૮ નવધા ભક્તિ—શ્રવણ, દર્શન, સ્મરણ, સેવન, અર્ચન, વદન, દાસ-
ત્વ, ચિત્રતાને આત્મા નિવેદન, એ નવ પ્રકારની ભક્તિ કહેવાય છે નિરાકાર-
૨ પર—નિરાકાર સ્વરૂપમા આસક્ત

- કોઈ સગુણના સેવક ભલા, કોઈ નિર્ગુણના ભલા નાથ;
તમને વણલ કહો કીયો, પૃથુ' હું જોડી હાથ. ૯
- અર્જુનનાં વાયક સુણી, કરે બેઠનો હરિ સમાસ;
જ્યમ ત્યમ મુજ ભજે તે ભલા, બેઠ વણલ મમ દાસ. ૧૦
- નિર્ગુણ પણ યથાર્થ ન હોય, એ સત્ય મત વિશ્વાવાસ;
પહેલાં નિર્ગુણ આવે નહિ, વિના સગુણ અભ્યાસ. ૧૧
- સગુણ સેવા વણ જીવને, ના'વે નિર્ગુણ પ્રદ્ધનું જ્ઞાન;
સગુણ ભજન સુખે નીપજે, તો દઢાવે ભગવાન. ૧૨
- નિર્ગુણની ઉત્કૃષ્ટતા, જો પહેલી કહે ભગવંત,
તે સમ્યક્ ન આવે સાધન વિના, પછી ઉભય બ્રહ્મ થાય જ'ત. ૧૩
- મહાપુરૂષ મારગ કહે, જેણે જાય મહાજન સંત;
મારગ જાતાં મહાજનતણે, નિશ્ચે મળે ભગવંત. ૧૪
- નિર્ગુણતાને પમાડવા, કરે સગુણનો હરિ દઢાવ;
એ સેવાએ મન શુદ્ધ હોય, પછી રહે નિર્ગુણ વિષે ભાવ. ૧૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઠ.

તેનાં મારે વિષે મન આસક્ત હોય, પરમ વદ્ધલ અર્જુન મને સોય;

૧૦ સમાસ—પ્રણાસો. જ્યમત્યમ—ગમે તે પ્રકારે. મુજ—મુજને.

૧૧ નિર્ગુણ ઈ—હરિના નિર્ગુણ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી એ વાત સાચી છે, તથાપિ સગુણ રૂપની ભક્તિના અભ્યાસ વિના પ્રથમથીજ નિર્ગુણનું જ્ઞાન આવતું નથી.

૧૩ સમ્યક્—રૂઢી રીતે. ઉભયબ્રહ્મ—સગુણ ને નિર્ગુણ બન્નેમાંથી.

- નિત્યયુક્ત થતા જન જેહ, માડ ઉપાસન કરતા તેહ ૧૬
- પરમ શ્રદ્ધા આસ્તિકબુદ્ધિ ધરી, કપટ દ્રેષ ભૂતદ્રોહ પરહરી,
એણીપેરે માડ કંદે ભજન, અતિ વલ્લભ મુજ તે અર્જુન ૧૭
- અર્જુન એવુ પૂછીશ કથી, તો શુ નિર્ણયુના ભક્ત વલ્લભ નથી,
એવુ મુણીને લગવાન, સાલજે અર્જુન થઈ સાવધાન ૧૮
- અક્ષર તે જે કહીએ નવ ક્ષરે, અનિર્દેશ્ય તે જે વાણી ન ઉચ્ચરે,
અવ્યક્ત તે જેનુ પ્રમાણુજ નહિ, સર્વત્ર તેહ જે વ્યાપક સહી ૧૯
- અચિત્ય તે જે ચિતવી ન શકે કોય, કૃટસ્થ પ્રકટથકો પર સોય,
અચળ તેહ જે આવે નવ જાય, ધ્રુવ તે જે નિશ્ચે કહેવાય ૨૦
- એવા પ્રહારે જે કો ભજે, તે સમસ્ત ઇદ્રિતણા વિષય તજે,
સઘજે તે સમબુદ્ધિજ કરે, સર્વ ભૂતનુ હિત આચરે ૨૧
- તે મુજને પામે અર્જુન, સાલજ મિત્ર કહુ સત્ય વચન,
કૃષ્ણતણા વાયડ સાલજી, આશ કા ઉપની તે વળી ૨૨
- સ્વામી ઉભય તમને પામે સહી, તે કાઈ વેહેરો બાણવો નહિ,
સાલજ મિત્ર વેહેરો છે જેહ, તુજ આગળ કહુ હું તેહ ૨૩

૧૬ નિત્યયુક્ત—નિરતર એમમ મનનાળા ૧૭ ભૂતદ્રોહ—પાણી માત્રનુ બુદ્ધ કરતાની બુદ્ધિ ૧૮ એનુ ઇ—પૂર્ણાદ્ધમા શ્રીભગવાને શકા ઉઠાવી છે તે જાણે અર્જુને ઉઘાવી દોય તેમ કરિ વર્ણ છે એવુ ઇ—ભગવાન—(કહેછે અધ્યાદાર)

૧૯ ક્ષરે—નાશ પામે અનિર્દેશ્ય ઇ—અનિર્દેશ્ય તે કે જેને વાણી મ્ની શકે નહિ—જે વાણીવડે મ્ની સમય નહિ ૨૦ આવે ઇ—જો ન આવે કે ન જાય

૨૧ એવા—અક્ષર, અનિર્દેશ્ય, અચક્ત સર્વત્ર વ્યાપ્ત અચિત્ય, કૃટસ્થ, અચળ તે કુલ ૨૩ ઉભય—નિયુલુ ભગ અને સગુણ ભગ વેહેરો—ભિતતા

વિષયામક્ત દોય જે જન, એવા અપકવ યોગી જે અર્જુન,
 જે દેહાભિમાન સ યુક્ત-દોય, તેને દુ ખ સાધ્ય નિર્ગુણપદ મોય ૨૪
 તેને શ્રમ ઘણો છે વીર, જેને બિલુ લિ ગશરીર,
 વ્યક્ત ચિત્ત અવ્યક્તમાકયમ રહે, તે અવ્યક્તની ગતિ દુ ખે લહે ૨૫
 અક્ષર નિર્ગુણ બ્રહ્મ જે ધ્યાય, તેને શ્રમ ઘણો મિત્ર થાય,
 પ્રથમ દેહાભિમાન ડચમ ટળે ? ઇદ્રિયના વિષય કયમ બળે ? ૨૬
 વળી નિગલ જમાહે ડચમ ગહે, બ્રહ્મ ઉપાસન કવણુ હરિ કટે,
 જે વિષય નિર્ગુણુ ડરે યોગ, તો કર્મ બ્રહ્મનુ ન હોયે ભોગ્ય ૨૭
 વિષયના ચિત્ત શુદ્ધ જ્યમ થાય, હવે તે ઉપાય કહે વૈકુ ઠરાય,
 મણુણી સેવા કરે જન જેહ, ભારી કૃપાએ મુક્તિ પામે તેહ ૨૮
 મુજને સમર્પે જે મત્ કર્મ, મત્પર અર્જુન જેનો ધર્મ,
 ભારી ભક્તિ વિષે જેને દૃઢ વિશ્વાસ, મુજને બજે તણુ કૃપા આશ ૨૯

૨૪ અપકવ—મયા દેહાભિમાન સ યુક્ત—૭ દેહ દુ, એમ માનવા
 વાળો દુ ખસાધ્ય—દુખે કરીને મળે એવું

૨૫ બિલુ—વાયમ—નાશ ન પામેલું નિગશરીર—સૂક્ષ્મ દેહ—વા
 સના રૂપી શરીર વ્ય ત ઇ—જે ચિત્ત વ્યક્ત (સ્પષ્ટ—વાણીવડે) હી
 શકાય એવું) છે તે અવ્યક્ત બ્રહ્મમા શી રીતે રહી શકે ? ૨૬ ધ્યાય—
 ધ્યાન ડરે

૨૭ નિરાન જમા હે ઇ—બ્રહ્મ અરૂપી વસ્તુ છે માટે મનને ત્યા
 સ્થિર થનાનું સ્થાન નથી મતન ૧ કે મનને આન બન (આધાર) મળવા
 જેવું બ્રહ્મને વિશે કાંઈ નથી તો મન ત્યા શી રીતે રહી શકે ? કવણુ—કાણુ—
 કો પ્રમરે (થાય) ? જે ઇ—જે વિષયનો નિર્ગુણ સાથે યોગ કરવામા
 આવે તો તે જનવા જેવું નથી કેમકે નિષ્પો કર્મવાળાછને બ્રહ્મ નિષ્કર્મ છે,
 તેથી કર્મ એ બ્રહ્મનું ભોગ્ય થતું નથી—બ્રહ્મ કર્મનો ભોગ મરતું નથી

તે મુજને પામે નિર્ધાર, અહીં મ શય ન કરવો લગાર,
 મુજને નિગ તર ભજે ફરી ફરી, શ્રવણ દીર્ઘન નવધા ભક્તિએ કરી ૩૦
 જેણે મુજને મન સમર્પણ કર્યું, મારૂં ચિતન કૃદ્યમા ધર્યું,
 તેને મ માર થકો ઉદ્ધાત તત્કાળ, એવું બોલે પ્રભુ દીનદયાળ ૩૧
 તેને ગર્ભવાસ ક્યાંકે નવ પોય, મત્યુને હાથ ચઢે નહિ સોય,
 મારે વિષે ચિત્ત મન જેહતુ, હું તત્કાળ હું ખ હરૂં તેહતુ ૩૨
 તે માટે સુણ કહું અર્જુન, હવે મારે વિષે મૂઝ્ય તુ મન,
 નિશ્ચયવતી બુદ્ધિ તે કરી, મન સમર્થ મુજને કહે હરિ ૩૩
 મારે વિષે મન બુદ્ધિ જેની હોય, મુજને અર્જુન પામે સોય,
 નિર્ધારી કહે જગદાધાર, તુ સ શય મ કરીશ મિત્ર લગાર ૩૪
 કેટલા વિષયામકત જે જન, તેના મારે વિષે સ્થિર ન રહે મન,
 વિપચીના મન જ્યમ સ્થિર થાય, હવે તે ઉપાય કહે વેકુ ઠરાય ૩૫
 જો તુ વિશ્વરૂપ વિષે અર્જુન, સમર્થ ન હોયે રાખવા મન,
 તો તુ કર્મયોગને અભ્યાસે કરી, સ્થિર કર મન મન ચિતન ધરી ૩૬
 વિપચથકુ પાછુ મન વાળ્ય, મત્ કર્મ કરી રાગાદિક ટાળ્ય,
 પ્રાણાયામ વળી સ્વરૂપ અવેવ, એ અભ્યાસ કરવો અવશ્યમેવ ૩૭
 એમ શનૈ શનૈ મારે વિષે મન, સ્થિર કરી રાખ તુય અર્જુન,
 જો અભ્યાસ કરવા પ્રત્યે અમમર્થ, વળી પશ્ચાતર તેહને કહે સમર્થ ૩૮

૩૦ નવધા—નવ પ્રકારની (પાછળ નામા અધ્યાયમા કહી છે તે)

૩૩ મૂઝ્ય—ધારણુ ૩૨ નિશ્ચયવતી—નિશ્ચયવાળી ૩૫ ષ્ટના—કટ

લાઃ વિષયામકત—વિષયમા આસક્ત

૩૭ રાગાદિક—(વિષયમા) પ્રીતિ વગેરે પ્રાણાયામ—પ્રાણાયામ

(કરવા) વળી ૪૦—વળી સ્વરૂપના અવેવ (અવયવ)નું ધ્યાન કરતુ

૩૮ શનૈ શનૈ—ધીમે ધીમે સમર્થ—પ્રભુ

અભ્યાસ કરવા જે અસમર્થ જ હોય, તો તુજને કહું સાલણ સોય
 તો તુ મારે અર્થે ઈર્મ કર મિત્ર, એમ કરતા થઈશ પરમ પવિત્ર ૩૯
 વેદ સ્મૃતિ વિષે જોડ્યા જે કર્મ, અને વર્ણાશ્રમને પાળે સ્વધર્મ,
 મુજને કર્મ સમર્પે જેહ, નિર્મળ ચિત્ત થાય ત્યા તેહ ૪૦
 શુદ્ધ ચિત્તે મુક્તિ પામે સહી, અર્જુન એમા મ શય નહિ,
 જે ધર્માચરણ કરવા પ્રતિ મદ વળી તેહને કહે પરમાનંદ ૪૧
 જે અસમર્થ કરવા સત્ કર્મ, તેણે કરી તજે કર્મ ધર્મ,
 મને આશરીને કર્મ જે કરે, અને કર્મકળ સઘળા પરહરે ૪૨
 (જે) જીતાત્મા અર્જુન મહાવીર, કળ તણ કર્મ કરે તુ ધીર,
 કળ તણ કર્મ ડરે જે કોય, અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણજી કહે સોય ૪૩
 અવિવેકથી વિષય ભોગવે જેહ, તેપે શાસ્ત્રજ્ઞાન અભ્યાસી શ્રેષ્ઠ તેહ,
 તે નર શ્રેય પામે અતિ ઘણું, નિઝે અર્જુન એ હું ભણું ૪૪
 શાસ્ત્ર જ્ઞાનપે અગધ્યાન શ્રેષ્ઠ જાણું, એવું જોડ્યા શ્રીશારંગપાણ,
 ધ્યાનપે જે કર્મકળ પરહરે, તે અતિ ઉત્તમ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે ૪૫
 નિષ્કામપણે કર્મ ડરતા મિત્ર, (ત્યારે) થાય ચિત્ત તે પગમ પવિત્ર,
 ત્યાગી પુરૂષને શાંતિશ્રેય હોય, જ્યા કર્તવ્ય કર્મ એકે નહિ કોય ૪૬
 શાંત ભક્તના લક્ષણ જેહ, હવે આઠે સ્તોત્રે હરિ કહે તેહ,
 એમ સગુણભક્તિ ડરાવી હરિ, નિર્ગુણસ્થાનક આવ્યા વળી ફરી ૪૭
 નિર્ગુણભક્તિ વિના નિર્ધાર, સ્વરૂપ ન ભાસે સાક્ષાત્કાર,

૪૦ જો-યા—જ્યા જે કર્મ—(તે કર્મ કર) ૪૧ કરવા પ્રતિ—
 કરવામા મદ—અશક્ત ૪૨ મને આશરીને—મારો આશ્રય કરીને
 અધાતુ હું જે આ કર્મ ૩૯ છું તે ઇશ્વરના આશ્રયથી કરે છું— તેનો
 કળા નથી, એવી મુદ્ધિ રાખીને

૪૩ જીતાત્મા—દૃઢ મુદ્ધિવાળો ૪૬ શાંતિશ્રેય—શાંતિરૂપી કે પાણુ

કરતાં સગુણ ભક્તિ સાધન, હોય નિર્મળ નિશ્ચળ શાંત તો મન. ૪૮
 શાંત મનનું સ્વરૂપ હરિ કહે, અર્જુન એહ સ્વભાવ તો થઈ;
 સઘળે એક વિષ્ણુ ખુદ્ધિ ધરે, કોઈનો દ્વેષ ક્યમેઉ ન કરે. ૪૯
 જે પોતાને દુઃખનું દેનાર, તેનો દ્વેષ ન કીજે ભગાર;
 મિત્રભાવ સર્વને વિષે આણુ, કરૂણા ધરી કહે શારંગપાણુ. ૫૦
 નિર્મમત્વપણું મિત્ર રાખ, અહંકાર તે સઘળો નાખ;
 સુખદુઃખ વિષે આણુ મમ ચંત, વળી ક્ષમા અવલંબ કહે ભગવંત. ૫૧
 પ્રહાર અપમાને રહે મન કામ, અર્જુન ક્ષમા તો તેનું નામ;
 એવો ભક્ત મારો જે હોય, મુજને અતિ વલ્લભ તે સોય. ૫૨
 સદા સંતુષ્ટ સદા આનંદ, યોગી તે જે સદા રહિત દંદ;
 ઇન્દ્રિય મન સ્થિર ત્યાં જેહનું, જીતાત્મા તો નામ તેહનું. ૫૩
 દૃઢ નિશ્ચય પરમાત્મા વિષે, આત્મા પરમાત્મા એકજ ભણે;
 મન ખુદ્ધિ અર્પણુ મુજને કરે, અંતરે કશી ઇચ્છા નવ ધરે. ૫૪
 એવો ભક્ત અતિ વલ્લભ મુજને, હું નિરધારી અર્જુન કહું તુજને;
 જે થકી ભય પામે નહિ લોક, અને લોકથકી જે ન પામે શોક. ૫૫
 હર્ષ શોક રહિત જે જન, તેહનાં મન હોય અતિ પ્રસન્ન;
 ભય ઉદ્વેગ જેહને નહિ, તેહ ભક્ત મુજ વલ્લભ સહી. ૫૬
 જેને અપેક્ષા કશી નવ હોય, ઇંદ્રી વિષય ન કલ્પે કોય;
 બાહ્ય અભ્યંતર પવિત્ર જે સદા, અંતર્ગત અત્યંત ધરે મુદા. ૫૭

૪૯ ક્યમેઉ—ક્યમે પણ ૫૧ નાખ—દૂર કર. ચંત—ચિત્ત અવલંબ
 —ધારણુ કર. ૫૨ પ્રહાર ૫૦—કોઈ મારે કે અપમાન કરે તથાપિ મનમાં
 વિક્રિયા ઉત્પન્ન ન થાય તેને ક્ષમા કહેછે

૫૭ ઇંદ્રી ૫૦—કોઈપણુ વસ્તુ ઇન્દ્રિયનો વિષય છે, એવી કલ્પના ન કરે,
 પણ સર્વ કાષ્ટ પરમાત્માના રૂપ છે એમ માને. મુદા—હર્ષ

પદ્મપાત કેનો નવ કરે, આત્મભાવ નિરંતર ધરે;
 ઉદાસીન થકો રહે જેહુ, મનની વ્યથા પરહરે તેહુ. ૫૮
 સમસ્ત આરંભનો ઠરે પરિત્યાગ, અને સર્વ વિષય વિષે અતિવૈરાગ;
 એવો પરમ ભક્ત મારો મહંત; અતિ વલ્લભ મુજને તે સંત. ૫૯
 જે સુખ પામ્યે કાંઈ હુર્પ નવ ધરે, દુઃખ આવ્યે ઉચાટ નવ કરે;
 શોચે નહિ કદ્યે નહિ જેહુ, પ્રિય અપ્રિય સરખો સદા તેહુ. ૬૦
 અશુભ ન કરે શુભનાં ફળ તજે, ભક્તિભાવે મારા ચર્ણુ ભજે;
 તે મુજને અતિ વલ્લભ ધીર, એવું જોલ્યા યાદવ વીર. ૬૧
 શત્રુ મિત્ર વિષે સમ હોય, તથા માન અપમાન તે ખોય;
 શીતોષ્ણુ મુખદુઃખ સમાન, સદા નિરંતર માઝું ધ્યાન. ૬૨
 જે વિષય વિષયીનો સંગ ન કરે, રાગાદિક શુષ્ણુ દોષ પરહરે;
 એવો મારો ભક્ત જે સંત, તે મુજને વલ્લભ કહે ભગવંત. ૬૩
 જેને સ્તુતિનિંદા સમ તુલ્યજ હોય, સમાનશીલ મૌની તે સોય;
 મહાયોગી મૌની તે જાણુ, જે કેવળ કૃષ્ણ જયે નિર્વાણુ. ૬૪
 અણુકદખ્યા આવે ભોગ જેહુ, તેણે કરી સંતુષ્ટજ તેહુ;
 આશ્રય પરિગ્રહ મ કરે કુસંગ, જેને મમ સ્વરણે મિત્ર રંગ. ૬૫

૫૮ આરંભ—આ લોક તથા પરલોકના ભોગવવા જેવા પદાર્થને માટે ઉદ્યોગ પરિત્યાગ—ત્યાગ.

૬૦ કદ્યે—કદપના કરે—છત્ત્રા કરે પ્રિય છં—તે સદા પ્રિય અને અપ્રિયમાં સરખો (સમાન ભુદ્ધિ—વાળો) રહે છે.

૬૪ સમાનશીલ—સર્વ જગોએ એક સરખા આચરણવાળો. મૌની—મુનિવ્રત રાખનારો. અથવા સ્તુતિ કે નિંદા સાંભળીને તે વિષે ઇચ્છામાં આવે તેમ નહિ બોલનારો.

૬૫ અણુકદખ્યા—વગર ઇચ્છ્યા. આશ્રય છં—જે આશ્રય (સ્થાન—ઘર)નો પરિગ્રહ (ગ્રહણ) ન કરે—જે પોતાને રહેવાને માટે ઘર ન બાંધે અથવા તેને વિષે મમતા ન કરે, તથા જે કુસંગ પણ ન કરે.

પગમારથ વસ્તુ વિષે સહી, સદા બુદ્ધિ સ્થિર જેની થઇ,
 ભક્તિવાન વદ્‌લ મુજને જાણુ, એવુ બોલ્યા શારંગપાણુ ૬૬
 એ વિષ્ણુભક્તના લક્ષણ કહ્યા, તે પ્રેમપ્રીતિથી હૃદે જેણે ગ્રહ્યા,
 તેનુ ક્ષણ કહે ભગવાન, સાલજાને જન થઇ સાવધાન ૬૭
 હરિભક્તિ લક્ષણ ધર્મ એ જેહુ, એ અમૃતને ઉપાસે તેહુ,
 યથા ઉક્ત પ્રકારે કરી, શ્રદ્ધા પ્રીતિ પ્રતીતિ મન ધરી ૬૮
 જે મત્પરથકા મારી ભક્તિ કરે, તે મમ વદ્‌લ મમ લોક પરવરે,
 જ્યા કાળકર્મ માયા ભય નહિ, માઝ દિવ્યપદ તે પામે સહી ૬૯
 જન શીઘ્ર થઇ સેવો ભગવાન, તો પદ પામે પરમ નિધાન,
 દ્વાદશમે ભક્તિયોગ તે કહ્યો, તે કૃષ્ણકૃપાએ સ તે લહ્યો ૭૦
 અ તર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યુ તેવુ કહું સહી, કહે નરહરિ કાઈ જાણુ નહિ ૭૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्‌भगवद्‌गीता-
 सूत्रनिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

૬૮ પ્રતીતિ—વિશ્વાસ ૬૯ મત્પરથકા—મારે શરણુ થઇને—

અધ્યાય ૧૩ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

લક્ષિત સુણી ભગવંતની, ભાઈ નિર્ગુણ સગુણ તો જેહ;
આનંદ પામ્યો અર્જુન ઘણો, વળી કૃષ્ણપ્રતિ પૂછે એહ. ૧
લક્ષિત તમારી સાંભળી, સ્વામી થયું મન મારું પ્રસન્ન;
હવે કૃપા કરી મુજને કહો, જે પૂછું હું પ્રભુજી વચન. ૨

અર્જુન ઉવાચ.

પ્રકૃતિ પુરૂષ કેશવ કહો, કહો ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ તે દેવ;
જ્ઞાન જ્ઞેય સ્વામી મુજ કહો, એ જાણવા ઇચ્છું અવશ્યમેવ. ૩
હે કેશવ કમળાપતિ, હે અવ્યક્ત વૈકુંઠરાય;
જો એ તમો જાણ્યો તો જાણીએ, નહિ તો ક્યમે ન જાણાય. ૪
અર્જુનનાં વાયક સુણી, અતિ હર્ષ્યા જગદ્ધાર;
હવે લક્ષિત ભોગ્ય લાગી એહને, જે પૂછ્યાં પ્રશ્ન એ સાર. ૫
પહેલું ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ કહી, પછી કહેશે જ્ઞાન ને જ્ઞેય,
વળી પ્રકૃતિ પુરૂષ દેખાડશે, જે જાણ્યે ટળે સંદેહ. ૬

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઈ.

સાંભળ કુંતીપુત્ર નિર્વાણ, શરીર મમસ્ત ક્ષેત્ર તે જાણ;

૩ પ્રકૃતિ ઇ—પ્રકૃતિ, પુરૂષ, ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રજ, જ્ઞાન ને જ્ઞેય, એ છ વસ્તુના
અર્થ આગળ કહેવાશે

૫ ભોગ્ય—ભોગવવા જેવી—અધીત કરવા જેવી

ક્ષેત્રની પેરે વર્તે મોય, તેમાટે દેહ તે ક્ષેત્રજ હોય. ૭
 ત્યમ ક્ષેત્ર વિષે ઉપજે વસ્તુ બહુ, ત્યમ દેહ વિષે ભાવ ઉપજે સહુ;
 જેમ ક્ષેત્રને ક્ષય ઉપદ્રવ સહી, ત્યમ દેહને નિર્ભયપણું તે નહિ. ૮
 દેહતણા જે જાણુનહાર, ક્ષેત્રજ મિત્ર તેહ નિરધાર;
 જે ચરણથકો મન્ત્રક લગી રહે, ક્ષેત્રજ તત્ત્વવિત્ તેને કહે ૯
 અર્જુન ભણે હે ત્રિભુવન સ્થામ, ક્ષેત્રજ કહો પ્રભુ કેતું નામ;
 શિષ્યતું નિશ્ચિંત કરવા ચંત, એમ જોડ્યા શ્રીગુરુ ભગવ ત. ૧૦
 ક્ષેત્રજ ભારત જાણે મને, હું નિર્ધાર કરી કહું છું તને,
 બ્રહ્મા આદિ તૃણ પર્યંત, તેનો જીવાત્મા કહે હું ભગવંત ૧૧
 જ્યા જેવો ત્યા તેવો જાણુ, એવો અમ ગ પુરૂષ મુજને પરમાણુ;
 કેા બ્રાત મુજને સ સારી કહે, પણ જ્ઞાની તે જ્યમ છે ત્યમ લહે. ૧૨
 હું અસ સારી નિરૂપાધિ અસ ગ, અને પ્રકાસુ સમસ્ત દેહે લિંગ;
 એ ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજનુ જેને જ્ઞાન, તે મુજને વલ્લભ કહે ભગવાન. ૧૩
 મુણુ અર્જુન એ જ્ઞાને કરી, સમ્યક્ ઉભય જાણુ કહે હરિ,
 એ દેહ જીવનું સ્વરૂપ છે જેહવું, જોળખ અર્જુન તુ તેહવું ૧૪
 જેવો સ્વભાવ જેણે ધર્મે હોય, જે ઇંદ્રી આદિક વિકારયુક્ત સો'ય,
 સ્થાવર જ ગમ રૂપે કરી, પ્રકૃતિ પુરૂષ રહ્યા વિસ્તરી. ૧૫

૭ ક્ષેત્રની પેરે—સ્થાનની પેડે વર્તે—‘વર્તે’ પાઠ છે

૧૧ ભારત—હે અર્જુન બ્રહ્મા ઇન્દ્ર—બ્રહ્માથી માંડીને તરણા સુધી

૧૨ અસ ગ—આસક્તિ વિનાનો બ્રાત—બ્રાતિયુક્ત બુદ્ધિવાળા ૧૩ અને ઇન્દ્ર—અને સમસ્ત દેહે (સૂક્ષ્મ દેહમા) લિંગ (સૂક્ષ્મ શરીર રૂપે) પ્રકાસુ છું. અર્થાત્ જીવ રૂપે જણાવે છું અથવા સૂક્ષ્મ શરીરમા જે જાણવાની સત્તા છે તે મારાથકી છે

૧૪ ઉભય—ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજને. ૧૫ જેવો ઇન્દ્ર—એ ક્ષેત્ર તથા ક્ષેત્રજનો જેવો (દૃશ્ય આદિ) સ્વભાવ છે, તેમના જે ઇન્દ્રી આદિક ધર્મ છે,

એ સંક્ષેપે મિત્ર કૃં સમાસ, હવે કહું હું પ્રકટ પ્રકાશ;
 જે મહાનુભાવે નિર્ધાર્યું વીર, હું તે તુજને કહીશ થા ધીર. ૧૬
 બહુ ઋપિએ ગાયું મિત્ર તેહ, વેદે વિવિધ પેરે પ્રથમ કહ્યું જેહ;
 જેનો વેદાંત ઉપનિષદ્ વિસ્તાર, હું તે તુજને કહીશ નિર્ધાર. ૧૭
 ક્ષેત્ર તેહને કહે ભગવાન, જ્યાં પ્રકટ તત્ત્વ ચોવીશ પ્રધાન;
 તત્ત્વતણાં નામ હરિ ભણે, અર્જુન એક ચિત્તે તે સુણે. ૧૮
 પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ, આકાશ, વળી અહંકાર બુદ્ધિ ચિત્ત પ્રકાશ;
 શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, જ્યાં એકાદશ ઇંદ્રીનો સંબંધ. ૧૯
 શ્રોત્ર ત્વક્ ચક્ષુ શ્રૃંગા દ્રાણ, વાક્ પાણિ પાય ગુદ શિશ્ન તે જાણ;
 પંચ જ્ઞાન પંચ કર્મ અને મન, એહ એકાદશ ઇંદ્રી અર્જુન. ૨૦
 અર્જુન તત્ત્વ ચોવીશે કરી, ઉપન્યો દેહ કહે થીહરિ;
 ઇચ્છા દ્રેષ એહ મહીં હોય, સુખ દુઃખ અનેક ઉપજે સોય. ૨૧
 વળી ઇંદ્રીવિષય અંતઃકરણ વૃત્તિ, ધૈર્ય ચેતના અનેક પ્રવૃત્તિ;
 સમાસે ક્ષેત્ર કહ્યું નિરધાર, એ સદા સર્વદા સહિત વિકાર. ૨૨

તેમનામાં ઇંદ્રિયો આદિક જે વિકાર છે, વળી જે સ્થાવર અને જંગમ રૂપે
 કરીને પ્રકૃતિ તથા પુરુષ વિસ્તાર પામી રહ્યાં છે તે સર્વનો હું સંક્ષેપમાં
 ખુલાસો કરું છું. મહાનુભાવે— મોટા પ્રતાપવાળા ઋષિઓએ.

—૧૮ પ્રધાન—મુખ્ય. ૧૯ આપ—જળ. એકાદશ ઇંદ્રિયનાં નામ કહે
 છે: ૨૦ શ્રોત્ર ઇં. શ્રોત્ર— સાંભળવાનું ઇંદ્રિય. ત્વક્—ત્વચા ઇંદ્રિય. દ્રાણ
 —નાસિકાનું ઇંદ્રિય વાક્—બોલવાનું ઇંદ્રિય. પાણિ—હાથ ઇંદ્રિય. પાય—
 પગ. ગુદ—મલોત્સર્ગનું ઇંદ્રિય. શિશ્ન—જનનેદ્રિય. પંચ જ્ઞાન—શ્રોત્ર
 વગેરે પાંચ જ્ઞાનેદ્રિયો છે. પંચ કર્મ—વાક્ વગેરે પાંચ કર્મેદ્રિયો છે.

૨૧ એહ મહીં—એ ચોવીશ તત્ત્વથી ઉપજેલા ક્ષેત્રરૂપી દેહમાં ૨૨ સ-
 માસે—સંક્ષેપમાં.

એ ક્ષેત્રતણુ નિરૂપણુ કરી, હવે જ્ઞાનનું સાધન કહે શ્રીહરિ,
 જ્ઞાને નિશ્ચે ક્ષેત્ર બાણિયે, એ અનુભવ અંતર આપિયે ૨૩
 અમાન અદ્ભુતપણુ હોય જ્યહાં, આત્મજ્ઞાન તે આવે ત્યહાં,
 ક્ષમા અહિં સા કોમળતા હોય, તત્ત્વજ્ઞાન તે પામે સોય ૨૪
 જે નિરંતર શુદ્ધલક્ષિતજ કરે, પ્રજ્ઞજ્ઞાન લાઈ તેને ઠરે,
 જે પ્રાહ્યાબ્ય તર સદા વિશુદ્ધ, તે સમાધિ સમતા ધરે અવિરૂદ્ધ ૨૫
 મુક્તિ પામવા નિશ્ચે ઝહે, દેહ ઇંદ્રીયકી અળગો રહે,
 એ જ્ઞાન પામવાનો ઉપાય, અર્જુનને કહે વૈકુ ઠરાય ૨૬
 વળી જ્ઞાન પામવાનું સાધન, તે સાલજી તુજને કહું અર્જુન,
 ઇંદ્રી સમન્તતણા વિષય છાડય, નિશ્ચળ પ્રીતિ મારા વિષે માડય ૨૭
 મનથકો તે મૂઝ્ય અહંકાર, હૃદય રાખ્ય એક વસ્તુવિચાર,
 ગર્ભદુ ખ પ્રસવદુ ખ જ્ઞેય, વળી જરા વ્યાધિ મરણુ દુ ખ સોય ૨૮
 એમ દોષ દર્શને કહે ભગવાન, હોય વિષયીનું મન વેરાગવાન,
 પુત્ર દાર ગૃહાદિકે દેહ, કશે પ્રસન્નતા ન પામે તેહ ૨૯
 ઇંદ્ર અનિદ્ર વિષે સમ અંત, નિત્યે રમરે મહાપુરૂષ અંત ત,
 જેનું મન નહિ કહીં આસક્ત, તે નર કહિયે જીવનમુક્ત ૩૦

૨૪ હવે જ્ઞાન (જ્ઞાનનું સાધન) કહે છે અમાન ઇન્દ્રિય અમાન—માન
 રહિતપણુ કોમળતા—(મનની)

૨૫ સમાધિ ઇન્દ્રિય—તેને સમાધિ (એકાગ્રપણુ)ની અવિરૂદ્ધ સમા
 નતા પ્રાપ્ત થાય—મતનજ કે, તેને આત્માનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય

૨૮ હૃદય—હૃદયમા વસ્તુવિચાર—તત્ત્વજ્ઞાની વસ્તુનો વિચાર જરા
 —જુદા નથી

૨૯ દોષદર્શને—દોષ જ્ઞેવાથી (સંસારમા) દાર—શ્રી ૩૦ ઇન્દ્રિય—
 ઇન્દ્રિય અનિદ્ર—નહિ ઇન્દ્રિય

મુને ભજે અનન્ય યોગે કરી, અવ્યભિચારિણી ભક્તિ તે ધરી;
 અન્ય ઉપાસન સર્વ પરહરે, નિષ્કામ શુદ્ધિએ મારી ભક્તિ કરે. ૩૧
 વળી સેવે સદા એકાંત પ્રદેશ, જ્યાં ન ઉપજે દ્વૈતકલેશ;
 જેને મારા ભજનનો નેમ, તેને સંસારી જનશુ નહિ પ્રેમ. ૩૨
 અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્ય તે જાણુ, તે નિજ ભક્ત અનુભવી નિર્વાણુ,
 પરબ્રહ્મ દર્શન જેણુ હોય, તત્ત્વજ્ઞાન તે જાણુ સોય. ૩૩
 અમાનિત્વાદિ સાધન જેહ, તત્ત્વજ્ઞાનનાં કારણુ તેહ;
 એવા ઉત્તમ લક્ષણુ હોય જ્યહાં, અધ્યાત્મજ્ઞાન તું જાણુજે ત્યહાં. ૩૪
 એવા ઉત્તમ ચિન્હ હોય તે જ્ઞાન, પણ એથી અન્ય તો સર્વ અજ્ઞાન;
 જ્ઞાને કરી જાણુવુ છે જેહ, અર્જુનને કૃષ્ણજી કહે તેહ. ૩૫
 જાણુય જાણુવું જે છે મિત્ર, તે તુજને કહીશ હું પરમ પવિત્ર;
 જે જાણુયે મુક્તિ પામીશ સહી, વળતુ જન્મ મરણ ક્યમે નહિ ૩૬
 તે અમૃત સુખ ભોગવે નિર્વાણુ, સત્ય સત્ય કહે પુરૂષ પુરાણુ;
 જે સર્વોત્કૃષ્ટ અનાદિ પરબ્રહ્મ, તે જ્ઞેય અંતરજાતી નિષ્કર્મ ૩૭

૩૧ અવ્યભિચારિણી—એક મૂકીને બીજા તરફ નહિ જનારી મત-
 સન કે એક પરમેશ્વરનીજ ભક્તિ

૩૨ દ્વૈતકલેશ—એપણુ હોવાથી જે દુ ખ થાય છે તે દુ ખ. વેદમા
 પણ કહ્યું છે કે ‘દ્વિતીયાદૈ મય મવાતિ’ “—બીજાથી મય ઉત્પન્ન થાય છે”

૩૩ અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્ય—આત્મા સબધી જ્ઞાનના નિરતરપણાવાળો
 —નિરતર આત્મજ્ઞાન રૂપ વૃત્તિરાળો ૩૪ અમાનિત્વાદિ—‘નિર્માન પણ’
 સાથી આરબીને અહીં સુધી કહ્યા તે બધા

૩૭ અમૃત—મોક્ષ સર્વોત્કૃષ્ટ—સર્વથી ઉત્તમ તે જ્ઞેય ૪૦—તે
 પરબ્રહ્મ, જે અંતરજાતી તથા નિષ્કર્મ છે તેજ જ્ઞેય (જાણુવા યોગ્ય) છે

તે સ્વૂળ સૂક્ષ્મ કેવો કહ્યો ન જાય, તે સર્વ નિરંતર રહ્યો સમાય.
 સત્ય સંકેત કહું તુજ મર્મ, એણી પેરે અર્જુન જાણે પરબ્રહ્મ. ૩૮
 સર્વત્ર પાણિ પાદ છે જોડ, તું નિત્યે જાણુ બ્રહ્મના તેહ;
 મુખ નેત્ર શિર સર્વત્ર જે હોય, તે સર્વ બ્રહ્મનાં જાણો સોય. ૩૯
 સર્વત્ર કર્ણુ તો બ્રહ્મના સહી, અર્જુન એમાં સંશય નહિ;
 જાણ અભ્યંતર બ્રહ્મ તે કહું, આ સર્વ આવરી બ્રહ્મ તે રહું. ૪૦
 સમસ્ત ભૂત માત્ર જે જીવ, તેના ધટ્ટીતું પ્રકાશક શિવ;
 સર્વ ધટ્ટી થકો પર સોય, અને નિર્ગુણ ને ગુણલોકતા હોય. ૪૧
 સર્વ કરે અને કાંઈ નવ કરે, નિરાધાર અને સર્વને ધરે;
 સર્વ માંહી અને અલગું જાણુ, અર્જુન એવું બ્રહ્મ પ્રમાણુ. ૪૨
 વિશ્વ અસાચર જીવ જે કોય, તેને જાણ મધ્ય બ્રહ્મ છે સોય;
 તે અતિ સૂક્ષ્મ જણાયે નહિ, વિના જ્ઞાનદૃષ્ટિ તે સહી. ૪૩
 જે સર્વ નિરંતર રહ્યો ભરપૂર, પણ અજાની ને અત્યંત તે દૂર;
 જેમ આપણુપાને જોવા જાય, તેને સઘળો શ્રમજ થાય. ૪૪
 જેમ અધ ઉલૂક નવ દેખે સૂર, એમ પ્રકટ બ્રહ્મ નવ જાણે ભૂર;
 અને જ્ઞાનીને સમીપ તે સદા, તે નિરખી નિરખી અતિ પામે મુદા. ૪૫
 દેખ અખંડ બ્રહ્મ ગગનાકાર અને આ સર્વ તેહનો વિસ્તાર;
 અખંડથકો ભાસે ખંડખંડ, તે વ્યાપક પૂરણ પિંડ બ્રહ્માંડ. ૪૬

૩૮ તે ૪૦—તે સર્વ સ્થળમા સદાકાળ સમાઈ રહ્યો છે ૩૯ સર્વત્ર
 ૪૦—સર્વત્ર જે પાણિ (હાથ) ને પાદ (પગ) છે તે બ્રહ્મના છે અર્થાત્
 બ્રહ્મના હાથ પગ સર્વત્ર છે. ૪૦ આવરી રહું—વીંટી રહું અર્થાત્
 વ્યાપી રહું

૪૧ શિવ—બ્રહ્મ નિર્ગુણ ૪૦—બ્રહ્મ નિર્ગુણ છતા તે સત્વાદિ ગુણનું
 લોકતા (ભોગવનાર) છે. અર્થાત્ તે ગુણનો તે જાણનાર કે ધારણ કરનાર છે.

૪૪ આપણુપાને—પોતાને ૪૫ ભૂર—સામાન્ય લોકો મુદા—હવે.
 ૪૬ દેખ—મૂળમા 'દૈક્ષ' છે. ખંડખંડ—વિભાગ પામેવો.

ઉત્પત્તિ ત્રિતિ લય જે મહા હોય, જાણ્ય જાણવું છે બ્રહ્મ છે સોય;
જે ઉપજાવે જે સર્વ ધરે, અને લીલાએ સર્વ સંહરે. ૪૭

સદા સર્વત્ર સર્વ એ બ્રહ્મ, સમજો સમજી એ છે જ્યમ;
શુદ્ધ ચૈતન્ય અર્જુન બ્રહ્મ એહ, રવિ શશિ વન્ધિ પ્રકાસે તેહ. ૪૮
અજ્ઞાનયજ્ઞ અલગ્યું તે જાણ, પરમ પ્રકાશ સદા પરમાણુ;
જ્ઞાન સ્વરૂપ અર્જુન તે સહી, અને જ્ઞાન વિના જાણાયે નહિ ૪૯
નિજ જ્ઞાને કરી અર્જુન જ્ઞેય જોય, * * *,
જે હૃદે સર્વને અર્જુન તે સહી, અને જ્ઞાન વિના જાણાયે નહિ ૫૦
ક્ષેત્રતણું સ્વરૂપ તે લલ્યું, જે પ્રકટ કરી મિત્ર મેં કહ્યું;
વળી જ્ઞાન જ્ઞાનસાધન તે કહ્યા, તે હૃદય વિષે સમ્યક્તેં બ્રહ્માં ૫૧
વળી જ્ઞેયતણું વર્ણન જે કર્યું, તે જ્ઞાન કરી અતર્જત ધર્યું,
એ સમ્યક્ પેરે કહ્યું તુજ સર્વ, અર્જુન એહ જાણ્યે ટળે ગર્વ. ૫૨
પરમ ભક્ત માહરો હોય જેહ, એ સર્વ રહસ્ય જાણે મિત્ર તેહ
તે મારા સ્વરૂપને પામે સહી, અહીં કાંઈ સ શય કરવો નહિ. ૫૩
સાલજ પ્રકૃતિ પુરૂષ કહું ધીર, જે તેં સુજને પૂછ્યું વીર,
પ્રકૃતિ પુરૂષ અનાદિ તે જાણ, દેહ જીવ પરગટ પ્રમાણ. ૫૪
વિકાર ગુણ સર્વ પ્રકૃતિના હોય, અગુણ અવિકારી પુરૂષ તે સોય,
પણ પ્રકૃતિ ગુણે ત્યારે અવરાય, ત્યારે સંસારી તે પુરૂષ કહેવાય ૫૫

૪૭ જાણ્ય ધૃ—તારે જાણ્ય (જ્ઞેય) જાણવું છે તે એ બ્રહ્મ છે
૪૮ વન્ધિ—અગ્નિ

૪૯ અલગ્ય—ગુહ્ય—(બ્રહ્મ) બ્રહ્મ નરનારી વગેરે જાતિ વિનાનું
દોવાથી તેને નાન્યતર કહ્યું છે પર અતર્જત—ઉદયમા ૫૩ ગદસ્ય—ગુપ્ત
ભેદ ૫૪ દેહ ધૃ—જેમ દેહ એ પ્રકૃતિ છે તે જીવ એ પુરૂષ છે

૫૫ વિકાર—એકમાત્રી બીજી ઉપજ થાય તે—કાર્ય. ગુણ—મત્ત

કારણ ઇંદ્રી કાર્ય એ દેહ, એની કર્તા પ્રકૃતિ ત્યાં તેહ;
 અર્જુન પ્રકૃતિને સંગે કરી, પુરૂષ સુખદુઃખ ભોગવે ફરી ફરી. ૫૬
 સ્વામી પુરૂષ અમંગી છે નિર્વાણ, તો એમ કયમ ઘટે કહો શારંગપાણ;
 એ પૂછ્યું અર્જુન અપૂર્વ તે સાર, શુણ મિત્ર તે કહું નિરધાર. ૫૭
 એ પુરૂષ પ્રકૃતિ વિષે રહ્યો સહી, અને બેઠો અવિદ્યાના શુણ ગ્રહી;
 શુણે કરી સુખ દુઃખ ઉપજે જેહ, અર્જુન નિષ્ણે ભોગવે તેહ. ૫૮
 શુણે કરી અર્જુન નિર્ધાર, ઉચ્ચ નીચ મિશ્ર લે અવતાર;
 સત્વે ઉચ્ચ રજે મિશ્ર હોય, તમે નીચતા પામે સોય. ૫૯
 ત્રિશુણને સંગે અર્જુન, પુરૂષ ભોગવે જન્મ પતન;
 વસ્તુતાએ અવતાર તે નથી, શુણ પૈષમ્યે કહિયે કથી. ૬૦
 અવિદ્યા શુણ ને અવિવેકે મિત્ર, જીવ યાતના ભોગવે વિચિત્ર;

વગેરે. અનુસાર—દ્રાવ્ય મતત્તમ કે તે પ્રકૃતિ જ્યારે શુણમય થઈ જાય
 ત્યારે ઇં—તે પુરૂષ (શ્રદ્ધા) એજ સસારી (જીવ) કહેવાય છે

૫૬ કારણ ઇં—ઇંદ્રિયો સુખ દુઃખની હેતુભૂત છે માટે ઇંદ્રિયોને
 કારણ કહે છે, અને શરીરને કાર્ય કહે છે એટલી ઇં—ઇંદ્રિયો તથા દેહની
 કર્તા પ્રકૃતિ છે અર્થાત્ શરીરાકાર તથા ઇંદ્રિયાકાર પરિણામ પ્રકૃતિનો
 થાય છે

૫૮ અવિદ્યાના—અજ્ઞાનના અર્થાત્ પુરૂષ પોતાને પ્રકૃતિથી જુદો
 જાણતો નથી તેથી તે પ્રકૃતિના શુણને પોતાનામાં માનીને સુખ દુઃખ ભો-
 ગવે છે

૫૯ સત્વે—સત્વશુણના આધિક્યથી રજે—રજે શુણના આધિક્યથી
 તમે—તમે શુણના આધિક્યથી.

૬૦ પતન—મરણ વસ્તુતા ઇં—વસ્તુતાએ (ખરૂં જોતા) આત્માને
 અવતાર હેજ નહિ, પણ પ્રકૃતિના સત્વાદિ ગુણોના સમવિપમયણને લીધે
 આત્મા પોતાને ઊંચ નીચ દેહમાં જુએ છે—માને છે

- સ્વરૂપતાએ સંસાર તે નથી, સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી. ૬૧
- સ્વરૂપતાએ જેવો છે જંત, અર્જુનને તે કહે ભગવંત;
- દેહ ઇંદ્રીનો સાક્ષી જીવ એહ, દેહ ઇંદ્રીનો પ્રવર્તક વળી તેહ. ૬૨
- દેહ ઇંદ્રીનો ભક્તી એહજ જાણ, એ દેહ ઇંદ્રીનો ભોક્તા નિર્વાણ;
- સ્વતંત્ર માટે મહેશ્વર સોય, દેહ ઇંદ્રી ગુણ બાધે ન કોય. ૬૩
- સર્વ ઉપાધિ રહિત ગુણ કર્મ, તે માટે એ પરમાત્મા પરબ્રહ્મ;
- સ્વરૂપતાએ એવું છે એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૬૪
- જે પુરૂષને એવો જાણે સદા, તે અંતર્ગત ધરે અતિ મુદા;
- અને ગુણ સંયુક્ત પ્રકૃતિને લહે, ગુણ દોષ તેના નવ ગ્રહે. ૬૫
- સર્વથા પ્રકારે અર્જુન, તે વર્તમાન વર્તે જો જંન;
- કદાચિત્ યથેષ્ટાચારી જો હોય, તોય તે જન્મ ન પામે સોય. ૬૬
- જેને સમ્યક્ પેરે એ જ્ઞાન, તે મુજને પામે કહે ભગવાન;
- પણ ક્યમે ન પામે તે સંસાર, વળી વળી અર્જુન કહું નિર્ધાર. ૬૭
- કેટલાક ધ્યાન ધારણાએ કરી, આત્મ સ્વરૂપ દેખે કહે હરિ;
- કેા આત્મા વિષે આત્માને જોય, જે દેહ દેહ પ્રતિ ચૈતન્ય સોય. ૬૮

૬૧ અવિદ્યા ઈ—અવિદ્યાના ગુણને લીધે તથા પ્રકૃતિથી પોતાને બિન્ન ન જોવા રૂપ અવિવેકે કરીને જીવ નાના પ્રકારની જન્મ મરણ રૂપ ચાતના ભોગવે છે. સ્વરૂપતાએ—વસ્તુતઃ

૬૨ જંત—જીવ. સાક્ષી—સાક્ષીની પેટે દૂરથી જોનારો. ૬૩ ભક્તી—ધારણ કરનાર. ભોક્તા—ભોગવનાર. બાધે—બાધ કરી શકે.

૬૪ સર્વ ઈ—સર્વ ઉપાધિ, ગુણ અને કર્મથી તે (આત્મા) રહિત છે. ૬૫ ગુણ સંયુક્ત ઈ—પ્રકૃતિને ગુણવાળી જાણે. ૬૬ સર્વથા ઈ—અર્થાત્ એવા જ્ઞાનવાળો માણસ જો સર્વ પ્રકારે વર્તે, તોપણ તે મુકિત પામે છે. યથેષ્ટાચારી—મરજમાં આવે તેમ વર્તનારો.

વળી અન્ય માખ્ય જ્ઞાન તે ધરે તે તત્વાતીતનુ દર્શન કરે,
 ટેટલા ભક્તિયોગ તે ગ્રહી, તે ભને એકાગ્ર તનમા થઈ ૬૯
 તે તેણુ પામે દર્શન, જેનુ જેહુ વિષે હોય મન,
 વળી કેટલાક ગ્રાહણનો એ ધર્મ જે ગ્રહાર્પણ બુદ્ધિએ કરે ઈર્મ ૭૦
 જેહુને મન નહિ સ દેહ, સર્વ ગ્રહ કરી માને તેહ,
 જ્ઞાની તત્વને એણી પેર જોય, તે મુજમા લય પામે સોય ૭૧
 વળી કહુ સાલજી અર્જુન, જેહુતણા અજ્ઞાન છે મન,
 ધ્યાનાદિક યોગ અણુજણુતા, અને શુદ્ધવચને પ્રીતિ આણુતા ૭૨
 શ્રવણ ચિ તન માડુ કરે, તે જન ભવસાગર મુખે તરે,
 માડુ ઉપાસન કરે જે જન, મુજને તે પામે અર્જુન ૭૩
 વળી કહુ મિત્ર અધિક તે જોધ, જે જાણી ટળે અજ્ઞાન વિરોધ,
 જે કાઈ હવુ, જે છે, જે હશે વળી યત્કિંચિત્ તુજને ભાસશે ૭૪
 સ્થાવર જ ગમ જીવ જે હોય, તે ઉભય સ જોગે ઉપજે સોય,
 ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ્ઞ સ યોગે જાણ, આ સર્વ ભૂત ઉપજે નિર્વાણ ૭૫
 મ સારઉત્પત્તિ અવિવેકે કહી, અને વિવેકે જયમ છે ત્યમ સહી,
 ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ્ઞ ઐક્ય પ્રમાણુ, સમુદ્ર લહરી દૃષ્ટાતે જાણુ ૭૬

૬૯ તત્વાતીત—આત્મા ૭૧ લય પામે—મળી જાય અથાત મોક્ષ પામે

૭૪ અજ્ઞાન વિરોધ—અજ્ઞાન રૂપી વિરોધ યત્કિંચિત્—જે કાઈ
 ૭૫ ઉભય સ જોગે—ક્ષેત્રરૂપ પ્રકૃતિ તથા ક્ષેત્રજ્ઞ રૂપ પુરૂષ એ બેના સ યોગથી

૭૬ સ સાર ઇર્મ—અનિવકથી ઉત્પત્તિ યાવડે અને વિવેકથી વસ્તુનુ
 સ્વરૂપ જોમ છે તેમ માનગ પડે છે ક્ષેત્ર ઇર્મ—જોમ સમુદ્ર ને સમુદ્રની
 લેહર અનિવેકથી જુદી માનમ પડે છે પણ વિવેક કરી નિચારી બેના

અવિવેક નિવર્તીવાને ઇંશ, વળી ઉત્તમ જ્ઞાન કહે જગદીશ; ૧
 પરાત્પર પરમેશ્વર જેહ, સ્થાવર જંગમમાં રહે તેહ. ૭૭
 સમસ્ત ભૂત વિષે સમ સોચ, એવો અસંગ પુરૂષ દેખે જે કોય;
 ભૂતનાશે જેહનો ન હોયે નાશ, તે પુરૂષ પુરાતન સ્વયં પ્રકાશ. ૭૮
 જે તેહને દેખે દેખતો ત્યાં તેહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ;
 મિત્ર નેત્ર તેનાં પરમાણુ, જે દેખે નિરંતર પુરૂષપુરાણ. ૭૯
 સર્વ વિષે રહે સમ ભગવંત, અને સર્વત્ર સમ દેખે જે સંત,
 તે આપણુપાનો દ્રોહ નવ કરે, એકાત્મભાવ નિરંતર ધરે. ૮૦
 સર્વનું હિત વાચ્છે જન જેહ, અભી પરમ ગતિ પામે તેહ;
 કર્મ સઘળાં પ્રકૃતિ તે કરે, જે અહંકર્તા મમત્વ ન ધરે. ૮૧
 આત્માને અકર્તા જે જોય, સર્વજ્ઞ નર ભણિયે સોય;
 અર્જુન જેને એવું જ્ઞાન, તે મુજને પામે કહે ભગવાન. ૮૨
 પૃથક્ ભાવ જેને નવ હોય, અને સઘળે એક આત્મા જોય;
 આત્મા વિષે જોય ભૂતવિસ્તાર, ભૂતમાંહે આત્મા જોય નિર્ધાર. ૮૩

તે એ એક માલમ પડેછે, તેમ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજનું પણ ઐશ્ય (એકપણું)
 પ્રમાણુને

૭૭ નિવર્તીવાને—દૂર કરાવવાને ૭૮ ભૂતનાશ—પ્રાણી પદાર્થ વગેરે-
 નો નાશ થયા છતાં. પુરાતન—પ્રાચીન—અનાદિ

૮૦ આપણુપાનો—પોતાનો. એકાત્મભાવ—સર્વત્ર એક આત્મા છે
 એવી બુદ્ધિ ૮૧ અભી—ભયવગરનો તે પુરૂષ ભય વગરનો થઈને પરમગતિ
 પામે છે કર્મ ઇં—જે એમ માને કે સઘળા કર્મ પ્રકૃતિ કરેછે, અને એમ
 માનીને જે અહંકર્તા (હું કરનાર) એવો અહંકાર તથા અમુક વસ્તુ
 મારી છે એવી મમતા ન ધરે ૮૩ પૃથક્ ભાવ—આત્મથી પ્રાપ્તિનું
 શુદ્ધપણું

દ્વૈત બુદ્ધિ અર્જુન જેહુને નહિ, કેવલ્ય બ્રહ્મ તે પામે મહી,
 દહે અર્જુનને હરિ વાગ્વાર, જીવનમુક્ત તેહુ નિર્ધાર, ૮૪
 અર્જુન આત્મા એવો જાણુ, અનાદિ નિર્ગુણ નિત્ય પ્રમાણુ;
 ચરમાત્મા અવ્યય અવિનાશ, સદા મહોદિત પરમ પ્રકાશ. ૮૫
 તે શરીર વિષે અર્જુન છે સહી, પણ કૃત્ય ન કરે લેખાયે નહિ,
 આત્માની સાન્નિધ્ય સર્વ હોય, આત્મા કરે કરાવે ન જોય. ૮૬
 વળી આત્માનું અકર્સાપણુ, મુણ દૃષ્ટાંતે કરી હું જાણું;
 જ્યમ સર્વગત સૂક્ષ્મ આકાશ, એમ મધળે આત્મા પરમ પ્રકાશ. ૮૭
 ધૂલિ ધૂમ અબ્ર આવે રહે જાય, આકાશને તેહુનો સ્પર્શ ન થાય;
 એમ આત્મા વિષે પ્રકૃતિ ગુણ જાણુ, આત્મા સદા અસંગ પ્રમાણુ ૮૮
 આત્મા સર્વત્ર સર્વ દેહ વિષે જોય, પણ આકાશવત્ નિર્લેપક સોય;
 વળી દૃષ્ટાંત લગવંત તે કહે, અર્જુન એક ચિત્તે તે ગ્રહે ૮૯
 જેમ સૂર્ય એક વર્તે આકાશ, તે સમસ્ત લોકને કરે પ્રકાશ,
 સૂર્ય પણ કૃત્ય એકે નવ હોય, અને સૂર્યને સ્પર્શે નહિ હોય. ૯૦
 તેમ ક્ષેત્રી ક્ષેત્ર માત્રને કરે જાણુ, પ્રકાશ કરે કહે શાર ગપાણુ,
 ક્ષેત્રી પણ ક્ષેત્ર નવ થાય, ક્ષેત્ર કૃત્યે ક્ષેત્રી લેખાય ૯૧
 સદ્ગુણી કૃપાએ કરી, એહ વિવેક આવે કહે હરિ:
 જે જ્ઞાનદૃષ્ટિએ ક્ષેત્રક્ષેત્રજ જોય, અવિદ્યાથકો મૂકાયે સોય. ૯૨

૮૫ સહોદિત—સદા ઉદય પામેતો—સદા પ્રકટ ૮૬ સાન્નિધ્ય—પાસે

૮૭ સર્વગત—સઘળે વ્યાપેતુ ૮૮ ધૂલિ ઈ—આકાશમા ધૂલિ
 (ધૂળ) ધૂમ (ધૂમાડો) ને અબ્ર (વાદળા) આવેછે, રહેછે, ને જાયછે,
 તથાપિ આકાશને તેનો સ્પર્શ થતો નથી

૯૧ ક્ષેત્રી—જીવ ક્ષેત્ર—દેહાદિક ક્ષેત્રી ક્ષેત્ર માત્રને તેમ કરે તેમ કરે
 એટલે શુ કરે તે કહે છે પ્રકાશ કરે છં

અર્જુન એ અનુભવ લહે જેહુ, નિશ્ચે પરમ પદ પામે તેહુ;
 તેરમે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ જે જ્ઞાન, તે ગ્રહે જન થઈ સાવંધાન. ૬૩
 અર્જુનને મહાયોગ કહ્યો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો,
 કહે નરહરિ નામી શીશ, સઘળે વ્યાપક શ્રીજગદ્દીશ. ૬૪
 અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
 ઉપજાવ્યું તેણે કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૬૫

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू-
 पनिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञलक्षणं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- લક્ષિત જ્ઞાન તે સાંભળી, પામ્યા અર્જુન હર્ષ અપાર;
વળી વિશેષ બોધ કહે કૃષ્ણજી, જેણે ટળે અશેષ વિકાર. ૧
- ક્ષેત્ર ક્ષેત્રજ વર્ણવી, વળી કહે હરિ ઉત્તમ જ્ઞાન;
જે જાણી પુરૂષ પરમ ચતુર, ન ધરે કયમે અભિમાન. ૨
- લક્ષણ ગુણ ગુણાતીતના, કહે ચોદમે શ્રીભગવંત;
ગુણ કર્મ બાધન ઓળખી, ટાળે તે હોયે સત. ૩

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઘ.

- અતિ ઉત્કૃષ્ટ ગોપ્ય છે એહ, સાભળ અર્જુન વળી કહું તેહ;
જ્ઞાનમાટે ઉત્તમ જે જ્ઞાન, તે સાભળ મિત્ર ધઈ સાવધાન. ૪
- જે જ્ઞાનતણે મહિમાએ કરી, મુનિ સર્વે મુક્તિ પામ્યા તે ખરી;
ઉત્તમ જ્ઞાન પાર્ય જેણે ગ્રહ્ય, નિશ્ચે પરમપદ તેણે લહ્ય. ૫
- તત્ત્વજ્ઞાનને આશરી મુનિ બહુ, તે મારા સ્વરૂપને પામ્યા સહુ;
સર્ગ વિષે તેહની ઉત્પત્તિ ન હોય, મહાગલથે નાશ ન પામે સોય ૬
- સમસ્ત તત્ત્વને ધરે જે કોય, મમ યોનિ મહદ્ગુપ્ત સોય;

૧ અશેષ—બધા ૨ પરમ ચતુર—પ્રપ ચતુર—સ સારતુ. ૩ ગુણાતીત
—પરમાત્મા

૪ ગોપ્ય—ગુપ્ત—રહસ્ય ૬ આશરી—આશ્રય કરીને સર્ગ—સહિતો
ઉત્પત્તિ કાળ

- તે માયા વિષે ગર્ભ ધરું હું, અર્જુન નિશ્ચે જાણજે તું. ૭
- સર્વ ભૂતનો હોય વિસ્તાર, તેહ થકી અર્જુન નિર્ધાર;
- કુંતીનંદન સાંભળ સત્ય, જે સમસ્ત યોનિતણી ઉત્પત્ય. ૮
- હું અને મારી માયા જેહ, સર્વ ભૂતનું કારણ તેહ;
- માયા વિષે બીજ હું ધરું, એમ વિશ્વતણો વિસ્તાર હું કરું. ૯
- સર્વ ભૂતનો પિતા મને જાણુ, સર્વ ભૂત મુજથી પરમાણુ;
- સર્વ નિરંતર મુજને જોય, ઉત્તમ છે એ જ્ઞાનજ સોય. ૧૦
- જેને નિરંતર આત્મજ્ઞાન વિચાર, નિત્ય મુક્ત તો તે નિર્ધાર;
- આત્મવિચાર વિના અર્જુન, નિત્ય બંધન તે કહિયે જન. ૧૧
- સાત્વિક, રાજસ, તામસ જેહ, પ્રકૃતિતણા ગુણ ત્રૈણે એહ;
- ગુણે બંધાય દેહી દેહ વિષે, ગુણ સંગ મિત્ર કરે તું રજે. ૧૨
- જીવાત્મા અવ્યય ગુણાતીત, ગુણ સંગ અદ્વૈત ભાસે દ્વૈત;
- વસ્તુતાએ નિરૂપાધિ છે સોય, પણ ગુણ સંગે તદ્રૂપ તે હોય. ૧૩
- સાત્વિક ગુણ જાણે તું તેહ, નિર્મળ પ્રકાશ અનામય જેહ;
- તે મુખ સંઘાતે બંધન કરે, જો મુખતણું અભિમાનજ ધરે. ૧૪
- હું સાત્વિક જ્ઞાની સિદ્ધ સંત, જો એમ જાણે તો બંધાય જંત;

સત્વતણું બંધન તે કહી, હવે રજનું હરિ દેખાડે સહી. ૧૫
 રજેગુણ તે રંજન રૂપ જાણુ, તૃષ્ણા સંગ ઉપજાવે નિર્વાણુ;
 તે કર્મસંગે બાધે નિર્ધાર, તું જોની અર્જુન કરી વિચાર. ૧૬
 તામસ ઉપજે અજ્ઞાને કરી, તે રહે જંતનું જ્ઞાન આવરી;
 પ્રમાદ આજમ નિદ્રા હોય, વળી મોહે કરી જંત જે મો'ય. ૧૭
 ભારત તામસ બાધે એમ, એ બંધન કહું સત્વ રજ તેમ;
 સાત્વિક સુખનો કરાવે સંગ, રાજસ ઉપજાવે કર્મશુ રંગ. ૧૮
 તામસ જંતનું જ્ઞાન આવરી, પ્રમાદ ઉપજાવે ફરી ફરી,
 અવિધિપૂર્વક જેહ પ્રવૃત્તિ, એ જાણો જન પ્રમાદની વૃત્તિ. ૧૯
 રજ તમ છાડી સત્વ જ્યારે ધરે, ત્યારે સુખ કાર્ય સુખે જીવ કરે,
 રાજસ ધરે સત્વ તમ તજે, ત્યારેજ તે કેવળ કર્મને ભજે. ૨૦
 સત્વ રજ છાડી તમ જીવ થહે, ત્યારે મોહ પ્રમાદ નિદ્રા ધરી રહે;
 વળી ત્રિગુણતણા લક્ષણ સુણુ ધીર, એવું જોલે યાદવવીર. ૨૧
 જ્યારે દેહનાં સર્વ દ્વાર વિષે મિત્ર, ઉપજે પ્રવૃત્તિ અતિ પવિત્ર;
 હોય બુદ્ધિ પ્રકાશ જ્ઞાન નિર્વાણુ, ત્યારે સત્વ વૃદ્ધિ પામ્યું તે જાણુ. ૨૨
 જ્યારે રાજસગુણ વાધે અર્જુન, ત્યારે લોભ વિષે મગ્ન હોયે મન;
 બુદ્ધિ વિના ચેષ્ટા જેની હોય, કર્મફળે પામે અતિ મો'ય. ૨૩
 તામસ વૃદ્ધિ પામે જેણીવાર, તે ઘટી મો'યે વિવેક વિચાર,

૧૬ રજન રૂપ—પ્રીતિ સ્વરૂપ તૃષ્ણા ઇન્—તૃષ્ણાના (ઇન્છા)ના
 સ ગથી રજે ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે કર્મસંગે—કર્મમા આસક્તિ કરાવીને

૧૭ તામસ—તમો ગુણ પ્રમાદ ઇન્—પ્રમાદ વગેરેમા આસક્તિ ક-
 રાવીને તમો ગુણ બંધન કરે છે ૧૯ પ્રમાદનુ લક્ષણ કહેછે અવિધિ ઇન્—
 શાસ્ત્રોક્ત વિધિને છોડીને કર્મદિકમા જે પ્રવૃત્તિ થયી તેનું નામ પ્રમાદ ૨૩
 કર્મફળે—કર્મના ફળથી મો'ય—મોહ

પ્રમાદ મોહ અપ્રકાશજપણું, તામસનું લક્ષણ એ લણું. ૨૪
 વળી ત્રિગુણનું લક્ષણ છે જેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ;
 સાત્વિક વૃદ્ધિ પામ્યે જે મરે, ઉત્તમ લોકે તે પરવરે. ૨૫
 નિર્મળ સ્થાનક પામે તેહ, સત્વ વૃદ્ધિ પામ્યે મરે જેહ;
 રન્નેશુણ વૃદ્ધિ પામ્યે હોય પાત, તે મધ્યમ લોક પામે સાક્ષાત. ૨૬
 કર્મકળ વિષયાસક્તિ જ્યાંહ, રાજસ વૃદ્ધિ પામે ન્તય ત્યાંહ;
 તમોશુણ વૃદ્ધિ પામ્યેહોય નાશ, અધમ લોક વિષે તેનો નિવાસ. ૨૭
 તે મૂઢ્યોનિ વિષે અવતરે, તામસ વૃદ્ધિ પામ્યે જે મરે;
 શુણ કર્મનાં ત્રિવિધ કળ તેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ. ૨૮
 નિર્મળ કળ સાત્વિક કર્મતાણું, હુષ્ટ કળ રાજસ કર્મનું લણું;
 તામસ કર્મનું કળ અજ્ઞાન, અર્જુન એમ કહે ભગવાન. ૨૯
 સાત્વિક વૃદ્ધિ પામે જેણીવાર, ત્યારે આત્મજ્ઞાન ઉપજે નિર્ધાર;
 રાજસ વૃદ્ધિ પામ્યે લોભજ હોય, પરદ્રવ્યની અભિલાષા કરે સોય. ૩૦
 તામસ (શુણ) વૃદ્ધિ પામે જેણે ખેવ, મોહ પ્રમાદ ઉપજે અવશ્યમેવ;
 વળી અજ્ઞાન તે ઉપજાવે સહીએ, ત્રિગુણતણી વૃત્તિ હરિએ કહી. ૩૧

જેણે અતિ ઉત્તમ બુદ્ધિ ગ્રહી, તે મારા સ્વરૂપને પામે સહી ૩૪
 પરમાત્માનો અશ જે જીવ, તે ગુણાતીત જાણ્યે હોય શિવ,
 ગુણથકો અન્ય કર્તા જેહ, પરમાત્મા પુરૂષોત્તમ તેહ ૩૫
 જ્યારે જીવ સમીપ તેહને જોય, તે જોતા સર્વ સગ વિછોય,
 ગુણથકો આત્મા પર લઈ, જે સર્વનો સાક્ષીથકો રઈ ૩૬
 જે ગુણાતીત જાણે અર્જુન, તે મારા ભાવને પામે જન,
 તેહ ચતુર તે કહિયે ધીર, જે દેહ ઇંદ્રી ગુણ જીતે વીર ૩૭
 તે જન્મ જરા મૃત્યુ થકો મૂકાય, અને નિશ્ચે તે જીવનમુક્ત થાય,
 ત્રિગુણાતીત હોય તેણીવાર, તે મોક્ષ સુખ ભોગને નિર્ધાર ૩૮
 વળી આશ કા અર્જુનને થઈ, અને કૃષ્ણ પ્રત્યે એમ પૂછે સહી,
 ગુણાતીત કહો મુજદેવ, હું પૂછું પ્રભુજી એ અવશ્યમેવ ૩૯

અર્જુન ઉવાચ.

અર્જુન ભણે કહો સ્વામીન, ગુણાતીતના કેવા ચિન્હ,
 અવગ થયો તે કયમ જાણિયે, ગુણાતીત કયમ પરમાણિયે ૪૦
 કહો પ્રભુ દોણ આચરણે કરી, પામિયે ગુણાતીતપણ હરિ,
 મુને એ સર્વે સ્વામી તમે કહો, અને સ શય શ્રીપતિ મારો દહો ૪૧

૩૪ જેહ ઇન્—જે ગુણ સહિત જીવ પ્રવૃત્તિ કરે, તે ગુણ તેને તેણે
સ્વયં પમાડે

૩૫ તે ઇન્—તે જીવને ગુણાતીત જાણવાથી શિવ (કટ્યાણ) થાય
છે ૩૬ સમીપ—પોતાની પાસે વિછોય—છોડી દે ગુણ થકો ઇન્—જે પુ
રૂષ સત્વસ્તુનો સાક્ષી (દષ્ટા) રહે તે આત્માને ગુણથી પર (ગુણુ ॥ કા-
રણુ ૩૫) જુએ—જાણે ૩૮ આશ કા—સ દેહ મુજ—મો

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઠ.

અર્જુનનાં વાયક તે મુણી, અતિ હરખ્યા વૈકુઠંઽ ધણી;
 અતિ સાધુ પ્રશ્ન પૂછ્યું તે' ધીર, સાંભળ તે તુજને કહું' વીર. ૪૨
 સત્વે પ્રકાશ પ્રવૃત્તિ રજે હોય, તમે કરી ઉપજે મોહ સોય;
 ગુણ કાર્યનો દ્વેષ નવ કરે, ગુણકાર્યશુ પ્રીત નવ ધરે. ૪૩
 ગુણ વિષે ઇચ્છા ન હોયે જેહને, ગુણાતીત કહિયે તેહને;
 મારે વિષે ચિત્ત જેહનું, ગુણાતીત ભાઈ નામ તેહનું. ૪૪
 ઉદાસીન કહે વિશ્વેશ, જ્યાં અહંકારતણા નહિ લેશ,
 જે ગુણાતીત મારગે વિચરે, તે પક્ષપાત કોનો નવ કરે. ૪૫
 ગુણાતીત સાથે જે મળે, તે દેહ ઇંદ્રી વિષયે નવ ચળે;
 આત્મચિંતન કરી રહે એકાંત, ગુણાતીતનો તે સિદ્ધાંત. ૪૬
 સુખદુઃખ સરખાં હોય જેહને, ગુણાતીત કહિયે તેહને,
 આત્મસ્વરૂપ વિષે રહે જેહ, સદા સ્વસ્થ ત્યા ભણિયે તેહ ૪૭
 જેને લોહ પાપાણુ સુવર્ણ સમાન, ગુણાતીત તેનું અભિધાન;
 પ્રિય અપ્રિય અર્જુન જેને નહિ, ગુણાતીત તે જાણે સહી. ૪૮
 જે કોઈ વાર કશે ચળે નહિ વીર, ગુણાતીત તે જાણે ધીર;
 સ્તુતિ નિંદા તુલ્ય જેને સદા, આત્મરત અંતરગત મુદા. ૪૯
 માન અપમાન તુલ્ય જેને હોય, ગુણાતીત તું જાણે સોય;
 જેને શત્રુ મિત્ર સદા સમતુલ્ય, જેને ન હોય કશાની લૌલ્ય. ૫૦

૪૨ સાધુ—સાદ્—ઉત્તમ ૪૩ ગુણકાર્ય—સત્વાદિ ગુણના પ્રકાશાદિક
 કાર્ય ૪૫ ઉદાસીન—તટસ્થ

૪૮ અભિધાન—નામ ૪૯ આત્મરત—આત્મામા આસક્ત (પ્રીતિ-
 વાળો) ૫૦ લૌલ્ય—લગુતા—દુષ્ટતા

- જે સર્વ કર્મને ત્યાગજ કરે, અને ગુણાતીત હરિ તે ઉચ્ચરે;
 જે સર્વાંશ હૃદયથી જોય, ગુણાતીત સંન્યાસી સોય. ૫૧
- અવ્યભિચારિણી ભક્તિએ કરી, મુજને સેવે જે ફરી ફરી;
 ભક્તિયોગને અનુમરે જેહ, ગુણાતીત તું જાણજે તેહ. ૫૨
- ભક્તિએ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ હોય, અને જ્ઞાને યથાર્થ ભાસે સોય;
 યથાર્થ તેહ પ્રજ્ઞ તું જાણ, એવું જોલે શારંગપાણ. ૫૩
- હું નિષ્કે અર્જુન કહું તુજને, તું પ્રજ્ઞસ્વરૂપ જાણે મુજને,
 અમૃત અવ્યય નિરંતર હુંય, પરમ ધર્મ મુને જાણે તુંય. ૫૪
- એકાંત મુખ પરમાનંદ જેહ, ચૈતન્ય મૂર્તિ અર્જુન હું તેહ;
 ચૌદમે ઉત્તમ જ્ઞાન તે કહું, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સતે લહું. ૫૫
- અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમા કર્યો પ્રકાશ,
 ઉપજાવ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાઈ જાણું નહિ. ૫૬

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
 तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसं-
 वादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

૫૧ સર્વાંશ—સર્વ પ્રકારના ઉદય જોય—અર્થાત્ તને પરઅ-
 વ્યભિચારિણી—એકાંતિક મતલબ કે એક હરિ સિવાય બીજા કોઈની
 નહિ એવી ૫૪ અમૃત—મોક્ષ

અધ્યાય ૧૫ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

- ઉત્તમ જ્ઞાન શ્રીમુખે કહ્યું, કહ્યું શુણ્ણાતીનું રૂપ;
એ અનુભવ હૃદે આણતા, થઇયે બ્રહ્મસ્વરૂપ. ૧
- જાણ્યા વિના એ જીવને, લાઇ મોહની નિવૃત્તિ ન હોય;
તે માટે શ્રીકૃષ્ણજી, કહે અર્જુનને સર્વ સોય. ૨
- હ્રમણાં હરિ સ સારતું, કરે વૃક્ષ રૂપે વર્ણન;
વળી નિવર્તવાનું સાધન કહે, સુણો સાવધાન થઇ જન. ૩
- શરણુ તે જાણું જેહને, તજી માયા મોહ સંસાર;
તે સ્વરૂપને દેખાડશે, જીવન જગદાધાર. ૪
- પદ્મમે પ્રભુજી કહે, પરમ પુરૂષોત્તમ યોગ,
જેહ જાણ્યે સમગ્ર ટળે, સર્થ સંસાર તે રોગ. ૫

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

સંસારવૃક્ષ એ દેહ તે જાણુ, ઉર્ધ્વમૂલ તે પરબ્રહ્મ પ્રમાણુ;
 મહત્ત્વાદિક જે તત્ત્વ ચોવીશ, તે અધઃ શાખા કહે જગદીશ. ૮
 એ દેહ તે કંઈએ સ્વસ્થજ નહિ, તે માટે અસ્વસ્થ એ સહી;
 કારણ અનાદિ માટે અવ્યય કહ્યો, એ વેદ કર્મે કૃણી કૂલી રહ્યો. ૯
 એ વૃક્ષને સમૂળ જે લહે, બ્રહ્મવિત્ કૃષ્ણજી તેને કહે;
 જેની અધ ઉર્ધ્વ શાખા વિસ્તરી, તે ત્રિગુણે વૃદ્ધિ પામી કહે હરિ. ૧૦
 વિષય તેહના અંકુર મિત્ર, મૂળ તેહનાં વાસના વિચિત્ર;
 કર્મ રૂપિણી વાડ જેહને, સંસાર વૃક્ષ જાણો તેહને. ૧૧
 રાગ દ્વેષ અધઃશાખા ઘણી, કર્મકૃણ ઉર્ધ્વશાખા તેતણી;
 તે સત્ત્વ રજ તમ સ્થળ થાય, વિષય તેહના અંકુર કહેવાય. ૧૨
 વિવિધ વાસના તે મૂળ અપાર, એમ સંસાર વૃક્ષ પામ્યો વિસ્તાર;
 કર્મજનન તેને અતિઘણા, મનુષ્ય લોક વિષે સ્નેહતણાં. ૧૩
 સંસાર વૃક્ષનું વર્ણન કર્યું જેહ, બાહેર જોતાં ન પામિયે તેહ;
 જ્ઞાનદૃષ્ટિએ કરી જોતાં વીર, (ત્યારે) પાસે પ્રકટ તે દીસે ધીર. ૧૪
 એની આદિ અંત મધ્યજાણી ન જાય, એ અશ્વત્થ અસંગ શસ્ત્ર છેદાય;
 અસંગ શસ્ત્ર અતિ દૃઢ તે કરી, એ સમૂળ વૃક્ષ છેદ કહે હરિ. ૧૫

૮ મહત્ત્વાદિક—મહત્ત્વ તત્ત્વ (પ્રકૃતિ) વગેરે ૯ ‘ અશ્વત્થ ’ શબ્દને
 ‘ અસ્વસ્થ ’ શબ્દ માનીને તેની નિરૂપિત કરે છે એ દેહ ધ૦ અશ્વસ્થ—અ-
 શ્વત્થ. કારણ ધ૦—એ સંસાર વૃક્ષનું કારણ અનાદિ (બ્રહ્મ) છે માટે તેને
 અવ્યય (નિર્વિકાર) કહ્યો છે.

૧૨ અધ શાખા—નીચી ઝાળો. તે ધ૦—તે વૃક્ષ, સત્ત્વ, રજ અને તમ
 રૂપી જ્ઞાનમા થાય છે—જોગે છે

૧૪ ન પામિયે—જોવામા ન આવે—જડે નહિ ૧૫ અસંગ શસ્ત્ર—
 આમકિત તનવા રૂપિ હથિયારવડે.

દેહ પુત્રાદિકની તજ આશ, ભજ પરમાત્મા રહી નિરાશ;
 વિવેક વિચાર વૈરાગ્ય વિનય ધરી, તજ સંગ ભજ નારાયણ હરિ. ૧૬
 તે પદ મિત્ર ચિંતવ્ય સદા સોય, જ્યાં ધકી પુનરાવૃત્તિ ન હોય;
 જ્યાં ગયે વળવું નહિ નિર્વાણ, મુક્તિ પરમપદ તેહ તું જાણ. ૧૭
 જે થકી સંસાર હોય નિવૃત્ત, તે આદિ પુરૂષ નારાયણ સત્ય;
 તે આદિ પુરૂષને જ તું શર્ણુ, તો નિશ્ચે મિત્ર ટળે. જન્મ મર્ણુ. ૧૮

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

અર્જુન એવો હોય જન જેહ, અવ્યયપદ પામે ભાઈ તેહ;
 માન મોહ જેને નવ હોય, સર્વ સંગ દોષ છૂટે સોય. ૧૯
 જે અધ્યાત્મ વિદ્યા નિત્યે ધરે, કામવાસના સહુ પરહરે;
 દ્વંદ્વકો રહિત તે સંત, સુખદુઃખ ઉપજે નહિ જેને અંત. ૨૦
 જે સદા સાવધાન અર્જુન, અવ્યયપદ તે પામે જન;
 સાંભળજે જન થઈ સાવધાન, અવ્યયપદ તે કહે ભગવાન. ૨૧
 જ્યાં સૂર્ય શશિ પાવક નવ હોય, પરમધામ માઈ મિત્ર સોય;
 જે સ્વયં પ્રકાશે સદા પ્રકાશ, વિશ્વ પ્રકાશે તમનો કરે નાશ. ૨૨
 જ્યાંનો ગયો જન પાછો નવ વળે, તે પરમ જ્યોતિ માંહે જઈ લળે;
 પરમ ધામ માઈ તો તેહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ. ૨૩
 અન્યપદથી પુનરાવૃત્તિ હોય, તે વળી જન્મ પામે મિત્ર સોય;

૧૬ એ વૃક્ષ શી રીતે છેદવું તે કહેછે: દેહ ઈં. ૧૭ પુનરાવૃત્તિ—
 ફરી સંસારમાં આવવાપણું. વળવું—સંસાર તરફ પાછા વળવું.

૨૦ દ્વંદ્વ—સુખદુઃખાદિ જોડવાં. ૨૨ પાવક—અગ્નિ. સ્વયં પ્રકાશ—
 પોતાના પ્રકાશ વડે. વિશ્વ પ્રકાશે—વિશ્વને પણ પ્રકાશ આપે. (અહીં
 સદા જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ જાણવો).

પણ વિષ્ણુપદ પામ્યા જે સહી, તેને તો ગર્ભવાસજ નહિ. ૨૪
 હું પરમાત્મા હું પરબ્રહ્મ, અને મારો અંશ તે હવ નિષ્કર્મ;
 એ સંસાર વિષે સદા તે જાણુ, તે કર્તા ભોક્તા પ્રસિદ્ધ પ્રમાણ. ૨૫
 એ હવભૂત સનાતન સહી, અને મન ઇંદ્રી રહ્યો તે શ્રદ્ધી;
 ઇંદ્રી આપાપણે સ્વભાવે કરી, તે સંસાર ભણી તાણે ફરી ફરી. ૨૬
 ઇંદ્રીની આસક્તિ ત્યારે ટળે, ત્યારે મારો અંશ મુજમાંહે ભળે;
 જેમ જળ યોગ પ્રતિજિંબજ હોય, જળનાશે જિંબનું જિંબ સોય. ૨૭
 દેહ ઇંદ્રીનો સ્વામી હવ જેહ, આ દેહ તજે વળી અન્ય ધરે દેહ;
 ત્યાં મન ઇંદ્રી ટોળે સર્વ લેઈ, અન્ય દેહ એમ ભોગવે દેહી. ૨૮
 અદૃષ્ટકો અર્જુન જ્યમ વાય, તે નિર્ધારે પરિમળ લેઈ જાય;
 એમ હવ અદૃષ્ટકો સર્વ શ્રદ્ધી, સ્વપ્ન સંસાર ભોગવે તે સહી. ૨૯
 શ્રોત્ર ચક્ષુ સ્પર્શ રસ પ્રાણ, એનું અધિષ્ઠાન મન નિર્વાણ;
 એમ વિષયશુ હવ કરે વિહાર, લય મૂકે ક્ષણક્ષણ અવતાર. ૩૦
 તે ત્રિશુણ શ્રદ્ધી ભોગવે બહુ ભોગ, વળી સુખ દુઃખ મોહ પામે સંયોગ;
 તેવો મૂઢ આત્મા કૃષ્ણહ કહે, જે સમીપ થકો હું સખા નવ લહે. ૩૧
 જ્ઞાન ચક્ષુ મિત્ર જેહને હોય, તેહ નિરંતર મુજને દેખે સોય;
 એ આત્મા અતિ દુર્જેય તે જાણુ, મમ કૃપાએ મને લહે નિર્વાણ. ૩૨
 યત્ન કરતા યોગી જે ચતુર, તે કનક કાંતા દુષ્ટથી રહે દૂર;

૨૬ હાભૂત—હવ ૩૫ થયેસો ૨૭ જળનાશે—જળનો નાશ થયે.
 ૨૮ ટોળે ઈં—એકઠા કરીને સાથે લેઈને ૨૯ નિર્ધારે—નિશ્ચય. પરિમળ—
 સુગંધના પરમાણુ સ્વપ્ન સંસાર—સ્વપ્ન ૩૫ સંસાર.

૩૦ શ્રોત્ર—કર્ણ ઇંદ્રિય. સ્પર્શ—ત્વચા ઇંદ્રિય રસ—હૃદય ઇંદ્રિય ઘ્રા-
 ણ—નાસા ઇંદ્રિય અધિષ્ઠાન—સ્થાન. લય ઈં—તે હવ એક દેહનો ક્ષય.
 થયે તેને મૂકીદે ને વળી બીજા દેહમાં અવતરે. એમ ક્ષણ ક્ષણ (અર્થાત્
 વારં વાર) અવતાર ધારણ કરે. ૩૧ પામે—સુખ, દુઃખ, મોહ, ઈત્યા-
 દિનો સંયોગ પામે.

તે નિજ શુદ્ધિ વિષે મુને જોય, આત્મ સ્વરૂપને અનુભવે સોય. ૩૩
 પણ અણતેન્દ્રિય અવિવેકી જેહ, અને મૂઢ કાગી મહાવિપયી તેહ;
 તેના ચિત્ત વિષે ચિદ્રૂપ હું સાર, પણ મુજને ન દેખે તેહ લગાર. ૩૪
 તે કોટિ ઉપાય કરી જોય, મુને સમીપથકો નવ દેખે સોય;
 જાણે જે નહિ અમ્યક્ સ્વરૂપ, ભાઈ તેહ કેવળ સંસારનું રૂપ. ૩૫
 સૂર્ય વિષે તેજ તે મમતાણું, વળી અંદ્ર વિષે તેજ માફં ભણું;
 અગ્નિ વિષે તેજ માફં જાણ, જ્ઞાન તેજ માફં પરમાણુ. ૩૬
 ઉષ્ણ શીત દાહ મિશ્ર જેહ, અર્જુન માફં તેજ તો તેહ;
 સૂર્ય અંદ્ર અગ્નિ સંધ્યા જ્ઞાન, એ મારાં સ્થાનક કહે ભગવાન. ૩૭
 ધારણશક્તિ પૃથ્વી વિષે જેહ, અર્જુન નિશ્ચે મારી તેહ;
 આ ભૂત સકળને હું યજ ધરું, લીલાએ વિન્ધ પ્રકટજ કરું. ૩૮
 હું સોમરૂપે રસ રૂપજ થઈ, ઔપધિ સર્વને પોપું સહી;
 હું વૃદ્ધિ કરું વાયુરૂપે કરી, ઇંદ્રરૂપે વરમું હું હરિ. ૩૯
 અર્જુન નિશ્ચે જાણે તુંય, જઠરાગ્નિ રૂપે મિત્ર હુંય;
 પ્રાણ અપાન હું સમવૃત્તિ ધરી, ચતુર્વિધ અન્ન પચાણું એમ કરી. ૪૦
 લેહ્ય પેય ચોખ્ય અને જાળ્ય, એ અન્ન ચતુર્વિધ કહે મહારાજ;
 હું જઠરાગ્નિ રૂપે થઈ મિત્ર, અન્નરસ પચન કરું હું વિચિત્ર. ૪૧
 સર્વ ભૂતને હૃદે હું રહું, એ સત્ય સત્ય પારથ તુંજ કહું;
 મને પ્રાણી માત્રનો આત્મા જાણ, નિર્ધારી કહે શારંગપાણુ. ૪૨

૩૪ ચિદ્રૂપ—જ્ઞાનસત્તા રૂપ. ૩૯ સોમ રૂપે ઇન્દ્ર—(અંદ્રમાંથી અમૃત સ્વે છે તેથી ઔપધિ પોપાય છે, માટે).

૪૦ સમવૃત્તિ ધરી—પ્રાણ તથા અપાનની સાથે મળીને. ૪૧ લેહ્ય—ચાટવા રૂપ ખોરાક. પેય—પીવા ચોખ્ય. ચોખ્ય—ચૂસવા રૂપ. જાળ્ય—(જાણ) જાણ રૂપ.

જ્ઞાન સ્મરણુ વિસ્મરણુપણું જેહ, મુજધડી જનને હોયે તેહ;
 સત્કર્મે જ્ઞાન સ્મરણુ પ્રકાશ, પાપ કર્મે જ્ઞાન સ્મરણુ હોય નાગ ૪૩
 વેદ વેદાત ઉપનિષદે કરી, નિશ્ચે જાણ્ય જાણવો હુ હરિ,
 જે પગ્મ ગોપ્ય જાણવુ છે સાર, તે હું તુજને કહીશ નિર્ધાર ૪૪
 તે માલગજે તુ થઈ સાવધાન, તે પ્રકટ કહું ગુહ્ય વિજ્ઞાન,
 તે જાણ્યા પછી કાઈ જાણવું નથી, તે ચિત્ત રાખે કહુ તે કથી ૪૫
 આ લોક સમસ્ત વિષે અર્જુન, (અને)જે પુરૂષ છે પુરાતન,
 એક તે ક્ષર એક અક્ષર હોય, પ્રથમ ઓળખ પ્રકટ એ સોય ૪૬
 સર્વ ભૂતને ક્ષર કરી જાણુ, કૂટસ્થ તે અક્ષર પ્રમાણુ,
 અક્ષર જીવ ને ક્ષર એ દેહ, સ્થૂળ સૂક્ષ્મ અર્જુન ત્યા એહ ૪૭
 ક્ષર અક્ષરથડો પર જેહ, પુરૂષોત્તમ તુ જાણુ તેહ,
 વળી પરમાત્મા કહિયે તેહને, વિશ્વ આધારે રહ્યું જેહને ૪૮
 ત્રિલોકમાહે આવેશ તે કરી, વિશ્વ સર્વ રહ્યો તે ધરી,
 અવ્યય ઇશ્વર તેહ તુ જાણુ, શુદ્ધ જુદ્ધ મુક્ત પરમાણુ ૪૯
 ક્ષર થડો અતીત છે સોય, તે અતિ ઉત્તમ અક્ષરથો હોય,
 જે વેદે લોકે ગાયો અવશ્યમેવ, આ પ્રગટ પુરૂષોત્તમ દેવાધિદેવ પ૦
 જે નિરાલ જ વ્યાપક મહાશૂન્ય, ન્યહા રામે ક્ષર અક્ષર ધૂન્ય,

૪૪ વેદ ઈં—વેદ, વેદાત અને ઉપનિષદે કરીને હુ હરિ જાણવો જે
 ઇંએ એમ તુ નિશ્ચય જાણુ ગોપ્ય—ગુપ્ત જાણવુ—ગાન

૪૭ સર્વ ભૂતને—સ્રષ્ટાથી માડીને સ્થાવર પર્યંત સહુ કાઈ કૂટસ્થ—
 પર્વતના શિખર ઉપર ઉભેલો—રિધર અર્થાત્ અવ્યય પુરૂષ આત્મા
 સ્થૂળ—(દેહ) સૂક્ષ્મ—(જીવ) ૪૮ આવેશ—પ્રવેશ જુદ્ધ—ગાન
 ૩૫

તે મહાચૈતન્ય પુરૂષોત્તમરાય, વેદ વેદાત ઉપનિષદ્ ગાય ૫૧
 અસ મૂઢ જાણે તેહને, વિષય મોહ ન હોય જેહને;
 તે મુજને પુરૂષોત્તમ કહે વીર, તે સર્વજ્ઞ નર તું જાણે ધીર ૫૨
 ક્ષણ અહંકાર વાસના તજે, અને સર્વ લાવે મુજને જે લજે,
 સઘળે આત્મલાવ જે ધરે, સર્વાતીત કૃષ્ણજી તે ઉચ્ચરે ૫૩
 સઘળે એક પરમેશ્વર સદા, તું એવી દૃષ્ટિ રાખે સર્વદા,
 વળી વળી અર્જુન એ તુજને કહું, સર્વ નિરંતર હું યજ રહું. ૫૪
 મનસા વાચા કાયાએ કરી, એક ભજ લગવ ત શ્રીહરિ,
 સર્વ ભૂત મુજને કરી જાણુ, એ નિશ્ચય અતર્ગત આણુ ૫૫
 ગોખ્ય માહે ગોખ્ય એહ શાસ્ત્ર, ટાળે અશુભ સર્વ શ્રવણુ તે માત્ર,
 ગ્રહે જે અર્જુન કહ્યું મેં જેહ, હૃદય રાખ મિત્ર તત્વ તું તેહ ૫૬
 એ તત્વ લહ્યે પુરૂષ હોય જુદ્ધિમાન, પ્રકટે આલય તર આત્મજ્ઞાન,
 આત્મજ્ઞાને આત્મા સર્વ જોય, આત્મજ્ઞાને જીવ કૃતકૃત્ય હોય ૫૭
 ન્યા લગી ન હોય આત્મ વિચાર, ત્યા લગી જીવ દેખે સ સાર,
 તત્વ જાણ્યે સ સાર સર્વ ટળે, આત્મા પરમાત્મામા લળે ૫૮
 પુરૂષોત્તમ યોગ એ કહ્યો, તે કૃષ્ણકૃપાએ સ તે લહ્યો,
 શુદ્ધ જ્ઞાન પદરમે કહ્યું, એણે અનુભવે તત્વ યથાર્થ તે લહ્યું. ૫૯

૫૧ નિગલખ—કાઈના આધાર વિનાનો મહાશૂન્ય ઈં—સર્વ-
 ગત આકાશની પેઠે વ્યાપક જ્યહા ઈં—ન્યા ક્ષર (દેહાદિક) અને
 અક્ષર (જીવ) ની દૂન્ય (ધ્વનિ—અવાજ) સમી જન્ય છે અર્થાત્ દેહ
 અને જીવ સૌ જેનામા લય પામે છે

૫૨ અમ મૂઢ—મોહ વિનાનો ૫૩ ક્ષણ—કર્મ ક્ષણ ૫૫ અતર્ગત—
 મનમાં ૫૬ ટાળે ઈં—જેવું શ્રવણ માત્ર સર્વ અશુભને ટાળે (દૂર કરે) છે

અંતર્યામી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયેકમણમાં કર્યો પ્રકાશ;

ઉપનમ્યું તેવું કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ બાલું નહિ. ૬૦

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीता-
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुनसंवादे
पुरुषयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

રાગ પૂર્વછાયો.

ગોપ્ય જ્ઞાન તે વર્ણવી, વળી અર્જુનને કહે ઇશ;	
સંપદા દેવ આસુરતાણી, તે દેખાડો જગદીશ.	૧
દેવાસુર સંપદા કહે, એ જીવને હોય ઝોળખાણુ;	
આસુરી તજે દેવી ગ્રહે, પછી પામે પદ નિર્વાણુ.	૨
મુક્તિ કારણુ જીવને, કહે મુખે શ્રીભગવાન;	
દેવા સુરનાં લક્ષણુ સુણે, આવે આત્મજ્ઞાન;	૩
પોડશમે કહે કૃષ્ણજી, અર્જુનને મહા ઉપદેશ;	
તે સુણતાં એ જીવનાં, ટળે તે કર્મ કલેશ.	૪

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ઓપાઠ.

પ્રથમ દેવ સ્વભાવ હરિ કહે, અર્જુન તેહ તું હૃદેમાં ગ્રહે;	
જેણે જીવ જીવનમુક્ત હોય, દેવ સ્વભાવ મિત્ર તે સોય.	૫
એવાં લક્ષણુ હોય જેહને, દેવાંશી કહિયે તેહને;	
જેને ભય હોય ન લગાર, ચિત્તશુદ્ધ તે મુનિ નિર્ધાર.	૬
જ્ઞાનયોગ દાન દમ યજ્ઞ કરે, સ્વાધ્યાય તપ આર્જવપણું ધરે;	
જે અહુમ્મમતા રહિત અર્જુન, નિર્ભય તે તું જાણે જન.	૭

૧ દેવાંશી—દેવના અંશવાળો —દેવી સંપત્તિ વાળો. ૭ જ્ઞાન-યોગ—આત્મજ્ઞાનના ઉપાયને વિષે નિષ્ઠા. દમ—ખાહારની છંદ્રિયોનો નિગ્રહ. યજ્ઞ—પોતાના અધિકાર પ્રમાણે દર્શ પૂર્ણમાસ વગેરે યજ્ઞ.

- ત્યાં અસત્ય કપટ પરવચના નહિ, સત્વશુદ્ધિ તે બહો સહી;
 શાન્તગોષ આત્મઅનુભવ જેહ, અર્જુન જ્ઞાન તું બહો એહ. ૮
- એકાદશ ઇન્દ્રી વશ હોય, સમયુદ્ધિ યોગ મિત્ર તે સોય;
 યથાશક્તિ અન્નાદિકનો વ્યય કરે, દાન દયાનિધિ તે ઉચ્ચરે. ૯
- ઇન્દ્રી ઉન્માર્ગે પ્રવર્તે નહિ, એ ઉત્તમ દમ તું બહો સહી;
 અગ્નિહોત્રાદિક ખંચ મહાયજ્ઞ કરે, મનપુરુષ યજ્ઞ તે ઉચ્ચરે. ૧૦
- ધર્મને અર્થે લઘુવું તો જેહ, સ્વાધ્યાય અર્જુન બહો તેહ;
 આપ આપણે જે પાળે સ્વધર્મ, એ ઉચ્ચતર કહે પરબ્રહ્મ. ૧૧
- સદા નિરંતર કોમળપણું શ્રેષ્ઠ, આર્જવતા કૃષ્ણ તેહને કહે;
 દૈવી સપદાનાં લક્ષણ જેહ, વળી અર્જુનને કહે કૃષ્ણ તેહ. ૧૨
- અહિંસા સત્ય અકોષજ હોય, ત્યાગ શાંતિ અપૈશુન્ય સોય;
 ભૂતદયા અહોહુપપણું, માર્દવ -હી અચાપલતા લણું. ૧૩
- કોઈને પીડા કરવી નહિ, અહિંસા મિત્ર તે બહો સહી;
 અમત્ય ન બોલે યથારથ કહે, સત્ય તે જેમ છે તેમ રહે. ૧૪
- કોષ આખ્યે શાંતિ ધરતો જેહ, અકોષ તો બહો જન તેહ;
 જે કર્મકૃણ ઇન્દ્રિયા પરહરે, ત્યાગ કૃષ્ણ તેને ઉચ્ચરે. ૧૫

સ્વાધ્યાય—વેદપાઠ તપ—સરીર, મન અને વાણીનું તપ. (એવું વર્ણન
 આગળ ૧૭ માં અધ્યાયા કહેવાશે) આર્જવપણું—સરળતા—સીધાપણું.
 અહમ્મતા—હું ને મારાપણું.

૮ પર વંચના—ખીજને છેતરવાપણું. વ્યય—ખર્ચ (અતિથિને
 ખવરાવવા વગેરેમાં). ૧૦ ઉન્માર્ગે—આડેમાર્ગે મનપુરુષ—મગવાન.

૧૩ અપૈશુન્ય—પરહિં પ્રકાશ ન કરવાનો શુષ્ક. અહોહુપપણું—નહિ
 લગ્નચારનો શુષ્ક. માર્દવ—કોમળતા -હી—સખતા.

દંભ દર્પ અભિમાનજ હોય, પાર્થ સંપદા આસુરી સોય;
 ક્રોધ અસૂયા અને અજ્ઞાન, એ આસુર સંપદા કહે લગવાન. ૨૫
 જે ખ્યાતિ અર્થે સ્નાનાદિ કરે, દંભ નામ હરિ તે ઉચ્ચરે;
 વિદ્યાદિકનો મદ જેહુને, દર્પનામ કહિયે તેહુને. ૨૬
 અતિ મોટો થાવા હીંડે જેહુ, અભિમાની તું ત્યાં જાણે તેહુ;
 ક્ષમા-સહનતા જેહુને નહિ, ક્રોધી તે તું જાણે સહી. ૨૭
 જે અદેખાઈ કરે પરતણી, તે અસૂયા કહે વૈકુંઠધણી;
 અનાચાર અવિવેકજપણું, અજ્ઞાનલક્ષણી એહજ લણું. ૨૮
 એવો સ્વભાવ જેહુને હોય, અર્જુન અસુર તું જાણે સોય;
 એ અસુરસંપદા જાંધે જીવને, તે ક્યમે ન જાણે સમીપ શિવને. ૨૯
 દેવીસંપદા જાંધન ખોય, દેવીસંપદાએ મુક્તિજ હોય;
 રજે મનમાં શોચ કરે તું વીર, દેવીસંપદાએ અવતર્યો થા ધીર. ૩૦
 હવે સર્વથા પ્રકારે કરી, આસુરસંપદા તજવી કહે હરિ;
 આ લોક વિષે પારથ જે સર્ગ, જેણે પામીજે સંસાર અપવર્ગ. ૩૧
 એક આસુર બીજો દેવ નામ, આસુરે સંસાર દેવે મુક્તિનો ઠામ;
 કહ્યો દેવવર્ગ વિસ્તારી તાત, વળી આમુગ્ની સાંભળ વાત. ૩૨
 આસુર લોક તેહુને જાણે સહી જે પ્રવૃત્તિ કાઈ જાણે નહિ;
 જે નિંદ્ય કર્મ વિષે રત હોય, ઉત્તમ વાત ન જાણે મોય. ૩૩

૨૫ દર્પ—ગર્વ અસૂયા—બીજનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવાનો શુભ ૨૬
 ખ્યાતિ—૧ખ્યાતિ.

૨૮ અજ્ઞાનલક્ષણી—અજ્ઞાન રૂપી લક્ષણવાળો ૩૧ સર્ગ—સૃષ્ટિ.
 અપવર્ગ—મોક્ષ ૩૨ આસુર ઈન્દ્રિય—આસુર સૃષ્ટિથી સમાર પ્રાપ્ત થાય છે.
 અને દેવ સૃષ્ટિથી મોક્ષનો ઠામ મળે છે તાત—હે બાપ ! હે ભાઈ ! ૩૩.
 પ્રવૃત્તિ—ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે. રત—આસક્ત

શૌચ આચાર સત્ય નહિ જ્યાંહ, અસુરપણું તું જાણે ત્યાંહ;
 વળી આસુરલોક તે એવું કહે, તે મૂર્ખ પાપીય કાંઈ નવ લહે. ૩૪
 વિશ્વ સર્વને અસત્ય કહે કથી, ધર્મ અધર્મ અહીં કાંઈ નથી;
 એ વિશ્વતણા ઇશ્વર કેા નહિ, જગત્ સર્વ અનીશ્વર સહી. ૩૫
 સ્ત્રી પુરૂષને સંયોગે કરી, વિશ્વ સમસ્ત ઉપજે ફરી ફરી;
 વિવય લોગવિયે એહજ સાર, અન્ય કથો તે ન લહે વિચાર. ૩૬
 આ કહી એવી દૃષ્ટિ જેહને, ભાઈ નષ્ટાત્મા કહિયે તેહને;
 જ્યાં શાંત સ્વભાવ સત્ય ક્રિયા નહિ, નષ્ટાત્મા તે જાણે સહી. ૩૭
 અદ્ય શુદ્ધિ અર્જુન તે સોય, જે નિરંતર વિવયાશ્રિત હોય;
 અતિ દારૂણ કૂર કર્મ તે કરે, વિશ્વના વૈરીથકા વિચરે. ૩૮
 જે દુઃપૂર કામને આશરી રહ્યા, તે દંભ માન મદોન્મત્ત થયા;
 તે મોહ મિથ્યા સંકલ્પે ગ્રહ્યા, અવિદ્યામાં મહામગ્ન થઈ રહ્યા. ૩૯
 અનેક દુષ્ટ નિશ્ચય અંગી કર્યા, પ્રવર્તે અશુચિ વિકારે ભયા;
 તેને ગ્રહ્યા આવી ધર્મ જો કહે, તોયે તે વાયક નવ ગ્રહે. ૪૦
 અપરિમિત ચિંતા કરે સહી, પ્રલય આવે પણ તેનો છેહજ નહિ;
 વળી વળી ચિંતા કરે તે ઘણી, કામ લોગની આશા ઘણી. ૪૧
 વિવય શુભ પરમારથ તેહને, એવો નિશ્ચય સદા જેહને;
 એવાં લક્ષણ આસુરતાણાં, વળી સાંભળ અર્જુન કહું તે ઘણાં. ૪૨

૩૫ અનીશ્વર—ઇશ્વર વગરનું. ૩૭ નષ્ટાત્મા—નાશ પામેલી શુદ્ધિવા-
 જ્ઞા. વિવયાશ્રિત—વિવયને આસરેલો.

૩૮ દારૂણ—ક્રાંત્ય ૩૯ દુઃપૂર—પૂર્ણ ન થાય એવો. મદો—મદમી.
 મત્ત—માંસ. મોહ ઇ—મોહ તથા મિથ્યા સંકલ્પથી પદગયા.

૪૦ અનેક ઇ—અનેક દુષ્ટ નિશ્ચયોનો જેમણે અંગીકાર કર્યો છે, એવા
 તે અસુર સંપિના લોકો અશુચિ (અપવિત્ર) વિકારથી ભરેલા હોઈને પ્રવ-
 ર્તે છે. ૪૧ તેહનો—તે ચિંતાનો.

અમ્રંખ્ય આગાપાગ તો જેહ, તેતોકરી સર્વત્ર ખાંધ્યા તેહ;
 ધન ત્રી પુત્ર જેહ સ્વર્ગ રાજ્ય, વળી અનેક ભોગ આવે મમ કાજ. ૪૩
 એમ આશા નિરંતર કરે, કામ કોષ મદ મત્તમર ધરે;
 હું કામી હું ભોગી અર્થવાન, એવું આસુર ધરે અભિમાન. ૪૪
 દ્રવ્ય માંચી અન્યાય બહુ કરી, તે નર નર્ક પડે ફરી ફરી;
 વળી આસુરનાં લક્ષણ કહું વીર, તે મર્વ સુણી છાંડ તે ધીર. ૪૫
 આટલું એક હું પામ્યો ધન, વળી પામીશ મનોરથ કરે જે મન;
 આ ધન તો માત્ર નિર્ધાર, આગળ અધિક થાશે અપાર. ૪૬
 આ શત્રુ હમણા મેં માર્યો સદી વળી અન્યને મગવા રહ્યો તત્પર ધર્મ,
 પછી હું ઈશ્વર ભોગી ધનવાન, મિદ્ધ સુખિયો હું અતિ બળવાન. ૪૭
 આસુરલોકની એ ચિત્તવૃત્તિ, વળી માંભળ આસુરી કહું પ્રવૃત્તિ,
 એળખ્યા વિના કેા ન રહે એાસરી, તે કારણ એળખાવે હરિ. ૪૮
 અમો ધનવાન અમો કુળવાન, કેાણ હશે હવે અમ સમાન;
 બહુ મગા વિદ્યા મારે બહુ, અમને મધળે જાણે સહુ. ૪૯
 યજ્ઞ કરૂં નામ રહે મમતણું, વળી યાચકને ધન આપું ઘણું;
 જે કામ કામ મારી કીર્તિ કરે, તે સુણી અન્ય નીચુ જોઈ રહે ૫૦
 એમ અજ્ઞાને મોહ્યા વઢે સદા, વિષુય ભોગે પામે અતિ મુદ્દા;
 આસુર લોકના એવા ચિન્હ, એહ બુદ્ધિ તજે તેહ ધન્ય ધન્ય ૫૧
 જેનાં વિષયે કરી થયા ચિત્ત બ્રાંત, તે જાણે નહિ એકે સિદ્ધાંત,
 અનેક સંકટપ વિકટપે કરી, મોહજાળે વીંટાય ફરી ફરી. ૫૨

૪૩ આશાપાશ—આશા રૂપી બંધન ૪૪ અર્થવાન—ધનવાન ૪૬
 આટલું એક ધન—આટલું ધન તો હું પામ્યો છું, ને વળી મન જે મનોરથ
 કરે છે તે હું પામીશ

૪૮ એાસરી—કરી ૫૦ બ્રાત—અમિત

કામ લોગ વિષે અતિ આસક્ત, અનેક પાપ કર્મે કરી સુક્ત;
 અપવિત્ર આસુરલોક તો જેહુ, અનેક નર્ક વિષે પડે તેહ. ૫૩
 આસુર લક્ષણ જન સુણી છાંડજો, નિશ્ચય પ્રીતિ હરિશુ માંડજો;
 આસુરી પ્રકૃતિએ અલંકર્યા જેહુ, આપણુપું પૂર્ણ માને તેહ. ૫૪
 અછતા ગુણ પોતામાં જોય, સ્તબ્ધતામાં ભાઈ લક્ષણ સોય;
 ધન માન મદ મત્સર ધરી, યજન કરે દંભયજ્ઞે કરી. ૫૫
 અવિધિપૂર્વક કૃત્ય તે જાણુ, આસુર સ્વભાવ એહ પ્રમાણુ;
 ખ્યાતિ અર્થે કર્મ જેહુ કરે, તેનો અર્થ એકે નવ સરે. ૫૬
 વળી આસુરનાં લક્ષણ સુણુ મિત્ર, જેણે જીવ યાતના લોગવે વિચિત્ર;
 આસુર સ્વભાવ તજે જે કોય, (તે) દુર્ગતિ કચમે ન પામે સોય. ૫૭
 અહંકાર જાળ દર્પે કરી, કામ ક્રોધ લોભ રહ્યા તે ધરી;
 મારી આત્મા તે ઉદ્ધવન કરે, પર પ્રાણીનું અહિત આચરે. ૫૮
 પરજીવનો દ્રેષ કરે જેહુ, મારો દ્રેષ તું જાણે તેહ;
 સમસ્ત ભૂતનો હું આત્મા સહી, પણ તોયે મૂર્ખ મને જાણે નહિ. ૫૯
 વળી એવાને આસુર તું જાણુ, એવું જોલે શ્રીશારંગપાણુ;
 મારે મોર્ગે વર્તતા જે જન, તે તેનો દ્રેષ કરે અર્જુન ૬૦
 સાધુતણા દ્રેષ કરે જે કોય, મનુષ્યમાંહે અધમ કૂર સોય,
 એવાં પાપ કર્મનો જે કળણહાર, તે મહાકૂર ચોનિ પામે અવતાર ૬૧
 વળી વળી આસુર નર્કે પડે, અનેક જાતિ વિષે રડવડે;

૫૪ અન કર્યા—સાળુગાયો આસુરી પ્રકૃતિથી સણુગારાયતા આપણુપું
 ઈ—તે પોતે પોતાને પૂર્ણ માને છે.

૫૫ અછતા—ન હોય તે સ્તબ્ધ—અક્રિય—૮૪૩ યજન—પૂજન
 દબાય—દેખાડો કરવા માટેનું કરેલો યજ ૫૬ અવિધિપૂર્વક—વિધિ-
 પૂર્વક નહિ ને.
 સં.

- આમુરી યોનિ પામ્યા જન જેહુ, તે જન્મીને પામે નિઘ જેહુ. ૬૨
- આમુર મુજને ન પામે કોય, અધમ ગતિ ભોગવતા મોય;
- ઘણો તમ હોયે મિત્ર જ્યાંહુ, આમુરલોકે જન્મ પામે ત્યાંહુ. ૬૩
- એ ત્રેણે ત્યાં નર્કનાં દ્વાર, વળી આત્માના નાશ રૂપ નિર્ધાર;
- મુક્તિ પામવા ઇચ્છે જેહુ, તેણે ત્રેણે તજવાં એહુ. ૬૪
- એક કામ અને બીજે ક્રોધ, ત્રીજે લોભ તે કરે વિરોધ;
- નર્કતણાં દ્વાર એ ત્રણ, અર્જુનને કહે અશરણશરણ. ૬૫
- કામ, ક્રોધ, લોભ જેહુને નહિ, સાધુ માર્ગ તે ચાલે સહી;
- સન્માર્ગે જાતાં અર્જુન, પરમગતિ પામે જેહુ જન. ૬૬

અંતરળમી સર્વાવાત્ર, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યો પ્રકાશ;
ઉપજાવ્યું તેવું કહું મહી, કહે નરહરિ કાઈ બાણું નહિ. ૭૧

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गी-
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जुन-
संवादे देवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः
॥ १६ ॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

દેવામુરના લક્ષણ કહી, હરિએ કરાવ્યું જોળખાણ;	
ખંધમુક્તિ જેણે હોયે, અર્જુન તે એહ જાણ.	૧
ખંધમુક્તિ નહિ વસ્તુને, અને ઉપાધિ કહેવાય;	
દેવીસપ્તદાએ મુક્ત આત્મા, અને આમુરીએ ખંધાય.	૨
નર્કદ્વાર તે ત્રણ કહ્યાં, ભાઈ કામ કેાધ લોભ એહ,	
એ ત્રણે જે કેાધ પરહરે, પામે પરમગતિ તેહ	૩
કામ કેાધ લોભ તો ટળે, જો પાળે સદા સ્વધર્મ,	
સત્શાસ્ત્રને જે અનુલવે, જન તે કરે સત્કર્મ	૪
સત્કર્મે સત્વશુદ્ધિ હોયે, સત્વશુદ્ધિએ આવે વિજ્ઞાન,	
વિજ્ઞાને યોધ યથાર્થ હોય, એમ કહે શ્રીભગવાન	૫
શાસ્ત્ર વિધિ તે પાળવો, હરિ અર્જુનને કહે એમ,	
નિપિદ્ધ તજે વિધિ આચરે, પછી જાણે જ્યમ છે તેમ	૬

અર્જુન ઉવાચ.

સત્તરમે શ્રીકૃષ્ણને, ભાઈ અર્જુન પૂછે એમ,	
જેણે શાસ્ત્ર વિધિએ જાણ્યો નહિ, પણ શ્રદ્ધાએ ધરે ઉત્તમ	૭
મોહ્યું જન વ્યવહારમાં, તેણે ન સુણ્યા શાસ્ત્ર પુરાણ,	
પણ આસ્તિક બુદ્ધિ શ્રદ્ધા ધરી, અને યજે તે દેવ નિર્વાણ	૮

૨ વસ્તુને—તત્ત્વ ૩૫ વસ્તુને—બ્રહ્મને ૬ નિપિદ્ધ—જે કર્મ કરવાનો
શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલો તે કર્મ વિધિ—નિષેધ અથવા કરવા યોગ્ય કર્મ

સાત્વિક, રાજસ, તામસી, ત્રિવિધ શ્રદ્ધાયુક્ત જેહ;

નિષ્ઠા કોણુ તેહની કૃષ્ણજી, કૃપા કરી કહોને એહ. ૯

શાસ્ત્ર વિધિ સર્વ પરહરી, કરે શ્રદ્ધાએ સત્કર્મ;

દેવાદિકને પૂજે સદા, કહો તે શું પામે પરપ્રદા. ૧૦

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ત્રોપાઈ.

સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ, શ્રદ્ધાનું ફળ પૂછયું જેહ;

વિવિધ શ્રદ્ધા છે અર્જુન, સ્વભાવથી સર્વ પામે જન. ૧૧

સાત્વિકી રાજસી તામસી વીર, તેનાં લક્ષણ કહું સુણ ધીર;

એ અંતઃકરણ ત્રિગુણે કરી, તે ધાય તન્મય કહે શ્રીહરિ. ૧૨

ક્યારે સત્ત્વ ક્યારે રજ હોય, ક્યારે તમ ક્યારે મિશ્રં જોય;

અર્જુન પ્રકૃતિતણે શુણે કરી, ત્રિવિધ શ્રદ્ધા ઉપજે ફરી ફરી. ૧૩

ભારત ! પ્રાણી માત્ર તે જેહ, શ્રદ્ધાએ વ્યાપે સર્વ તેહ;

શ્રદ્ધામય એ પુરૂષ પ્રમાણ, જેવી શ્રદ્ધા તેવો તે જાણ. ૧૪

જેવી શ્રદ્ધા તેવું ચિત્ત હોય, જેવું ચિત્ત તેવું કરે સોય;

કર્મે કરી શુણ શ્રદ્ધા જણાય, શ્રદ્ધાએ પુરૂષ તેવો કહેવાય. ૧૫

સાત્વિક શ્રદ્ધાને જેહ ધરે, અર્જુન દેવયજન તે કરે;

રાજસી શ્રદ્ધાને ધરે જેહ, યક્ષ રાક્ષસને પૂજે તેહ. ૧૬

તામસી શ્રદ્ધા હોય જેહને, ભૂત પ્રેત વલ્લભ તેહને;

૯ નિર્ણ—સ્થિતિ. અર્થાત્ શાસ્ત્રના વિધિને તજીને શ્રદ્ધાવડે જે સત્કર્મ કરતો હોય તેની શ્રદ્ધા સાત્વિકી, રાજસી કે તામસી કહેવાય ? ૧૧ સ્વભાવથી —પૂર્વ જન્મના સંસ્કારજન્ય સ્વભાવથી.

- તે અન્ય ક્ષુદ્ર દેવને ધ્યાય, વળી તામસી કહે યદુરાય. ૧૭
- જે તપ શાસ્ત્રે બોલ્યું નહિ, તે તપ તામસ આચરે સહી;
ઘોર તપ કરે તામસ જન, જેણે લોક પીડા પામે અર્જુન. ૧૮
- વળી પોતાનો આત્મા દુઃખી કરે, તામસ તપ મહા ઘોર આચરે;
દંભ અહંકાર કામળાણે કરી, તે ઘોર કર્મ કરે કહે હરિ. ૧૯
- શરીર વિષે ઇન્દ્રિય સમુદાય, ભૂતઆમ તે કહે યદુરાય;
શરીર વિષે મારો છે નિવાસ, હું દેહ ઇન્દ્રિયનો કરું પ્રકાશ. ૨૦
- મને વશ કરવા અવિચેકી જન, તે અનેક પ્રકારે કરે પ્રયતન;
તોય તે મુને જાણે નહિ, આમુરી નિશ્ચય જેને સહી. ૨૧
- ત્રિવિધ શ્રદ્ધા અર્જુન એમ જાણ, દેવતાને ભજને પરમાણુ;
સાત્ત્વિક રાજસ તામસપણું, જે શુભ શ્રદ્ધા તે રૂપ તેતણું. ૨૨
- અર્જુન ત્રિગુણને ભેદે કરી, આહાર ત્રિવિધિ કહું તે ચિત્ત ધરી !
સાત્ત્વિક શુભ આણવા શ્રીહરિ, ત્રિગુણ લક્ષણ કહે કરી કરી. ૨૩
- ત્રિવિધ આહાર સર્વને પ્રિય જાણ, વળી ત્રિવિધ યજ્ઞ સઘળે પ્રમાણ,
ત્રિવિધ તપ ત્રિવિધિ છે દાન, તે ભેદે કહું મુણ થઈ સાવધાન. ૨૪
- આયુષ્ય સળગ આરોગ્યતા હોય વળી મુખ પ્રીતિ વધારે સોય;
જેમાં હોય ઘણું ધૃત વીર, ઘણો કાળ દેહ વિષે રહે ધીર. ૨૫
- એ છ વાનાંને વધારે જેહ, સાત્ત્વિક આહાર તું જાણે તેહ;

૧૭ વલ્લભ—વાદાવા ક્ષુદ્ર—અધમ ૧૮ શાસ્ત્રે ઈ—શાસ્ત્રમાં કહ્યું ન હોય ઘોર—ભયાનક.

૨૦ ભૂતઆમ—પૃથ્વી આદિક તત્ત્વોનો સમુદાય ૨૨ જે શુભ ઈ—જે શુભવાળો જે હોય તે શુભ રાગી તેની શ્રદ્ધા તુ તેનું ૨૫ સમજતું.

૨૫ આયુષ્ય ઈ—જે આહારવડે આયુષ્ય વગેરે વૃદ્ધિ પામે તે સાત્ત્વિક આહાર જાણવો, એમ ૨૬ મી કડી માટે સળખ છે.

માત્વિકને વહ્નલ એ આહાર, હવે રાજસ કહું સુણ વિચાર. ૨૬
 કડવા ખાટા ખારા ઉણુ અનાહ, તીક્ષ્ણ રૂક્ષ કૃદે ઉપજાવે દાહ;
 રાજમ આહાર એહ તું જાણ, રાજમને વહ્નલ નિર્વાણ. ૨૭
 એ દુઃખ શોક ઉપજાવે રોગ, જે રાજસ આહાર શું કરે મયોગ;
 વળી તામસનાં લક્ષણ કહું એહ તું જાણીને ઉભય તજ તેહ. ૨૮
 ટાહું કાચુ ણજ્યુ રમ રહિત, દુર્ગંધ વાશી છાંડ્યું અગૃહિત;
 પથ મહાયજ્ઞ રહિત જે હોય, તામસ અન્ન તું જાણે સોય. ૨૯
 તામસીને વદલલ એ અન્ન, જેણે મૃદપણું આવે અર્જુન;
 આહાર ત્રિવિધિનું લક્ષણ કહી, યજ્ઞ ત્રિવિધિ કહે હરિ સહી. ૩૦
 જે ક્ષણતણી ઇચ્છા પરહરે, વેદ આજ્ઞાએ યજ્ઞકર્મ કરે,
 વિધિપૂર્વક એક ચિત્તે કરી, મને યજ્ઞે શ્રદ્ધા મને ધરી. ૩૧
 ઘ્રક્ષાર્પણ બુદ્ધિએ કરે જેહ, સાત્વિક યજ્ઞ તું જાણે તેહ;
 માત્વિક પુરૂષ યજ્ઞ એમ કરે, હવે રાજસ રીતિ હરિ ઉચ્ચરે ૩૨
 જે ક્ષણ અર્થે કરે યજ્ઞકર્મ, વળી શોભા અર્થે આચરે જે ધર્મ;
 ગૂંજમ યજ્ઞ તું જાણે તેહ, અર્જુન એમા નહિ સ દેહ ૩૩
 જ્યાં વેદશાસ્ત્રતણો વિધિ નહિ, તામસયજ્ઞ તે જાણો મહી;
 અન્નતણા જ્યાં ન હોયે દાન, તે તામસયજ્ઞ કહે ભગવાન. ૩૪
 (સ)શુદ્ધ મત્ર જ્યાં નહિ લણાય, તે તામસયજ્ઞ કહે ચદુરાય,
 દક્ષણા શ્રદ્ધા જ્યાં નવ હોય, દલયજ્ઞ તામસ મિત્ર સોય. ૩૫
 હવે તપ ત્રિવિધિ દેખાડે હરિ, નાભળ ચિત્ત સાવધાન તે કરી;
 માનસ વાચિક કાયિક તપ જેહ, પ્રથમ અર્જુનને કહે હરિ તેહ ૩૬

૨૭ અનાહ—અત્યંત (?) રાજમને—રજોગુણી પ્રકૃતિમાળાને ૨૮

ઉભય—રાજમ તથા તામમ ૨૯ અગૃહિત—કાષ્ટએ નહિ ગૃહણ કરેતું.

અર્થાત્ નહિ લેવા વાપક

- “ ને દેવ પ્રાણણુને પૂજે સદા, શુર પ્રાજને અર્ચે ધરી મુદા;
શુચિ કોમળ સ્વભાવ તે ધરે, બ્રહ્મચર્ય અહિંસા આચરે. ૩૭
- શરીરતણું તપ એ તું બાણ, એવું જોલે શ્રીશારંગપાણ;
કાચિક તપને કહી દેવેશ, વાચિકનો હરિ દે ઉપદેશ. ૩૮
- એવું વાયક તે જોલણું સહી, જેણે કરી કોઈ દુઃખ પામે નહિ;
સત્ય પ્રિય જોલણું મિત્ર સદા, જેણે સર્વ પામે અતિ મુદા. ૩૯
- ને ભણે ભણાવે વેદ હરિ નામ, સ્વાધ્યાય કહિયે અંતરયામ;
વાણીતણું તપ એ અર્જુન, સાવધાન થઈ બહેજે જન. ૪૦
- હવે માનસ તપ તે કહે મુકુન્દ, જેણે ટળે સંસાર મોહ દંડ;
બ્રહ્મચર્ય રાખવું નિર્મળ મન, વળી સૌમ્યપણું ધરે અર્જુન. ૪૧
- મૌન ધરે મન ધ્યાનપર હોય, ભાવવિશુદ્ધિ દ્વૈતશુદ્ધિ ખોય;
માનસ તપ એ જાણો સત્ય, એણે તપે પામે પરમ ગત્ય. ૪૨
- વળી ત્રિશુણ તપ કહું તુજ વીર, તે સાંભળ એક મને થઈ ધીર;
બ્રહ્માણે તપ કરે નર જેહ, કૃણ અહંકાર પરહરે તેહ. ૪૩
- સાત્ત્વિક તપ તું જાણુને એહ, અર્જુન એમાં નહિ સંદેહ;
રાજસ તપ તે કહે ભગવાન, તે માંભળજે થઈ સાવધાન. ૪૪
- ખ્યાનિ કારણ તપ જે આચરે, કો માને મુજ પૂજા સ્તુતિ કરે;

૩૭ પ્રાન—જ્ઞાની. શુચિ—પવિત્ર. ૩૮ સત્ય પ્રિય—સાચું અને વા-
ણાણું સાચે એવું.

૪૦ સ્વાધ્યાય ૪૦—અંતર્યામી ભગવાન કહેછે કે જે વેદ તથા હરિનું
નામ બોલે કે બણાવે તેને સ્વાધ્યાય કહિયે એ સ્વાધ્યાય એ વાણીનું તપ છે.

૪૧ સૌમ્યપણું—અદ્વૈતા. ૪૨ મૌન—મુનિપણું. ધ્યાનપર—ધ્યાન
કરવામાં સદા આસક્ત. ભાવવિશુદ્ધિ—મનની ચમત્ક્રાંતિ—નિઃકલ્પપણું.

- જ્યાં આશા માન દ'ભપણું હોય, ક્ષીણ તપ રાજસ મિત્ર સોય. ૪૫
 અર્જુન અવિવેકી નર જેહુ ગહાધોર તપ આચરે તેહુ;
 જે તપે આત્મા દુઃખી થાય, તામસ તપ તે કહે યદુરાય. ૪૬
 જે શત્રુ નાશ પામવા તપ કરે, તામસ તપ તે હરિ ઉચરે;
 દાનતણું જે ત્રિવિધજપણું, સાંભળ અર્જુન જે હું લાણું. ૪૭
 પરમ શ્રદ્ધાએ દાન કરે સહી, પ્રત્યુપકાર કાંઈ વાંચે નહિ;
 ઉત્તમ દેશ ઉત્તમ કાળ જેહુ, ઉત્તમ પાત્ર વિધિ ધરી રનેહ. ૪૮
 વિધિપૂર્વક જે કરે દાન, સાત્વિક દાન તે કહે ભગવાન;
 અર્જુન પ્રત્યે કહે જગતાત, હવે રાજમ દાનતણી તે વાત. ૪૯
 જે પ્રત્યુપકાર ઇચ્છી દાન કરે, અથવા કૃણ આકાંક્ષા ધરે;
 મન મલિન કરી આપે જેહુ, રાજસ દાન અર્જુન તો તેહ. ૫૦
 અદેશ અકાળે અવિવેકે કરી, કુપાત્ર વિધે આપે પ્રીત ધરી;
 સત્પાત્રની અવગણના કરે, તે તામસ દાન કૃષ્ણ ઉચરે ૫૧
 હવે બ્રાહ્મણુ ત્રિવિધિ કહે ભગવાન, તે સાંભળજેજન થઈ સાવધાન,
 રને શુણુ યુક્ત બ્રહ્મા જે દેવ, તેણે તે નિર્મ્યા અવશ્યમેવ. ૫૨
 રાજસ નહિ સાત્વિક એહુ જાણુ, તે કારણુ કહે શારંગપાણુ;
 ઔત્તત્સત્ નિર્દેશે કરી, બ્રાહ્મણુ ત્રિવિધિ કહે શ્રીહરિ. ૫૩

૪૫ કો ઈ—જેથી કોઈ મને માને કે મારી પૂજા સ્તુતિ કરે ક્ષીણ
 —અર્ધાત્સદાય પામે એવું

૪૮ પ્રત્યુપકાર—ઉપકારનો અદ્ધો. ઉત્તમ ઈ—ઉત્તમ પાત્રને વિધિ-
 પૂર્વક રનેહ ધરીને આપવું તે સાત્વિક દાન જાણવું, એમ ૪૯ મી કડી
 સાથે અન્વય

૫૧ અદેશ—અપવિત્ર રથળ અકાળે—અપવિત્ર સમયે. કુપાત્ર વિધે—
 કુપાત્રને. ૫૩ ઔ તત્ સત્ એ નિર્દેશ (નામોચ્ચારણુ) વડે કરીને બ્રાહ્મણુ

અક્ષ પ્રાક્ષણ હવિ એ ત્રણ, અર્જુનને કહે અશ્વત્થામણ,	
વેદ યજ્ઞ તપવિહિત સર્વ કરે, ઔત્તમ્સત્ શબ્દ ઉચ્ચરે	૫૪
તે માટે એ માત્વિક મદી, અર્જુન એમા મ દેહ નહિ,	
ઔત્તમ્સત્ શબ્દ એ બ્રહ્મ, એ ઉચ્ચરે તે મર્વ નિષ્કર્મ.	૫૫
ઔત્તમ્સત્ શબ્દ ત્રેલોત્સી, મોટપ તો કહે ત્રિભુવનધણી,	
અર્જુન મુણ એક ચિત્તે કરી, પ્રથમ ઔંકાર કહે શ્રીહરિ	૫૬
વેદાત તત્ત્વના જ્ઞાની તો જેહ, બ્રહ્મવાદી પ્રાક્ષણ તો તેહ,	
વિધિપૂર્વક મત્કર્મ તે કરે, યજ્ઞ દાન તપ સ્વધર્મ આચરે	૫૭
તે પ્રથમ ઔંકાર ઉચ્ચરી, મકળ ધર્મ કરે કરે શ્રીહરિ,	
નિરતર બ્રહ્મવાદી જેહ, ઔંકાર ઉચ્ચરી કરે મર્વ તેહ	૫૮
વગી તત્ શબ્દની સાબળ વાત, શ્રીમુખે કહે હરિ માક્ષાત,	
મોક્ષ વાગ્ધતા અનેક જે સત, તે યજ્ઞ તપ કરે મહત	૫૯
વિવિધ ક્રિયા સત્કર્મ-કરે, ક્ષણતણી ઇચ્છા પરહરે,	
તે કેવળ તત્ શબ્દ ઉચ્ચરી, મુમુક્ષુ એમ વર્તે કહે હરિ	૬૦
મૃદી મન થકો મોહ ગર્વ, તે તત્ બ્રહ્મને સમર્પે સર્વ,	
હવે સત્ શબ્દને કહે ભગવાન, તે માલગળ્લો જન થઈ સાધધાન	૬૧
સદાચાર પ્રાક્ષણ તો જેહ, સત્ શબ્દ સધળે કહે તેહ,	
તે મદ્ભાવે સત્ શબ્દ ઉચ્ચરે, સાધુ ભાવે સત્ પ્રવૃત્તિજ કરે	૬૨

(બ્રહ્મ)ના નામ નણુ પ્રમારના છે એમ શ્રીહરિ મ્હે છે એ નણુ ઉચ્ચાર વડે કયા નણુ સમજવા તે કરે છે બ્રહ્મ ઇં હવિ—ટોમનાનુ ડવ્ય

૫૪ વેદ ઇં —માટે જે મનુષ્ય ઔત્તમ્સત્ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીને વેદ, યજ્ઞને તપ કરે છે તે સર્વ વિહિત (શાસ્ત્રમા કહેના—સદાબ્ર)યાવડે

૬૦ મુમુક્ષુ—મોક્ષની ઇચ્છાનાગા ૬૨ સદ્ભાવે—સાચુ એ અર્થમા સાધુ ભાવે—સાર એ અર્થમા પ્રવૃત્તિ કરે—(સત્ શબ્દના અર્થની)

સદાચાર પ્રાદાણુ જે હોય, સત્ કર્મ વિષે સત્ શબ્દ કહે સોય;
 યજ્ઞ તપ દાન સ્થિરતા વિષે, વિદ્વાંસ સત્ શબ્દ ત્યાં લખે. ૬૩
 પ્રદાણુદિએ આચરે ધર્મ કર્મ, તે સત્ શબ્દ કહે નિષ્કર્મ;
 સત્ સત્ શબ્દનો અર્થ એ જણે, જે પ્રદાર્પણુ યુદ્ધિએ સર્વ કરે. ૬૪
 ભિન્નભાવ ન હોયે જેહને, સત્ શબ્દ કહિયે તેહને;
 મમ નામ ઉચ્ચાર તે કરી, સત્કર્મ કરવાં કહે શ્રીહરિ. ૬૫
 તે સર્વે અક્ષય મિત્ર હોય, વળી વળી નિર્ધારે કહું સોય;
 જે શ્રદ્ધાયુક્ત હોયે અર્જુન, સઘળાં સુખ પામે તે જન. ૬૬
 જે શ્રદ્ધા વણુ હોમ દાનજ કરે, શ્રદ્ધાવણુ તે ક્રિયા આચરે;
 પાર્થ વ્યર્થ તે સર્વે જાણુ, તેને કહિયે સુખ નહિ નિર્વાણુ. ૬૭
 શ્રદ્ધા વણુ કૃત્ય દીને જેહ, ભસ્મ હોમ તપ જાણો તેહ;
 સત્તરમે શ્રદ્ધા વિધિ કહો, તે કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહો. ૬૮
 અંતરજાતી સર્વાવાસ, તેણે હૃદયકમળમાં કર્યા પ્રકાશ;
 ઉપબબ્ધુ તેણે કહું સહી, કહે નરહરિ કાંઈ જાણું નહિ. ૬૯

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्-
 गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णाऽर्जु-
 नसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः
 ॥ १७ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

રાગ પૂર્વછાયા.

જીવનો મોહ તે ટાળવા, કહ્યો કૃષ્ણે ઉપાય અનેક;	
સત્તર અધ્યાયે અર્જુનને, કહ્યો ધર્મ જ્ઞાન વિવેક.	૧
પૂર્વે અર્થ જે વર્ણવ્યો, વળી અક્ષેપે કહ્યું સોય;	
જે અર્થ સંભારયે એ જીવનો, ટળે તતક્ષણ મો'ય.	૨
શોક મોહ અર્જુનનો, કહ્યો પ્રથમ અધ્યાયે જેહ,	
એ ડાહ્યાપણ જીવદશાતણું, જન જાણે નિશ્ચે તેહ	૩
ખીજે કૃષ્ણજીએ કહ્યો, સાખ્યયોગ અતિસાર,	
એ મત્ય મિદ્ધાત ઈશ્વરતણું, જન ગ્રહણે તે નિર્ધાર.	૪
ત્રીજે તે કર્મયોગ કહ્યો, જે મહાજનનો સદાચાર;	
ચોથે કર્મ સંન્યાસ કહ્યો, પચમે પ્રકૃતિયોગ સાર	૫
છઠ્ઠે આત્મસયમ કહ્યો, એ મનજયનો ઉપાય,	
સાતમે જ્ઞાનયોગ કહ્યો, જેણે સંશય સઘળો જાય	૬
અષ્ટમે પુરૂષયોગ કહ્યો, જેણે પામિયે પરબ્રહ્મ;	
અનેક અંગ કહ્યાં યોગના, જેણે હોય જીવ નિષ્કર્મ.	૭

૪ સાખ્યયોગ—તત્ત્વોની સખ્યા કહીને આત્મા તેથી જુદો છે એવું જ્ઞાન ૫ કર્મયોગ—નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરવાનો ઉપદેશ કર્મ સંન્યાસ—કર્મ ફળની આમંત્રિ તજવા ૩૫ કર્મનો ભાગ પ્રકૃતિયોગ—કર્મદિકનો કર્તા સ્વભાવ છે ઇત્યાદિ જ્ઞાન

૬ આત્મસયમ—મનને કમળે રાખવું જ્ઞાનયોગ—બ્રહ્મજ્ઞાની ઉત્તમ ઇત્યાદિ ઉપદેશ ૭ પુરૂષયોગ—બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ સંબંધી ઉપદેશ

જેણે મધ પરમપદ પામિયે, તે નવમે ભક્તિયોગ જાણુ,	
દશમે વિભૂતિ સ્વરૂપ કહ્યું, શ્રીમુખે શાર ગપાણુ	૮
વિશ્વરૂપ દેખાડિયું, ભાઈ અગ્યારમે અવિનાશ,	
અર્જુન તેને દર્શને, પામ્યો સુખ સમાસ	૯
કહી સગુણ નિર્ગુણ ભક્તિ બારમે, ક્ષેત્રજ્ઞ તેરમે જ્ઞાન,	
ઉત્તમ જ્ઞાન કહ્યું ચૌદમે, શ્રીમુખે શ્રીભગવાન	૧૦
૫ દરમે પ્રભુજીએ કહ્યો, પરમ પુરૂષોત્તમ યોગ,	
જે જાણ્યે સમગ્ર ટળે, સઘ સ સાર તે રોગ	૧૧
સોળમે દેવાસુરતણી, ભાઈ કહી સ પદા નિર્ધાર,	
૭ ધમુક્તિ જેણે હોય છે, દેખાડ્યું તે ઠાર	૧૨
સત્તરમે શ્રદ્ધા ત્રિધા, વળી આહાર તપ યજ્ઞ દાન,	
અઠારમે સર્વે વળી, કહેશે શ્રીભગવાન	૧૩
વેદશાસ્ત્ર વેદાતનો, કહ્યો અર્થ સત્તર લગી જેહ,	
વળી અઠારમે અર્જુનને, કહેશે શ્રીકૃષ્ણજી તેહ	૧૪
ન્યમ ત્યમ પ્રભુજી ભક્તનું, હરિ ટાળે મોહ અજ્ઞાન,	
આપ સરખો કરે જીવને, આપી તત્ત્વ જ્ઞાન	૧૫
જીવના કૃત્ય જીએ નહિ, હરિ દીનજી ધુ દયાળ,	
કૃપાસાગર કૃષ્ણજી, ભક્તવત્સલ ગોપાળ	૧૬
વળી અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને, ભાઈ પૂછે ત્યાં એહ,	
ત્યાગ સ ન્યાસતણુ પ્રભુ, લક્ષણ કહો મુજ તેહ	૧૭

૮ વિભૂતિ સ્વરૂપ—ધર્મરત્ની મહત્તા બતાવનાર જ્ઞાન ૮ વિશ્વરૂપ
—જગત્ રૂપે ૧૨માત્માનું સ્વરૂપ ૧૫ ન્યમ ત્યમ—જેઉપાયથી બને તે
ઉપાયથી

અર્જુન ઉવાચ.

હે કેશીમર્દન કૃષ્ણજી, હે મહાબાહો હૃષિકેશ;
ત્યાગ સંન્યાસનો અર્થ કયો, એ જાણવા ઇચ્છુ' વિશ્વેશ. ૧૮

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ચોપાઈ.

કામ્ય કર્મનો કરે જે ન્યાસ, જે કરવે દેહનો અભ્યાસ;
કવિ પંડિત અર્જુન! એમ વહે, એ સંન્યાસનો અર્થ રાખે હૃદે. ૧૯
સુર્વ કર્મ વેદે કહ્યાં જેહ, અર્જુન નિશ્ચે કરિયે તેહ;
ફળ ન ઇચ્છે અહંકાર ન કરે, ત્યાગ બુદ્ધિમંત તે ઉચ્ચરે. ૨૦
મૂર્ખજન કર્મનો કરે ત્યાગ, જ્ઞાનીને ફળ ઉપર વૈરાગ;
ફળત્યાગ તે ત્યાગજ જાણ, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણ. ૨૧
વળી કેટલાક સાંખ્યયોગી બુદ્ધિવંત, તે કર્મ વિષે દેખે દોષ અનંત;
તે માટે કર્મ છાંડવાં સહી, સાંખ્ય યોગે એ બુદ્ધિ ગહી. ૨૨
યજ્ઞ દાન તપ એ સત્કર્મ, ન તજવાં ઉત્તમ એ ધર્મ;
મીમાંસક અર્જુન એમ કહે, તે બ્રહ્માપર્ણ બુદ્ધિએ કર્મ ગ્રહે. ૨૩
જે બ્રહ્માપર્ણ બુદ્ધિએ કરે કર્મ, નિશ્ચે તે પામે પરબ્રહ્મ;
મીમાંસક તેમ કહે ફરી ફરી, મુક્તિ પામે એ સત્કર્મે કરી. ૨૪

૧૮ કેશીમર્દન—કેશી નામે દૈત્યનો નાશ કરનારા.

૧૯ કામ્ય કર્મ—પુત્ર પ્રાપ્તિ વગેરે કામનાથી કરેલાં યસાદિક કર્મ. ન્યાસ—ત્યાગ. જે કરાવે ઈન્—જે કામ્ય કર્મ દેહનો અભ્યાસ (પુનઃ પુનઃ આ-વર્તન—ફરી ફરીને જન્મવાપણું) કરાવે છે. અર્થાત્ જે કર્મથી ફરીને અ-વતાર લેવો પડે છે. ૨૨ દોષ—(દિંસા આદિક).

ત્યાગ સંન્યાસતણે અર્થ એક, ભરતસત્તમ ભે કરી વિવેક;
 શુણ્ણવય ને મિત્ર ! ભેદે કરી, ત્યાગ સંન્યાસ ત્રિવિધ કહે હરિ ૨૫
 નિશ્ચય કરી કહું તુજને એહ, પુરૂષવ્યાધ્ર તું ગ્રહેજે તેહ,
 યજ્ઞ દાન અને તપ એ કર્મ, ન તજવો અર્જુન એ ધર્મ. ૨૬
 યજ્ઞ દાન તપ ચિત્તશુદ્ધિ કરે, બુદ્ધિવંત પાંડિત એમ ઉચ્ચરે,
 નિષ્કામપણે કર્મ કરતા જેહ, અર્જુન પવિત્ર કરે સદા તેહ ૨૭
 યજ્ઞ દાન તપ કર્મ એ કરો, કૃણ અહંકાર સમ્યક્ પરહરો,
 કૃણ સ ગ મૂઢીને મિત્ર, નિશ્ચે કર્મ કરવા એ પવિત્ર. ૨૮
 નિશ્ચિત મત મારો એ જાણ, એ અર્જુન તું નિશ્ચે મન આણ,
 ઉત્તમ મત મારો એ ગ્રહી, યજ્ઞ દાન તપ કરવું સહી ૨૯
 ગ્રહ્યતણે મુખ્ય એ ધર્મ, જે કૃણ તણ કીજે સત્કર્મ,
 કર્મ કરતા કહે ભગવાન, ઉતાવળ આવે તત્ત્વ જ્ઞાન. ૩૦
 ત્રિશુણ્ણ વિષે લોક એ હોય, ત્યાગ ત્રિવિધિ કહે હરિ સોય;
 સાત્વિક રાજસ તામસ ત્યાગ, તે અર્જુનને હરિ કહે વિભાગ ૩૧
 જ્યાં જ્ઞાન અનુભવ તત્ત્વપ્રકાશ, તે સાખ્ય યોગી કર્મનો કરે નાશ,
 ઇંદ્રિય અત કરણ કર્મે શુદ્ધ હોય, તે માટે ઋષિ કર્મ ગ્રહે સોય ૩૨
 અને મોહે જે સત્કર્મ પરહરે, તામસ ત્યાગ તે હરિ ઉચ્ચરે,
 રાજસ ત્યાગની સાભળ વાત, અર્જુન પ્રતિ કહે જગતાત. ૩૩
 વેદ જ્ઞાને એ કહ્યા સત્કર્મ, વર્ણાશ્રમ પ્રતિ એ ધર્મ;
 ગત્કર્મને જે નવ ભજે, અને હુ જ રૂપ જાણી નિત્ય તજે ૩૪
 જે કાયકલેશને ભયે કરી, ગત્કર્મ જેસે પરહરી,

- વારંવાર કહું મિત્ર એહ, રાજસત્યાગ તું જાણે તેહ. ૩૫
- રાજસ ત્યાગે મુક્તિ ન હોય, અર્જુન આપ વિચારી જોય;
- રાજસત્યાગે ન આવે જ્ઞાન, અર્જુન એમ કહે વિદ્વાન. ૩૬
- સુખ લક્ષણ સાત્વિક ત્યાગતણું, જે અર્જુન યદ્યર્થ હું જાણું;
- વેદે કર્મ કહ્યાં જેને જેહ, (અને) તત્પર થઈ કરે સર્વ તેહ. ૩૭
- કૃણઆસક્તિ છાંડીને વીર, ઉત્તમ કર્મ કરવાં તે ધીર;
- જે કૃણ અહંકાર તણ કર્મ કરે, સાત્વિક ત્યાગ હરિ ઉચ્ચરે. ૩૮
- નિત્ય નૈમિત્તિક સત્કર્મે કરી, હોય શુદ્ધ અંતઃકરણ કહે હરિ;
- શુદ્ધાંતઃકરણે આવે સઘ જ્ઞાન, અર્જુનને એમ કહે ભગવાન. ૩૯
- જ્ઞાની કર્મનો દ્વેષ નવ કરે, અને સત્કર્મ સઘળાં આચરે;
- જ્ઞાની કર્મ વિષે નવ મોહ્ય, કર્મતણાં કૃણ ત્યાગે સોય. ૪૦
- સત્યતણે સમાગમે કરી, એકાત્મ બુદ્ધિ આવે કહે હરિ;
- બુદ્ધિવંત નર હોયે જૈહ, સંશયરહિત જાણુ તું તેહ. ૪૧
- જીવનમુક્ત તેહ નિર્ધાર, જે ઘટે કેવળ આત્મવિચાર;
- તે કામ્ય કર્મને નિ દે નહિ, અને મુક્તકર્મે મોહે નહિ સહી. ૪૨
- દેહ આત્મા કરી માને જેહ, અવિવેકી નર જાણુ તેહ;
- તેણે કર્મકૃણ છાંડવા વિચિત્ર, પણ કર્મ ન તજવાં તેણે મિત્ર. ૪૩
- દેહાભિમાની પુરૂષ તો જેહ, કર્મ તજવા શક્ય નહિ તેહ;
- કર્મકૃણનો ત્યાગ જે કરે, તેહ ત્યાગ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે. ૪૪

૩૫ કાયકલેશ—શરીરજી દુઃખ ૩૬ નૈમિત્તિક—દર્શ, પૂર્ણિમા, આદિક નિમિત્તથી કરવા જેવાં કર્મ.

૪૧ એકાત્મ—સઘળે એક આત્મા દેખવા ૩૫ ૪૨ જે ઘટે—જેના ઘટમા—જેના અંત કરણમાં મુક્તકર્મે—મુક્તિ આપે એવા—મતલબ કે સારા કર્મમા મોહ ન પામે—મોહ પામીને આસક્ત ન થાય

કર્મક્રણ છાંડયાનું ક્રણ જેહ, સાંભળ અર્જુન કહું તુજને તેહ;
 અનિષ્ટ ઇષ્ટ અને મિશ્ર કર્મ, એ ત્રિવિધ કર્મ કહે પરિગ્રહા. ૪૫
 એ ત્રિવિધ ક્રણ છાંડવા અર્જુન, જેણે કરી જન્મ તે પામે જન,
 અનિષ્ટ કર્મનું ક્રણ તો એહ, તે નર્ક તિર્યક્ વિષે ધરે દેહ ૪૬
 ઇષ્ટ કર્મે પામે દિવ્ય શરીર, એણું જોલે યાદવ વીર,
 મિશ્ર કર્મે મનુષ્ય દેહ હોય, એ ત્રિવિધિ કર્મતણું ક્રણ જોય. ૪૭
 જે ત્રિવિધિ કર્મક્રણ છાંડે સહી, અર્જુન તેહને જન્મજ નહિ;
 કર્મ ક્રુશળ સંન્યાસી જેહ, અર્જુન તેહને ન ઘટે એહ. ૪૮
 કર્મક્રુશળ કહિયે તેહને, ક્રણ અહંબુદ્ધિ ન હોય જેહને;
 જે શુદ્ધચિત્તે પરમારથ જોય, અર્જુન પરમ સંન્યાસી સોય ૪૯
 જે સર્વ વિષે એકાત્મ બુદ્ધિ ધરે, કર્મ જ ધન તેને નવ કરે,
 જેણે કર્મતણી સામગ્રી લહી, તેને કર્મ જ ધન તો સહી. ૫૦
 અધિષ્ઠાન કર્તા કરણ જેહ, વળી પ્રાણ દેવ મિત્ર પ એ તેહ,
 એ પ એ મળી કર્મ તે હોય, અર્જુન નિશ્ચે જાણે સોય ૫૧
 દેહ આશય આસુ ઇન્દ્રી દેવ, એ પ એ મળી કર્મ હોય અવશ્યમેવ;
 મન વાણી કાયાએ કરી, કર્મ આર લે નર ફરી ફરી. ૫૨

૪૫ અનિષ્ટ—અત્રિય ઇષ્ટ—ત્રિય મિશ્ર—કષ્ટક ત્રિય અને કષ્ટક
 અત્રિય ૪૬ તિર્યક્—પશુ પક્ષી વગેરે જાતિ

૪૮ કર્મ ક્રુશળ—કર્મ કરીને તેના ક્રણનો ત્યાગ કરવામા નિપુણ
 એહ—જન્મ મરણાદિ સ સાર

૫૦ લહી—અર્પણ અહ બુદ્ધિવડે ધારણ કરી ૫૧ તે સામગ્રી કહેડે
 અધિષ્ઠાન ઇન્દ્રી—અધિષ્ઠાન—શરીર કર્તા—અહંકાર. કરણ—ને ૧ વગેરે હદ્રિ-
 યો પ્રાણ—પ્રાણ, અપાન, વગેરેની એટાઓ દેવ—સર્વનો પ્રેરક અત્યામી

૫૨ અધિષ્ઠાન વગેરેના અર્થ કહેડે દેહ ઇન્દ્રી. દેહ—અધિષ્ઠાન આશય
 —અત કરણગત અહ કાર. આસુ—પ્રાણ (આદિકની એટા) ઇન્દ્રી—
 કરણ દેવ—અત્યામી પ્રેરક દેવ

અકર્મ કર્મ વિકર્મજ હોય, તેનાં કારણ પ એ સોય;
 પ'એ મળીને કર્મ ઉપજે, પ'એ મળીને કર્મ નીપજે. ૫૩
 એ પ એ કર્મને લોગવે મિત્ર, નિત્ય સુક્ત આત્મા પરમ પવિત્ર;
 પ'એ મળી ઉપજે મિત્ર કર્મ, આત્મા કેવળ પૂરણ પ્રદ ૫૪
 એકલાં કર્મ કોઈએ નીપજે નહિ, સઘળે મળી કર્મ થાયે સહી;
 જે આત્માને અકર્તા જોય, કૃતબુદ્ધિ નર લણિયે સોય. ૫૫
 એમ યથાર્થ જોયે નહિ જેહ, દુર્મતિ અર્જુન જાણે તેહ,
 જે અપોપુ' કર્મ કર્તા કરી કહે, તે અકૃતબુદ્ધિ કોઈ નવ લહે. ૫૬
 જે તત્ત્વવિદ્ની સેવા કરી, અને બુદ્ધિ યથારથ પામે ખરી;
 જ્યાં અહ'કારતણા નહિ લેશ, તે જીવન્મુક્ત કહે વિશ્વેશ. ૫૭
 એવો કોણ સમ બુદ્ધિ છે દેવ, જે સમ્યક્ સર્વ જાણે અવશ્યમેવ;
 આશકા મુણી કહે લગવાન, સુણ અર્જુન તું થઈ સાવધાન. ૫૮
 સત્શાસ્ત્ર ગુરુ વાક્ય જેણે ગ્રહ્યું, અતિ નિર્મળ મન તેનું તો થયું;
 જેને અહ'કર્તા એ ભાવજ નહિ, તું જીવન્મુક્ત તે જાણે સહી. ૫૯
 બુદ્ધિ જેની કોઈથી નવ લેપાય, તે જીવન્મુક્ત કહે વૈકુઠરાય,
 કદાચિત્ત્વેવેચ્છાએ કરી, તે મકળ લોકને હણે કહે હરિ ૬૦
 લોક દૃષ્ટિએ કર્તા હીમે સહી, પણ બ્યવહાર જોતા તે કર્તા નહિ;

૫૩ અકર્મ—નિવિદ્ધ કર્મ વિકર્મ—વિરદ્ધ કર્મ ઉપજે—ઉત્પન્ન થાય
 —આરબ થાય નીપજે—નિષ્પન્ન થાય—સિદ્ધ થાય

૫૫ કૃતબુદ્ધિ—યથાર્થ બુદ્ધિવાળો ૫૬ દુર્મતિ—દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો જે
 આપોપુ ઇ—કર્મનો કર્તા એકનો દુ જ છુ, એમ જે કહે અકૃતબુદ્ધિ—
 અયથાર્થ બુદ્ધિવાળો

૫૮ એવો ઇ—(અર્જુનનો પ્રશ્ન) ૫૯ અહ કર્તા—હુ કરનારો

દ્રુણ અહ કાર રહિત નર જેહ, કર્મે કયમે ન બધાએ તેહ ૬૧
 જ્ઞાન જ્ઞેય અને જ્ઞાતાએ કરી, એ ત્રોહી કર્મ પ્રવર્તે કહે હરિ,
 જેણે કરી જાણિયે તે જ્ઞાનજાણુ, અને જાણી વસ્તુ તે જ્ઞેય પરમાણુ ૬૨
 જાણુનહાર જ્ઞાતા જીવ હોય, સકળ વસ્તુનો ભોક્તા સોય,
 એ ત્રોહી મળીને પ્રવર્તે કર્મ, અને હું કર્ત્તા કહેવું તે ભર્મ ૬૩
 કરણ કર્મ અને કર્ત્તા વળી, અને કર્મ નિષેજે એ ત્રોહે મળી,
 અત કરણ ઇંદ્રી વ્યાપાર, એ ત્રણે કર્મ કરે નિર્ધાર ૬૪
 અહ કર્ત્તા અભિમાન એ દ્રોક, એમ જાણી મિત્ર તજ હર્ષ શોક,
 હવે ત્રિગુણને ભેદે કરી, કર્મ ત્રિવિધિ કહે શ્રીહરિ ૬૫
 ગુણ મેળે ત્રિવિધિ છે જ્ઞાન, વળી ત્રિવિધિ કર્મ કહે ભગવાન,
 ગુણ ભેદે ત્રિવિધ કર્ત્તા જાણુ, અર્જુન એ નિશ્ચે મન આણુ ૬૬
 ગુણ સંખ્યાન શાસ્ત્ર તો જેહ, ત્યાં કપિલે પ્રકટ કહ્યું સર્વ એહ,
 જ્યમ છે ત્યમ તે તુજને કહું વીર, સાલજ એકમનો થઈ ધીર ૬૭
 પ્રથમ કહે હરિ સાત્ત્વિક જ્ઞાન, તે ગ્રહજે જન થઈ સાવધાન,
 જે સર્વભૂત વિષે એક જ્ઞેય, અવ્યયભાવ નિરતર હોય ૬૮
 અભેદ ઇન્દ્રિયાતીત અવિનાશ, શુદ્ધ શુદ્ધ નિરજન પ્રકાશ,
 આકાશની પેરે વ્યાપી સર્વ રહ્યો, એવો આત્મા જેણે જ્ઞાને લહ્યો ૬૯

૬૧ વ્યવહાર જોતા—પથાવ જોતા ૬૨ ત્રોહી—ત્રિવિધિ—ત્રણ પ્ર
 કારના જાણી—જાણેની મતનમ કે જાણવા યોગ્ય ૬૩ ભર્મ—ભગ ૬૬
 ગુણ મેળે—ગુણના મેળથી

૬૭ ગુણસંખ્યાન—ગુણની સંખ્યાને કથન કરનાર સાખ્ય શાસ્ત્ર
 ૬૮ અવ્યયભાવ—અવિનાશીપણું ૬૯ અભેદ—ભેદ રહિત ઇન્દ્રિયાતીત—
 ઇન્દ્રિયોથી ન જાણી સમય એવો

એકાત્મા ધણુ અન્ય ભાસે નહિ, સાત્વિક જ્ઞાન તે બાણે સહી;
 એક જ્ઞાન અંતર્ગતિ ધરે, અવર ભાવ સધળો પરહરે. ૭૦
 રાજસ જ્ઞાન હેય અર્થે કહે, અર્જુન સુણી રખે તું ઝહે;
 જે જ્ઞાન મહાપૃથક્ દૃષ્ટે હોય, બહુ શરીર બહુ આત્મા બેય. ૭૧
 નાના ભાવ સર્વ વિષે જેહને, રાજસ જ્ઞાન કહિયે તેહને;
 તામસ જ્ઞાનતણી સુણુ વાત, હેય અર્થે કહે તે જગતાત. ૭૨
 દેહે અથવા પ્રતિમા એવ વિષે, સમચ આત્મા ત્યાંહજ લખે;
 એટલા ઉપરાંત ધૃત્વર તે નહિ, કાર્ય ઉપાધિએ મોહ પામે સહી. ૭૩
 નિરૂપાધિ કારણુ નવ લહે, અદ્યને મહાન્ કરીને કહે;
 જેહ જ્ઞાનમાં યુક્તિ નહિ કરી, તે તામસ જ્ઞાન કહે હરિ હરી. ૭૪
 વળી હેતુવાદ હરખે ઉચ્ચરે, બ્રહ્મવિદની અવગણના કરે;
 જે અદ્ય સુખનું આપણુહાર, તે તામસ જ્ઞાન બાણે નિર્ધાર. ૭૫
 જ્ઞાનતણું ત્રિવિધિપણું કહી, હવે કર્મનું ત્રિવિધિપણું કહે સહી;
 ઉપાદેય અર્થે સત્ય કર્મ કહે, અર્જુન એક ચિત્તે તે ઝહે. ૭૬

૭૧ હેય—તજવા યોગ્ય મહાપૃથક્ દૃષ્ટે—મોટી ભેદબુદ્ધિએ. અર્થાત્ જે જ્ઞાન ભેદ બુદ્ધિવાળુ હોય.

૭૩ દેહે ૯૦—દેહમાં અથવા પ્રતિમામાં સમચ આત્મા દેખે, તે તામસ જ્ઞાન છે અર્થાત્ આ દેહજ આત્મા છે, અથવા આ પ્રતિમાજ ધૃત્વર છે, એ જ્ઞાન તામસ બાણુવુ એન—જ (પાદ પૂરણાર્થ) એટલા ઉપરાંત—આ પ્રલક્ષ ચૈતન્ય દેખાય છે એ વિના બીજી જગોએ કાર્ય ઉપાધિ—કાર્ય ૩૫ ઉપાધિ.

૭૪ નિરૂપાધિ કારણુ—બ્રહ્મ અદ્ય—દેહાદિ મહાન્—આત્મા યુક્તિ—(હેતુરૂપી) ૭૫ હેતુવાદ—તર્કવાદ આપણુહાર—આપનાર. ૭૬ ઉપાદેય—અદ્ય કરવા જેવું.

- જે ઇશ્વરની આજ્ઞા શિર ધરે, તત્પર થકો સત્કર્મ તે કરે;
અહંકાર રાગ દ્વેષ તે તજે, નિષ્કામપણે પરિબ્રહ્મને ભજે. ૭૭
- ફલાસક્તિ મૂકી કરે કર્મ, તે સાત્વિક કર્મ કહે પરબ્રહ્મ;
હવે રાજસ કર્મ કહે શ્રીહરિ, અર્જુન એ બુદ્ધિ મૂકે પરહરી. ૭૮
- કામના ઇચ્છાએ કર્મ કરે જોહ, વળી અહંકારે આરંભે તેહ;
જે કર્મ વિષે ઘણો શ્રમ હોય, રાજસ કર્મ જાણ મિત્ર સોય. ૭૯
- તામસ કર્મ કહું તુજ તાત, પુરૂષે તેની ન કરવી વાત;
જે શત્રુ ક્ષય અર્થે કર્મ કરે, અનેક જીવ હિંસા આચરે. ૮૦
- જે આચરતાં ઘણો શ્રમ થાય, ધન પુરૂષારથ યશ સ્વર્ગ જાય;
મોહવશ થકો આરંભે જોહ, અર્જુન તામસ કર્મ તો તેહ. ૮૧
- હવે ત્રિવિધ કર્ત્તા કહું તુજ વીર, સાત્વિકપણું ગ્રંહવાને ધીર;
જે કર્મ ફળની ઇચ્છા નવ ધરે, અહંકાર મમતા પરહરે. ૮૨
- ધૈર્ય ઉત્માહ ઉદમ યુક્ત સદા, સત્કર્મ કરે ધરી મુદા;

- જેનું મન સાવધાનજ નહિ, અયુક્ત તે તું જાણે સહી. ૮૭
- જેને ઉત્તમ સંસ્કાર ન હોય, પ્રાકૃત અર્જુન જાણે સોય;
- દંડતણી પેરે નમે ન જોહ, સ્તબ્ધ મિત્ર તું જાણે તેહ. ૮૮
- અંતર્ગત કપટ અતિ ઘણું, શઠ નામ જાણુ તેતણું;
- અકૃત આજસુ સત્ક્રિયા પરહરે, વિપયાદિ દુઃખ લાખતો કરે. ૮૯
- ચોટે કાળે કામ જે થાય, અને ઘણો કાળ તેહને તે લાય;
- દીર્ઘસૂત્રી તેને તું જાણુ, એ તામસ કર્તા કહો નિર્વાણ. ૯૦
- વિવેક પ્રથમ કરીને કહું; મુણ ધનંજય જે હું લહું;
- સાત્વિક બુદ્ધિ કહે ભગવાન, તે શ્રદ્ધિયે મિત્ર થઈ સાવધાન. ૯૧
- પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિને જાણે જેહ, કાર્ય અકાર્ય ઉભય લહે તેહ;
- વળી અભય ભયનો જાણે મર્મ, બંધ મોક્ષતણો લહે ધર્મ. ૯૨
- એ સર્વ સમ્યક્ લહે નિર્વાણ, સાત્વિક બુદ્ધિ પાર્ય તે જાણ;
- હેય અર્થે રાજસ બુદ્ધિ કહે, જે બુદ્ધિને મહાપુરૂષ ન ઝહે. ૯૩
- જે સમ્યક્ ધર્મ અધર્મ ન લહે, રાજસ બુદ્ધિ વિદ્વાન તે કહે;
- કાર્ય અકાર્યનો વિવેકજ નહિ, અયથારથ જાણે તે સહી. ૯૪
- યથારથ જાણે નહિ જેહ, રાજસ બુદ્ધિ પાર્ય ત્યાં તેહ;
- હવે તામસ બુદ્ધિ કૃષ્ણજી ઉચરે, યોગી પડિત જેનો સંગ ન કરે. ૯૫
- અધર્મ વિષે ધર્મ બુદ્ધિ જેહની, તામસે બુદ્ધિ આવરી તેહની;

૮૭ અયુક્ત, પ્રાકૃત, સ્તબ્ધ, શઠ, નૈષ્ઠૃતિક, આજસુ, વિપાદી, ને દી-
ર્ઘસૂત્રી; એ સધળા કર્તાઓ તામસ જાણવા, એમ કહેવામાટે તે અયુક્ત
વગેરેના જુદા જુદા અર્થે બતાવે છે: જેનું ૪૦.

૮૯ અકૃત—‘નૈષ્ઠૃતિક’ (લુચ્ચો) એવા અર્થમાં આ શબ્દ છે. કેમકે
મૂળમાં શબ્દો નૈષ્ઠૃતિરોહિત એવું છે. ૯૦ લાય—લાવે—લગાડે. ૯૨
પ્રવૃત્તિ—ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ. નિવૃત્તિ—અધર્મથી નિવૃત્તિ. ૯૬ આવરી—ઢાકી.

- સર્વથા વિપરીત કરે સોય, પાર્થ તામસ બુદ્ધિ ને હોય. ૯૬
- હવે ધૈર્ય ત્રિવિધ કહે ભગવંત, સાત્વિક ધૈર્ય ગ્રહે તે સંત;
- ધૈર્ય કરી ને ધરે એહને, સાત્વિક ધૈર્ય કહિયે તેહને. ૯૭
- ને ધૈર્ય કરી મન રાખે ઠામ, વ્યાપે નહિ લોભ ક્રોધ ને કામ;
- પ્રાણુતણે તે સંયમ કરે, ઇંદ્રી ઉન્માર્ગે જાતાં સંવરે. ૯૮
- સત્ક્રિયા આચરે સદા જેહ, યોગ આઘાંગ ધરે નિત્ય તેહ;
- અન્ય કવચિત કહીં જાયે નહિ, સાત્વિક ધૈર્ય તે જાણે સહી. ૯૯
- રાજસ ધૈર્ય તે જાણે મિત્ર, જેતુ' મન કહ્યે વિષય વિચિત્ર;
- જે ધર્મ કામ અર્થે અર્જુન, કરે કર્મ ધૈર્ય ધરે જન. ૧૦૦
- સહજે ક્ષણ ઇચ્છા કર્મ કરે, તે રાજસ ધૈર્ય કૃષ્ણ ઉચ્ચરે,
- વિષય અર્થે ઉપાય કરે જેહ, રાજસ ધૈર્ય તુ' જાણે તેહ. ૧૦૧
- તામસ ધૈર્ય કહે જગતાત, રખે કરે મિત્ર તેહની વાત;

જે સુખે નિર્મળ બુદ્ધિ થાય, તે સાત્ત્વિક સુખ કહે વૈકુંઠરાય. ૧૦૬
 પ્રથમ વિષય સંન્યસે સર્વ, અને મૂકે માયા મમતા ગર્વ;
 વૈરાગ્યાદિક સાધન દુઃખ રૂપ, જેણે પામીજે પરમ બ્રહ્મ સ્વરૂપ. ૧૦૭
 જેણે સદા પરમાનંદ હોય, સાત્ત્વિક સુખ તે જાણે સોય;
 ભક્તિજ્ઞાન સુખ સેવે સદા, એ સાત્ત્વિક સુખ ઉપજાવે મુદા. ૧૦૮
 વિષય ઇન્દ્રી સંયોગ સુખ જેહ, પ્રથમ અમૃતવત્ લાગે તેહ;
 પરિણામે વિષયત્ નિરધાર, તે રાજસ સુખ કહે જગદાધાર. ૧૦૯
 બુદ્ધિ ઉત્સાહ ધર્મ જ્ઞાનની હાણુ, અધર્મથકી નર્કપાત નિર્વાણુ;
 રાજસ સુખે અર્જુન ઇમ હોય, તે કારણ દૂર વર્જવું સોય. ૧૧૦
 તામસ સુખનો મહિમા એ સુણો, જે પ્રથમ મોહ ઉપજાવે ઘણો;
 નિદ્રા આળસ પ્રમાદથી ઉપજે, અને તે સુખને અર્જુનતે ભજે. ૧૧૧
 મોહ પાશે બંધાયા તેહ, તામસ સુખને અનુભવે એહ;
 રાજસ તામસ ઉભય પરહરે, સાત્ત્વિક સુખ નિરતર ધરે. ૧૧૨
 પૃથ્વીતળ વિષે નથી અર્જુન, ત્રિગુણ રહિત તે કોઇએ જ ન;
 સ્વર્ગમાંહી ત્રિગુણાતીત નથી, સત્ય સત્ય પારથ કહું કથી. ૧૧૩
 ત્રિલોકમાંહે એવો નહિ કોય, જે પ્રકટ ગુણથકો મુક્ત હોય;
 ત્રિગુણ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યા, ગુણવશાત્ એ જીવ સર્વ થયા. ૧૧૪
 અર્જુન ભણે સુણો શ્રીકાત, સર્વ ત્રિગુણે વ્યાપ્ય સિદ્ધાત,
 જે વેદ કર્મકળ ત્રિવિધ છે દેવ, ત્રિગુણે સર્વ વ્યાપ્યા અવશ્યમેવ. ૧૧૫

૧૦૭ સંન્યસે—તજે. વૈરાગ્યાદિક ઇમ—વૈરાગ્યાદિક સાધન જે પ્રથમ
 દુઃખરૂપ છે, પણ તેથી જે પરમબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાયછે તે સુખરૂપ છે, માટે
 એ સુખ પ્રથમ વિષય જેવું તથા પરિણામે અમૃત જેવું છે.

૧૧૧ તે—તમો ગુણ-રાજા. ૧૧૩ ત્રિગુણાતીત—ત્રણ ગુણને ઉત્તરથી
 ગયેલો.

૧૧૪ ગુણવશાત્—ગુણને લીધે. ૧૧૫ શ્રીકાત—લક્ષ્મીપતિ—ભગ-
 વાન વ્યાપ્ય—અર્થાત્ વ્યાપેલો.

તો અનેક સુદ્ધિ પામ્યા ક્યમ નાથ, હું એ પૂછું ત્રણ ભેડી હાથ;
 અર્જુનની આશંકા સુણી, વળતું કહે ત્રિલોચન ધણી. ૧૧૬
 આપાપણે અધિકારે અર્જુન, વેદોક્તા કર્મ કરતા જે જન;
 જે આપાપણે સત્કર્મે કરી, તે યજે એક પરમેશ્વર હરિ. ૧૧૭
 પછી તેની કૃપાએ પામે તે જ્ઞાન, જ્ઞાને લહે મુનિ સુદ્ધિ નિધાન;
 જ્ઞાન પામવાનો જે પ્રકાર, તે અર્જુન પ્રતિ કહે વિશ્વાધાર. ૧૧૮
 પ્રાદાણુ ક્ષત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર જેહ, ચતુર્વર્ણ પરંપરા એહ;
 કર્મ સ્વભાવ પ્રકૃતિ ગુણે કરી, પૃથક્ પૃથક્ નિર્મ્યા કહે હરિ. ૧૧૯
 સાત્વિક સ્વભાવ પ્રાદાણુનો હોય, અને સાત્વિક્યકી ઉપન્યા તે સૌય;
 સાત્વિક કર્મ પ્રાદાણુ તે કરે, અર્જુન પ્રતિ કૃષ્ણજી ઉચ્ચરે. ૧૨૦
 રાજસ સ્વભાવ ક્ષત્રિયનો જાણુ, તે રજોગુણથી ઉપન્યા નિર્વાણુ;
 રાજસ કર્મ તે ક્ષત્રિય કરે, એમ અર્જુન પ્રતિ હરિ ઉચ્ચરે. ૧૨૧
 રજ તમ મિશ્ર થકી વૈશ્ય હોય, મિશ્ર સ્વભાવે મિશ્ર તે સૌય;
 કેવળ તમ થકી શૂદ્ર જાણુ, કર્મ સ્વભાવ તેવો પરમાણુ. ૧૨૨
 જેવો ગુણ સ્વભાવ કર્મ હોય, તેવો મિશ્ર જાણુવો ચોય;
 કહે પ્રાદાણુનો સ્વભાવ ભગવાન, સુણુ અર્જુન તે થઈ સાવધાન. ૧૨૩
 શમ દમ તપ દૌઆય દામા ભણું, આર્જવ જ્ઞાન વિજ્ઞાન આસ્તિક્યપણું;
 પ્રાદાણુનું સ્વભાવે એહ કર્મ, અર્જુન પ્રત્યે કહે પરિબ્રહ્મ. ૧૨૪
 શમ ગુણ ધરે ઇન્દ્રી વગ કરે, શમ દમ નામ હરિ ઉચ્ચરે;

૧૧૯ પરંપરા—અમલથી ચાલતી આવેલી નિર્મ્યા—ગાર વર્ણના લોકોને.

૧૨૪ અર્જવ—નમ્રતા, સીધાપણું. ૧૨૫ શમ ઇન્દ્રિય—જે શમ ગુણ પામી કરે અને ઇન્દ્રિયોને વશ કરે તેને 'દક્ષિ' શમ તથા દમ નામે ગુણ (અનુક્રમે) ઉચ્ચરે (૧૨૬)

મન વાક મત્પર સદા કાય, એ ઉત્તમ તપ કહે ત્રિભુવનરાય. ૧૨૫
 શમ ગુણ ધરે સર્વત્ર સમ જોય, શમ લક્ષણ અર્જુન તો સોય,
 ઉન્માર્ગ જાતા ઇંદ્રી સંવરે, દમ નામ હરિ ઉચ્ચરે. ૧૨૬
 શમ દમ તપ કહે એ સાર, હવે શૌચ વિધિ કહું નિરધાર,
 બ્રાહ્મણ્યાતર પવિત્ર રહે સદા, એ શૌચ શ્રીપતિ કહે ધરી મુદા ૧૨૭
 સદા સહનપણું હોય જેહને, ઉત્તમ ક્ષમા કહિયે તેહને,
 સદા ક્રોધભાવ અંત કરણ હોય, આર્જવ અર્જુન જાણે સોય. ૧૨૮
 શાસ્ત્રવિધિ યાજે સર્વ લહે, જ્ઞાન ગોવિંદજી તેને કહે,
 આત્મ અનુભવ નિત્યે હોય, વિજ્ઞાન અર્જુન જાણે સોય. ૧૨૯
 આસ્તિક્ય અર્જુન જાણે તેહ, [પરલોક છે એમ માને જેહ],
 એવા લક્ષણ હોય જેહને, બ્રાહ્મણ સ્વભાવ કહિયે તેહને ૧૩૦
 ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ ગુણ કર્મ, તે અર્જુન પ્રત્યે કહે પરબ્રહ્મ,
 શૌર્ય તેજઃધૈર્ય દક્ષપણું લણું, યુદ્ધ વિષે અપહાયનપણું. ૧૩૧
 દાન ઇશ્વરભાવ ધરે જેહ, ક્ષત્રિય કર્મ સ્વભાવ મિત્ર એહ;
 કર્પણ કરી ધેતુ યાજે સહી, કંથ વિકંથ કરે તત્પર થઈ. ૧૩૨
 વૈશ્ય કર્મ સ્વભાવ એહ જાણ, એ કર્મ સ્વભાવે વૈશ્ય પ્રમાણ,
 સેવા કર્મ સ્વભાવ જેહનો, શુદ્ધ સ્વભાવ કહિયે તેહનો. ૧૩૩

૧૨૫ મન ઇં—મન, વાક (વાણી) તથા ક્રિયાવડે જે સદા મત્પર (માશામા આમન) હોય તેને ઉત્તમ તપ કહે છે ૧૨૬ બીજી રીતે શમ દમના અર્થ કહે છે શમ ગુણ ઇં ઉન્માર્ગ—આડે માર્ગે

૧૨૭ શૌચ—પવિત્રતા બ્રાહ્મણ્યાતર—બ્રાહ્મણથી અને અદરથી ૧૨૮ આ કડીની આદિમા “ જે વેદોક્ત વિષે બ્રહ્મા ધરે ” એટલા અક્ષર વધારે છે

૧૩૧ અપહાયનપણું—ન નાશી જવાનો ગુણ ઇશ્વરભાવ—પ્રભુતા—ધણીપણનો ગુણ ૧૩૨ કર્પણ કરી—ખેડવી કંથવિકંથ કરે—વેચે માગે

ગુણ સ્વભાવ સ્વકર્મે કરી, ચતુર્વર્ણ જાણવા કહે હરિ;
 આપાપણાં સ્વકર્મજતાણી, મોટમતા કહે વૈકુંઠધણી. ૧૩૪
 આપાપણાં સ્વકર્મ કરે જેહ, સુખે સિદ્ધિ પામે નર તેહ;
 સ્વકર્મ કરતાં સિદ્ધિ એમ હોય, સાંભળ મિત્ર કહું તે સોય. ૧૩૫
 સત્કર્મે દેહ ઇંદ્રી શુદ્ધ થાય, વળી અંતઃકરણતણો મળ જાય;
 શુદ્ધાંતઃકરણે આવે ભક્તિ જ્ઞાન, ભક્તિ જ્ઞાને મળે સદ્ય ભગવાન. ૧૩૬
 કર્મ કરતાં જ્ઞાન પામે જ્યમ, તે પ્રકાર કહે શ્રીયુક્ત્યોત્તમ;
 જેથકી સર્વ વેદ ભૂત હોય, જેણે આ વિશ્વ વ્યાપ્યું સર્વ કોય. ૧૩૭
 તે અંતરયામી ઇન્દ્ર પરબ્રહ્મ, તેની અર્ચા કીજે કરી સ્વકર્મ;
 પરમેશ્વરની કૃપાએ કરી, તે જ્ઞાન લક્ષણ સિદ્ધિ પામે ખરી. ૧૩૮
 સ્વકર્મવડે પૂજે પરિબ્રહ્મ, સદ્ય પામીજે સિદ્ધિ નૈષ્કર્મ્ય;
 સ્વકર્મતાણું કૃણ કહે ભગવંત, તે સુણ અર્જુન ધરી એક અંત. ૧૩૯
 ગુણ રહિત સ્વધર્મ જો હોય, તોયે મિત્ર ન તજવો સોય;
 પરધર્મ નિ દે તોય તે ભલો, પણ સ્વધર્મ આચરિયે એકલો. ૧૪૦
 સ્વભાવનિયત સ્વકર્મ જેહ, તે કરતાં પાપ ન પામે તેહ;
 યદ્યપિ હિ સાયુક્ત કર્મ હોય, તોય ન પાપ લાગે તેને સોય. ૧૪૧
 જ્યમ વિષના છવને વિષ મારે નહિ, પણ અન્યને દુઃખ વ્યાપે તે સહી;
 એમ સ્વધર્મે સુખ પામે જ ત, પરધર્મ આચર્યો આણે અંત. ૧૪૨
 ધર્મ સકળ દોષ યુક્ત જાણ, એમ જાણીને શોક મ આણ;
 સ્વકર્મ જો દોષયુક્ત હોય, તોય તે ઉત્તમ જાણો સોય. ૧૪૩

૧૩૭ વેદ છં—સર્વ વેદને ભૂત માત્ર હોય—ઉત્પન્ન થાય

૧૪૦ પરધર્મ—અર્થાત્ પરધર્મ આચરનારા. ૧૪૧ સ્વભાવનિયત—પૂર્વ
 કરેલા પણ પ્રકારના સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થયેલુ. યદ્યપિ—જો કે ૧૪૨ આ-
 ચર્યો—અચર્યાયકો.

સર્વ કર્મ તું દોષયુક્ત જાણ, જે શુભુત્તર વ્યાખ્યાં નિર્વાણ;
 ત્યમ ધૂમ્ર અગ્નિને આવરી રહ્યો, ત્યમ કર્મમાર્ગ સદોષ હરિએ કહ્યો.
 સ્વધર્મ આચરતો મુક્તિ પામે જત, હવે તેહ પ્રકાર કહે ભગવંત;
 જે એવોયદો સ્વધર્મ આચરે, તે નર ભવમાગર મુખે તરે. ૧૪૫
 ધન પુત્ર તથા સ્ત્રી પશુ ગેહ, દેહાદિક વિષે ન ધરે સ્નેહ;
 છતે દ્રિય નિઃપૃહી મદા હોય, જીવનમુક્તિ મિદ્ધિ પામે મોય. ૧૪૬
 આમજિતિ છાડી મિત્ર જે રહે, તે નૈષ્કર્મ્ય લક્ષણ પરમ સિદ્ધિ લહે;
 સંન્યાસી પામે પદ જેહ, કર્મ ફળ ત્યાગી ગૃહસ્થ લહે તેહ. ૧૪૭
 જે સ્વકર્મ વડે પૂરે પરબ્રહ્મ, તે જ્ઞાનમિદ્ધિ પામે નૈષ્કર્મ્ય,
 જ્ઞાને કરી પરમાત્મા પામિયે, જ્ઞાને ભવ બ ધન વામિયે. ૧૪૮
 જેમ આત્મજ્ઞાન પામીને મિત્ર, મુણ પ્રકાર તે કહું પવિત્ર;
 કુંતીપુત્ર કહું સમાસે કરી, પરમ જ્ઞાનનિષ્ઠા તે ખરી. ૧૪૯
 આત્મજ્ઞાન પામે તો જન, જે માયારહિત થાય મિત્ર મન;
 નિર્મળ જીવિયુક્ત નર જેહ, સદા ધૈર્ય અવલ બે તેહ. ૧૫૦
 ઇંદ્રી સમન્તનો મંથન કરે, શબ્દાદિક વિષય પરહરે,
 શરીર ધારણ માત્ર આહાર લહે, ઔષધની પેરે અન્ન તે ગ્રહે. ૧૫૧
 રાગદ્વેષ દ્વંદ્વ સર્વ તણે, એકાત રહી કેવળ મુજને ભજે;

૧૪૪ શુભુત્તર વ્યાખ્યા—ત્રણ શુભુત્તર વ્યાખ્યા ત્યમ ૬૦—તેમ સર્વ
 કર્મ દોષવડે વીટાયવા છે

૧૪૬ જીવનમુક્તિ મિદ્ધિ—જીવન મુક્તિ રૂપ સિદ્ધિ ૧૪૭ નૈષ્કર્મ્ય
 લક્ષણ—નિષ્કર્મપણું જેનું લક્ષણ છે એની (સિદ્ધિ).

૧૪૮ વામિયે—તનિયે. ૧૪૯ સમાસે કરી—સક્ષેપમા નિષા—પ.
 ગિપાક અવરયા ૧૫૧ સયમ—નિમજ્જ—કબજે

ગુણ સ્વભાવ સ્વકર્મે કરી, ચતુર્વર્ણ જાણવા કહે હરિ;
 આપાપણાં સ્વકર્મજતણી, મોટમતા કહે વૈકુંઠધણી. ૧૩૪
 આપાપણાં સ્વકર્મ કરે જેહ, સુખે સિદ્ધિ પામે નર તેહ;
 સ્વકર્મ કરતાં સિદ્ધિ એમ હોય, સાંભળ મિત્ર કહુ' તે સોય. ૧૩૫
 સત્કર્મે દેહ ઇંદ્રી શુદ્ધ થાય, વળી અંતઃકરણતણે મળ જાય;
 શુદ્ધાંતઃકરણે આવે ભક્તિ જ્ઞાન, ભક્તિ જ્ઞાને મળે સદ્ય ભગવાન. ૧૩૬
 કર્મ કરતાં જ્ઞાન પામે જ્યમ, તે પ્રકાર કહે શ્રીપુરુષોત્તમ;
 જેથકી સર્વ વેદ ભૂત હોય, જેણે આ વિશ્વ વ્યાપ્યું સર્વ કોય. ૧૩૭
 તે અંતરયાત્રી ઇશ્વર પરબ્રહ્મ, તેની અર્ચા કીજે કરી સ્વકર્મ;
 પરમેશ્વરની કૃપાએ કરી, તે જ્ઞાન લક્ષણ સિદ્ધિ પામે અરી. ૧૩૮
 સ્વકર્મવડે પૂજે પરિબ્રહ્મ, સદ્ય પામીજે સિદ્ધિ નૈષ્કર્મ્ય;
 સ્વકર્મતણું ફળ કહે ભગવંત, તે સુણ અર્જુન ધરી એક અંત. ૧૩૯
 ગુણ રહિત સ્વધર્મ જો હોય, તોયે મિત્ર ન તજવો સોય;
 પરધર્મ નિંદે તોય તે લલો, પણ સ્વધર્મ આચરિયે એકલો. ૧૪૦
 સ્વભાવનિયત સ્વકર્મ જેહ, તે કરતાં પાપ ન પામે તેહ;
 યદ્યપિ હિંસાયુક્ત કર્મ હોય, તોય ન પાપ લાગે તેને સોય. ૧૪૧
 જ્યમ વિષના જીવને વિષ મારે નહિ, પણ અન્યને દુઃખ વ્યાપે તે સહી;
 એમ સ્વધર્મે સુખ પામે જંત, પરધર્મ આચર્યો આણે અંત. ૧૪૨
 ધર્મ સકળ દોષ યુક્ત જાણ, એમ જાણીને શોક મ આણ;
 સ્વકર્મ જો દોષયુક્ત હોય, તોય તે ઉત્તમ જાણો સોય. ૧૪૩

૧૩૭ વેદ છંદ—સર્વ વેદને ભૂત માત્ર હોય—ઉત્પન્ન થાય.

૧૪૦ પરધર્મ—અર્થાત્ પરધર્મ આચનારા. ૧૪૧ સ્વભાવનિયત—પૂર્વે કહેલા ત્રણ પ્રકારના સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થયેલું. યદ્યપિ—જો કે. ૧૪૨ આ-ચર્યો—આચર્યોથકો.

કર્મ કરે માટે આશ્રય રહી, તો તે કર્મ બધાયે નહિ,
 અમરણ પૂત સ્તુતિ મારી કરે, અને મારી કથા સુણી ઉચ્ચરે ૧૬૨
 અર્જુન સમન્ત ઇંદ્રીએ કરી, મારી લક્ષ્મી કરે ફરી ફરી,
 મારે પ્રમાદે પામે મર્મ તેહ, ગાથત અથયપદ તો જોહ ૧૬૩
 ત્યા કાળ કર્મ માયા ભય નહિ, મુને લગતા તે પદ પામે સહી,
 લગનતણો એવડો મહિમાય, તે અર્જુનને કહે વધુ ઠગાય ૧૬૪
 વિવેકયુક્ત ચિત્તના જે ધર્મ, ઉભય લોક પામવાના જે ધર્મ,
 તે મારે વિષે અમર્યે મર્મ વીગ, મારે ગંગો મદા રહે ધીર ૧૬૫
 નિશ્ચય જુદિ રાખી એક કામ, મને અમરે કહે અતગ્યામ,
 ચિત્ત સદા માગ વિષે ગામ, અવર લાવના મધળી નાખ ૧૬૬
 માત્ર અમરણ કચે જે હોય, માલગ મિત્ર કહુ તે સોય,
 મારે વિષે ચિત્ત જે ધરે તે મર્મ હુ ખાણીવથી સદ્ય તરે ૧૬૭
 અર્જુન મારે પ્રસાદે કરી, તુ મુખે લનાર્ણવ જામશ તારી,
 માત્ર વચન માનીશ જો નહિ, તો નિશ્ચય નાગ પામીશ સહી ૧૬૮
 જો તુ અહ કાર ધરે અર્જુન, અને નહિ સાલણે મારા વચન,
 તો તુ નિશ્ચય પામીશ નાશ, અને ઉભય લોકથડો વળી જાગ ૧૬૯
 તુ એવુ કહીશ ધરી અહમેવ હુ એશુ યુદ્ધ નહિ કરૂ અવશ્યમેવ,
 એવુ માનતો જે અર્જુન, વળી તે પ્રત્યે કહે જનાર્દન ૧૭૦
 તુ અહ કારને આશરીને વીર, યુદ્ધની ઇચ્છા નહિ કરે ધીર,
 તો તારો નિશ્ચય થાશે સર્વ દોષ, તો તુ મિથ્યા કરે મિત્ર શોક ૧૭૧
 ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ છે જેહ, યુદ્ધ વિષે પ્રેરશે તુ ને તેહ,
 ત્યા કારણ કહેછે શ્રીલગવાન, તે માલગજો જન થઈ સાવધાન ૧૭૨

શ્રીભગવાન ઉવાચ.

ક્ષત્રિયનો સ્વાભાવિક જે ધર્મ, અને તે તુજને કરાવશે કર્મ;
 તું ક્ષત્રિય કર્મે જાંધ્યો છે વીર, તો કહે કર્મ ક્યમ નહિ કરે ધીર. ૧૭૩
 તું મોઢે યદ્યપિ ઇચ્છીશ નહિ એહ, પણ પરવશથકો કરીશ તું તેહ;
 જો તું સુક્રત હોય તો ઇચ્છાએ ફરે, કર્મ પાશ જાંધ્યો કહો શું કરે. ૧૭૪
 એ અર્થ સુણી તને ભાઈ ગર્વ, સ્વભાવતણે વશ જાંધ્યુ છે સર્વ;
 વળી પોતાનો મત કહે ભગવાન, તે માંભજને જન થઈ સાવધાન. ૧૭૫
 બ્રહ્માંડના લોકને અવશ્યમેવ, શુભાશુભ ફળદાતા વિષ્ણુદેવ;
 ઇશ્વર તેને જાણે મહી, જેની આણ કોઈએ લોપાએ નહિ. ૧૭૬
 તે ઇશ્વર રહ્યો છે નિરધાર, સર્વ ભૂતના હૃદયમોઝાર,
 તે પોતાની ઇચ્છાએ કરી, સર્વને ભમાવે કહે શ્રીહરિ. ૧૭૭
 કો યત્રી યત્ર ઉપર ત્યાં જેમ, અનેક પૂતળી રમાડે ગમે તેમ;
 એમ ઇશ્વર સર્વ હૃદય વિષે રહી, મર્વ ભૂતને રમાડે મિત્ર સહી. ૧૭૮
 આ મર્વ જીવ ઇશ્વર વશ જાણુ, એમ અર્જુનને કહે શારંગપાણુ,
 તે કારણ મિત્ર કહું એમ, હવે નિશ્ચે તે તો કરવું તેમ. ૧૭૯
 કરી સમ્યક્ શુદ્ધ અંત કરણુ, તે ઇશ્વરને જાણુ શરણુ;
 ભારત સર્વાત્મ ભાવે કરી, ઇશ્વર શરણુ જાણું પ્રીતિ ધરી ૧૮૦
 તેને પ્રસાદે પામીશ પરમ શાત, ભાજશે તારી સઘળી જ્ઞાત,
 હરિકૃપાએ હૃદય શીતળ હોય, અભય પરમપદ પામે સોય ૧૮૧
 હવે અમસ્ત ગીતાના અર્થજતણી, કરે સમાપ્તિ કૃષ્ણ ત્રિભુવનધણી,

૧૭૪ પરવશથકો—તારા ક્ષત્રિયસ્વભાવને આધીન થઇને ઇચ્છાએ ફરે—તારી ઇચ્છામા આવે તેમ વિચરે—કરે

૧૭૬ ઇશ્વર હૃદય—તે વિષ્ણુને તું ઇશ્વર જાણુ ૧૮૧ પરમ શાત
 —પરમ શાંતિ

યજ્ઞ પુરૂષ આ હું સાક્ષાત્, તે મેં તુજને કહી એ વાત. ૧૮૨
 એ કેવળ જ્ઞાન મિત્ર મેં કહ્યું, હવે તે તત્ત્વ તે' હૃદય વિષે ગ્રહ્યું;
 ગોપ્યમાંહિ ગોપ્ય શાસ્ત્રતો એહ, તને કૃપા કરી કહ્યું મેં તેહ. ૧૮૩
 એ સઘળું સમ્યક્ વિચારી ધીર, પછી જેહ ગમે તે કરતું વીર;
 અતિ ગંભીર અર્થ ગીતાનો હોય, તે સમ્યક્ જાણવા સમર્થ ન હોય. ૧૮૪
 સર્વને કૃપા કરી લગવાન, વળી કહે ગીતાર્થ સુણો યદ સાવધાન;
 સર્વ એકઠો અર્થ કહે લગવંત, તે રાખો હૃદે ધરી એક ચંત. ૧૮૫

શ્રીલગવાન ઉવાચ.

સકળ ગોપ્યમાં ગોપ્ય છે જેહ, તુજને કહીશ મિત્ર વળી તેહ;
 અતિ ઉત્તમ વચન કહું સુણ વળી, જેણે જાણ અવિદ્યા સર્વ ટળી. ૧૮૬
 તું અતિ વદ્ધલ સદા મુજને, હું તે માટે કહીશ તુજને;
 તારા હિતને અર્થ દઢ મતિ, સુણ કહું હવે ઉત્તમ તે ગતિ. ૧૮૭
 પરમેશ્વર પામીજે જેણે જ્ઞાન, હવે તેનું સાધન કહે લગવાન;
 અર્જુન મન મારે વિષે રાખ, સત્ય વચન મારું એ દાખ. ૧૮૮
 મારો લક્ષ્ય થઈ રહે મમ શર્ણુ, તેના ટળે હું જાણ જન્મને મર્ણુ;
 મારું જનન કર સર્વ પરહરી, [મુજને પૂજ નમી ફરી ફરી]. ૧૮૯
 એમ પ્રવર્તતોયકો તું ધીર, મુને સઘ પામીશ નિર્ભય થા વીર;
 હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા અર્જુન એહ કરું, હું લક્ષ્યને હુઃખાર્ણવથકો ઉદ્ધરું.
 * * * * *
 વળી સર્વ સિદ્ધાંતનો સાર કહે હરિ, તે અર્જુન રાખ હૃદેમા ધરી. ૧૯૧
 સર્વ ધર્મતણાં ફળ તણ વીર, એક મારે શરણ આવ્ય તું ધીર,

૧૮૩ ગોપ્ય—ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય ૧૯૦ સત્ય પ્રતિજ્ઞા—“સત્યઘા”
 એવો પાઠ છે ૧૯૧ પૂર્વાર્દને હામે “તુ અતિ વશ્યમ મિત્ર મુને ધરિ મુદા”
 એવા અક્ષરો છે

વિષય પ્રાપકતણા અર્થ જેહુ, અર્જુન છાંડ સર્વ તુ' તેહ. ૧૯૨
 નિત્ય નૈમિત્તિક તથા કામ્ય કર્મ, વળી ઉભય લોક પ્રાપક જે ધર્મ;
 ચત્કિચિત્ વિષય ધર્મ તણ, એક માફ' શરણ મદા તુ' લણ. ૧૯૩
 એવો નિશ્ચિંતબુદ્ધિ જે તુ'ય, નિરધારે રાખીશ સહુને હુ'ય;
 સમસ્ત પાપ બંધનથકો સદ્ય, હુ' મૂઢાવીશ અર્જુન તુજને અધ. ૧૯૪
 મ કરીશ મનમાં શોક લગાર, તુ' નિર્ભય થા કહુ' વારંવાર;
 સર્વ ગીતાશાસ્ત્રતણો અર્થ કહ્યો, કૃષ્ણ કૃપાએ સંતે લહ્યો. ૧૯૫
 વળી ગોપ્ય અર્થ તો કાંઈ જેહુ, અર્જુનને શ્રીમુખે કહ્યો તેહ;
 હુવે શાસ્ત્રસ પદાનો વિધિ કહે, અર્જુન સાધુ માર્ગ એ શ્રદ્ધે. ૧૯૬
 માયા સંસાર કલેશ છેદવા, અને પરમ તત્વ વિષે લેદવા;
 મેં ગીતાશાસ્ત્ર કહ્યું અતિ સાર, ધર્મજ્ઞાન માફ' સુક્તિ ભંડાર. ૧૯૭
 તપરહિત હોયે મિત્ર જેહુ, તેહને કે'વું નહિ ગદ્ય એહ;
 અભક્તને કહેવું નહિ ક્યમે, જેનાં મન વિષયોમાં રમે. ૧૯૮
 જેને સત્ધર્મની શુશ્રૂષા ન હોય, વળી હેતુવાદીને ન કહેવું સોય;
 જે મારી ભક્તિની અસૂયા કરે, અને દીન આગળ રખે ઉચ્ચરે. ૧૯૯
 મુણે સંભળાવે ગીતા જે ભણે, પ્રકટ કરે લોક હિતતણે;
 તેનું કૃણ કહે ભગવત, તે નિર્ધારે પામે મુને જંત. ૨૦૦
 અમર ગોપ્ય ગીતાશાસ્ત્ર એહ, મારા ભક્તને સંભળાવે તેહ;

૧૯૨ વિષય પ્રાપકતણા—અર્થાત્ વિષયની પ્રાપ્તિ કરી આપનાર.

૧૯૩ લણ—ભળે. ૧૯૪ નિશ્ચિંતબુદ્ધિ—નિશ્ચયયુક્ત બુદ્ધિવાળો.

નિરધારે ઇં—હુ તને રાખીશ (રક્ષણ કરીશ) એમ તુ નિરધારે—નકી જાણે

૧૯૭ ધર્મજ્ઞાન ઇં—આ માફ સુક્તિનાભ ઝાર રૂપ ધર્મજ્ઞાન ૧૯૮ ગદ્ય—વચન ૧૯૯ શુશ્રૂષા—સેના અસૂયા—છર્પ્યા. દીન—જ્ઞાન મંદણ કરવામા ઉભાહ રહિત

તેણે મારી ઉત્તમ ભક્તિ કરી, જેણે ભક્ત આગળ ગીતા ઉચ્ચરી. ૨૦૧
 તે મંગ્લ્ય રહિત થકે અર્જુન, નિરધારે પામે મુને જન;
 એ ગીતાનું વ્યાખ્યાન જે કરે, મનમાં કયો અહમેશ ન ધરે. ૨૦૨
 મનુષ્યલોકે તે તુલ્ય ન કોય, પરમ શુદ્ધપદ મારે તે મોય;
 અતિ વલ્લભ મુજને તે જાણ, જે ગીતા શાસ્ત્ર અનુભવે નિર્વાણ. ૨૦૩
 તે મરણો નર હયો ન હયે, જે પૃથ્વીનજે ગીતા અભ્યસે;
 મને અતિમંતોષ ઉપજતવે તેહ, ગીતાશાસ્ત્ર અભ્યસે નિત્ય જેહ. ૨૦૪
 જે કો નિરંતર ભણે એહને, શ્રીકૃષ્ણજી કૃપા કહે છે તેહને;
 એ પરમ ધર્મ કૃષ્ણાર્જુન મંવાદ, તેને નિત્ય ભણે જે ધરી ઉદ્ધાદ. ૨૦૫
 તેણે જ્ઞાન યજ્ઞ યજ્ઞો વાર વાર, એ મારી મતિ અર્જુન નિરધાર;
 ગીતાતત્ત્વો જાપ હોયે યત્ર, હું હજી હજી જાઉં મિત્ર તત્ર. ૨૦૬
 હું તો એમ જાણું મિત્ર મહી, મને જોલાવે છે પ્રીતિ બ્રહ્મી;
 એમ જાણી હું જાઉં મિત્ર ત્યાંહ, ગીતા શાસ્ત્રનો જાપ હોયે ત્યાંહ. ૨૦૭
 મહાપાપી અજ્ઞમિત્ર મિત્ર જાણ, હું તે પર પ્રમદ થયો નિર્વાણ;
 તેણે પુત્રભાવે માફ લીધુ નામ, મેં તેને આપ્યું વૈકુંઠધામ. ૨૦૮
 જેણે ભાવે ગીતાશાસ્ત્ર અભ્યસુ, ત્યા પ્રમદ થાઉં અહીં આશ્ચર્ય કશું;
 એ ગીતાશાસ્ત્ર શ્રવણ જે કરે, વળી તેનું કૃપાજી ઉચ્ચરે. ૨૦૯
 તણ અસૂયા શ્રદ્ધા મને ધરી, મુજે ગીતાશાસ્ત્ર એક ચિત્તે કરી;
 ઉત્તમ લોક પામે નર તેહ, અર્જુન એમા નહિ મ દેહ. ૨૧૦
 પુણ્ય કર્મ પ્રાપ્ત જે હોય, નિશ્ચે તે લોક પામે નર સોય;
 હવે અર્જુનને પૃથ્વહરિ એમ, કહે ઉતાવળો મિત્ર હોય જ્યમ તેમ. ૨૧૧
 તને આપ્યો વિવેક મત્સ્યાસ્ત્રજાણો, વળી શુરધર્મ પાળે છે ઘણો;
 એકાગ્ર ચિત્તે મિત્ર તે' સુપ્રયુ', જે ગીતાશાસ્ત્ર મુજે મેં લખ્યું. ૨૧૨

એ સુણી હૃદે રહ્ય આણ્યુ તેહ, વળી ભાગ્યો તારો સર્વ સ દેહ ?
 અજ્ઞાન અવિવેક મોહ પામ્યો નાશ, કે કહ્યા સુણ્યાનો થયો પ્રયામ ? ૨૩
 અજ્ઞાન મોહ સમ્યક્ મિત્ર ગયો, તત્વ અવબોધ હૃદય વિષે રહ્યો ?
 હવે જેવું હોય તેવું કહે મુજ, નહિતર વળી કાઈ કહું તુજ ૨૧૪
 કૃષ્ણ વાયક સુણી અર્જુન વીર, પાણુ જોડીને કહે એમ ધીર,

અર્જુન ઉવાચ.

અચ્યુત તમારે પ્રસાદે ઝરી, હવે ગયો મોહ સ્મૃતિ પામી ખરી ૨૧૫
 આત્મજ્ઞાન તત્વ મે લહ્યું, અહ લક્ષણ અ ધકાર તે ગચ્ચું,
 સ શય સકળ સ્વામી મારો ગયો, એકાત્મબોધ રૂઢેમા રહ્યો ૨૧૬
 મને અતિ ઉપકાર કર્યો તમે ઇશ, મે સકળ શાસ્ત્રાર્થ લહ્યો જગદીશ,
 હું તમારૂં કહ્યું કરીશ નિરધાર, એમ પાણિ જોડી કહે વાર વાર ૨૧૭
 શ્રીકૃષ્ણ વચન અહીં અર્જુન વીર, યુદ્ધ કરવા તત્પર થયો ધીર,
 સ જય ભણે મૃતરાંધ્ર સુણુ એહ, સુને અતિ ઉપકાર કર્યો તે જેહ ૨૧૮
 હું સકળ શાસ્ત્રનું પામ્યો જ્ઞાન, કરતા કૃષ્ણવચન તે પાન,

સંજય ઉવાચ.

સર્વાંતર જામી વાસુદેવ, અને મહાભાગ્ય અર્જુન અવશ્યમેવ ૨૧૯
 મે સુણ્યો શ્રીકૃષ્ણાર્જુન સ વાદ, * * * * *,
 તે વેદવ્યાસને પૂછ્યું એમ, હું કુરૂક્ષેત્રની વાત જાણીશ કેમ ૨૨૦
 વેદવ્યાસે કૃપા અતિ કરી, મને દિવ્ય ચક્ષુ તે આપી ખરી,
 હું તેણેકરી વેષુ સર્વે સુણું, અને તુજ આગળ સર્વે તે ભણું ૨૨૧
 ગોપ્યમાહે પરમ ગોપ્ય જેહ, વ્યાસ કૃપાએ સુણ્યું મે તેહ,

સમસ્ત જોગીના ઈશ્વર કૃષ્ણદેવ, તેણે એ યોગ કહ્યો અવશ્યમેવ. ૨૨૨
 જે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજીએ સ્વયં કહ્યો, તે વ્યાગ પ્રસાદે ધૃતરાષ્ટ્રે લેહ્યો;
 બ્રહ્મા ઈશ વગવર્તી જેના હોય, કેશવ નામ રાજન તે સોય. ૨૨૩
 શ્રીકેશવ વળી અર્જુન, એ બેઉનો સંવાદ રાજન,
 અતિ અદ્ભુત સંવાદ એહ જાણ, અધમોચન મહાપવિત્ર પ્રમાણ ૨૨૪
 તે સ્મરી સ્મરી સુખ પામું ઘણું, રોમાંચ અંગ થાયે મમતણું;
 તે વારંવાર સ્મરંતા રાય, અંતઃકરણ શીતળ માફ થાય. ૨૨૫
 વિશ્વરૂપ નારાયણ જેહ, દેવ સમસ્તને હુલ્લેલ તેહ,
 અતિ અદ્ભુત સ્વરૂપ શ્રીહરિ તણું, તે વિસ્મય ઉપજાવે ઘણું. ૨૨૬
 હું વળી વળી સંભારી તે રૂપ, અતિ આનંદ પામું સુણ રે ભૂપ;
 હું વાર વાર તે રૂપ હૃદે ધરૂં, પરમ ગુરૂને પ્રણામ જાડું કરૂં ૨૨૭
 સુણ ધૃતરાષ્ટ્ર હવે સૂઝુ કહું, વેદવ્યાસ પ્રસાદીએ હું લહું;
 જ્યાં કૃષ્ણ ત્યાં જય હોય ઘણી, તું મૂક આશા પુત્ર રાજ્યતણી. ૨૨૮
 જેની પાસે શ્રીકૃષ્ણજી હોય, જોગી સમસ્તનો ઈશ્વર સોય,
 વળી મહાધનુર્ધારી અર્જુન, તે જેની પામે શોભે રાજન ૨૨૯
 તે સેનાનો જય છે ભાઈ સહી, રાજ્ય લક્ષ્મી શોભા તેણે લહી,
 નિશ્ચળ પદાર્થ પાડવને સોય, નિશ્ચે મારી મતિ એ સોય ૨૩૦
 પગ્મ પુરૂષ પુરૂષોત્તમ હરિ તે પિંડ બ્રહ્માડ રહ્યો સર્વ ભરી,
 શ્રીકૃષ્ણ કૃપાનિધિ અતરજામ, તે વિશ્વરૂપને કરૂં જાહું પ્રણામ ૨૩૧
 હરિ ગુરૂ સંત પ્રસાદે કરી, શ્રીલગવદ્ગીતા ભાવે ઉચ્ચરી,

૨૨૩ કેશનો અર્થ કહેહે બ્રહ્મા ૬૦. વશવર્તી—વશમા રહેનાર.

૨૨૪ અધમોચન—પાપ દૂર કરનારો ૨૨૮ ઘણી—(જયશાબ્દ

હતના અર્થમા ધારીને સ્ત્રીનિગ માન્યુ લાગે છે)

૨૩૦ મારી મતિ—અર્થાત્ એની મારી ભુદિ છે—હું એમ માનું છું